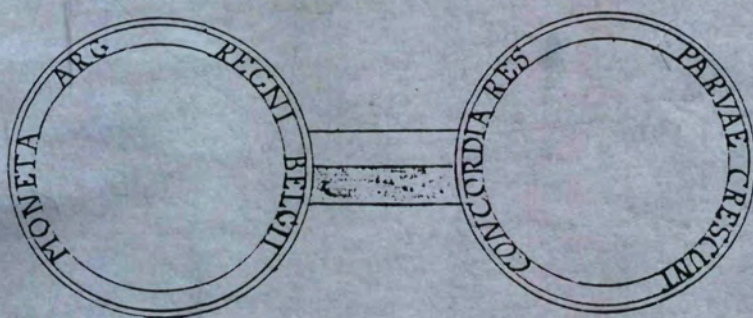

Zilveren Duceat

**de beelden naar
de pseiqeuaal**

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMIS-
MATIQUES - VENTES PUBLIQUES -
ARCHEOLOGIE

MUNTEN - PENNINGEN -
NUMISMATISCHE
BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21

1016 GD Amsterdam
Postgiro 9922

de beeldenaar

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek, voor Nederland en België. Publikatie van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Redactie

N.L.M. Arkesteijn
F.T.S. Letterie
A. Pol
K.A. Soudijn
J.N. van Wessem
J. C. van der Wis

Redactieadres

Postbus 11028, 2301 EA Leiden
071-120748

Uitgever

Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 03404-54000
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.

Abonnementsprijzen

Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: f 32,-
Overige landen: f 58,-
Losse nummers: f 6,- (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.

Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertentie-exploitatie

Inlichtingen en tarieven:
Bureau Nassau
Jan van Nassastraat 12
2596 BT Den Haag
Telefoon 070-264731
U kunt ook uw advertenties direct inzenden aan de uitgever,
Postbus 420, 3700 AK Zeist.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Voorstel voor omschriften van de zilveren Dukaat, 1816

inhoud

<i>Nogmaals de nieuwe zilveren dukaat</i>	243
<i>De Goudse brandspuitpenningen</i>	246
<i>Onbekend maakt onbemind. Munten in de wereld van de Islam</i>	248
<i>Verenigingsnieuws</i>	252
<i>Onbekende munt van miskende soort, of een nieuwe oord van Friesland uit muntvriendelijke bodem</i> ...	253
<i>Het Nederlandse bankbiljet</i>	255
<i>Boekbespreking</i>	262
<i>Penningnieuws</i>	265
<i>Van en voor de kringen</i>	268
<i>Muntennieuws</i>	269
<i>De wandelstok van 'Marokko'</i>	270
<i>Waar geld telt</i>	271

Nogmaals de nieuwe zilveren dukaat

door Bert van Beek

Van verschillende zijden ontving ik reacties op mijn artikel over nieuwe munten en muntwet in het vorige nummer van *De Beeldenaar*, waarin ook de nieuwe zilveren dukaat ter sprake kwam. Dat verbaast mij niets want om met Joeke te spreken¹: *Koning had gelijk: munten zijn altijd nieuws. De munt zit heel diep in ons bewustzijn.* Dit citaat ging weliswaar over de gouden dukaat en de rol van Staatssecretaris Koning daarin, maar kan nu weer gebruikt worden voor de zilveren dukaat, waarbij beide heren ook nauw betrokken zijn geweest.

De belangrijkste reactie was wel de vraag waarom ik niet dieper ingegaan ben op het verschil tussen de zilveren dukaat zoals die nu opnieuw in de muntwet is opgenomen en de zilveren dukaat volgens de muntwet van 1816. Er zijn drie verschillende uitgangspunten om de zilveren dukaat op een enigszins historisch verantwoorde wijze opnieuw uit te geven – als men dat tenminste zou willen:

1. de oorspronkelijke ordonnantie van 1659
2. het soeverein besluit van 9 januari 1814
3. de muntwet van 28 september 1816.

1. De zilveren dukaat werd samen met de zilveren rijder ingevoerd bij de muntordonnantie van 1659 als antwoord op de Zuid-Nederlandse patagon en ducaton. Deze wet is te beschouwen als een aanvulling op de ordonnantie van 1606. Voor de zilveren dukaat werd een vergelijkbaar uiterlijk gekozen als voor de gouden dukaat: op de voorzijde een staande geharnaste ridder met een zwaard in de rechterhand en met de linkerhand het provinciewapen voor zich houdend. Op de keerzijde het gekroonde

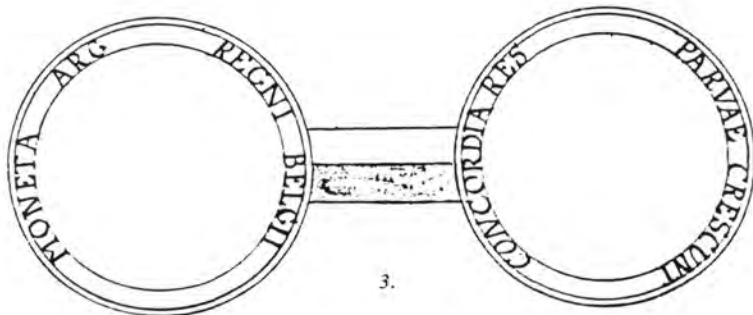
1a.

1b.

2.

3.

1a. zilveren dukaat volgens de ordonnanties van 1659/1699

1b. idem, maar gemoderniseerde beeldenaar

2. zilveren dukaat volgens souverain besluit van 1814

3. voorstel voor omschriften van de zilveren dukaat van Raden en Generaalmeesters, behorend bij concept voor de muntwet van 1816 (archief 's Rijks Munt)

Generaliteitswapen. De omschriften van deze nieuwe munten zijn hetzelfde als die volgens de ordonnantie van 1606, aangevuld met de aanduiding NO (nova = nieuw). Het uiterlijk van de munten werd tussen 1672 en 1735 in alle gewesten gemoderniseerd.

Het gewicht en gehalte van de zilveren dukaat was geheel volgens de Zuid-Nederlandse ordonnantie van 1612: gewicht $8^{29192/41151}$ per mark, gehalte 10 penningen $11\frac{1}{2}$ grein. Omgerekend naar modernere eenheden met een Hollands troois mark van 246,084 gram betekent dit een gewicht van 28,25 gram en een gehalte van 0,873. De aanvullende instructie van 1699 stelde de uiterste remedie op 1 engels per mark voor het gewicht en $1\frac{1}{2}$ grein voor het gehalte. Hierdoor werd het laagst toegestane gewicht 28,078 gram en het laagst toegestane gehalte 0,868. Volgens deze laatste specificaties zijn alle dukaten geslagen van 1699 tot 1808.

2. Bij het soeverein besluit van 19 januari 1814 bepaalde Willem I dat de muntslag van de gouden en zilveren dukaten zou geschieden op de oude Nederlandse stempel, naar de instructies van 1606, 1659 en 1699. Dit betekende dus dat er geen wijzigingen in de beeldenaars mochten komen en dat de oude provinciale wapens en teksten gehandhaafd dienden te blijven. De ondergrens van gewicht en gehalte bleef dus ook 28,078 gram en 0,868. Volgens dit besluit zijn de zilveren dukaten van 1815-1816 geslagen.

3. In de muntwet van 1816 staat de beeldenaar van de zilveren dukaat als volgt omschreven: *als van ouds, de geharnaste man, houdende in de linkerhand, voor de knie, het wapen des Rijks; het randschrift MO.ARG.REG.BELGII; op de keerzijde het wapen des Rijks tusschen de letters, die het jaartal aanduiden, met een randschrift, als van ouds CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT*. Het gewicht en gehalte worden hierin zonder remedie opgenomen als 28,078 gram en 0,868, waarbij terecht uitdrukkelijk verklaard wordt dat dit *zonder eenige verandering hoegenaamd in derzelver grootte, gehalte of gewicht* is. Dit betekent dus dat de zilveren dukaat volgens de muntwet van

1816 twee maal het Rijkswapen zou moeten dragen en bovendien een vergelijkbare tekst als de gouden dukaat.

In mijn ogen is het opnemen van een zilveren dukaat overbodig. Er is al een grote zilveren munt in de vorm van de vijftiggulden. Indien de wetgever toch behoefte heeft aan een zilveren dukaat, dan is de wet van 1816 het beste uitgangspunt. Tenslotte is deze wet de basis geweest voor onze koninkrijksmunten en door dit uitgangspunt te kiezen, worden de gouden en zilveren dukaat automatisch op elkaar afgestemd.

In mijn vorige artikel heb ik hieraan niet veel aandacht besteed omdat de wetgever niet aan wilde sluiten bij de muntwet van 1816, maar bij de zilveren dukaat zoals die voor het laatst geslagen is in 1815-1816, dus volgens het als tijdelijke maatregel bedoelde soeverein besluit van 1814. Ik heb er toen de nadruk op gelegd dat deze opzet niet gelukt is omdat men zowel voor beeldenaar, gewicht en gehalte afgeweken is van de laatste dukaten van 1815-1816.

Doordat de wetgever zich nu enkele vrijheden veroorloofd heeft is min of meer per toeval de volgende situatie ontstaan: de zilveren dukaat volgens de muntwet van 1987 heeft de voorzijde van het oude provinciale type 1659-1808, de keerzijde is volgens de muntwet van 1816, het gewicht en gehalte volgens de muntordonnantie uit 1659 zonder de aanpassingen van 1699.

De nieuwe zilveren dukaat komt overigens niet voor op het uitgifteprogramma van 's Rijks Munt van 1988.

Noot

1. T.H. JOEKES Om een dukaat *NRC-Handelsblad* 24-9-1985.

DE BEELDENAAR - munt- en penningkundig nieuws

Voor alle abonnees voor wie De Beeldenaar een blijvende waarde vertegenwoordigt,

VERZAMELBANDEN voor DE BEELDENAAR

In de kunststof pennenband die is uitgevoerd in 'Beeldenaar'-blauw met zilver opdruk, kunt u de nummers van de jaargangen veilig en overzichtelijk bijhouden.

Te bestellen door overmaking van f 18,50 op gironummer 3808080 t.n.v. De Beeldenaar, Postbus 420, Zeist, onder vermelding van 'Verzamelband Beeldenaar'.

De Goudse brandspuitpenningen

door H.J. van der Wiel

Brand, nog altijd geducht, vormde vroeger een voortdurende en ernstige bedreiging. In de middeleeuwen waren stadsbranden aan de orde van de dag, en ook in de 16e en 17e eeuw zijn ze nog voorgekomen. Ook Gouda heeft zijn deel gehad. Nog in 1527 brandde een groot aantal huizen af tussen de Naaierstraat en de Markt.

Geen wonder dat de overheid naar middelen zocht een dergelijke ramp te voorkomen. Al in 1413 bepaalde de stedelijke overheid dat iedereen die een inkomen had van meer dan 30 pond vlaams verplicht was op eigen kosten een leren emmer aan te schaffen, die met water gevuld bij de deur moest staan. Een van overheidswege aangestelde brandschouwer voerde de controle uit. Daarnaast werden nog door het stadsbestuur 310 emmers geplaatst.

2e type (zonder jaartal)

Vz: Gekroond wapen van Gouda, gehouden door twee leeuwen; onder het schild het nummer van de brandspuit No3, boven het schild, op een lint, GOUDA
Kz: binnen een cirkel, gevormd door een slang die in zijn eigen staart bijt, een brandspuit met horizontaal liggende hulpstukken; daarboven, in een ovaal, het graveerde nummer van de brandweerman (15)

In de loop der tijd kwamen er steeds weer voorschriften bij. In het begin van de 16e eeuw

moesten alle nieuw te bouwen huizen voorzien zijn van een pannendak, en mochten rieten en stro-daken zelfs niet hersteld worden, tenzij afgedekt met plaggen en leem. In ieder huis moest een ladder aanwezig zijn om het dak te kunnen bereiken en ook behoorde er een lantaarn klaar te staan die bij brand in duisternis moest worden aangestoken en buitengehangen, bij wijze van straatverlichting.

Bij alarm moesten alle aangewezenen met hun emmer komen opdagen. De overheid liet klepperlieden door de stad gaan en de brandklok luiden om de hele bevolking te waarschuwen. Het blussen van een brand met emmertjes water bleef een moeizaam en hachelijk bedrijf. Een grote verbetering bracht de uitvinding van de slangenbrandspuit door Jan van der Heyden, in 1671. De eerste spuit van dit type werd aangeschaft door Amsterdam en voldeed bijzonder goed. Op 23 december 1683 brachten de fabrieksmeesters, te vergelijken met onze Directie Gemeentewerken, van Gouda verslag uit van hun bevindingen in Amsterdam. Op 9 mei 1687 – men ging ook toen in Gouda niet over één nacht ijs – werden twee van deze spuiten besteld, voor een bedrag van f685 per stuk. Ze bevielen kennelijk goed, want in juni 1702 werden er nog twee besteld, nu op een vierwielig onderstel waarvoor men f48 extra moest betalen. Om de hoge kosten te dekken besloot de Vroedschap in december 1702 het emmergeld, dat de burger moest betalen voor het schouwen van zijn brandemmer, te verhogen met één stuiver. De brandspuiten werden op 4 verschillende plaatsen in de stad geplaatst. Voor iedere spuit werden 36 personen aangewezen, die bij brand moesten opkomen om de spuit te bedienen. Voor het blussen werd niets betaald, wel werd een premie uitbetaald aan wie het eerst bij de pomp kwam. Alle aangewezenen kregen een koperen penning, die diende als legitimatie bij het passeren van de schutterij en als presentiepenning bij de brandmeester. Te laat bij de brandspuit komen werd bestraft met een boete van 4 stuiver; was de brand al geblust, dan werd de boete verdubbeld. Bij een brand in het duister werden deze bedragen met 50% verhoogd. Helemaal wegblijven kwam de brandweerman op 18 stuiver te staan.

Vier maal per jaar moesten de aangewezen brandweerlieden op de stadstimmerwerf komen oefenen, onder toezicht van de brandmeester en personeel van de Stadsfabriek. Zij ontvingen daarvoor één schelling (6 stuiver), mits zij zich willig, bekwaam en redelijk hadden gedragen. Gebrek aan respect voor de brandmeester werd gestraft met een boete van één gulden. Het reglement op het gebruik van de slangenbrandspuit van 1690 vermeldt verder:

3e type (1708)

Vz: als de voorgaande, maar zonder het nummer; in plaats daarvan een versiering met gevlochten doorntakken

Kz: een brandspuit met gekruiste pompstokken en het (ingeslagen) nummer van de spuit (N4); boven de spuit het omschrift BRANDSPUYT gescheiden door een ovaal met uitgeslepen nummer en onderaan het jaartal tussen punten

4e type (1724)

Vz: identiek aan nr 3

Kz: als nr 3, maar in het veld boven de spuit BS en in de ovaal het ingeslagen getal 33; het nummer van de brandspuit is weggeslepen. Jaartal tussen punten onder de spuit

Een ieder van de G'affectederden sal gegeven worden een koperen penning met het wapen van de stad en numero van de spuyt op de eene zijde, ende een brandspuyt op de andere zijde, om bij haar vertoont te worden aan de schutterije die omtrent den brandt sal zijn gearrangeert, welke penning sijlyuden, bij verhuizing of andersins als sij op de vaert gaen, gehouden sijn aen de brandtmeesters in haere quartieren te restitueren, op pene van 25 stuyvers; ende die deselve komen te verliezen sullen verbeuren ses stuyvers, ende daervoor een nieuwe penning ontvangen.

In de verzameling van het Stedelijk Museum Het Catharina Gasthuis te Gouda bevinden zich drie van de vier types Goudse brandspuitpenningen.

Gedateerde brandspuitpenningen komen weinig voor; naast die van Gouda kennen we Oost-Saardam (1698), Vlissingen (1701), Haastrecht (1709), Oost-Zaan (1731), 's-Hertogenbosch (1739), Beemster (1751), Nieuwer Amstel (1753), Goes (1755), Slooterdijk (1789), Westzaan (1768, 1777, 1829) en Zaandijk (1792).

AMNU AMSTELVEEN

Heeft voor U: **Beschrijving der Nederlandse Historiepenningen**

in 4 delen. Ca. 2600 pagina's in xerografische herdruk in zeer zware stevige linnen band.

f 700,— per 4 delen

Verder hebben wij:

De munten der Nederlanden tot aan de Pacificatie Van Gent 1576.

door P.O. van der Chijs.

9 delen uitgevoerd als voren

f 90,— per stuk, alle delen samen f 700,—

Verder hebben wij nog andere werken over penningen enz.

Vraag daarvoor onze prijslijst

Firma AMNU - Berkenrodelaan 14 Lid
1181 AJ Amstelveen - tel.: 020-432933

Onbekend maakt onbe- mind

Munten in de wereld van de Islam

door L. Boezelijm

6. De Abbasiden: een sprookje uit Duizend-en- één-nacht?

De dynastie der Abbasiden die in naam tot 1258, dus ruim vijf eeuwen lang, stand zou houden, was het tweede vorstenhuis dat over het Islamitische eenheidsrijk regeerde. Nog vóór het midden van de achtste eeuw was de expansiedrift der Islamieten wat uitgeraasd, iets dat mede werd veroorzaakt door het feit dat er intern meer dan genoeg conflictstof opgehoopt was. Tijdens de gevechten rond de omwenteling (747-750) die kalief Aboe al-Abbas al-Saffāh ('de Bloeddorstige') aan de macht had gebracht en de daarop volgende jarenlang durende burgeroorlog kwamen naar schatting een miljoen mensen om het leven. De treffende saamhorigheid in het geloof aan Allah had velen toch niet belet geloofsgenoten naar de keel te vliegen in dit onmetelijke rijk, dat uitgestrekter was dan het Romeinse Rijk in haar glorie-dagen. Eén van de gevolgen van het omverwerpen van de macht der Omajjaden was dat het kerngebied van het rijk zich verplaatste van Syrië naar Mesopotamië; als nieuwe hoofdstad stichtte kalief J'far al-Mansoer ('de Overwinnaar') in 762 Medīnat es -Salām - het huidige Bagdad - een naam die op vele Abbasidische munten voorkomt als *مَدِينَةُ السَّلَامِ*. Daarmee werd als het ware de koersverlegging bevestigd die tot gevolg had dat in het rijk meer en meer Aziatische (Perzische) invloeden gingen overheersen en de Arabieren hun leidende posities in staat en maatschappij gaandeweg verloren.

Van het Bagdad der Abbasiden dat in een tijdsbestek van vier jaren uit de grond werd gestampt, is heden ten dage praktisch niets meer over als gevolg van verwoestingen, overstromingen en verval. Het is in die dagen echter een fascinerende metropool geweest: het paleiscomplex annex regeringscentrum met ministeries, archieven en woningen van de ambtenaren in het hart van de stad was omgeven door een muur van vijftien meter hoogte; daaromheen in ringvorm wijken voor officieren, handelaars en ambachtslieden, eveneens beschermd door hoge stadsmuren en een ringgracht. Van de enorme aantallen arbeiders uit alle windstreken bleven velen hangen, zodat de stad ter weerszijden van de Tigris uitgroeide tot een wereldstad met naar schatting 1,6 tot 2 miljoen inwoners. De beschrij-

vingen van de weelde en de overdaad grenzen inderdaad aan het ongelooflijke, waarvan de echo's nog te horen zijn in de sprookjes uit Duizend-en-één-nacht.

De machtsovername door de Abbasiden had nog twee belangrijke gevolgen: 1. het rijk bleek zo uitgestrekt te zijn geworden dat veraf gelegen gebieden als Spanje en Noord-Afrika bijna niet meer onder controle te houden waren, zodat al spoedig het wereldlijke machtsgebied van de kalief niet meer zou samenvallen met het gebied van de Islam en 2. hervormingen in het staatsbestuur: een nieuw ambtenarenapparaat dat volgens Perzisch model geleid werd door een vizier en een staat in de staat ging vormen.

Over naar de munten

Wie in een handboek of uitgebreide catalogus de munten van de Omajjaden en vervolgens de Abbasiden bekijkt, zal opmerken dat langzamerhand het fraaie en duidelijke Kufi-schrift van de Omajjadenmunten overgaat in een kleiner, fijnregeliger schrift op de munten der Abbasiden; met name bij de teksten in het veld worden de letters erg lang 'uitgerekt'. Jammer genoeg leiden de twee laatstgenoemde factoren er toe dat bij veelgebruikte exemplaren de teksten wat zijn 'dichtgeslibd' hetgeen een juiste determinatie bemoeilijkt. Hier staat echter tegenover dat na een beginperiode nu voor het eerst ook namen op de keerzijde gaan voorkomen.

1. Dirhem, onder kalief al-Mansoer (754-775) geslagen te Basra in het jaar AH 139/AD 756; 2,89 g.

Laten we eens een willekeurige Abbasidendirhem onder de loupe nemen. (Om voor een aantal zaken niet in herhalingen te vervallen, wordt verwezen naar de aflevering over de Omajjadendirhems in *De Beeldenaar* 11 (januari/februari 1987) 17-31). Het blijkt dan dat in de beginperiode van het Abbasidenbewind nog maar heel weinig veranderde in het muntbeeld. Zoals we kunnen zien bij de eerste van de twee afgebeelde dirhems bleef de voorzijde gelijk aan die van de Omajjadendirhems, dus in het veld de kalima en in het omschrift de bismillahformule, muntplaats en jaartal. De keerzijde daarentegen onderging een kenmerkende wijziging: het z.g. 'Umajjid Symbol', Soera 112 dus, werd vervangen door de tekst 'Mohammed rasoel Allah' in drie regels; het

omschrift liet men dan verder weer ongewijzigd, zodat nu op deze zijde voor de tweede keer wordt aangegeven dat Mohammed de gezant van Allah is. Door die vervangende tekst kunnen we dus nu in één oogopslag het onderscheid tussen een Omajjaden- en een Abbasidendirhem vaststellen. Het theoretische gewicht van de dirhem bleef ongewijzigd op 2,979; met deze munt in de hand kon men in de tijd van al-Mansoers bewind een schaap of tien kilo graan kopen.

De Abbasidische dirhems zijn heden ten dage bepaald niet zeldzaam. Tientallen munthuizen hebben reusachtige hoeveelheden geslagen, wat weer een indicatie is voor de toenemende welvaart na het herstel van rust en orde. We kunnen bij het determineren hiervan nog veel verrassends meemaken, want in AD 762 werd gebroken met de traditie van anonimiteit op de munten door vermelding van de naam van de troonopvolger, de latere kalief al-Mahdi (AH 158-169 = AD 775-785). Meer en meer werd dit gewoonte, want we kunnen later ook de naam van de kalief zelf of diens vizier en die van plaatselijke gouverneurs en bestuurders aantreffen, zoals in ons tweede voorbeeld van een dirhem van Haroen al-Rashīd uit AH 179/AD 795. In de vierregelige tekst op de keerzijde wordt de naam genoemd van zijn zoon al-Amin Mohammed; de term 'Bevelhebber der Gelovigen' was een titel die alleen de kalief zelf mocht gebruiken.

2. Dirhem, onder Haroen al-Rashīd (786-809) geslagen te Medinat-es-Salām in AH 179/AD 795; 2,96 g.

محمد رسول الله

معاونه الامير الامير

محمد بن امير المؤمنين

جعفر

Mohammed rasoel Allah
mimmā amara bihi al-Amīn
Mohammed bin amīr al-moe'minīn
Ja'far

Mohammed is de gezant van Allah
op last van prins al-Amin Moham-
med, zoon van de Bevelhebber der
Gelovigen Ja'far

Ja'far, een zoon van de machtige vizier Yahya al-Barmaqi, was de boezemvriend van Haroen; dit ondanks het feit dat de kalief er een harem van 10.000 vrouwen op na hield, die regelmatig, als was het een kunstverzameling, werd aangevuld. De vader van Yahyā, Khalid, was al vizier geweest van kalief al-Mansoer; hoewel deze bekend staat als de stichter van Baghdad, was het Khalid die als architect de plannen op papier had

gezet. Uit die tijd dateert ook de toenemende macht en invloed van de Barmaqi-familie, die haar hoogtepunt bereikte met Yahya, vizier van kalief al-Mahdi en leermeester van Haroen. Van hem gaat het verhaal dat hij zonder moeite drie miljoen dinar kon uittellen als het moest: zijn paleizen aan weerszijden van de Tigris waren even schitterend, zo niet nog weelderiger ingericht dan die van de kalief zelf. Alle belangrijke regeringsposten waren bezet door leden van de familie of hun gunstelingen, die – het moet gezegd – het rijk deskundig bestuurden, daarbij hun eigen belangen niet vergetend. Ook de troonsbestijging van Haroen zelf was te danken geweest aan de machinaties van zijn Jemenitische moeder en de vizier: in wat Islamitische historici de 'wonderbaarlijke nacht van de kaliefen' noemen – 14/15 september 786 – stierf een kalief (lees: Haroens broer al-Hādī werd uit de weg geruimd), besteed een kalief de troon en werd een kalief geboren (al-Ma'moen).

Haroen, die het veel te druk had met enorme uitspattingen, gaf de leiding van de staatszaken geheel over aan zijn vizier, die hiermee een onbetwistbare machtspositie kreeg toebedeeld, welke zelfs nog toenam na het overlijden van de moeder van de kalief. Alle verhalen over de fabelachtige rijkdommen en de ongekende opbloei van kunsten en wetenschappen die steeds maar weer met de naam van Haroen al-Rashīd in verband worden gebracht, blijken dus een geheel andere achtergrond te hebben: dit alles is meer te danken geweest aan de in de vergetelheid geraakte Barmaqi's. De werkelijkheid blijkt ook nu weer fascinerender dan de verbeelding: tijdens de bedevaart naar Mekka in 802 kwam het Haroen ter ore dat zijn vriend hem in een relatie had bedrogen en de gekwetste kalief nam gruwelijk wraak: hij liet Ja'far vermoorden, zijn vader Yahya doodhongereren in een kerker en alle leden van de Barmaqi-familie arresteren, de hele clan daarmee

voorgoed uitschakelend. Haroen verplaatste zijn residentie naar Raqqa in Syrië, terwijl zijn rijk langzaam in verval raakte; ziek en eigenlijk al waanzinnig kwam hij in 809 in de provincie Khorasan aan zijn einde.

Tijdens Haroens bewind was een tweetal gebieden uit het wereldlijk kalifaat weggevallen, beide gelegen in het onrustige Noord-Afrika. In 788 stichtte een verre nazaat van kalief Ali, Idris ibn

3. Dirhem, Haroen al-Rashid, geslagen te Medinat-es-Salām in AH 191/AD 806.

'Abd Allah (Idris I) geheten, gevlucht wegens deelneming aan een opstand tegen de Abassiden, rond het door hem gestichte stadje Fez een eigen staatje; hoewel de lange arm van de kalief ver reikte – men geeft hem de schuld van de vergiftiging van Idris I – kon de dynastie der Idrisiden zich tot in de tiende eeuw handhaven. In 921 werd Fez ingenomen door troepen van de Fatimiden. Een tweede gebied dat alleen maar geld kostte, werd tegen betaling van een jaarlijkse som in het jaar 800 overgedaan aan Ibrahim ibn al-Aghlab; zijn machtsgebied omvatte het westelijk deel van Libyë, Tunesië en het oostelijk deel van Algerije. Deze dynastie had een aangepaste manier van geldverdiene gevonden: vanuit thuishaven Tunis schuimden hun piratenvloten de omliggende zeeën en kustgebieden af. Ook aan deze dynastie – die der Aghlabiden – werd door de Fatimiden een einde gemaakt in AD 909. Van beide dynastieën zijn munten bekend met een op dat van de Abbasiden gelijkend muntbeeld; deze worden echter zelden in de munthandel aangeboden.

Haroen had zijn zonen Al-Amīn en al-Ma'moen op hun taak voorbereid door hen het westelijk en oostelijk deel van het rijk te laten meebesturen. Al-Amīn, zoon van de belangrijkste van Haroens zeven echtgenotes, was hem opgevolgd; hij begon onmiddellijk met pogingen zijn broer definitief uit te schakelen.

Al-Ma'moen, zoon van een Afghaanse slavin en zich ontwikkelend tot een groot staatsman, liet zich echter niet opzij zetten: hij sloeg het beleg om de hoofdstad. Na veertien maanden – er dreigde hongersnood in Bagdad uit te breken – trachtte Amīn te vluchten, maar dit werd hem noodlottig. Kalief al-Ma'moen, die van 813 tot 833 (AH 198-218) regeerde, wordt door vele historici beschouwd als de grootste uit de rij der Abassidenkaliefen. Gedurende zijn bewind beleefde het kalifaat haar hoogtepunt met allerlei culturele prestaties, o.a. met wetenschappelijk onderzoek op het gebied van geneeskunde, wiskunde, astronomie en wat al niet meer.

Op de munten verschijnt ook iets nieuws sinds zijn optreden als kalief: bovenaan in het veld van de keerzijde zien we voortaan het woordje **لله** li'llah, dat zoveel betekent als ('behorend) aan God'. De sedert de eerste dirhems bekende cirkeltjes aan de muntranden verdwijnen definitief uit het muntbeeld, terwijl – kennelijk met de bedoeling tot standaardisering – aan de keerzijde voortaan altijd de naam van de kalief of diens troonopvolger wordt vermeld.

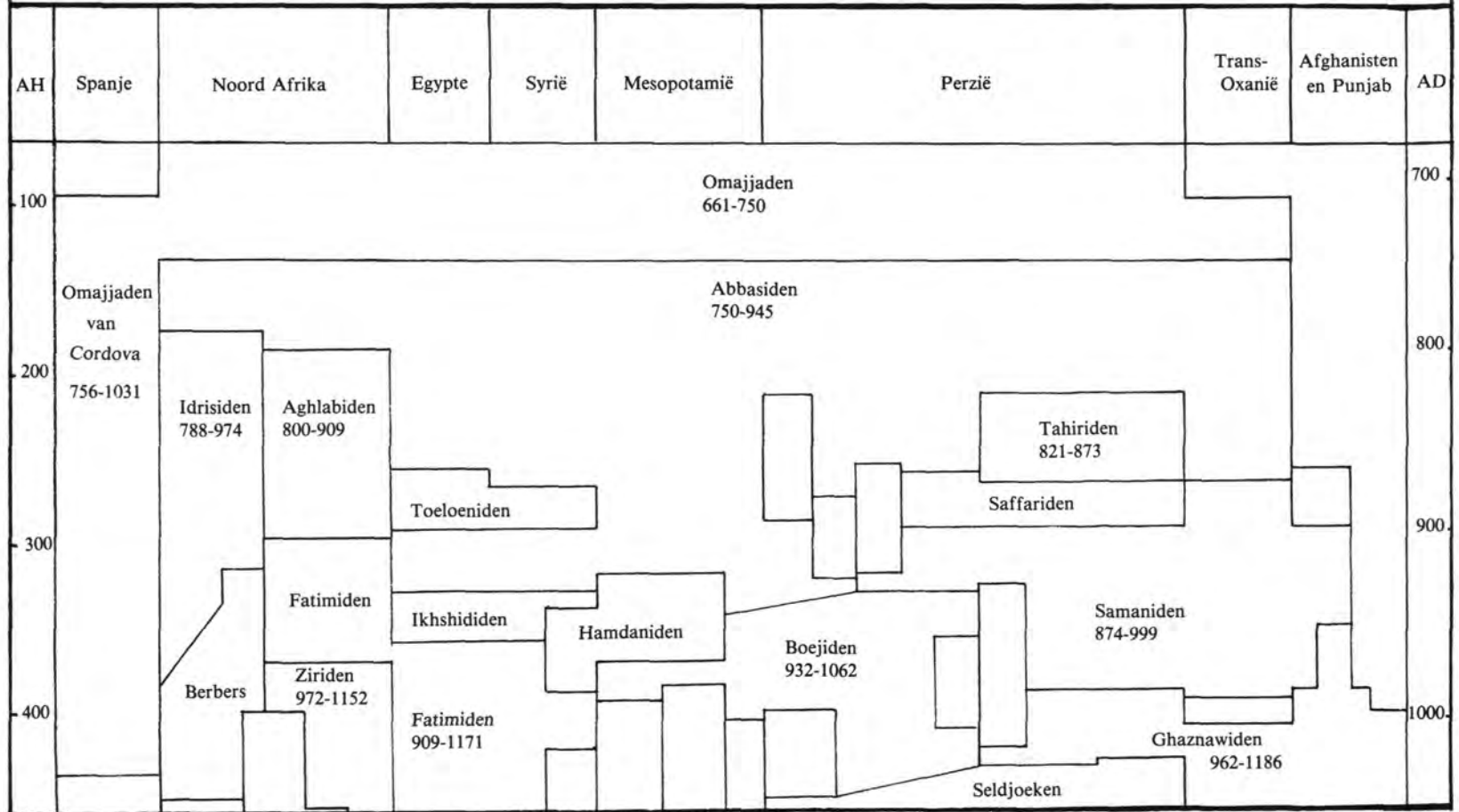
In 821 nam de kalief een beslissing, die achteraf bezien het begin van het einde van het Rijk der

Mesopotamië – het stroomgebied van Eufraat en Tigris – vormde het kerngebied van het Rijk der Abbasiden (AD 750-945)

DE VOORNAAMSTE ISLAMITISCHE DYNASTIEËN VAN AD 661 TOT 1050
(De kleinere zijn om wille van de eenvoud niet genoemd)

* naar BMC

Abbasiden zou betekenen: hij benoemde zijn succesvolle generaal Tahir ibn al-Hoessein tot gouverneur van Noordoost-Perzië. Dit was het begin van de naar hem genoemde, zich min of meer onafhankelijk gedragende vazallendynastie der Tahiriden (821-873).
Meerderden zouden later het voorbeeld van deze generaal volgen, maar daarover in een volgende aflevering.

Literatuur

- M. BROOME *A Handbook of Islamic Coins* (Londen 1985)
M.L. BATES *Islamic coins* (New York 1982) ANS Handbook 2
C.E. BOSWORTH *The Islamic Dynasties* (Edinburgh 1980)

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Secretariaat:

N.A.J. Visser, Van der Meystraat 1, 1815 GP Alkmaar, 072-120041, giro 96820.

Penningbestellingen:

M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543.

Aanvulling prijslijst

1986-1 *Duijfe van Noach* (R. Brouwer) 42 mm G f 50,—.

Penninguitgifte

De penning 1986-1 *Duijfe van Noach* van Ruth Brouwer werd in oktober 1987 aan alle leden, die de contributie over 1986 hadden betaald, toegezonden.

De penning 1987-1 *Het Nederlands Openlucht Museum* van Jannes Limperg zal in de eerste maanden van 1988 worden toegezonden aan de leden, die de contributie over 1987 betaald hebben.

Algemene Ledenvergadering 1988

Op 7 mei 1988 zal de Algemene Ledenvergadering plaatsvinden in het Singer Museum te Laren. De tijd zal U nader bekend gemaakt worden met het toezenden van de jaarstukken. De vergadering gaat vooraf aan de opening van de Tentoonstelling 'Nederlandse Penningkunst' in het Singer Museum.

A. G. van der DUSSEN b.v.
(beëdigd taxateur in munten sedert 1975)

houdt op

4 en 5 maart 1988

wederom een gezellige veiling in Maastricht
(Veiling No. 9)

Antieke Griekse, Romeinse en
Byzantijnse munten
(speciale verzameling *Septimius Severus*
en *Julia Domna*;
ook grote serie munten van Trier.)

een klein aantal mooie nederlandse
provinciale munten

Buitenlandse munten
(in het bijzonder Rusland en Zuid Amerika)

Decoraties
(in het bijzonder van de twee
wereldoorlogen.

Penningen
(waaronder een verzameling buitenlandse
vrijmetselaars penningen en een verzameling
pauselijke penningen.)

Goedkope lots

Catalogus verkrijgbaar begin februari tegen
overmaking van f 10 op postgiro 15.38.597
t.n.v. A. G. van der Dussen b.v.,
Hondstraat 5, NL-6211 HW Maastricht.

* * * *

Wij zullen aanwezig zijn op de
Holland Coin Fair in Amsterdam
19-21 februari
(De munten van de veiling laten wij echter
veilig achter in de bankkluis.)

en, op 6 maart, op de
9e internationale muntenbeurs
in het Sheraton Hotel in
Brussel
(Place Rogier No. 3)

Inleveringen voor onze volgende veiling op
13-15 oktober 1988
worden zowel in Amsterdam als in Brussel
met genoegen ingewacht.

Onbekende munt van miskende soort, of een nieuwe oord van Friesland uit muntvriendelijke bodem

door E. Schaaf

Ruim tien jaar geleden werd de aandacht gevestigd op enkele munttypen, die weliswaar al langer bekend waren, maar waarvan de Nederlandse herkomst tot dan niet algemeen bekend was.¹ Het betrof zilveren duiten² van Overijssel, Deventer, Zutphen, Arnhem en Friesland van het type *Schüsselpennig*, schotelpenning, schotelvormig muntstuk. Dit type muntjes is éézijdig, dun en bol, van laag gewicht en gehalte, ongeveer ruim 1 cm in doorsnee. De bolle zijde van de muntjes is glad en op de holle zijde is het muntbeeld aangebracht: steeds een wapen met enkele letters in een cirkel van dikke stippen. Schotelpenningen zijn in grote verscheidenheid en aantallen bekend uit midden-Duitsland, waar ze geslagen werden door alle mogelijke vorsten, heren en steden en waar ze ook en masse worden gevonden. In Nederlandse vondsten komen ze uiterst zelden voor.

In Finkum, een oud terpdorp juist ten Noorden van Leeuwarden, is vorig jaar met behulp van een metaaldetector een dergelijke schotelpenning gevonden*. Het muntje toont op de holle zijde een gebogen wapenschild waarin twee gaande leeuwen. Boven het schild staan de letters F.O.R.T en aan weerszijden van het wapen ziet men een kruisje met twee boven elkaar staande stippen erboven en eronder. De voorstelling is als gebruikelijk begrensd door een krans van dikke stippen. Het iets afgebrokkelde muntje is 15 mm groot en weegt 0,47 g. Het zilveragehalte kon niet bepaald worden, maar lijkt erg laag. Het muntje is overigens uitstekend bewaard gebleven.

Friesland, oord ca. 1590-1606 (zilver)

Deze munt sluit zowel qua technische uitvoering als qua beeldenaar volledig aan bij de eerder beschreven zilveren duiten, waaronder zich zoals

gezegd ook een Fries exemplaar bevond met de letters F.S voor Fries Scheisken (scheisken = duit). De aanmuntning van al die Nederlandse schotelpenningen ligt binnen de periode 1590-1606. De hier voor het eerst beschreven munt kan dan ook niets anders zijn dan een zilveren oord (oord = dubbele duit) van Friesland uit dezelfde periode.

De tweezijdige koperen duit van Friesland (Verkade 261.3) vertoont een wapenschild dat gelijk van vorm is aan dat op het nieuwe oordje, zij het dat op de koperen duit het wapen gekroond is. Deze duit is wel gedateerd op ca. 1583³, maar thans wordt verondersteld dat hij rond 1591 werd geslagen⁴. Nadere studie en typevergelijking met inslag van oord, zilveren duit en koperen duit in gedateerde muntreeksen, levert misschien een scherpere datering van deze munten op. Literatuur en archivalia laten ons ten aanzien van deze munten in het duister tasten. Het lijkt zeer aannemelijk dat oord, zilveren duit en koperen duit zelfdertijd zijn geslagen.

Friesland, duit ca. 1591 (koper) Verkade 216.3

Uit het ontbreken van de Nederlandse schotelpenningen in muntvondsten hier te lande, is afgeleid dat ze niet voor de lokale muntomloop waren bestemd, maar uitsluitend voor de export werden aangemaakt. Hoewel de bewijzen voorhanden zijn dat zeer vele van deze muntjes naar Duitsland zijn afgevoerd – in Thüringen wordt in 1595 geklaagd over *böse Löwenpfennige* met de letters FS – is daarmee mijns inziens niet uitgesloten, dat zij ook in de lokale circulatie gebruikt werden. Dat dat type munt niet in Nederlandse bodem gevonden wordt, kan namelijk even goed komen doordat kleingeld vrijwel nooit voor schatvorming gebruikt werd. Deze zilveren oorden en duiten waren specifiek omloopgeld; ze zijn wel als losse munt of in kleine aantallen tezamen met ander koper- en zilvergeld verloren, maar hadden dan een veel geringere overlevingskans dan goudstukken of zilveren munten van goed gehalte. De ervaring is namelijk, dat het overgrote deel van de los gevonden koperen oorden en duiten door honderden jaren van inwerking van bodemzuren, lucht, mest en sinds kortere tijd ook kunstmest zo zwaar zijn aangetast, dat zij vaak helemaal onherkenbaar zijn gewor-

den. Wanneer de dunne biljoenen muntjes al worden gedetecteerd, zijn zij door die omstandigheden meestal zodanig aangetast, dat ze bij het opnemen reeds breken of anders later bij het schoonmaken wel verpulveren. Dit betreft vooral laat-middeleeuws en vroeg-modern kleingeld. Gezien het dunne muntplaatje en het lage gehalte van de schotelpenningen kan het niet anders of praktisch alle verloren muntjes zijn geheel verteerd. Alleen wanneer ze bij het verliezen in een niet-agressieve omgeving terecht komen – bijvoorbeeld vette kalkarme klei of binnenshuis – was er kans op behoud zoals bij het hier beschreven oord. De genoemde koperen duit V. 216-3, welke in de handel als zeer zeldzaam te boek staat en in redelijke staat al een hoge prijs opbrengt, wordt zeer geregeld in Friesland gevonden. De conservering is dan echter wel zo slecht, dat men deze munten alleen maar kan determineren als men het type al kent in goede staat. De meeste komen dan ook terecht in de 'pot met schroot'.

Gezien de eenheid van vormgeving van koperen duit enerzijds en oord en zilveren duit anderzijds, het regelmatig voorkomen van de koperen duit

en de uiterst geringe overlevingskans van oord en zilveren duit, lijkt het mij aannemelijk dat de Nederlandse schotelpenningen behalve voor export naar Duitsland ook bestemd waren voor de lokale omloop.

Noten

- 1 H.E. VAN GELDER Een miskende Nederlandse muntsoort *De Geuzenpenning* 26 (1976) 29-31; herdrukt in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 229-230.
- 2 Gedoeld wordt op muntstukken van zilver (waarin vrij veel koper is verwerkt), niet op zilveren afslagen van koperen munten.
- 3 A. VAN DER WIEL Oortjes en duiten van Friesland *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 28 (1941) 1-38.
- 4 H.E. VAN GELDER *De Nederlandse munten* (Utrecht/Antwerpen 1980: Aula 213) 246; hierop gebaseerd ook *Officiële catalogus van de koperen munten geslagen door de zeven provinciën der Verenigde Nederlanden 1546-1795* (Amsterdam 1981: uitgave Zonnebloem) 66.

* Na het ter perse gaan van dit artikel is nog een exemplaar van dit type gevonden te Anjum.

1747, 3 mei. Op de verkiezing van prins Willem IV tot stadhouder; Door Jean Dasser & Zn.

J. B. Westerhof

NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historie- en moderne penningen van alle landen.
Inkoop, verkoop, taxaties, veilingen.

Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 – 's maandags gesloten

Het Nederlandse bankbiljet

EEN CHRONOLOGISCH OVERZICHT

door J.J. Grolle

10. Eerste wereldoorlog

Na de onverwacht noodzakelijke voorbereidingen tot uitgifte van het f10-biljet model 1904 (*Arbeid en Welvaart*) bleek het nodig ook de lage coupures van model-1860 te vervangen. In 1908 werd Van der Waay voor een ontwerp benaderd, maar deze talmde. Waarschijnlijk zaten hem de moeilijkheden bij de produktie van de hoge waarden nog dwars. Ook professor Dupont bleek niet voor een opdracht te voelen en speelde deze door aan de directeur van de Rijksacademie, Antonie DerKinderen (1859-1935). Die was niet opgewekt met de opdracht: hij had juist het licht uit één van zijn ogen verloren, maar zwichtte voor Duponts aandrang en in 1910 had hij twee ontwerpen gereed. Eén met Mercurius als bode der goden, een geldtas torsend als symbool voor het geldverkeer. De Bank keurde dit ontwerp terstond af uit angst voor de onvermijdelijke spot alsof Mercurius er met de kas vandoor was. Het tweede ontwerp, Mercurius als vredestitcher die met zijn staf twee vechtende slangen scheidt, keurde de Bank goed. Doch nu lag Enschedé dwars. Door de voortschrijdende fototechniek

bood het portret geen waarborg tegen namaak meer volgens DerKinderen; volgens Enschedé bleef die desondanks behouden en hij bleef daarom een portret eisen.

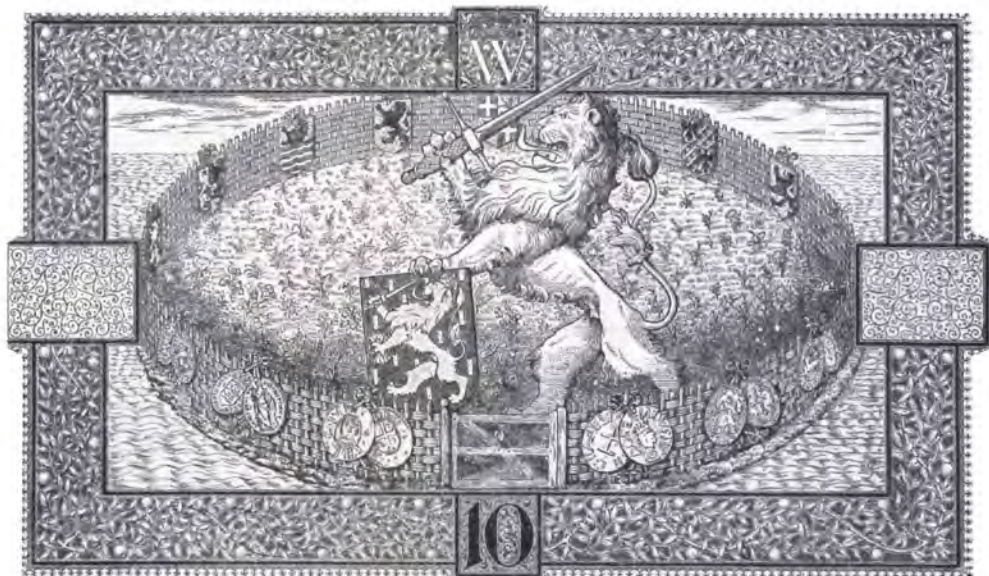
DerKinderen wilde zijn werk signeren; Enschedé wilde daar per se niets van weten. De graveur Dupont overleed in 1911 en Aarts moest zijn werk overnemen. In maart 1916 won Enschedé deze uitputtingsslag. Het ontwerp werd op technische gronden ongeschikt geacht: de Mercuriusfiguur was te dood, dus te makkelijk na te maken. Het ging de geschiedenis in met de smalende naam *Mercurius in de IJsee*, wegens het rotsachtige zeegezicht op de achtergrond.

Inmiddels was de internationale politieke situatie zo verslechterd dat de Bank maatregelen moest treffen om de biljettencirculatie veilig te stellen in geval van nood. Er dienden *hulpbiljetten* te komen. Enschedé rook handel en greep weer naar model 1860 dat in 1909 opnieuw van een guilloche-ondergrond voorzien werd. Het vond geen genade, ook niet nadat de belettering van gotisch in romein was veranderd.

Bankpresident Vissering¹ zag een andere mogelijkheid. In 1888 had de regering de beroemde architect Cuypers² een ontwerp laten maken voor een nieuw f10-muntbiljet. Ondanks negatief advies van de Raad van State en de toenmalige Bankpresident Pierson³ keurde de koningin-weduwe⁴ Cuypers' ontwerp goed op 30 april 1891. Nog geen vier maanden later werd Pierson

1. A.J. DerKinderen, vz afgekeurd ontwerp f25 - Mercurius (1910-1916), 19,5cm x 11cm; coll. DNB

2. 3. P.J.H. Cuypers, ontwerp f10-muntbiljet (1888); goedgekeurd in 1891 doch niet gerealiseerd, 13cm × 8,5cm; coll. DNB

echter minister van financiën en het stond bij hem vast: *Ik geef het nieuwe f10's biljet niet uit. Reeds de dikte van het papier maakt het ongeschikt.*⁵ Hij constateerde een overladen karakter, een niet fijn genuanceerde gravure en een onduidelijk watermerk ten gunste van een alternatief ontwerp dat Enschedé graag in productie wilde nemen omdat men daarvoor reeds bestaande oude drukplaten kon gebruiken. Overigens bewijst Cuypers' ontwerp diens ambachtelijke perfectie. Hij had zoals gewoonlijk zich geheel verdiept in

de functie en de essentie van zijn onderwerp en moet daarbij gebruik gemaakt hebben van een numismatische boek-illustratie.

De keerzijde van zijn ontwerp is duidelijk geïnspireerd op de titelprint van Van Alkemade's⁶ werk uit 1700 over middeleeuwse munten in Holland. Vissering vermoedde dan ook dat Pierson het ontwerp indertijd verworpen had, *omdat men genoeg had van den zoogenaamden museumstyl* en hij oordeelde het daarentegen *ontwifelbaar fraai, zeer duidelijk, de gravure* [van Dupont]

RIETDIJK bv *Gespecialiseerd in het
veilen van Numismatische
collecties*

- ★ De commissie bedraagt 15% (incl. btw en verzekering) van de opbrengst en f2,— kavelgeld.
- ★ Op grotere objecten is reductie mogelijk en worden eventueel renteloze voorschotten verstrekt.

Inzendingen zijn mogelijk ten kantore van maandag t/m zaterdag van 10.00-16.00 uur, of per aangetekende post. (Grotere collecties kunnen desgewenst afgehaald worden).

RIETDIJK bv

(Dir. M.M.A. Lichtendahl)

Noordeinde 41 (schuin t/o het Paleis)
Den Haag
tel. 070-647831, b.g.g. 647957

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

muntenhandel Groningana

A. NAP

Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

C. J. G. SCHUURMAN-RIJNHOLT

Emmastraat 13, 7075 Etten-Gelderland
Telefoon 08350-27781

120692

lid Ned. Vereniging van Munthandelaren

Specialiteit:

Moderne buitenlandse munten,
Ned. Antillen en Suriname.

14654

HET ZOU JAMMER ZIJN ALS U ZONDER ZIT... UITGEREKEND DEZE MAAND!

Alles over de geschiedenis van ons
geld en het verzamelen ervan.

Een boek voor jong en oud.

GELD

Tot nu is er weinig gepubliceerd over de geschiedenis en de achtergrond van ons geld. Er bestaan weliswaar prijscatalogi met richtprijzen en catalogi met munttypen, maar een boek voor jong en oud met toegankelijke informatie over de munt- en penningkunde was niet te vinden.

Informatief en kleurrijk geïllustreerd

GELD is in de eerste plaats geschreven voor beginnende en gevorderde verzamelaars. Initiatiefnemer is de Spaar en Voorschotbank. Auteur is Bert van Beek die binnen de wereld van munt- en penningkunde reeds naam maakte met andere publicaties (o.a. de Encyclopedie voor Munten en Bankbiljetten). In dit kleurrijk geïllustreerde naslagwerk (met register) wordt de achtergrond van onze geldhistorie op verrassende

Bestemd voor zowel beginnende en gevorderde verzamelaars als voor hen die meer algemeen in geschiedenis zijn geïnteresseerd.

wijze belicht. Naast de functies van geld komt de geschiedenis ervan uitvoerig ter sprake. Scherpe afbeeldingen van zeer goed bewaard gebleven munten uit bijvoorbeeld de 7e eeuw voor Christus, maar ook nieuwe munten (tot 1987) ontbreken niet. Speciale aandacht is besteed aan penningen en koninkrijksmunten.

Nu bestellen

GELD telt 112 pagina's en heeft een full colour omslag. U kunt GELD direct bestellen met behulp van onderstaande coupon. Deze kunt u in een ongefrankeerde envelop sturen naar: Samsom Uitgeverij bv., Antwoordnummer 10155, 2400 VB Alphen a/d Rijn. Telefonisch bestellen gaat nog sneller; draai dan 01720-61533. GELD is ook verkrijgbaar bij de boekhandel. De prijs is f 27,50 (incl. btw)

Bestelcoupon

Stuur mij rechtstreeks/via de boekhandel*

ex. van **GELD** ISBN 90 14 03962 X à f 27,50 (incl. btw, excl. verzendkosten).

Naam: _____

Adres: _____

Postcode: _____

Plaats: _____

Datum: _____

Handtekening: _____

* Doorhalen wat niet wordt verlangd

W 84931 B

3e HOLLAND COIN FAIR

met diverse exposities van:

- 's Rijks Munt
- Rijksmuseum Het Koninklijk Penning Kabinet
- De Nederlandsche Bank n.v.
- Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

- met deelname van alle belangrijke Nederlandse Munthandelaren
- vele gerenommeerde buitenlandse standhouders.
- vele gerenommeerde toeleverings bedrijven

lezingen door:

- de heer E.J.A. van Beek, voorzitter Kon. Ned. Gen. v. Munt- en Penningk. over het thema 'De Vele Gezichten Van Wilhelmina' verdeeld in 3 onderwerpen met dia's.
ZATERDAG 20 febr. 's middags 14.00 uur.

- de heer J.J. Grolle, conservator v.h. Museum v. de Ned. Bank, secr. Kon.Gen. v. Munt- en Penningkunde. met als thema 'De Geschiedenis v. h. bankbiljet in Nederland' verdeeld in 2 onderwerpen met dia's.
ZONDAG 21 febr. 's middags 14.00 uur.

BEURS VAN BERLAGE-AMSTERDAM DAMRAK 62

Openingstijden:
Vrijdag 19 februari 18-22 uur
Zaterdag 20 februari 10-17 uur
Zondag 21 februari 10-16 uur

ENTREE f7,50

ENTREE-REDUCTIECOUPONS EN N.S. TREINKORTINGSBONNEN
VERKRIJGBAAR BIJ DE NVMH
Postbox 288 / 8000 AG Zwolle

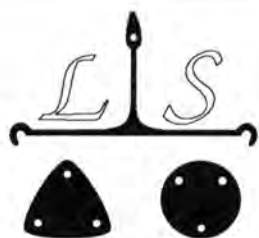

AMSTERDAM

HOLLAND COIN FAIR '88

19 - 20 - 21 FEBRUARI

*Laurens
Schulman b.v.*

---

*Munten
Penningen
Papiergeld
Numismatische boeken*

*Taxaties
Verzekeringen*

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Parklaan 25 · 1405 GN Bussum

☎ 02159 · 1 66 32

Bezoek bij voorkeur op afspraak

4. Titelprent van: C. VAN ALKEMADE *De goude en zilverre gangbaare penningen der graaven en graavinnen van Holland (Delft 1700)*

buitengewoon mooi, vooral ook wat diepte betreft en volgens de Firma Enschedé biedt dit ontwerp [nu ineens!] ongeveer alle waarborgen aan, welke men tegenwoordig van goede biljetten zou mogen eischen... Volgens de Heeren Enschedé zou het watermerk behooren tot de beste soort.⁷ Enschedé's zin voor commercie zou het echter weer niet winnen. Omwerking van Cuypers' ontwerp door de graveur Harting⁸ vergde te veel tijd en de Bank liet uiteindelijk in allerijl hulpbiljetten drukken bij de Amsterdamse firma J.H. de Bussy⁹ die de vaste datum 1 augustus 1914 kregen. Ze werden gedrukt op handgeschept papier zonder watermerk van Van Houtum in coupures van 10, 25, 40 en 60 gulden. Het formaat verschilde nu voor het eerst per coupure en werd groter bij oplopende nominale waarde. De druk bestond enkel uit boekdruk en was zeer eenvoudig: een sierrand met titeltekst terwijl een waarde-aanduiding in cijfers ontbrak. Ze werden na 4 augustus 1914 in circulatie gebracht en in de

jaren 1928 en 1929 ingetrokken. Op dezelfde papieroort en met gelijke datum drukte Enschedé de coupures van 100, 200 en 300 gulden. Deze biljetten hadden een uniform formaat, 13 cm × 21 cm, en werden eenzijdig in offset en boekdruk bedrukt met een guilloche-rand, een guillochemotief en een titeltekst. Alleen het f100-biljet kwam van 1914 tot 1929 in circulatie. Voor een hulpbiljet van f1.000 gebruikte Enschedé model 1860 met de reliëfrand, voorzien van een guilloche-motief. Het was eenzijdig bedrukt in plaat- en boekdruk op handgeschept watermerkpapier van Van Houtum en mat 12,4 cm × 22,2 cm; het heeft van 1914 tot 1923 gecirculeerd. Daarnaast drukte De Bussy, eveneens op dezelfde papieroort als zijn eerdergenoemde hulpbiljetten en ook met de zelfde datum, zogenaamde bankiersbiljetten in coupures van 5, 10, 25 en 50 duizend gulden. Ze werden tweezijdig in boek-

5. Vz hulpbiljet f25 (1914), 16,2cm × 9cm; coll. DNB

6. Vz bankiersbiljet f 50.000 (1914), 16,9cm × 9,7cm; coll. DNB

7. Vz reservebiljet f25 (1914), 16,2cm × 9cm; coll. DNB

druk bedrukt met een eenvoudige sierrand en titeltekst en hadden alle het zelfde formaat: 9,7 cm × 16,9 cm. Deze biljetten werden aangemaakt in verband met de schaarste aan bankbiljetten tijdens de crisis aan het begin van de Eerste Wereldoorlog toen het chequeverkeer stagneerde. Ze waren bedoeld als verrekenmiddel tussen grote financiële instellingen (banken) en waren niet betaalbaar in chartaal geld, doch alleen in rekening, hetgeen ook op de biljetten werd vermeld. Vanwege hun uitzonderlijke karakter werden ze eigenhandig ondertekend door de president, één der directeuren en de secretaris van de Bank. Alleen het f5.000-biljet werd op 3 augustus 1914 gecreëerd, maar of het daadwerkelijk gecirculeerd heeft is niet duidelijk. Een maand later werd de gehele gecreëerde oplage teruggeboekt naar het directiedepôt, zodat intrekking later niet nodig was.

Behalve door uitgifte van deze hulp- en bankiersbiljetten probeerde de Bank het geldverkeer overigens te stimuleren door verrekening per giro te propageren. Tenslotte liet ze zogenaamde *reservebiljetten*¹⁰ produceren bij De Bussy, dit maal op machinaal vervaardigd watermerkpapier van Van Gelder te Apeldoorn en met de datum 1 oktober 1914. De coupures, van 10, 25, 40 en 60 gulden, waren tweezijdig bedrukt in boekdruk met sierrand en titeltekst en hadden een oplopende grootte. Het watermerk was echter slecht en het papier makkelijk splitsbaar, zodat vervalsingen voor de hand lagen. Deze biljetten werden dan ook niet in circulatie gebracht.

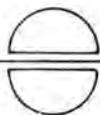
Noten

1. Mr Gerard Vissering (1865-1937), president van de Bank 1912-1931.
2. Dr Petrus Josephus Hubertus Cuypers (1827-1921), ontwerper en architect te Roermond; bouwde o.a. het Rijksmuseum en het Centraal Station te Amsterdam en kasteel De Haar te Haarzuilens.
3. Mr Nicolaas Gerard Pierson (1839-1909), president van de Bank 1885-1891; minister van financiën 1891-1901.
4. Emma van Waldeck-Pyrmont (1858-1934), weduwe van koning Willem III; regentes 1890-1898 voor haar minderjarige dochter Wilhelmina.
5. Notitie van Pierson dd 8 september 1891.
6. Cornelis van Alkemade (1654-1737), Nederlands historicus en numismaat.
7. Arch. DNB: nota Vissering van juni 1913; dossier-notitie P.J. Soetens dd 29 maart 1965
8. Dirk Herman Michael Harting (geb. 1884), vnl. graveur, leerling van Dupont; ontwierp o.a. postzegels voor Nederlands-Indië, Curaçao en Suriname; vgl. P.A. SCHEEN *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1880* ('s-Gravenhage 1981) 440.
9. Voor het biljettenvervoer van de drukker naar de Hoofdbank aan de Oude Turfmarkt schafte de Bank paarden aan, die weldra in verband met de

mobilisatie werden gevorderd.

10. Het verschil tussen hulp- en reservebiljetten ligt niet juridisch vast. Beide zijn biljetten ter tijdelijke ondersteuning van de geldcirculatie in geval van nood. Men zou ze dus noodbiljetten kunnen noemen. In het algemeen spreekt men van hulpbiljetten als ze wel in circulatie zijn gebracht en van reservebiljetten wanneer dit niet het geval is.

Boekbespreking

J. BOLTEN *Het Nederlandse bankbiljet en zijn vormgeving [met een lijst van de door de Nederlandsche Bank uitgegeven bankbiljetten samengesteld door P.J. SOETENS]* (Amsterdam 1987) Uitgave van de Nederlandsche Bank, 327 blz., f120.

Op ongeveer driekwart van dit werk verschieten de bladzijden van kleur: helder witte pagina's worden getint. De lezer ontdekt dat niet alleen de kleur, maar ook de toon van het werk verandert: een polemische verhandeling maakt plaats voor een neutrale, zakelijke opsomming. Met *Het Nederlandse bankbiljet en zijn vormgeving* krijgt de lezer twee zeer verschillende boekwerken in één band voorgeschoteld; twee auteurs behandelen hetzelfde materiaal op twee volstrekt verschillende manieren.

Eerst iets over de getinte pagina's, oftewel het tweede boek in deze band. Hier presenteert SOETENS een catalogus van alle biljetten die tot 1985 in opdracht van De Nederlandsche Bank sinds haar oprichting in 1814 zijn vervaardigd. Deze catalogus bevat 149 nummers. SOETENS heeft de bankbiljetten naar waarde geordend: nummer 1 is het biljet van vijf gulden uit 1966; nummer 149 is het hulpbiljet (Bankiersbiljet) van 50.000 gulden uit 1914. Van elk biljet is in deze catalogus een verkleinde afbeelding in zwart-wit opgenomen. SOETENS vermeldt bij elk biljet een groot aantal zakelijke gegevens over circulatie, ontwerp, ontwerper, graveur, druktechniek, papier en nadere bijzonderheden. De auteur van de catalogus blijft bescheiden op de achtergrond: hij somt slechts op.

Het 'eerste' boek in deze band ziet er heel anders uit: prachtige kleurenfoto's en een in zeer persoonlijke stijl geschreven tekst. BOLTEN behandelt de geschiedenis van het Nederlandse bankbiljet in chronologische volgorde. Hij begint bij het in 1814 uitgegeven 'Roodborstje' en gaat door tot de 'Vuurtoren' uit 1985. In een epiloog voegt BOLTEN daar nog een beschouwing aan toe over

iconografie, de positie van de ontwerper en de esthetiek van het Nederlandse bankbiljet. Over die onderwerpen krijgen we overigens niet pas in dit slothoofdstuk iets te horen. In zijn epilooq vat BOLTEN nog eens pregnant zijn oordeel samen; eerder in het boek zijn we de onderwerpen uit deze epilooq al herhaaldelijk tegengekomen. BOLTEN schetst driehoeksverhoudingen die, net als in het gewone leven, vaak onbevredigend verlopen. We hebben te maken met twee giganten: opdrachtgever De Nederlandsche Bank en uitvoerder Joh. Enschedé en Zonen te Haarlem. Tussen die giganten zit een derde speler: de ontwerper. Over de opdrachtgever (óók BOLTENS opdrachtgever bij het schrijven van dit boek!) vertelt de auteur niet zo heel veel: de Bank blijft tamelijk kleurloos. De derde partij, de ontwerper, heeft BOLTENS sympathie. De auteur laat zien hoe ontwerpers zich langzaamaan emanciperen van simpele ambachtslieden tot creatieve kunstenaars. Maar dan komt de tragiek: naarmate de ontwerpers beter worden, treedt de tweede partij, de firma Enschedé, meer op als lastpost en hinderpaal. Creatieve ontwerpers stellen eisen aan de druktechniek waaraan Enschedé vaak niet kan of wil voldoen. De firma geeft – althans in dit verhaal – de voorkeur aan ‘gemakkelijker’, of traditionelere ontwerpen. Het boek van BOLTEN leest soms als een roman waarin de ‘helden’ (de ontwerpers) het onderspit delven. Toch kent deze roman een goede afloop. BOLTEN is tevreden over de ontwerpen die Oxenaar maakte voor de ‘Zonnestroem’ en de ‘Vuurtoeren’. De samenwerking tussen Enschedé en Oxenaar verliep nu volgens BOLTEN voorbeeldig. Misschien, zo dacht ik bij het lezen, komt dat omdat Oxenaar toch weer meer ambachtsman dan vrije kunstenaar is. BOLTEN steekt zijn oordeel over mooi of lelijk niet onder stoelen of banken. Ik vind dat wel plezierig. Soms vond ik een afgebeeld bankbiljet prachtig, terwijl ik in de tekst las dat ik deze uitvoering als zeer lelijk zou moeten afwijzen. Dat gaf dan bij het lezen even een schok: BOLTEN daagde mij uit om nog eens goed naar het desbetreffende biljet te kijken. Soms vond ik het biljet dan tóch heel mooi: een eigenwijze auteur maakt zijn lezers ook iets eigenwijzer. Het boek (waarvan ook een Engelse editie verschijnt) is op groot formaat uitgevoerd. De vele afbeeldingen op ware grootte komen goed tot hun recht.

Karel Soudijn

A.J. KOOLJ *Catalogus van Nederlandse Betaal- en Reclamepenningen* (Vriezenveen 1987)
Tweede verbeterde & uitgebreide druk, Mevius Numisbooks Int. BV,
296 blz., A4 formaat, geïllustreerd, f 54,95.

De belangstelling voor tokens, of betaal- en reclamepenningen zoals ze door de auteur genoemd worden, is de laatste jaren duidelijk toegenomen. Literatuur over de Nederlandse tokens is er vrijwel niet, alleen over enkele specifieke onderwerpen bestaan catalogi. Voorliggend boekwerk is een sterk uitgebreide, wat betreft het aantal vermelde tokens vrijwel verdubbelde, uitgave van een twee jaar geleden door de auteur particulier gepubliceerde catalogus. Vrijwel elk type is geïllustreerd door middel van een schetsmatige tekening van voor en keerzijde. In het algemeen zijn de tekeningen duidelijk en vormen ze een goed hulpmiddel bij de identificatie. De tekst in enkele afbeeldingen is helaas nauwelijks of niet leesbaar. Het is daarom jammer dat de auteur de tekst op de tokens niet volledig in de beschrijving weergeeft. Een nadeel van de tekeningen is ook dat ze niet geschikt zijn om kleine varianten te kunnen onderscheiden. De beschrijvingen van de tokens zijn niet altijd even nauwkeurig. Zo is de keerzijde van veel *Coöp*-tokens niet blanco maar een incusum van de voorzijde. De *Laimböck*-tokens van de Tiroler handschoenenfabriek komen bij mijn weten alleen met een gaatje voor. Ook is niet aangegeven wanneer de opschriften in incusum zijn aangebracht.

Door gebruik te maken van de index zijn de tokens meestal snel te vinden. Bij het gebruik van de index dient men echter wel op te letten dat deze niet strikt alfabetisch is, zo komen de hoofdletters vóór de kleine letters. Tokens met veel tekst zijn soms moeilijk te vinden omdat elk token maar onder één trefwoord in de index opgenomen is.

Bij alle vermelde tokens is een prijsindicatie opgenomen. Door de auteur wordt opgemerkt dat deze vooral bedoeld is om de onderlinge waardeverschillen weer te geven. Voor een zo weinig ontwikkeld verzamelgebied is het natuurlijk zeer moeilijk om een goede waardebeoordeling te geven. Hier moet de verzamelaar, meer nog dan bij munten, zelf bepalen wat hij voor een bepaald token over heeft. Uit de vermelde prijzen blijkt duidelijk de populariteit van de gas- en elektrapenningen. Deze worden namelijk veel hoger gewaardeerd dan de meeste andere tokens.

Door de auteur wordt niet vermeld wat de criteria zijn om tokens al of niet op te nemen. Uit de wél opgenomen tokens blijkt dat het beschouwde tijdperk loopt van ca. 1860 tot heden. De oudste, gedateerde tokens die opgenomen zijn, zijn de bekende zinken broodpenningen van de *Herformde Diakonie* in Amsterdam die als jaartal 1861 hebben. Ook heeft de auteur zich, op een klein aantal uitzonderingen na, beperkt tot de van metaal vervaardigde tokens. De consumptie-

penningen die nu veel gebruikt worden en die bijna uitsluitend van plastic gemaakt zijn ontbreken. Het is een gemis dat ook oudere plastic tokens, zoals bijvoorbeeld de welbekende rode *PATRIA zakgeldmunt*, niet opgenomen zijn.

De tokens zijn ingedeeld in een dertigtal categorieën, die naar gebruiksdoel bepaald zijn. Binnen deze categorieën zijn de tokens alfabetisch gerangschikt. Bij de beschrijving zijn veelal de uitgevende instantie en de plaats van uitgifte vermeld; dit is vooral van belang bij de kantinepenningen die vaak alleen voorzien zijn van een afkorting.

De indeling in categorieën is helaas niet altijd eenduidig, temeer daar het gebruiksdoel van de tokens veelal niet bekend is. Natuurlijk zijn er bij elke indeling altijd grensgevallen maar soms is de indeling in een bepaalde categorie niet consequent doorgevoerd. Zo is bijvoorbeeld de betaalpenning met de waarde 1 [cent] van *Coöp. Broodbakkerij Volharding* uit Den Haag ingedeeld bij de broodpenningen en de betaalpenning met de waarde 10 van *Alg. Arb. Coöp De Dageraad Afd. Bakkerij* in de categorie 'Coöp. verbruiks- en winkelverenigingen'. Ook is het mij niet duidelijk waarom de betaalpenningen van de *NV het Westfriesch Melkhuys* opgenomen zijn bij de café-penningen. Het token van de *Amsterdamsche Omnibus Onderneming*, dat opgenomen is bij 'diversen en onbekend', hoort bij de vervoerspenningen thuis.

De zogenaamde gelegheidsmunten zijn niet opgenomen, met uitzondering van 1 florijn van Amsterdam en de 20 gulden van De Grenswisselkantoren. De bekende zilveren Hendrik van 's-Hertogenbosch is ook niet vermeld. Zilveren afslagen die van een aantal tokens bestaan zijn meestal niet opgenomen, zoals bijvoorbeeld de zilveren en ook koperen afslagen van de al eerder genoemde broodpenningen van de *Hervormde Diakonie*. Wel opgenomen zijn de zilveren en gouden afslagen van de 'steunpenning', de uitvoeringen in groot formaat echter weer niet. Van de steunpenningen kan men zich afvragen of ze eigenlijk wel in deze catalogus thuishoren, daar dit zeker geen betaal- of reclamepenningen zijn. Ook in de categorie 'Reclamepenningen zonder betaalwaarde' komen diverse inconsistenties voor. Veel van de vermelde penningen horen eerder bij de gedenkpenningen thuis. Ook hier zijn uitvoeringen in groot formaat, zoals bijvoorbeeld van de penning ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van *Wijnand Fockink* niet vermeld. Door een duidelijke afbakening van de op te nemen tokens had de catalogus veel aan bruikbaarheid kunnen winnen.

Ondanks bovengenoemde beperkingen en ondui-

delijkheden is de catalogus toch een bruikbaar boekwerk waarin zeer veel informatie, die door de auteur duidelijk met zorg verzameld is, is opgenomen. Er wordt een goed overzicht gegeven van de veelheid en verscheidenheid van de tokens die gedurende de afgelopen eeuw in Nederland gebruikt zijn, al is het duidelijk dat nog vele tokens in de catalogus zullen ontbreken. Hopelijk kunnen we over enkele jaren een derde, verder verbeterde en opnieuw uitgebreide druk verwachten.

H.A. Groenendijk

J. FORTUYN-DROOGLEEVER Gronovius. Een hoogleraar aan het Deventer Atheneum. *Deventer Jaarboek (1987) 53-58.*

In dit artikel wijst de schrijver op de verdiensten op velerlei gebied van de internationaal bekende filoloog en taalkundige Johannes Fredericus Gronovius. Het artikel begint en eindigt met een numismatisch gegeven, te weten een beschrijving van een door de Leidse penningnijder Arend Jansz. Smeltzing vervaardigde begrafenispunten op het overlijden van Gronovius (28-12-1671) en op een groepsportret van zeventiende-eeuwse numismatici, waarop Gronovius, die ook een bekend numismaat was, zijn bezoekers een aantal munten laat zien.

J.C. v.d. Wis

Openbare veilingen en
schriftelijke veilingen,
maandelijkse prijslijsten
incl. behaalde prijzen:
jaarabonnement 500 Bfr.

OUDHEID - MIDDELEEUWEN - MODERNE TIJDEN

JEAN ELSSEN

numismaat

TERVURENLAAN 65, BUS 1,
1040 BRUSSEL - BELGIË
TEL.: 09-3227346356
PCR.: 000-0831217-24

door Frank Letterie

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten en bijzondere aanwinsten van verzamelaars. Goed reproduceerbare foto's met gegevens sturen aan F.T.S. Letterie, Hamminkweg 1, 7251 RB Vorden, tel. 05752-2697. Tevens vermelden of foto's na gebruik voor *De Beeldenaar*, beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

Nautilus en Deze kant onder

Christine Nijland verrast ditmaal met twee oorspronkelijke en toch voor haar zeer karakteristieke ontwerpen voor een vrije penning. Beide zijn uit droge klei gesneden en daarna gebakken bij een temperatuur van 999 °C. Deze kleimodellen dienen als moedermodel voor de te gieten bronzen penningen.

Een tentoonstelling in 1986 van het werk van de schilder Sal Meijer in het Historisch Museum in Amsterdam was voor Christine de inspiratiebron voor 'Deze kant onder' (68 mm).

Voorzijde: Kat in doos.

Keerzijde: Achter en onderkant van de doos met de tekst DEZE KANT ONDER.

Het idee voor 'Nautilus' (90 mm) kreeg Christine reeds 12 jaar geleden naar aanleiding van een televisieprogramma over de architect Wijdeveld. Kortgeleden werd dit programma herhaald en het was de laatste prikkel het zo lang gekoesterde plan voor deze penning te realiseren.

Op de voorzijde is de binnenzijde van een doorgezaagde Nautilusschelp afgebeeld met de tekst A THING OF BEAUTY IS A JOY FOREVER.

De keerzijde toont de gesloten kant van de schelp met de tekst NAUTILUS.

Samuel Morsepennyng

Bronzen gietpenning van **Jan Paul Kruiemel** uit Oegstgeest, gemaakt naar aanleiding van het feit dat Samuel Morse 150 jaar geleden (1837) de telegraaf uitvond.

Op de voorzijde twee met elkaar verbonden morsesleutels met de tekst SAMUEL MORSE.
Op de keerzijde in morse de tekst '150 jaar telegraaf'.

Penning Klaas Boekema

Een bronzen gietpenning (80 mm) door **M.J. van Kampen** uit Beek.

Op de voorzijde van deze portretpenning Klaas Boekema, een oud mijnbeambte.

Op de keerzijde wordt verteld dat de geportretteerde een verdienstelijk organist en een 'stoommaniak' is (zie wolkje uit orgelpijp) en nog steeds belangstelling heeft voor het op de achtergrond afgebeelde bedrijf D.S.M. te Geleen.

Van en voor de kringen

ADRESSEN NUMISMATISCHE KRINGEN

Secretariaten, tijdstippen en plaatsen van samenkomst.

Amsterdam

Dintelstraat 85^{II}, 1079 BA Amsterdam,
020-5242274.

- oktober tot mei op 2e woensdag om 19.30 uur, Keizersgracht 448 te Amsterdam.

Bloembollenstreek

Regenvlietweg 31, 2191 BB De Zilk, 02520-15217.

- september tot mei op 2e dinsdag om 19.00 uur in 'Het Trefpunt', Schoolstraat 11 te Lisse.

Brabant

Zilvermeeuwlaan 23, 5613 CL Eindhoven,
040-439520.

- oktober tot mei op 2e woensdag om 20.00 uur, Parade 17 te 's-Hertogenbosch.

Breda 'De Baronie'

Laathof 12, 4851 ET Ulvenhout, 076-611314.

- september tot mei afwisselend 3e maandag en 3e donderdag om 20.00 uur in Gemeenschaps-huis 'Doornbos', Abdijstraat 26 te Bredam.

De Dubbele Dukaat

Laan van Rapijnen 5, 3461 GH Linschoten,
03480-15866.

- 1 x per kwartaal op dinsdag om 19.30 uur, Dorpsstraat 34 te Linschoten.

Friesland 'Mr Jacob Dirks'

Hoogend 18, 8601 AE Sneek, 05150-17198.

- september tot mei in principe 1 x per 6 à 7 weken op dinsdag om 20.00 uur, Hoogend 18 te Sneek.

Frisia

Hulstbos 8, 9203 NC Drachten, 05120-16168.

- september tot april op laatste dinsdag om 19.00 uur in 'De Optracht', Stationsweg 150b te Drachten.

Groningen

J.H. Janssenstraat 24a, 9713 HW Groningen,
050-123890.

- september tot mei op 3e vrijdag om 20.00 uur in 'De Trefkoel' (zaal Steenbok), Zonnelaan 30 te Groningen.

's-Gravenhage

Pauwlaan 1a, 2243 AA Wassenaar,
01751-14557.

- september op 4e dinsdag en oktober tot mei op 3e dinsdag om 20.00 uur in Remonstrantse Kerk, Laan van Meerdervoort 955 te Den Haag.

Haarlemmermeer

Nijl 145, 1186 JG Amstelveen, 020-457065.

- september tot mei op 1e maandag om 19.00 uur in 'Ontmoetingscentrum', Gelevinkstraat 38 te Nieuw-Vennep.

Hoogeveen

Van Limburg Stirumstraat 1, 7901 AM Hoogeveen, 05280-67649.

- september tot mei op 2e donderdag om 19.30 uur in 'De Tamboer', Hoofdstraat 17 te Hoogeveen.

Kampen 'Moneta Campensis'

Wilhelminalaan 7, 8262 DA Kampen,
05202-12345.

- september tot juni op 1e maandag om 20.00 uur in 'De Buitenwacht', Stationsplein 2 te Kampen.

Kennemerland

Brandtstraat 30, 2021 SM Haarlem, 023-276698.

- september tot juni op 3e maandag om 19.30 uur in 'Buurtcentrum-Noord', Muiderslotweg 238 te Haarlem.

Het Land van Ravenstein

IJpelaar 40, 5467 BC Veghel, 04130-65206.

- november tot juni op 1e maandag om 20.00 uur in 'De Schouw', Brabantplein 1 te Uden.

Limburg

Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht, 043-215119.

- september tot mei op 3e donderdag om 20.00 uur in 'De Basiliek', Markt 18 te Meerssen.

Noord-Oost Polder

Uranusstraat 5, 8303 ZW Emmeloord,
05270-16650.

- september tot juni op laatste dinsdag om 20.00 uur in Gereformeerd Centrum, C. Dirksplein te Emmeloord.

Oost-Nederland

Deventerweg 164, 7203 AT Zutphen,
05750-13256.

- september tot april op 2e dinsdag om 20.00 uur in 'De Klok', Lagestraat 2 te Dieren.

Rotterdam

Buitenhofdreef 202, 2625 XW Delft, 015-571630.

- oktober tot juni op 1e maandag om 20.00 uur in Rudolf Mees-Instituut van Kon. Ammanstichting, Boezemweg 171 te Rotterdam.

Twente

Rembrandtstraat 18, 7471 HR Goor,
05470-72135.

- september tot mei op 3e dinsdag om 19.30 uur in 'Vrijhof' van Technische Universiteit Twente (zaal 2), Drienerlolaan 5 te Enschede.

Utrecht

Broederschaplaan 15, 3451 ZA Vleuten,
03407-2432.

- september tot mei (maar niet in december) op 4e woensdag om 19.30 uur in 's Rijks Munt, Leidseweg 90 te Utrecht.

Zeeland

Breeweg 40, 4335 AR Middelburg, 01180-26294.

- september tot april op 2e donderdag en in mei op 3e donderdag om 19.00 uur in 'De Schakel', Bachten Steene 14 te Middelburg.

Zwolle 'De Duit'

Pr. Irenestraat 1, 8019 XC Zwolle, 038-211443.

- september tot mei op 3e maandag om 19.45 uur in 'Speeltuiggebouw Assendorp', Geraniumstraat te Zwolle.

DIEFSTAL

Bij een inbraak ten huize van de penningmeester van Kring Kennemerland is de ledenadreslijst meegenomen. Alle Kringbesturen wordt aangeraden hun ledenlijst zo op te bergen dat deze bij een inbraak niet gevonden wordt!

Muntennieuws

door J.C. van der Wis

Afkortingen

Al = aluminium; Ag = zilver; Au = goud;
Br = Brons; Cu = koper; Fe = ijzer;
Mag = magnimaat; Me = Messing; NBS = nickel bonded steel (met nikkel geplaatste stalen kern);
Ni = Nikkel; Proof = geslagen met gepolijste stemfels op gepolijste muntplaatjes; RVS = roestvrij staal; Sn = tin; Vir = virenium; Zn = zink.

DUITSLAND BONDSREPUBLIC 10 Mark 1987; Ag 0,625; 32,5 mm; 15,5 g. Oplage 8,35 miljoen, muntplaats Hamburg.

Herdenkingsmunt op het 750-jarige bestaan van Berlijn met op de voorzijde de Berlijnse beer als symbool van de stad met tussen de klauwen het Middeleeuwse stadszegel. Door de beer loopt een breuklijn, symbolisch voor de huidige tweedeling van de stad in een westelijk en oostelijk deel.

10 Mark 1987; Ag 0,625; 32,5 mm; 15,5 g. Oplage 8,35 miljoen, muntplaats Karlsruhe.

Herdenkingsmunt, uitgegeven ter gelegenheid van het feit, dat dertig jaar tevoren de Verdragen van Rome werden gesloten en de Europese Gemeenschap werd gesticht. De voorzijde toont een kar met het opschrift '30 JAHRE EG', die getrokken wordt door een span van twaalf paarden, zinnebeeldig voor de lidstaten van de EG.

De gladde muntrand bevat de namen van die politici, die bij de totstandkoming van de verdragen van Rome een belangrijke rol hebben gespeeld, te weten Adenauer, Bech, De Gaspari, Luns, Schuman en Spaak.

AMNU AMSTELVEEN

Heeft voor U: Beschrijving der Nederlandse Historiepenningen

in 4 delen. Ca. 2600 pagina's in xerografische herdruk in zeer zware stevige linnen band.

f 700,— per 4 delen

Verder hebben wij:

De munten der Nederlanden tot aan de Pacificatie Van Gent 1576.

door P.O. van der Chijs.

9 delen uitgevoerd als voren

f 90,— per stuk, alle delen samen f 700,—

Verder hebben wij nog andere werken over penningen enz.

Vraag daarvoor onze prijslijst

Firma AMNU - Berkenrodelaan 14 Lid
1181 AJ Amstelveen - tel.: 020-432933

De wandelstok van 'Marokko'

door Jos. M.W.C. Schatorjé

Op zaterdag 16 mei jongstleden kwamen vele Nederlandse – en enige buitenlandse – numismaten in Venlo bijeen voor de jaarvergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Hoewel het middagprogramma in het Goltziusmuseum voorzag in een aantal interessante lezingen uit het brede scala van numismatische onderwerpen, die ook nog geadstrueerd werden met voorwerpen uit de collectie van het Venlose museum, kreeg een der rariteiten uit de gemeentelijke verzamelingen onbetwist de meeste aandacht van de bezoekers: de wandelstok van 'Marokko'.

De wandelstok

Deze wandelstok is 95 centimeter lang en behangen met ruim 300 munten, herdenkingspenningen, broederschapsinsignes en medailles. Vrijwel de hele stok is bedekt met al dan niet sterk verweerde metalen geldstukjes of penningen. Behalve achttiende-eeuwse munten uit de Republiek en Duitse vorstendommen, vindt men er ook exemplaren uit moderne staten op bevestigd. Nederland, België, Italië, Frankrijk, Duitsland en

Groot Brittannië zijn ruim vertegenwoordigd. Daarnaast treft men op de stok ook munten aan uit Oosteuropese landen, U.S.A. Canada, China en Noordafrikaanse staten. De oudste munt dateert van 1759 (Utrecht), de jongste van 1944 (Groot Brittannië). Vele insignes van religieuze broederschappen, hangertjes uit bedevaartsoorden en herdenkingspenningen sieren eveneens het kleinnood. Ook een medaille wegens het behalen van een ereplaats bij een handboogwedstrijd ontbreekt niet op de wandelstok.

Door de vele aanhangsels is het totale gewicht van de stok ruim drie kilo; voorwaar geen echte 'wandel'-stok meer. De vele toevoegsels zijn met behulp van spijkertjes en koperen en ijzeren draadjes aan de stok bevestigd. Vanwege de vele spijkertjes die in het houtwerk zijn gedreven, zag de eigenaar zich genoodzaakt juist onder de greep een versterking aan te brengen. Deze wandelstok, in de volksmond *de stek van 'Marokko'* genaamd, was het onafscheidelijk relikwie van Sjraar (Gerard Antoon) van den Akker. Een grote en forse man, die behalve aan zijn wandelstok ook nog herkenbaar was aan een imposante knevel en een bovenmaats manchester-pak met wijde pijpen.

Marokko

Sjraar van den Akker werd op 11 oktober 1887 te Venlo geboren. Vlak na de Eerste Wereldoorlog verliet hij de Limburgse grensstad om zijn heil in Noord-Afrika te zoeken. Als soldaat diende hij er in het Vreemdelingenlegioen en keerde in 1927 terug naar zijn geboorteplaats. Hij bracht niet veel mee uit het verre werelddeel: een bijnaam, een wandelstok en een niet te blussen dorst.

'Marokko', zoals Sjraar spoedig in Venlo werd genoemd, was gehuwd en had volgens de bevolkingsadministratie van de gemeente een vaste behuizing in een volkswijk van Venlo. Ondanks dit alles prefereerde hij menigmaal het zwerfver bestaan, dat hem meestal van het ene naar het andere stads- of dorpscafé bracht. In zijn onderhoud voorzag hij ten dele door schoenen te lappen. Voor het resterende deel van zijn verzorging vertrouwde hij op God en de gemeente. Hoewel hij nooit verder was gereisd dan Noord-Afrika, kon 'Marokko' in beschonken toestand aandachtige toehoorders uitgebreid informeren over zijn activiteiten als globetrotter. Hierbij dienden de exotische munten aan zijn onafscheidelijke wandelstok als onomstotelijk 'bewijs'.

Toen zijn echtgenote in 1938 stierf was 'Marokko' aangewezen op logementen in Venlo. Enkele maanden voordat hij overleed slaagde G. Bongarts, een Venlose kastelein, er in de wandelstok

aan te kopen. Voor het forse bedrag van honderdvijfentwintig gulden en een rondje voor het goedgevulde café (het was kermis in de stad!), deed de zwerver, die weer eens goed in de olie was, zijn stok van de hand. Kort daarna werd 'Marokko' ziek en hulpbehoevend. De gemeente, die hem al sinds jaar en dag in het oog hield en onderstand verleende, bracht de oude man over naar een tehuis voor 'onverzorgde bejaarden' in Koningslust (gem. Helden). Na een maand overleed hij er op 3 september 1954 en werd vervol-

gens in Venlo begraven.

Velen hebben gepoogd *de stek van Marokko* in bezit te krijgen, maar de heer Bongarts weigerde hem zelfs voor f 450,— aan een particulier te verkopen. Kastelein Bongarts heeft de wandelstok in 1962 aan het gemeentebestuur van Venlo aangeboden als geschenk voor het historisch museum der stad. Volgens een plaatselijk journalist was deze geste de best denkbare: *Immers, zij [de gemeente JS] heeft 'Marokko' een groot deel van zijn leven te eten en te drinken gegeven.*

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97

7671 AT VRIEZENVEEN

TELEFOON 05499-61322

Uw adres voor:

**MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL**

GROOTHANDEL — KLEINHANDEL — UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

REPUBLIQUE 10000. FRANÇAISE

EUROPESE CONTINENTALE PAPIERGELDBEURS
THE EUROPEAN CONTINENTAL
PAPER MONEY BOURSE

26 en 27 maart 1988

MAASTRICHT

BEURS & TENTOONSTELLING in het Maaspaviljoen, Maasboulevard 101
Beide dagen (bij de Kennedy-brug)
10.30 tot 18.00 u.

DUTCH CHAPTER OF THE IBNS
INLICHTINGEN EN RESERVERING:
Mr. Jos Eijssermans, Math. Wibautstraat 92, NL 5912 JK Venlo,
Nederland. 077 - 54 14 40

INTERNATIONAL
BANK NOTE SOCIETY

10000 © LA NATION RECOMPENSE LE DÉNONCIATEUR. Série 565. © LA LOI/PUNIT/DE MORT LE CONTREFACTEUR. 10000

Waar geld telt

Een machine die valse munten van echte kan onderscheiden, ook al hebben zij hetzelfde uiterlijk en gewicht. Zo begint de reclametekst voor een Engelse munten-telmachine met vele kwaliteiten. Omdat ook dit numismatiek is, volgt hieronder een parafrase van genoemde tekst.

De Titan 2408 kan 32 verschillende munten van 8 denominaties van welke valuta en welke vorm of formaat ook sorteren, waarden, tellen, afzakken, rollen en totaliseren – met een snelheid van 10 stuks per seconde. De computergestuurde machine scheidt goede van slechte exemplaren door electromagnetische meting, waarbij op een

scherm de metaalinhoud verschijnt van de afgevozen en in een aparte container gestorte stukken. De machine is ook in staat om nieuwe (d.w.z. nog niet in het geheugen aanwezige) munttypes in 30 seconden alsnog te registreren door het ingebouwde *coin learning program*. Uiteraard kan het apparaat allerlei tijdens het tellen geregistreerde gegevens ook netjes in de vorm van tabellen en statistieken weergeven op papier. De belangrijkste toepassingen van de Titan 2408 zullen liggen in het openbaar vervoer, bankwezen en winkelbedrijven of iedere andere organisatie waar grote hoeveelheden munten snel en precies verwerkt moeten worden.

**Ook dit jaar zijn we weer present met een grote
collectie munten, waaronder vele topstukken,
maar ook leuke coin-fair koopjes.**

**Een bezoek aan onze stand (eerste rij genummerd I)
is zeker de moeite waard.**

**Bij aankoop van minimaal f 1000, —
1 exemplaar van het boek 'Geld' gratis!**

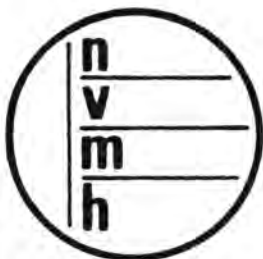
**MUNT EN PENNINGKABINET
SPECIALE EXPOSITIE OVER**

ALEXANDER DE GROTE 336-323 v.CHR.

**IN SAMENWERKING MET HET KONINKLIJK PENNINGKABINET
TE LEIDEN VANAF 16 NOVEMBER 1987
OPENINGSTIJDEN VAN MAANDAG T/M VRIJDAG
VAN 12.00-16.00 UUR**

Spaar en Voorschotbank

afdeling munten en edele metalen
dagelijks geopend ma. t/m vr. 10.00-16.00 uur
TORENPLEIN 7, 9231 CG SURHUISTERVEEN
TEL. 05124-1925

opgericht 25 januari 1982

meer dan ooit
is munten kopen een zaak van
vertrouwen...

leden van de n.v.m.h. zijn uw
vertrouwen waard!

alle leden van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren
onderschrijven de erecode welke door de vereniging is opgesteld.

- garantie op de echtheid van munten en penningen
- objectieve en eerlijke voorlichting
- kwalificatie volgens gangbare normen

lijst van aangesloten munthandelaren in alfabetische volgorde:

AMNU Munthandel
F. Knijnsberg
Berkenrodelaan 14
1181 AJ Amstelveen
020-432933

Batavia
G. J. Rietbroek
Zoutmanstraat 32
2518 GR Den Haag
070-451772

**Bussumse postz. en
munth.**
J. W. Eekhout
Kapelstraat 20
1404 HX Bussum
02159-16288

Munth. Civitat
A. H. G. Drouven
Lutkestraat 31
8011 LP Zwolle
038-223368

Coinselling Hoogeveen
B. H. Hagemeijer
v. Echtenstraat 21a
7902 EK Hoogeveen
05280-73634

Munthandel A. Corat Jr.
Heuvelstraat 103
5038 AC Tilburg
013-363240

**A. G. van der Dussen
B.V.**
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht
043-215119

**Munthandel Karel de
Geus**
Stratumsedijk 47a
5611 NC Eindhoven
040-123455

Munth. Hekra
L. H. Helderton
Molenstraat 25
4061 AB Ophemert
03445-1392

Munth. Hollandia B.V.
A. Braun
De Zande 40
8278 AK Kamperveen
05203-320

H.B.U. n.v.
D. F. Felderhoff
Herengracht 434-440
1017 BZ Amsterdam
020-298012

Holleman-munten
Mevr. M. Holleman
Min. Dr. Kuyperplein 64
7522 AW Enschede
053-338779

Honingh Munten
J. C. Honingh
Dorpsstraat 155
1566 AE Assendelft
02987-3094

Munthandel
H. J. Huizinga B.V.
Nassaulaan 36 PB 145
6720 AC Bennekom
08389-14004

L. Kevelam
Spaulderweg 15
3986 LA Garderen
05776-1955

C. A. M. Kienhorst
Steenstraat 16
7571 BK Oldenzaal
05410-15879

Mevius Numisbooks
J. Mevius Jr.
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
05499-61322

Munthandel Neerlandia
Mevr. I. Schaeffer
H. Clayndertweg 469
1025 DT Amsterdam
020-322418

NMB Bank
J. Evers
Herengracht 580
1017 CJ Amsterdam
020-5577375

fa. Numis
M. J. Vermeulen
Postbus 2934
3000 CX Rotterdam

Munthandel Oost-Brabant
M. v. Berkom
Carmelietenstraat 10
5341 EG Oss
04120-24123

**Postz.- en munthandel
T. Peters**
Rosmarijnsteeg 7
1012 RP Amsterdam
020-222530

Munthandel Phoenix
J. F. J. van Koningsbrugge
Merwedestraat 18
9406 RM Assen
05920-52045

Munthandel RI-EST B.V.
A. Hielkema
Nieuweburen 134
8911 GB Leeuwarden
058-125799

Van Roekel B.V.
E. D. J. v. Roekel
Postbus 3
1400 AA Bussum
02159-48684

Romunt B.V.
W. E. M. Dols
Roerzicht 1
6041 XV Roermond
04750-16010

J. Schulman B.V.
Keizersgracht 448
1016 GD Amsterdam
020-233380

Laurens Schulman b.v.
Parklaan 25
1405 GN Bussum
02159-16632

**C. J. G. Schuurman-
Rijnholt**
Emmastraat 13
7075 AL Etten (Gld)
08350-27781

Sipiro Munten
P. Willems
Nassaulaan 5
6721 DW Bennekom
08389-18064

Spaar en Voorschotbank
J. Bekkema
Torenplein 7
9231 CG Surhuisterveen
05124-1925

**Munt- en postz. handel
J. Speyer**
Winkelcentrum Hilvershof
Postbus 1415
1200 BK Hilversum
035-12996

Munthandel Trajectum
L. Loffeld
Croeselaan 249
3521 BR Utrecht
030-949709

Fa. Velraeds
Viel 6
6456 AT Bingelrade
04492-3700

J.B. Westerhof
Hoogend 18
8601 AE Sneek
05150-17198

secretariaat n.v.m.h.
postbus 3242
7500 DE Enschede

Weet u dat er NVMH geschenkbonnen bestaan van f 10, — en
f 25, —. Misschien een leuk idee om eens kado te geven.
Verkrijgbaar bij bovenstaande munthandelaren.

Lid

BATAVIA

Classical Coins & Banknotes

G. J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
Den Haag
tel.: 070-451772

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag
onze
gratis
veiling
catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling of realisatie via onze Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 020-230261
24 23 80

*"voor klinkende
munt"*

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-230261/242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Beëdigd Makelaars en Taxateurs

munt- en penningkundig nieuws

maart 1988

12e jaargang no. 2

de beeldenaar
de pssiqsuadl

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMIS-
MATIQUES - VENTES PUBLIQUES -
ARCHEOLOGIE

MUNTEN - PENNINGEN -
NUMISMATISCHE
BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21

1016 GD Amsterdam
Postgiro 9922

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek, voor Nederland en België. Publikatie van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Redactie

N.L.M. Arkesteijn
F.T.S. Letterie
A. Pol
K.A. Soudijn
J.N. van Wessum
J. C. van der Wis

Redactieadres

Postbus 11028, 2301 EA Leiden
071-120748

Uitgever

Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 03404-54000
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.

Abonnementsprijzen

Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: f 32,-
Overige landen: f 58,-
Losse nummers: f 6,- (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.
Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertentie-exploitatie

Inlichtingen en tarieven:
Bureau Nassau
Jan van Nassastraat 12
2596 BT Den Haag
Telefoon 070-264731
U kunt ook uw advertenties direct inzenden aan de uitgever,
Postbus 420, 3700 AK Zeist.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Trajanus, drachme 112-117 uit Caesarea, gevonden te Vechten.

inhoud

<i>Drachmen op drift</i>	279
<i>Drie eeuwen Christiaanses in Leiden</i>	282
<i>De nieuwe Waarborgwet</i>	283
<i>Twee dimensies in kwadraat</i>	284
<i>F.I.D.E.M.</i>	287
<i>Het Nederlandse bankbiljet</i>	288
<i>Verenigingsnieuws</i>	291
<i>Tentoonstelling</i>	292
<i>De Hagemunt van Gotha</i>	298
<i>De Goudse brandspuitpenningen, II</i>	300
<i>Penningnieuws</i>	301
<i>Het Dordtse papiergeld van 1795</i>	305

Drachmen op drift

door J.P.A. van der Vin

Griekse munten worden in principe in Nederland niet gevonden. Munten uit de archaische en klassieke periode (6e-4e eeuw v. Chr.) circuleerden behalve in Griekenland vooral in het oostelijk Middellandse Zeegebied en tevens in Zuid-Italië en op Sicilië. Verder naar het noorden en westen komen ze eigenlijk niet voor. Ook de veroveringstochten van Alexander de Grote hebben hierin niet veel verandering gebracht. Griekse munten bereikten onder Alexander en zijn hellenistische opvolgers (3e-1e eeuw v. Chr.) in oostelijke richting gebieden tot in het huidige Afghanistan en Noord-India; in westelijke en noordelijke richting valt in de spreiding van Griekse munten niet veel verschil met de tijd voor Alexander te bespeuren.

Bepalend voor de invoering en het gebruik van munten als betaalmiddel was in het westen van Europa de ontwikkeling van het Romeinse rijk. Met de geografische expansie van Rome in de laatste eeuwen voor onze jaartelling kwam tevens de Romeinse wijze van betalen en sparen met muntgeld meer en meer in onze richting. De veldtochten van Julius Caesar in Noord-Gallia (België) brachten omstreeks 50 v. Chr. ook de Nederlandse gebieden ten zuiden van Rijn en Maas in Romeinse handen. Kort voor het begin van onze jaartelling begon in deze streken het gebruik van munten als betaalmiddel, het eerst in de Romeinse legerplaatsen en later vandaaruit uitwaaiend over de omgeving. Steeds meer inheemse bewoners in het Romeinse grensgebied gingen in de loop van de 1e en 2e eeuw met gouden, zilveren en koperen Romeinse munten betalen, zodat er ten zuiden van de grote rivieren een echte geldcirculatie op gang kwam. De Germanen in het vrij gebleven gebied ten noorden van de grote rivieren wisten het Ro-

meinse geld evenzeer op waarde te schatten. Bij hen is er echter geen sprake van een munteirculatie en van een betalingsverkeer met allerlei denominaties. Zij waren zeer selectief in hun voorkeur: het liefst ontvingen ze in ruil voor hun producten Romeins zilvergeld in de vorm van denarii. Grote aantallen van deze muntsoort zijn en worden nog steeds in het noorden van ons land gevonden, naast een zeer beperkte hoeveelheid goudstukken. Van het Romeinse kopergeld genoot eigenlijk alleen de grootste eenheid, de sestertius, bij de Germanen nog enige waardering, waarschijnlijk omdat deze geelkoperen munt zwaar was – ongeveer 25 gram – en dus relatief veel materiaal bevatte. Kleinere eenheden vindt men in het noorden bijzonder weinig. Rome bezette niet alleen onze streken, maar ook de Griekse wereld en de hellenistisch-Griekse rijken in het oostelijk Middellandse Zeegebied. Hoewel er daardoor voor de Grieken op politiek gebied veel veranderde, bleef op economisch terrein de situatie bij hen nagenoeg ongewijzigd. Het goed ontwikkelde Griekse betalingsverkeer werd door de Romeinen vrijwel integraal overgenomen en slechts in details hier en daar wat aangepast. De scheidingslijn tussen het Griekse en het Romeinse systeem liep van Noord naar Zuid dwars over de Balkan en in Noord-Afrika dwars door de Lybische woestijn. In grote lijnen viel deze grens tussen de betalingssystemen samen met de taalgrens tussen Latijn en Grieks. Het griekstalige gebied bleef dus rekenen in zilver en drachmen en koperen obolen (1/6 drachme); de Romeinen en het hele Westen rekenden in zilveren denarii, geelkoperen sestertii (1/4 denarius) en roodkoperen assen (1/16 denarius). Schatvondsten in het westen van het rijk tonen duidelijk aan dat er daar van een vermenging van drachmen en denarii geen sprake was. Het was niet een kwestie van en... en, maar steeds komen uitsluitend denarii voor. In het oosten ligt de situatie enigszins anders; daar bleef de drachme het belangrijkste zilvergeld, maar werden in de militaire centra naast de drachmen ook op grote schaal denarii in omloop gebracht. In de loop van de 3e eeuw zal de denarius en vooral de dubbele denarius of antoninianus de drachmen geleidelijk uit de omloop verdringen. Zoals altijd zijn er ook op deze regel uitzonderingen. Er zijn dan ook in ons land in het verleden enkele vondsten van Griekse munten gesignaleerd. Het probleem met de interpretatie van dergelijke vondsten is echter dat het bij zo'n los gevonden munt niet duidelijk is, wanneer hij in de bodem terecht is gekomen. Dat tijdstip kan variëren van een Romeinse legioensoldaat of koopman uit de vroegste eeuwen van onze jaartelling tot een nu in ons land levende buitenlandse werkne-

mer. Dergelijke vondstmeldingen moeten daarom met grote voorzichtigheid worden gehanteerd. Duidelijker wordt het beeld, wanneer een Griekse munt in een schatvondst of een vondstcomplex – een partij munten uit verschillende perioden, maar op één terrein tezamen gevonden – wordt aangetroffen. Dan wijst de archeologische context onbetwistbaar naar een datum van verliezen of verbergen in de Oudheid.

Dat is het geval bij een drachme van keizer Hadrianus, geslagen in 136 in de stad Amisos in Pontus, een streek in noordwest Turkije. Die drachme vormt samen met 311 denarii de inhoud van een beurs, die in 1952 bij Barger-Compascuum in het veen werd aangetroffen. De drachme blijkt onomstotelijk deel uit te maken van deze schatvondst. Men kan vermoeden dat deze munt met Griekstalige opschriften in de beurs niet of nauwelijks is opgevallen. Mogelijk bevatte deze beurs het handelskapitaal van een koopman, die in het Germaanse gebied ten noorden van de limes (de grens tussen het Romeinse en Germaanse gebied) werkzaam was en daar door een ongeluk in het veen om het leven kwam.

Eenzelfde situatie treffen we aan bij een enkele maanden geleden op het terrein van het Romeinse castellum Vechten bij Bunnik gevonden Griekse drachme. Deze munt uit de laatste jaren van keizer Trajanus (112-117) werd tezamen met een vijftienvertigtal denarii en een grote partij Romeins kopergeld aangetroffen en maakt dus deel uit van een vondstcomplex. De drachme van Vechten is afkomstig uit Caesarea in Cappadocia, een grote en belangrijke Romeinse garnizoensplaats in centraal Turkije (het huidige Kayseri). Dit militaire aspect kan van betekenis zijn voor een verklaring, waarom deze drachme zover is afgedwaald; troepenverplaatsingen kwamen in de Oudheid veelvuldig voor en legioenen werden geregeld uitgewisseld tussen de verschillende provincies van het Romeinse rijk. Ik denk dat hierin de verklaring ligt voor de aanwezigheid van deze drachme in het castellum Vechten.

1. Drachme van Trajanus, Caesarea in Cappadocia 112-117; Kz. knots (gevonden te Vechten).

Een belangrijke vraag is of iemand die in het Westen van het Romeinse rijk per ongeluk een drachme ontving, slechter af was dan met een denarius. In formaat zijn drachme en denarius niet van elkaar te onderscheiden. In gewicht blijken deze twee drachmen uit Turkije evenmin veel te verschillen van een gewone denarius: beide muntsoorten wegen normaal ongeveer 3 gram. Het zilveragehalte kan enigszins verschillen, maar bijzonder groot zijn deze afwijkingen in gehalte zeker niet. In de praktijk was daarom een denarius min of meer in waarde gelijk gesteld aan een Attische drachme, zoals die in Griekenland en Klein-Azië werd gebruikt. De bezitters in het westen zijn er dan ook niet door gedupeerd. Er waren echter ook andere drachmen in omloop in het oostelijk deel van het rijk en die verschillen vaak wel veel van de denarius. Zo bevatte een Alexandrijns-Egyptische drachme bijzonder weinig zilver; daarom werd die muntsoort gelijk gesteld aan een kwart denarius, waardoor de Egyptische standaardmunt van 4 drachmen in waarde overeenkwam met één denarius. Een Rhodische drachme was lichter in gewicht dan een Attische (circa 2-2,5 gram) en werd daarom getarifiseerd op 3/4 denarius. Rhodische drachmen zijn mij echter uit Nederland (nog?) niet bekend; wel is eens uit Noord-Brabant een vondst van enkele Alexandrijns-tetradrachmen gemeld, maar de vondstomstandigheden ervan zijn zo onzeker, dat hier verder geen conclusies uit mogen worden getrokken. Het ziet er echter naar uit dat, wanneer door welke reden dan ook een Attische drachme in het westelijk deel van het rijk belandde, deze munt daar als een normale denarius is beschouwd en dat geen maatregelen zijn getroffen om zo'n munt in te trekken of uit de circulatie te laten verdwijnen.

Tot slot blijft nog de vraag te beantwoorden of de ontvanger niet had kunnen zien dat de drach-

2. Denarius van de Romeinse Republiek, geslagen te Rome; muntmeester C. Coelius Calvus, 51 v.Chr.

Vz. kop van C. Coelius Calvus, consul uit 94 v.Chr. Kz. kop van de zonnegod (gevonden te Vechten).

me eigenlijk niet tussen de denarii thuishoorde? Op het eerste gezicht zal de drachme zeker niet zijn opgevallen, want gewicht en gehalte – en daarmee dus kleur en formaat – en ook het op de voorzijde aanwezige keizerportret laten geen verschil met een denarius zien. De afwijkende voorstelling op de keerzijde behoefde evenmin tot argwaan aanleiding te geven, want de variëteit aan voorstellingen op de denarius was steeds bijzonder groot. Slechts wie goed keek en de opschriften ging lezen, ontdekte wat er aan de hand was; hij of zij stootte op afwijkende lettervormen en ongewone Griekse woorden. Op deze wijze kon men de drachme inderdaad wel herkennen, maar wie kon er in de Oudheid lezen en schrijven? En nog belangrijker is wellicht de vraag: wie kijkt er echt heel geconcentreerd naar de munten die hij in zijn beurs heeft? In ieder geval hebben een soldaat in Vechten en een koopman in Barger-Compascuum dat lang geleden niet gedaan.

Friesland
Denier, Leeuwarden.

G. B. Westerhof

NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historie en
moderne penningen van alle landen
Inkoop, verkoop, taxaties, veilingen

Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150 17198 's maandags gesloten

Drie eeuwen Christiaanses in Leiden

door C.H. Vedder Christiaanse en N.F. Hofstee

Ter herdenking van het feit dat in 1962 aantoonbaar ten minste gedurende drie eeuwen Christiaanses in Leiden hadden gewoond, is deze penning op initiatief van eerste schrijver dezes, geboren en woonachtig te Leiden, tot stand gekomen. Bij onderzoek in het gemeentearchief was namelijk gebleken, dat het oudst beschikbare gegeven van de familie betrekking had op het huwelijk van Jacob Christiaanse, jongman van Hontschooten (een dorp in Vlaams Frankrijk in de buurt van Duinkerken), die op 9 september 1662 in ondertrouw ging voor Schepenen van Leiden met Jacquemijntgen du Flo, jongedochter van Artoys.¹

Aan de voorzijde is het handelsmerk opgenomen, dat de vader van initiatiefnemer in zijn zaak had gevoerd gedurende de meer dan vijftig jaren, waar-in hij het drogistenvak in Leiden uitoefende. Op de keerzijde is een profiel van Leiden weergegeven naar een oude prent,² gecompriemd terwille van de vlakverdeling, waarbij de Koepoort naar het midden is verplaatst.

De tekst aan de keerzijde, NATALE SOLUM OMNIBUS CARUM EST (de geboortegrond is allen dierbaar) is een door initiatiefnemer bedachte variant op 'Patriae solum omnibus carum est' (Cicero, *In Catilinam* 4,8,16), d.w.z. 'de grond van het Vaderland is allen dierbaar'.

De makers van de penning, de heer en mevrouw Stöxen, met wie de initiatiefnemer bevriend was, waren eigenaar van de bekende Rijnlandse Kunstgieterij in Leiden. De penning is daar ook gegoten, vermoedelijk in een oplage van maximaal twintig exemplaren.

1. Rechterlijk Archief inv. nr. 88 deel E folio 23 verso. Gemeentearchief Leiden.
2. Een profiel van de stad Leiden tussen het Z.W.bolwerk en de Zijlpoort uit het Zuiden gezien; op de voorgrond landerijen met koeien, de weg buiten de Koepoort en de Hoge Rijndijk. De titel 'Leyden' op een banderol in de lucht en het geheel door lijstwerk omsloten. Prent nr 626 in J.C. OVERVOORDE *Catalogus van de prentverzameling der gemeente Leiden* (Leiden 1906).

Vz. In het penningvlak drie bloemen van een akelei en een op een punt staande driehoek. Omschrift: CHRISTIAANSE 1962 SEPTEMBER 1662, waartussen telkens een ornamentje.

Kz. In het vlak een gecompriemde afbeelding van de stad Leiden. Omschrift: NATALE SOLUM OMNIBUS CARUM EST. Onder in een cartouche de gekruiste sleutels van het stadswapen.

1962. Gietpenning, brons, 78 mm. Vz. J.E. Stöxen; Kz. Mevr. J. Stöxen-Tesink.

muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

De nieuwe Waarborgwet

In Nederland wordt het gehalte van voorwerpen van edelmetaal wettelijk gegarandeerd door ingestempelde keurmerken. Volgens de Waarborgwet zijn alle 'werken' van platina, goud en zilver na vervaardiging of bij invoer aan keuring onderworpen. Als het gehalte in overeenstemming is met de wettelijk vastgestelde gehalten (voor goud 0,916, 0,833, 0,750 en 0,585; voor zilver 0,925, 0,835 en 0,800), wordt het onderzochte voorwerp van de betreffende keurtekens voorzien. Als het gehalte aan edelmetaal lager is dan het laagste wettelijk voorgeschreven gehalte, mag het voorwerp niet als 'goud' of 'zilver' verkocht worden. Op deze manier weet de consument dat zijn sieraden en bestek inderdaad het juiste gehalte hebben. De wet eist dat alle werken gekeurd moeten worden, maar de Minister kan hiervan vrijstelling verlenen. Vrijstellingen kunnen 'generiek' zijn, dat wil zeggen voor een grote groep voorwerpen, of kunnen per individueel voorwerp verleend worden omdat het gaat om 'werken die niet zonder gevaar van beschadiging gestempeld kunnen worden, alsmede werken van bijzondere oudheidkundige of kunstzinnige waarde' (Waarborgwet 1986, art. 11).

Van oudsher zijn munten en penningen in Nederland vrijgesteld geweest van de verplichting tot onderzoek en stempeling volgens de Waarborgwet. Voor numismaten is dit een vanzelfsprekende zaak omdat munten al genoeg gewaarborgd zijn volgens de Muntwet. Bovendien zouden volgens de Waarborgwet de Nederlandse zilveren guldens en rijksdaalders van na 1919, en nog vele andere munten, niet als 'zilver' verkocht mogen worden omdat het gehalte beneden 0,800 ligt. Voor penningen golden ook altijd generieke vrijstellingen. Begrijpelijk omdat geen enkele verzamelaar behoefte had aan gehalte-controle en stempeling. Overigens is de metaalwaarde van bijna alle penningen verwaarloosbaar ten opzichte van de verzamelwaarde. In deze vrijstelling is nu echter verandering gekomen. Met ingang van 1 maart 1988 zijn ingevolge de Waarborgwet 1986 munten nog wel, maar penningen niet langer vrijgesteld van onderzoek en stempeling. Dit heeft ingrijpende consequenties. Zo kunnen er – als de besprekingen met het Ministerie van Economische Zaken op niets uitlopen – situaties ontstaan als een verplicht modern keurmerk op een eeuwenoude penning, het verplicht verwijderen van een mooi donker patina om een zilveren penning te kunnen onderzoeken, of een terugontvangen penning met keurmerken én vingerafdrukken op het hoogglanzende veld. Zaken die voor verzamelaars en handelaren zo ondenkbaar zijn, dat

men zich niet kan voorstellen dat buitenstaanders dit de gewoonste zaak van de wereld vinden.

Hoe is het mogelijk dat de Waarborgwet opeens zo veranderd is?

Tot de invoering van de Waarborgwet 1986 viel de Dienst Waarborg onder het Ministerie van Financiën. Ingevolge deze nieuwe wet kon de Waarborg geprivatiseerd worden en werkt deze instelling nu als de *Waarborg Platina, Goud en Zilver N.V.* onder supervisie van het Ministerie van Economische Zaken.

Bij het opstellen van de nieuwe wetstekst en de bijbehorende uitvoeringsbepalingen heeft Economische Zaken zich voor wat betreft de penningen alleen laten adviseren door penningfabrikanten. Deze hadden geen bezwaar tegen waarborging, wat begrijpelijk is omdat stempeling als onderdeel van het fabricageproces geheel zonder problemen uitgevoerd kan worden. Niemand heeft er toen aan gedacht dat de Waarborgwet ook consequenties heeft voor reeds bestaande penningen. Pas na totstandkoming van de Wet is het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, samen met de Vereeniging van Handelaren in Oude Kunst en de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren uitgenodigd om toe te treden tot de Raad van Advies van de Waarborg Platina, Goud en Zilver N.V. In deze Raad is de gehele edelmetaalbranche vertegenwoordigd.

Vanuit de Raad van Advies proberen de bovengenoemde organisaties nu om ook de penningen weer onder de wettelijke generieke vrijstellingen te laten vallen. De eerste poging is helaas mislukt omdat de Waarborg – tegen het unanieme advies van de eigen Raad van Advies in – bij de Staatssecretaris van Economische Zaken geen vrijstelling voor penningen heeft willen bepleiten. Daarop hebben de drie organisaties zich rechtstreeks tot de Staatssecretaris gewend met het verzoek alsnog generieke vrijstelling te willen verlenen voor penningen. Het eerste resultaat hiervan is dat er binnenkort een overleg met beleidsambtenaren van het Departement zal plaatsvinden. Vanuit het Departement heeft men ons laten weten dat men open staat voor suggesties die kunnen bijdragen tot een bevredigende oplossing.

E.J.A. van Beek,
voorzitter Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde.

Twee dimensies in kwadraat

Gedachten over de relatie van voor- en keerzijde van penningen

door Gerard Overeem

Bij het ontwerpen van penningen spelen diverse problemen een rol die bepalend zijn voor het eindresultaat. Zo geeft het technisch aspect bepaalde beperkingen, afhankelijk van het materiaal en de techniek waarin en waardoor de penning uiteindelijk gestalte moet krijgen. Zo mag de slagpenning een niet te hoog reliëf hebben en moet 'lossend' zijn, dat wil zeggen na het slaan moet de penning zonder moeite los kunnen komen van stempel of gietvorm. Theresia van der Pant naderde met haar *Israël*-penning de grens

van het technische haalbare. De mogelijkheid de vorm te reproduceren staat bij penningen voorop. Het ontwerp van Charlotte van Pallands *A. Roland Holst*-penning voldoet bijna niet aan deze eis omdat het model giettechnisch zeer veel problemen geeft.

De klassieke opvatting van de penning staat al enkele decennia op de helling, zodat er veel experimenten plaatsvinden waarin nieuwe mogelijkheden van expressie en vorm worden onderzocht en gevonden. Naar mijn mening blijft het specifieke van de penning echter toch de relatie van voor-

en keerzijde. Er bestaan veel eenzijdige penningen met een schitterende voorstelling, maar het ding in de hand nemende bekruipt mij bij het zien van de lege achterkant toch altijd het gevoel van een gemiste kans, een niet-compleet zijn als penning.

De meest gebruikelijke opvatting is, dat het thema van de penning weergegeven moet worden door een portret of een andere relevante voorstelling, al dan niet aangevuld met een naam, jaartal of tekst. Op de achterzijde moet dan een tekst staan (die een verklaring van de voorzijde behelst), danwel een voorstelling bieden die de boodschap van de voorzijde op één of andere wijze aanvult. Deze opvatting laat ruimte voor veel variatie.

De relatie van voor- en keerzijde kan bestaan uit een voorstelling aan de voorkant en een verklarende tekst op de achterkant. Het gebeurt vaak dat de tekst de voorstelling een etiket oplegt. Zo wordt de weergave van een sport wel gebruikt als thema voor een penning betreffende de opening van een sporthal. Even algemeen als de sport uit het zojuist genoemde voorbeeld, is de afbeelding van een moeder met kind en kinderwagen op de voorzijde van een penning terwijl uit de tekst aan de achterzijde blijkt dat het medailleur en opdrachtgever om één bepaald park te doen is.

Eigenlijk kan de voorzijde betrekking hebben op elk willekeurig park, dus moet de tekst de bedoeling van de voorstelling richting geven.

Een tendens van de laatste twee decennia is, een

uitdrukkingsmiddel te vinden dat voor zichzelf spreekt zodat tekst overbodig wordt: wanneer een bepaald dier wordt weergegeven, is het in wezen onnodig ook de naam van het dier nog te vermelden. Anders wordt het wanneer – om bij de dierenvoorstelling te blijven – men een tekst gebruikt met betrekking tot dat dier waardoor voorstelling en tekst elkaar aanvullen. Op zichzelf vertegenwoordigen zij dus twee werelden, maar stijgen in waarde wanneer plastiek en literair gegeven harmonisch verweven zijn en elkaar ondersteunen.

De genoemde relatie kan ook bereikt of versterkt worden door gebruik te maken van het silhouet van de penning wanneer deze een afwijkende vorm heeft, zoals bijvoorbeeld het geval is bij Fred Carasso's *Leda en de zwaan*. Hier is uitgegaan van een vol plastisch gegeven dat teruggebracht is tot een fraai vlak reliëf. Deze benaderingswijze is met name door Guus Hellegers onderzocht en zeer ver doorgevoerd.

Het karakter van Ger Zijlstra's *Disco-1* wordt mede bepaald door de vorm van het silhouet, een vorm die verder geen tekst nodig heeft en werkt als een oersymbool.

Een relatie kan ook ontstaan door de combinatie van contrasten, zoals een sterk bewogen vorm die

gedragen wordt door een groot gehouden vlak, of door het contrast in vormopbouw, zoals *Hoekig-rond* van Friedrich Wevers te zien geeft. Ook bestaat de mogelijkheid een relatie te bewerkstelligen door gebruik te maken van de welvingen van het reliëf van de voorzijde en die in spiegelbeeld te herhalen op de keerzijde, zodat er een ruimtelijk verband ontstaat.

Tenslotte wil ik nog het verschijnsel noemen waarin de titel van de penning tot uitdrukking gebracht wordt in de combinatie van voorstellingen: op *Hermafrodiet* van schrijver dezes laat de voorzijde een vrouw zien, de keerzijde een man.

Per definitie zou gezegd kunnen worden dat – hoe nauw de grenzen ook getrokken worden van wat nog wel en wat niet meer een penning is – de harmonie van de dimensies in kwadraat de penning tot een waardevol belevingsobject maakt.

F.I.D.E.M.

door G. van der Meer

Tijdens het 50e F.I.D.E.M.-congres in Colorado Springs werd een algemene ledenvergadering gehouden op 15 september jl. De belangrijkste punten die daar aan de orde kwamen zijn, volgens de notulen:

1. Verwacht wordt dat het volgende nummer van het tijdschrift 'Médailles' spoedig zal verschijnen met de verslagen van de vergaderingen en de lezingen die in Colorado Springs zijn gehouden, dankzij de bemoeienissen van M. Jones, de gedelegeerde voor Engeland, die ook hoofdredacteur is van The Medal.
2. Door de toename van het aantal leden (vooral in de USA en in Nederland) en een grotere punctualiteit in het betalen van de contributie is de financiële positie van de F.I.D.E.M. verbeterd.
3. De president, L. Lagerqvist, en de secretaris, C. Arthus Bertrand, aanvaarden een nieuwe zittingstermijn. Penningmeester Lembourbé treedt af, waarna zijn vrouw, die verbonden is aan de Monnaie de Paris, hem opvolgt. De aftredende vice-presidenten G. van der Meer en C. Johnson worden vervangen door M. Jones en E. Olszewska-Borys. Verder worden de gedelegeerden van België, Italië, Noorwegen, Bondsrepubliek Duitsland, D.D.R., Zweden en Finland vervangen.
4. Sinds 1983 is de contributie niet meer verhoogd. Nu wordt voorgesteld om het bedrag voor kunstenaars te verhogen van 75 francs naar 100 francs, voor privépersonen (verzamelaars, handelaars, e.d.) van 120 naar 150 francs, van musea, munthuizen e.d. van 300 naar 400 francs,

van verenigingen voor penningkunst van 1000 naar 1500 francs, en van penningfabrieken van 650 naar 700 francs. Dit voorstel wordt aangenomen.

5. Voor het congres van 1989 zijn nog geen officiële uitnodigingen binnengekomen.
6. Helaas is het deze keer niet mogelijk om aan alle kunstenaars die werk voor de tentoonstelling hebben ingezonden een gratis exemplaar van de catalogus te sturen. Dit is een zaak voor het organiserende land, en de begroting voor de tentoonstelling laat dit niet toe.

Naderhand is bericht binnengekomen van de organisatoren, dat een exemplaar van de catalogus besteld kan worden voor \$ 24 en van de F.I.D.E.M. penning voor \$ 50 (afgebeeld in het november/decembernummer 1987 op p. 227) en van de poster voor \$ 10. Alle drie aanbiedingen samen kosten \$ 76. Daarbij moeten nog de volgende verzendkosten opgeteld worden: voor bestellingen onder \$ 50 een bedrag van \$ 5, van \$ 50 tot \$ 100 een bedrag van \$ 10. De kosten kunnen overgemaakt worden (per postwissel is het goedkoopst) naar FIDEM '87 Inc., 818 North Cascade Avenue, Colorado Springs, CO 80903, U.S.A.

G. van der Meer,

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97

7671 AT VRIEZENVEEN

TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

**MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL**

GROOTHANDEL — KLEINHANDEL — UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

Het Nederlandse bankbiljet

EEN CHRONOLOGISCH OVERZICHT

door J.J. Grolle

11. Bankbiljettenmalaise

Met de aanmaak van onbeholpen hulp-, bankiers- en reservebiljetten in 1914 had de biljettenuitgifte een technisch dieptepunt bereikt dat spoedig gevolgd zou worden door het dieptreurige intermezzo waarvan DerKinderen het slachtoffer werd en dat zou uitlopen op de tragiek van *model-Mercurius*.

In 1915 had drukker Enschedé niet zonder medeweten van de Bank zijn relatie Van Riemsdijk¹ als adviseur voor de biljettenproductie aangetrokken. Deze was weliswaar directeur van het Rijksmuseum, maar 'van huis uit' civiel en bouwkundig ingenieur en, *ook volgens eigen zeggen, niet bepaald een expert in het vak van graveeren*. Daarom was hij slechts tot advies bereid indien de tekenaar Jan Visser², eveneens een protégé van Enschedé, de benodigde ontwerpen *onder zyne leiding zoude samenstellen*.³ De afwijzing in 1916 van DerKinderens ontwerp, zogenaamd 'op technische gronden', was het feitelijke resultaat van Van Riemsdijks voorwaarde en Visser kreeg inderdaad opdracht een nieuw ontwerp

te maken voor biljetten die de lage waarden van *model-Mees 1860* zouden vervangen.

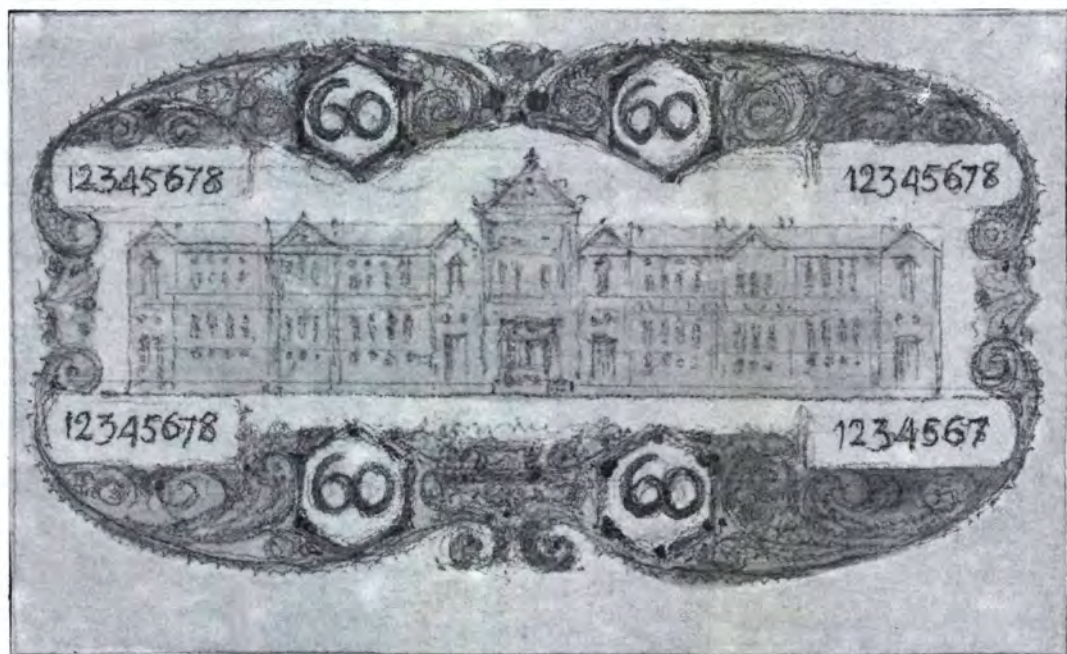
Ten aanzien van de afbeeldingen eiste de Bank een typisch Hollands watergezicht of een oud-Amsterdams stadsgezicht en bovendien uit veiligheidsoverweging portretten van Willem van Oranje en diens zonen Maurits en Frederik Hendrik. In zijn ijver voerde Visser alle eisen uit en ontwierp hij een fantasielandschap waarin links een panorama van Amsterdam naar Jacob Maris valt te herkennen en rechts een riviergezicht met schuitje en al. Een oostinjevaarder en Mercurius symboliseerden Neêrlands welvaren en handelswinst die in die dagen overigens verre te zoeken waren. Mercurius was dan ook zo schamel gekleed dat hij, om het toenmalige fatsoen geen geweld aan te doen, stijfjes en keurig zittend werd afgebeeld waardoor hij de bijnaam *Mercurius op het stilletje* kreeg.

Voor de keerzijde koos Visser het hoofdgebouw van de Bank aan de Oude Turfmarkt, eerst futuristisch weergegeven volgens de bouwplannen van architect Posthumus Meyjes⁴, vervolgens contemporain naar een tekening van Martin Monnickendam (1874-1943) en uiteindelijk historisch naar een houtgravure door J.B. Boele (1858-1930).⁵ De Bank keurde ontwerpen en drukproeven goed en in mei 1921 kon Enschedé met drukken beginnen. Het *f25-biljet*⁶ werd in rood uitgevoerd met een portret van Willem van Oranje, 40-gulden⁷ in groen met dat van prins Maurits en 60-gulden⁸ in

I. J. Visser, voorontwerp vz. *model-Mercurius*, 1917, 18,5 cm x 10,5 cm; coll. DNB

2. J. Visser, ontwerp vz. en kz. model-Mercurius, ca 1919; op kz de uitbreidingsplannen voor de Hoofdbank, 17,5 cm × 9,5 cm; coll. Johez

paars met diens halfbroer Frederik Hendrik. De coupures werden in circulatie gebracht in oktober van 1921, respectievelijk 1923 en 1924 en bleven in omloop tot oktober 1935. De namen van de afgebeelde prinses werden gebruikt voor de modelaanduiding van de afzonderlijke biljetten, doch later zou men spreken van *model-Mercurius* als benaming voor de totale serie. De voorzijde werd uitgevoerd in boekdruklijn-

raster en plaatdruk waarvoor de gravure was gemaakt door Henri Lucien Cheffer (1880-1957). De keerzijde werd in offset gedrukt met uitzondering van die van de eerste series van 25 gulden die enkel van boekdruk waren voorzien. De biljetten hadden een uniform formaat (ca 10 cm × 17,5 cm) en werden gedrukt op machinaal vervaardigd veiligheidspapier van de Koninklijke Papierfabriek v/h Pannekoek & Co te Heelsum, dat

3. f60 model Mercurius (1921), 17,5 cm × 10 cm; coll. DNB

een mercuriusstaf als watermerk had. De reacties in de pers waren meedogenloos. Men noemde de biljetten diminutief 't *nieuwe papier-tje*, *keurige prentjes* met een *verscheidenheid van afbeeldinkjes* waarvan een *suffe en naargeestigen indruk* uitging. Kortom: *kunstloze kunst en mis-selijk gevolg van cultuurbederf*. Ook Hendrik Berlage zong zijn lied in de litanie der in zichzelf gekeerde kunstkenners en de Nederlandse Kring

van Beeldhouwers constateerde *een groot tekort aan aesthetisch begrip*.

Het kunstzinnige element was inderdaad een belangrijk, zij het bijkomend aspect. Primair was het er Enschedé om te doen veilige biljetten te produceren, druktechnisch door gebruik van gravure en portret, psychologisch door strafdreiging voor namaker en vervalser. De kans dat valse biljetten konden circuleren werd kleiner naarmate

het publiek beter naar de biljetten kijkt, dacht men. Dit hoopte men te bereiken indien er veel op het biljet te zien was. Zo ontstond de ouderwetse compositie van gladde prentjes en benepen ornamentiek die voor zoveel opschudding zorgde. De tragiek van model-Mercurius is dat deze bedoeling ongelukkigerwijs niet doeltreffend was. Reeds in december 1921 bleek de minderwaardigheid van het f25-biljet niet alleen van esthetische, maar ook van technische aard. Het werd gemakkelijk nagemaakt en Instituut Füssli te Zürich oordeelde het dan ook *gut nachahmbar*, zeker waar het de keerzijde betrof.

De Bank liet een nieuwe oplage⁹ maken met een gewijzigde keerzijde: het prentje met het bankgebouw maakte plaats voor een guillochemotief in offset. Ter onderscheiding van de eerste oplage had men het uiterlijk van het nieuwe vijftwintigjarige blauw gedacht. Zo kwam het sinds oktober 1927 ook in omloop en weldra verwarde het publiek het daardoor met de blauwe tientjes van Arbeid en Welvaart. De bankbiljettenmalaise was volkomen!

Weer besloot de Bank tot een nieuwe oplage¹⁰, nu met een rode voorzijde, doch een blauwe keerzijde die bovendien in machinaal vervaardigde plaatdruk werd uitgevoerd. Deze tweede en derde oplagen werden op 26 september 1945 uit circulatie genomen ingevolge de Geldzuivering, die ook de eerste oplage nogmaals buiten omloop stelde.

Waarschijnlijk, kan men achteraf zeggen, was de misère minder groot geweest als de traditioneel-academische ontwerpen van DerKinderen met de grandioze gravures van Aart waren gerealiseerd.

Dat echter maakt de tragiek van Mercurius des te groter.

wordt vervolgd

Noten

1. Jhr Barthold Willem Floris van Riemsdijk (1850-1942), aanvankelijk ingenieur bij de Spoorwegen, later directeur van het Rijksmuseum te Amsterdam (1897-1921), tevens amateur-tekenaar hetgeen de professionele hulp van Visser verklaart; Van Riemsdijks gelijknamige kleinzoon was later directeur bij Johez en verwant aan president-directeur Boudewijn Enschedé. Vgl. *Nederland's Adelsboek* (1985)
2. Jan Visser jr (1856-1938), sinds 1901 wvd directeur van de Rijksnormaalschool voor Tekenonderwijzers te Amsterdam; gaf les aan Leo Gestel die het f50-biljet (Oestereertertje) zou ontwerpen. Vgl. SCHEEN, II, 518
3. J. BOLTEN *Het Nederlandse bankbiljet en zijn vormgeving* (Amsterdam 1987) 46
4. Christiaan Bernhard Posthumus Meyjes (geb. 1893), sinds 1919 geassocieerd met zijn gelijknamige vader (1858-1922) in architectenbureau Posthumus Meyjes & Zn; ontwierp onder andere tevens de agentschappen van de Bank te 's-Gravenhage en Deventer (1926); de plannen voor een nieuwe Hoofdbank aan de Oude Turfmarkt zijn niet gerealiseerd. Vgl. *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld; Nederlanders en hun werk* (Amsterdam 1938) 1175
5. Vgl. BOLTEN (1987) 48-50 en SOETENS *Lijst van door de Nederlandsche Bank uitgegeven bankbiljetten*, nr 34 noot 5
6. Totaal gecreëerde oplage: 13,4 miljoen stuks
7. Idem 2,5 miljoen stuks
8. Idem 1,7 miljoen stuks
9. Idem 5,9 miljoen stuks
10. Idem 5,97 miljoen stuks

Verenigingsnieuws

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Bijeenkomsten te Zierikzee en Anholt

Op zaterdag 28 mei aanstaande wordt de voorjaarsbijeenkomst gehouden te Zierikzee. Op het programma staan lezingen van dr ir H. Gerritsen over penningen op waterstaatkundig terrein en van dr J.W. van der Dussen over de noodmunten van Zierikzee. De vergadering en de lezingen vinden plaats in de 'Vierschaar', de grote benedenzaal van het stadhuis.

Op zondag 3 juli a.s. wordt de gebruikelijke driejaarlijkse ontmoeting met de Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete, onze

Duitse zustervereniging, gehouden in Anholt. De najaarsvergadering van het Genootschap zal plaats vinden op zaterdag 15 oktober te Leiden in het Rijksmuseum van Oudheden, waar het Koninklijk Penninkabinet als gastheer zal optreden.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Secretariaat:

N.A.J. Visser, Van der Meystraat 1, 1815 GP Alkmaar, 072-120041, giro 96820.

Penningbestellingen:

M. Kemper-Koel, Mollensburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543.

Aanvulling prijslijst

1987-1 *Nederlands Openluchtmuseum* (J. Limperg) Ø 65 mm G. f97,50.

Penninguitgifte

De penning 1987-1 *Nederlands Openluchtmuseum* werd in maart 1988 aan alle leden, die de contributie over 1987 hadden voldaan, toegezonden.

De penning 1988-1 *100 jaar Concertgebouw* (Eefke Cornelissen) zal april/mei 1988 aan alle leden, die de contributie over 1988 hebben voldaan, worden toegezonden. Wanneer de contributie nog niet is voldaan zal bij nazending portokosten berekend worden.

De penning 1988-2 *Rembrandt* (V.P.S. Esser) hoopt het Bestuur eveneens in het jaar van uitgifte aan de leden te zenden. Tijdens de tentoonstelling 'Nederlandse Penningkunst' in het Singer Museum te Laren - opening 7 mei 1988 - zal een exemplaar te zien zijn.

In 1987 werden 235 penningen verkocht, waarvan:

1971-1	<i>Hoekig-rond</i>	F.C.J. Wevers	22 ×
1967-2	<i>Leda en de Zwaan</i>	F. Carasso	14 ×
1972-2	<i>Herder met schapen</i>	C. Seth-Höfner	11 ×
1964-1	<i>W. Shakespeare</i>	V.P.S. Esser	10 ×
1970-2	<i>Word wat zij zijt</i>	Floyd T. DeWitt	10 ×
1967-1	<i>Ruiter te paard</i>	A. Spronken	9 ×
1986-1	<i>Duijfe</i>	R. Brouwer	9 ×
1950-2	<i>Jubileum VvPk</i>	Grutterswijk/Wetselaar	6 ×
1961-1	<i>J.P. Sweelinck</i>	L. Metz	6 ×
1962-2	<i>G.H. Breitner</i>	W. Put	6 ×
1980-1	<i>Vierkant met cirkel</i>	L. Teding van Berkhout	6 ×

Tentoonstelling

TWEE EEUWEN VERZAMELEN, SCHEPEN MET GELD

Vanaf 10 juni zal de nieuwe expositieruimte van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet voor het publiek geopend zijn. Daarin zijn twee tentoonstellingen te bezichtigen. *Twee eeuwen verzamelen* geeft een beeld van de groei van de collectie van het Penningkabinet. *Schepen met geld* gaat over het handelsgeld van de Verenigde Oostindische Compagnie.

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28 te Leiden, telefoon: 071-120748. Vanaf 10 juni geopend op dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 en op zon- en feestdagen 13.00-17.00 uur. (gesloten op 3 oktober en op 1 januari).

NEDERLANDSE PENNINGKUNST

Voor penningliefhebbers is het moeilijk te begrijpen dat de Vereniging voor Penningkunst nog geen 700 leden telt. Misschien houden Nederlan-

ders wel van penningen, maar niet van verenigingen. Toch is het in ieders belang dat er een vereniging is om de penningkunst prikkels te blijven geven. Dat de leden in de loop der jaren bovendien in het bezit komen van een aantal prachtige penningen tegen een zeer aantrekkelijke prijs, is trouwens ook niet iets om je neus voor op te halen.

Ook buiten de Vereniging valt er de laatste jaren gelukkig weer een toenemende belangstelling voor de penning waar te nemen, waardoor meer opdrachten worden gegeven en tevens meer vrije penningen worden gemaakt. Dat zo'n kunstwerkje in de hand, en bovendien al voor weinig geld je eigendom, heel veel voldoening en plezier kan geven zal niemand ontkennen - behalve dan mischien diegenen die dat nog moeten leren.

Mede voor dat doel wordt van 7 mei tot 26 juni 1988 door de Vereniging voor Penningkunst samen met het Singer Museum een overzichtstentoonstelling van Nederlandse penningen georganiseerd, de grootste ooit gehouden. De expositie zal bestaan uit een historische inleiding met documentatie van het Koninklijk Penningkabinet, een overzicht van hedendaagse penningen, en een kijkje in de keuken van het medailleursambacht. Er zal werk te zien zijn van onder andere Lambertus Zijl, Jan Bronner, en de nog steeds actieve Charlotte van Pallandt. Bronner's opvolger aan de Rijks-akademie Piet Esser heeft niet alleen zelf een aantal prachtige penningen gemaakt, maar ook het penning-maken zeer enthousiast bevorderd. Van hem zullen enige tientallen Rembrandt-penningen te zien zijn van de ruim 600 die hij in de loop der jaren heeft gemaakt. Uiteraard is er ook werk van de vele door Esser opgeleide medailleurs als Erik Claus, Christine Nijland, Marianne Letterie, Frank Letterie (slechts verre familie), Geer Steyn enzovoort.

Daarnaast vinden we werk van Carasso, Jos Reniers en anderen. Dat geeft al aan dat het accent voornamelijk zal komen te liggen op medailles die zich vanuit een beeldhouwersbenadering met penningen bezig houden. Het is te hopen dat deze expositie de aandacht zal krijgen die het fascinerende onderwerp verdient.

Singer Museum, Oude Drift 1 te Laren; geopend op dinsdag t/m zaterdag 11.00-17.00 uur en op zon- en feestdagen 12.00-17.00 uur.

De bovengenoemde tentoonstelling in het Singer Museum is aanleiding voor een door de Staatsuitgeverij te publiceren boek onder de titel *Nederlandse penningen*.

De rol van beeldhouwers voor wie de penningkunst een aanzienlijk deel van hun activiteiten beslaat wordt besproken, maar de belangrijkste beroepsmodelleers zijn niet vergeten. Na een korte historische inleiding waarin het ontstaan van de hedendaagse penningkunst wordt behandeld, gaat het boek in op de rol van de Rijksacademie met Jan Bronner en V.P.S. Esser als de centrale

figuren en op hun leerlingen. Daarnaast wordt de rol van de Koninklijke Academie in Den Haag belicht. Ook kunstenaars die noch tot de Amsterdamse noch tot de Haagse groeperingen behoren komen ter sprake. Tenslotte vraagt het boek aandacht voor kunstenaars die de penning vanuit de edelsmeedkunst benaderen.

De tekst is van J.N. van Wessem, oud voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst. Het boek is geïllustreerd met ruim 75 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur. Het zal in de boekhandel en op de tentoonstelling te koop zijn voor circa f 19,90.

BRONNER

Beelden en penningen door J. Bronner (1881-1972), de grondlegger van de hedendaagse penningkunst:

14 maart - 2 mei 1988 in Atelier Biltstraat, Biltstraat 156 te Utrecht; geopend dinsdag t/m zondag 13.00-17.00 uur en tevens volgens afspraak.

CHRISTIE'S

AMSTERDAM

De 'Berkman' Collectie

Hoogst belangrijke veiling van Nederlandse Munten, periode 1795-1985, omvattend een uitzonderlijke verzameling munten van de Bataafse Republiek, het Koninkrijk Holland en de inlijving hiervan bij het Franse Keizerrijk, alsmede van het Koninkrijk der Nederlanden.

Kijkdagen:

4, 5, 6 en 9 mei van 10.00 tot 16.00 uur en zondag 8 mei van 13.00 tot 17.00 uur.

Veiling:

10 mei om 10.00, 14.00 en 19.00 uur.

De catalogus kunt u verkrijgen door betaling van 39,50 (incl. portokosten) op gironummer 34.41.824 of door middel van een girobetaalkaart of betaalcheque met vermelding van codenaam 'Berkman'. Natuurlijk kunt u de catalogus ook bij ons op kantoor afhalen.

Christie's doet méér voor uw kunst en antiek

Ontwerp 3 Gulden stuk 1800 van de Bataafse Republiek, met de zinspreuk: 'Een en ondeelbaar sterk'. Op de keerzijde de waarde in een krans van eikeloof. Zilver, 31½ gram, 42 Mm.

Voor nadere inlichtingen:
Daniëlle Haven

Christie's Amsterdam BV, Cornelis Schuytstraat 57,
1071 JG Amsterdam, telefoon: 020-64 20 11, telex: 15758.

Veiling – Auction

30 MEI 1988

hotel JAN TABAK Bussum

Catalogus te bestellen door overmaking van f 20,- op postgiro 44 73 14

Laurens Schulman b.v.

Parklaan 25 · 1405 GN Bussum · ☎ 02159 - 1 66 32

Auction of medals

Nürnberg May 7th., 1988

- medals of communities, cities, bishoprics and countries
- medals of persons
- medals showing following themes:

agriculture – animals – architecture – art – aviation – bank – car – coronation and homage – economy – exhibitions and fairs – family – famine – fire-brigade – forming german national state and civil revolution – freemasonry – K. Goetz – judaism – jurisdiction – marriage – medicine – military – monument – navigation – olympiad – output – peace – plants – policy – post – railway – reformation – religion and church – school – science – shooting – sport – trade – tram – university – war – welfare – and further themes.

- tokens and counters
- additional: HUNGARY. Collection of medieval silver-coins – two rare banknotes: 50 and 100 Forint 1848 Kamattos Ultanvany – 20 Filler 1906

I would like a copy of your well-illustrated auction catalogue of May 7th, 1988. Enclosed are 10 hfl/100 Bfr./10 DM.

Name _____

Adress _____

City _____ State _____ Zip _____

MÜNZENHANDLUNG GRADL & HINTERLAND. THEATERGASSE 13. D-8500 NÜRNBERG 1.

RIETDIJK bv *Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties*

- ★ De commissie bedraagt 15% (incl. btw en verzekering) van de opbrengst en f 2,— kavelgeld.
- ★ Op grotere objecten is reductie mogelijk en worden eventueel renteloze voorschotten verstrekt.

Inzendingen zijn mogelijk ten kantore van maandag t/m zaterdag van 10.00-16.00 uur, of per aangetekende post. (Grotere collecties kunnen desgewenst afgehaald worden).

RIETDIJK bv

(Dir. M.M.A. Lichtendahl)

Noordeinde 41 (schuin t/o het Paleis)

Den Haag

tel. 070-647831, b.g.g. 647957

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

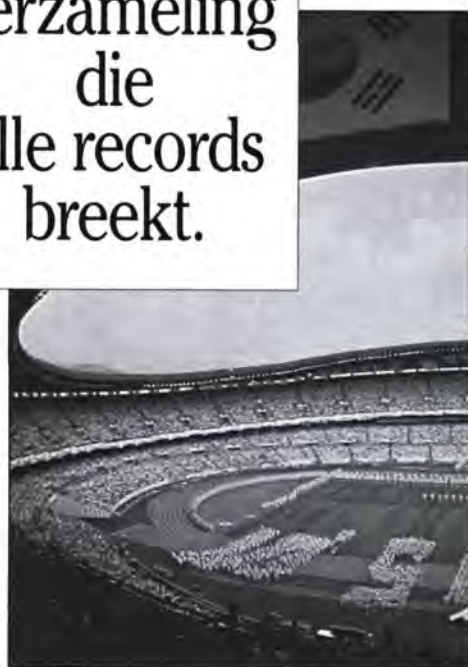
© 1983 SLOOC. All rights reserved. TM

OFFICIËLE MUNTEN VAN DE

Een
Olympische
verzameling
die
alle records
breekt.

Volgens het besluit van de Bank van Korea is de derde editie van de officiële munten van de Olympische Spelen 1988 nog gelimiteerder dan de eerste twee. Voor de hele wereld buiten Korea worden er in totaal niet meer dan 90.000 exemplaren van de zilverstukken van één ounce proof-kwaliteit uitgegeven. Een record op het gebied van zeldzaamheid!

Het spreekt vanzelf dat degenen die op de volledige collectie hebben ingeschreven, hun officiële munten van de derde Seoel 1988 editie als eersten zullen ontvangen.

90.000

exemplaren van de één ounce "proof" zilverstukken.

22.500

exemplaren van de één ounce "proof" goudmunt.

Ritmische Gymnastiek

Schommel

T E C H N I S C H E G E G E V E N S

	Ruiter in ceramiek	Vlieger	Ritmische Gymnastiek	Schommel	Ruitersport	Taekwondo
Kwaliteit	Goud Proof	Goud Proof	Zilver Proof	Zilver Proof	Zilver Proof	Zilver Proof
		Gematteerde	beeltenis op	gepolijste	achtergrond	
Gehalte	925 ^{9/100}	925 ^{9/100}	925 ^{9/100}	925 ^{9/100}	925 ^{9/100}	925 ^{9/100}
Gewicht	33,62 g	16,81 g	33,62 g	16,81 g	33,62 g	16,81 g
Gewicht edelmetaal	1 ounce (31,10 g)	0,5 ounce (15,55 g)	1 ounce (31,10 g)	0,5 ounce (15,55 g)	1 ounce (31,10 g)	0,5 ounce (15,55 g)
Diameter	35 mm	27 mm	40 mm	32 mm	40 mm	32 mm
Nominale waarde	50.000 Won	25.000 Won	10.000 Won	5.000 Won	10.000 Won	5.000 Won
Oplage wereldwijd	30.000 ex	120.000 ex	110.000 ex	235.000 ex	110.000 ex	235.000 ex
Oplage buiten Korea	22.500 ex	100.000 ex	90.000 ex	165.000 ex	90.000 ex	165.000 ex

OLYMPISCHE SPELEN 1988. DERDE EDITIE.

Zo zeldzaam
is een
Olympische
collectie
nog nooit
eerder geweest!

Het is inderdaad voor
het eerst dat er van een
Olympische collectie
zo'n kleine hoeveelheid
werd uitgegeven. Maar
dat is niet het enige

record. De Seoel III reeks heeft nog heel wat
andere troeven:

Een zeldzame editie.

Gehalte fijn goud.

Smaakvolle combinatie van sport en folklore.

Prachtig verfijnde gravure.

Geraffineerde presentatie.

Taekwondo

Ruitersport

Vlieger

Dank zij het talent
van de graveurs
en de schoonheid
van de gekozen
thema's is elk stuk
uit de Seoel-reeks
een echt juweeltje
geworden.

Twee per cassette voor de zilver-
stukken (1 ounce en 1/2 ounce) en
een individueel etui voor de goud-
stukken.

Ruiter in ceramiek

GROOTHANDELSVERDELER:
E.D.J. van ROEKEL b.v.
Postbus 3 - 1400 AA BUSSUM

Schrijf voor meer informatie.

Deze munten zijn verkrijgbaar bij:

ABN-Bank - AMRO-Bank - HBU-Bank - NMB-Bank

De Hagemunt van Gotha

Een praktijkvoorbeeld van een Duitse hagemunt, aan de hand van Steguweits 'Geschichte der Münzstätte Gotha'

door J.W. van der Dussen

In de laatste decennia van de 17e eeuw ontstond in het Duitse Rijk de zogenaamde tweede Kipper- und Wipperzeit, een tijdperk van muntverslechteringen op grote schaal. De tweede Kipper- en Wippertijd was niet zo ernstig als de eerste (1618-1622), maar duurde wel langer, namelijk van 1675 tot 1695. Deze tweede periode wordt ondermeer gekenmerkt door overvloedige hagemunterij. Beroemd en berucht is daarbij graaf Gustav von Sayn-Wittgenstein-Hohenstein (1657-1701) geworden, *der Vater der Heckenmünzen*, zoals Rittmann hem noemt. Deze graaf sloeg zijn minderwaardige geld niet alleen op eigen grondgebied in de Harz en aan de grens tussen Hessen en Westfalen, maar ook op andermans grond. De munt te Ellrich in de Harz had hij wederrechtelijk in bedrijf genomen; ze werd in 1687 op bevel van de Muntkreis vernietigd, maar spoedig daarna functioneerde zij opnieuw. Toen hem de grond in 1688 te heet onder de voeten werd vluchtte hij naar Stettin. Deze graaf vervalste jaartallen en gebruikte op zijn munten vreemde wapens.

Naast de graaf van Sayn was er ook een aantal Saksische 'Kleinstaatjes' – niet te verwarren met Kursachsen – zeer actief. Eén daarvan was Sachsen-Gotha-Altenburg tijdens de regering van hertog Friedrich I (1675-1691). Vooral de guldens (2/3 taler) van dit hertogdom met de jaartallen 1678 en 1679 waren berucht. Die met het jaartal 1678 werden in werkelijkheid geslagen in de periode 1684 tot en met 1690, zonder aanduiding van de muntplaats en ook met weglating van de initialen van de in 1678 functionerende muntmeester Georg Friedrich Staude, die reeds in 1681 uit Gotha was vertrokken. Goede guldens moesten 14,85 gram zuiver zilver bevatten, in werkelijkheid schommelden ze tussen de 12,98 gram en de 12,22 gram. Overigens sloeg men vanaf 1684 munten met oude jaartallen omdat het publiek door de vele muntverslechteringen nieuwe munten wantrouwde. De guldens met het jaartal 1679 die vermoedelijk na 1688 zijn geslagen, waren nog slechter. Het fijngewicht aan zilver van deze munten ligt tussen 12,03 en 11,49 gram. Steguweit, aan wiens nieuwe boek ik dit alles ontleen, geeft ook gegevens over de aantallen en

over de mate van overwinst. Van april 1690 tot en met 11 januari 1691 werden 1,7 miljoen guldens geslagen: per werkdag 7800 stuks! Daarnaast werden er ook grote aantallen kleinere munten geslagen. In de periode mei 1688 tot april 1690 bedroeg de bruto-winst van de munt ca. 24.000 taler. De hertog kon dat geld goed gebruiken. Steguweit vermeldt dat deze vorst een voor de omvang van zijn land relatief groot staand leger van 10.000 man onder de wapenen zou hebben gehad en bijvoorbeeld voor de bouw van slot Friedenstein en de vestingaanleg in Gotha 100.000 taler uitgaf. Dit is overigens de periode van de grote, zeer kostbare, Negenjarig Oorlog van de Augsburgse Liga tegen Frankrijk (1688-1697), welke oorlog ook bijvoorbeeld in Wenen voor een deel gefinancierd werd door middel van manipulaties met het muntwezen.

Hoewel enig muntbederf destijds vrij algemeen was, poogde men dit toch weer steeds enigermate in te dammen. De overeenkomsten van Zinna in 1667 en van Leipzig in 1690 poogden orde te scheppen. De vele klachten over de produkten van de hagemunten leidden tot maatregelen en soms tot officiële afwaarderingen. Steden als Aken en Keulen toetsten munten van Gotha en gaven via instempelingen de werkelijke waarde aan. Ook andere vorstendommen hebben deze munten geklopt.

Toen de klachten te hevig werden greep de keurvorst van Sachsen, hertog Johann Georg in zijn functie als hoofd van de Muntkreis in. Hij stuurde in 1687 zijn waardijn, Meizner naar zijn verre neef in Gotha voor inspectie. Zoals de muntmeester te Gotha, Wichmannshausen geheten, later mededeelde was de komst van de waardijn van te voren aangekondigd. De hertog van Sachsen-Gotha gaf Wichmannshausen opdracht om alle documenten met betrekking tot de muntslag over de periode 1683-1687 te verbranden. Toen Meizner in Gotha arriveerde was men

bezig herdenkingsmunten te slaan en op bevel van de hertog van Sachsen-Gotha kreeg Meizner een beker overhandigd die tot de rand gevuld was met deze munten.

Met deze expeditie was het euvel niet verholpen. Integendeel, de grote produktie van de nog slechtere guldens met het jaartal 1679 is van na de inspectie. Begin 1691 kondigde de keizer een groot onderzoek aan. Hertog Friedrich reageerde wederom slim en alert. Op 20 januari 1691 liet hij zijn muntmeester Wichmannshausen arresteren en binnen twee uur onder zwaar escorte naar elders vervoeren. Andere personeelsleden van de munt werden eveneens in hechtenis genomen en alle papieren, contracten en dergelijke, moesten in beslag worden genomen. De bedoeling van de hertog was dat Wichmannshausen van alles de schuld zou krijgen. Maar hertog Friedrich had zich vergist. Wichmannshausen was namelijk zo slim geweest om alle contracten en schriftelijke opdrachten van zijn hertog, hetzij in origineel, dan wel in afschrift, naar zijn broer in Berlijn te zenden. Hertog Friedrich kon niet meer ontkennen, maar tijdens het door de keizer ingestelde onderzoek verklaarde hij: *...weilen wir uns keineswegs zu erinnern wissen, dasz wir... jemals befohlen hätten, die Münzacta von ao. 1683 bis 1687 zu cassieren und aus dem Wege zu tun...* Hij vroeg voorts: *Warum hat er meine Kontrakte und andere Schriften dahin gesandt...* en trok als conclusie: *Ein Betrug und des Herrn Respekt und Interesse zu negligieren, ist Kapital genug...* Het verdere onderzoek tegen Wichmannshausen moest zich beperken tot het opmaken van valse

afrekeningen waardoor hij zich verrijkt had. Met een veroordeling tot een half jaar hechtenis en de verbeurdverklaring van zijn vermogen ad 38.000 taler kwam hij er van af.

En de hertog? Keizer Leopold schreef op 1 mei 1691 dat hem gebleken was dat het muntpersoneel van hertog Friedrich de muntwetten had overtreden en dat fiscale maatregelen en processen nodig waren. Omdat hertog Friedrich de keizer *den schuldigen Respekt in Wirklichkeit bezeugt* had, werd het onderzoek tegen de hertog van Sachsen-Gotha beëindigd. Steguweit stelt de vraag wat de reden van deze clemente houding van de keizer zou kunnen zijn geweest. Hij vermoedt dat een behoorlijke afkoopsom werd betaald waarbij hij opmerkt dat de Keizer juist vanwege de oorlog veel en soms snel geld nodig had en dus best bereid was om te schikken. Op 2 augustus 1691 overleed hertog Friedrich. Zijn minderjarige zoon Friedrich II volgde hem op. De onder zijn regering geslagen grote zilveren munten zijn goed van gewicht en gehalte. Er komen daarna alleen nog klachten over het in Gotha geslagen kleingeld voor.

Hiermede heb ik een interessante periode belicht uit de muntgeschiedenis van Gotha, voorkomend in het boek van Steguweit. Wolfgang Steguweit is directeur van het muntencabinet van de stedelijke musea van Gotha. Zijn boek bestaat uit drie delen. In ca. 50 pagina's (deel I) wordt de periode 1180-1622 behandeld. Deel II gaat over de periode daarna, waarin in een kleine 100 pagina's de geschiedenis wordt weergegeven van de munthuizen van Gotha onder de hertogen van Sachsen-Gotha-(Altenburg). Het daarna volgende deel III bevat een volledige catalogus over de periode 1650-1776. In laatstgenoemd jaar is de munt te Gotha gesloten. Een aanhangsel bevat nog een catalogus van de nieuwe munt te Gotha die in de vorige eeuw een tiental jaren werkzaam was. Het totale, 263 pagina's tellende boek bevat afbeeldingen van alle na 1650 geslagen munten (350 typen worden beschreven), maar is ook overigens rijk geïllustreerd.

Voor de verzamelaar van deze munten is het boek van Steguweit onmisbaar. Als voorbeeld voor de manier waarop dergelijk materiaal geordend, beschreven en toegelicht kan worden, kan dit boek zeker dienen. Daarnaast is het een belangrijke bijdrage tot de (Duitse) muntgeschiedenis, mede omdat de hagemunterij zo volledig is beschreven. Meestal is het documentatie-materiaal van dergelijke munthuizen verloren gegaan of vernietigd. Hier niet.

W. STEGUWEIT *Geschichte der Münzstätte Gotha vom 12. bis zum 19. Jahrhundert* (Weimar 1987)

De Goudse brandspuitpenningen, II

door H.J. van der Wiel

Mijn mededeling over Goudse brandspuitpenningen in de vorige aflevering van *De Beeldenaar* (pp. 246-247), waar de beschrijving en afbeelding van één van de typen ontbraken, kan ik nu aanvullen.

2e type (zonder jaartal)

Vz: Gekroond stadswapen, gehouden door twee leeuwen; daaronder, op een lint GOUDAE
Kz: Een brandspuit met horizontaal liggende hulpstukken, met daarboven het nummer in een ovaal.

Omdat de op p. 246 als 2e type aangeduide penning overeenkomt met de beschrijving in de resolutie van 1690 en het op deze bladzijde beschreven stuk niet het slangenrond vertoont (evenmin als de penningen van 1708 en 1724 dat hebben), lijkt mij dat eerstgenoemde als 1e type beschouwd moet worden en het hier gerepresenteerde het 2e type is, gemaakt tussen 1690 en 1708. Het op deze pagina beschreven exemplaar bleek eveneens in de verzameling van Stedelijk Museum Het Catharina-Gasthuis te Gouda te berusten.

Aan mevrouw drs I.A. Uitenhage de Mist-Verspyck dank ik de vriendelijke mededeling dat in de collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam nog de volgende gedateerde brandspuitpenningen aanwezig zijn buiten de eerder door mij genoemde: Rotterdam (1733), Velzen (1762) en Westzaandam (17??, 1760, 178?)

AMNU AMSTELVEEN

Heeft voor U: **Beschrijving
der Nederlandse
Historiepenningen**

door

MR. GERARD VAN LOON

Oorspronkelijk in 1725 geschreven
boekwerken.

Heruitgave in 4 delen

Ca. 2600 pagina's in xerografische herdruk
in zeer zware stevige linnen band.

f 700,— per 4 delen.

De munten der Nederlanden tot aan de Pacificatie van Gent 1576.

door P.O. van der Chijs.

9 delen uitgevoerd als voren
alle delen samen f 700,—

Verder hebben wij nog andere werken over
penningen enz.

Vraag daarvoor onze prijslijst.

Firma AMNU - Berkenrodelaan 14
1181 AJ Amstelveen - tel.: 020-432933

Lid

Openbare veilingen en
schriftelijke veilingen,
maandelijkse prijslijsten
incl. behaalde prijzen:
jaarabonnement 500 Bfr.

OUDHEID - MIDDELEEUWEN - MODERNE TIJDEN

JEAN ELSSEN

numismaat

TERVURENLAAN 65, BUS 1,
1040 BRUSSEL - BELGIË
TEL.: 09-3227346356
PCR.: 000-0831217-24

Penningnieuws

door Frank Letterie

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten en bijzondere aanwinsten van verzamelaars. Goed reproduceerbare foto's met gegevens sturen aan F.T.S. Letterie, Hamminkweg 1, 7521 RB Vorden, tel. 05752-2697. Tevens vermelden of foto's na gebruik voor *De Beeldenaar*, beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

Instituut voor Aardwetenschappen van de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Het ontwerp van deze bronzen gietpenning (83 mm) is van **Marianne Letterie**, 1987.

Op de voorzijde zijn gesymboliseerd de beweging van de aarde, aardlagen, fossielen, water en de sferen eromheen.

Op de keerzijde wordt het ontstaan van de aarde uit het niets weergegeven.

Twee penningen van Barbara de Clerq-Brinkgreve

Corbeddu

Een bronzen gietpenning met een diameter van 55 mm.

Op de voorzijde is de 19e-eeuwse Sardijnse vrijheidsstrijder Giovanni Corbeddu Salis afgebeeld. In de grot, waar Corbeddu zijn schuilplaats had, worden nu opgravingen verricht om de evolutie van de eilandfauna en mogelijke menselijke bewoning van het eiland in het paleolithicum te onderzoeken.

Daarom is op de keerzijde het skelet van een Prolagus Sardus afgebeeld, een soort konijntje. Bij de opgravingen zijn zoveel botjes gevonden, dat het gehele skelet gereconstrueerd kon worden.

Achter het skelet is de omtrek van Sardinië te zien. Verder de tekst: EVOLUTIE EILANDFAUNA

Ark van Noach

Eenzijdige bronzen gietpenning (110 mm).

Twee penningen van Liesbeth Messer-Heijbroek

Een in Frankrijk wonende Nederlandse beeldhouwster, een oud leerlinge van professor J. Bronner zond foto's in van portretpenningen.

Hans (84 mm)

Matthijs (65 mm)

Wij danken U voor Uw belangstelling
voor onze Veiling No. 9.

Wij hopen ook dat U een prettige en
droge Pasen heeft gehad.

Wij denken en werken alweer aan
Veiling 10 (numismatische boeken)
en 11 (munten en penningen)

13, 14 en 15 oktober a.s.

Dat is pas over 6 maanden
MAAR,
met een maand vakantie,
een maand drukken
en een maand voor het verzenden
van de catalogus,
blijven er slechts 3 maanden over !

Heeft U iets leuks ?

Denkt dan aan ons, NU !

A. G. van der Dussen b.v.
(beëdigd taxateur in munten sedert 1975)

Hondstraat 5, 6211 HW Maastricht.

tel. 043-215.119
Ma-Za 9-12 14-18 uur

HERDENKINGSPENNING

**Landing Prins van Oranje
in 1813 te Scheveningen en
175 jaar Koninkrijk der Nederlanden
(1813-1988)**

voorkant: Landing Prins van Oranje
achterkant: Wapen van de Prins

De volgende penningen zijn te verkrijgen:

Brons	60 mm	f 49,—
Zilver	22,5 mm	f 59,—
Zilver	60 mm	f 295,—
Goud 14 krt	22,5 mm	f 395,—

Te bestellen bij: Juwelier van Wijnen,
Heemraadstraat 251 / hoek Badhuisstraat
Scheveningen of door overschrijving

per giro nr. 156233

t.n.v. juwelier Van Wijnen

vermelden soort, aantal, afleveradres
(levertijd ongeveer 6 weken)

ONONTBEERLIJK:

VERZAMELBAND DE BEELDENAAR

een in kunststof uitgevoerde pennen-
band in Beeldenaar blauw met zilver-
opdruk.

Voor u, abonnee, die zijn/haar num-
mers van de Beeldenaar *veilig, handig
en overzichtelijk* bijeen wil houden en
voor wie de Beeldenaar een blijvende
waarde vertegenwoordigt.

U komt in het bezit van uw 'Verzamelband
Beeldenaar' door f 18,50 op gironummer
3808080 over te maken t.n.v. De Beeldenaar,
Postbus 420, Zeist, onder vermelding van
'Verzamelband de Beeldenaar'.

Het Dordtse papiergeld van 1795

door N.L.M. Arkesteijn

Inleiding

Hoewel experimenten met papiergeld in Europa al enkele malen waren voorgekomen, duurde het tot 1790 eer het een belangrijk deel van de totale geldcirculatie kon gaan vormen.

De Franse Nationale Vergadering, waarvan de eerste bijeenkomst op 5 mei 1789 de Revolutie inluidde, besloot namelijk in november van dat jaar voor een bedrag van 400 miljoen pond of livre (£) obligaties uit te geven tegen een rente van 3%. In verband met de hachelijke financiële toestand van het land werd besloten daarvoor een hypotheek te vestigen op de staatslanderijen en de inmiddels in beslag genomen kerkelijke bezittingen.

De snelle wisseling van eigenaar die deze obligaties of assignaten ondergingen, ook zonder dat daarvan op de keerzijde nog aantekening werd gehouden, maakte dat ze spoedig het karakter van papiergeld kregen. Door het staken van de rentebetaling, en de uitgifte van steeds weer nieuwe emissies zonder ze in te lossen, werd dit nog versterkt. Als gevolg daarvan werd niet alleen goud- en zilver-, maar ook kopergeld uit de circulatie gedreven. Om ook het kleingeld te vervangen werden nieuwe emissies assignaten in steeds kleinere coupures uitgegeven; al spoedig bleek dat ze ook nog op grote schaal werden vervalst.

De koers van de papieren 'munt' was aanvankelijk gelijk aan die van de zilveren (in Nederlands geld 9 stuivers per Franse £), maar door inflatie daalde deze vooral in 1795 razendsnel. De officiële koers in mei 1795 was nog 5 à 6 stuivers, in oktober al minder dan één, en in februari 1796 nog nauwelijks een achtste stuiver of duit.

Toen de Franse generaal Pichegru, door de op 15 december 1794 invallende strenge vorst geholpen, snel de grote waterwegen en onder water gezette gebieden overtrok en oprukte naar de Noordelijke Nederlanden, hadden zijn betaalmeesters tassen (of kisten?) vol assignaten bij zich om de soldij te kunnen betalen, want ook voor de soldaten was betaling in klinkende munt er allang niet meer bij.

Slechts enkele dagen na het overhaaste vertrek van prins Willem V naar Engeland trok Pichegru op 23 januari 1795 zegevierend Den Haag binnen. De hem begeleidende vertegenwoordigers van het Franse volk eisten dat de assignaten tegen de reeds lang achterhaalde koers van 9 stuivers per £ in betaling zouden worden aangenomen.

Het nieuwe voorlopige gewestelijk bestuur, voluit De Provisionele Representanten van het Volk van Holland, gaf aan het ijlings ingestelde comité van financiën als één van de eerste opdrachten om met de grootste spoed maatregelen te ontwerpen, die de toevloed van assignaten zoveel mogelijk zouden beperken.

Al op 2 februari konden de volgende voorwaarden worden gepubliceerd: Assignaten konden slechts door personen in Franse dienst in betaling worden gegeven, uitsluitend voor de aankoop van 'kleine noodwendigheden', voor niet meer dan £10 tegelijk en dan nog alleen met een schriftelijke opdracht van een 'opperhoofd'. Bij de herbergiers en tappers mocht zonder een dergelijk zgn. permissiebiljet tot £2 worden besteed. Tenslotte moesten de winkeliers, die zelf met het ontvangen papier hun leveranciers niet konden betalen, dit dagelijks bij het stadsbestuur aangeven. Te zijner tijd zou dan voor inwisseling tegen nog uit te geven provinciaal papiergeld worden gezorgd. Het stadsbestuur kreeg daarnaast ook de vrijheid zelf een voorlopig biljet uit te geven, om sneller de geldcirculatie te herstellen en misbruik van assignaten zoveel mogelijk tegen te gaan. Alle uitgegeven papiergeld zou uiteraard eens weer moeten worden verzilverd en ook de kosten van inkwartiering en bevoorrading van de Franse militairen moesten uiteindelijk door de provincie worden vergoed; de kas was echter vrijwel leeg. Als noodmaatregel werd een voorschot gevraagd op de later te heffen belastingen, eerst in de vorm van de inlevering van het ongemunte goud en zilver, vervolgens door middel van zgn. vrijwillige geldnegotiatie en, toen de opbrengst daarvan nogal tegenviel, tenslotte als de 'geforceerde geldnegotiatie' van 6% op alle bezit.

Behalve het stedelijke en provinciale papiergeld werd in deze en latere heffingen vrijwel elk waardepapier als 'gereed' geld aangenomen: van de ontvangstbewijzen van ingeleverd goud en zilver tot de pandbriefjes van de bank van lening toe. Zo verdween het papiergeld haast even snel als het was verschenen.

De situatie in Dordrecht

Ook in Dordrecht zag men al sinds eind 1794 de omwenteling met rasse schreden naderen, al was de door de Patriotten op 15 september 1794 bepaalde laatste dag van de Republiek zonder noemenswaardige voorvallen voorbijgegaan. De eerste Franse patrouille, die al op 6 januari de bevroren Biesbosch was overgestoken en bij de Kop van 't Land op het eiland van Dordt aangekomen, werd verdreven, waarbij nog 4 van de 6 man gevangen werden genomen. De verdediging was overigens gering: te Slidrecht bevonden zich 50 man met een enkele zesponder en op het ei-

land van Dordt niet veel meer dan 140 man met 2 officieren, die waren ondergebracht te Dubbeldam. Voorts was er het corps landzaten van 400 man onder kolonel Schwartz, vrijwilligers die volgens de bepalingen van 4 augustus 1794 waren aangeworven en nu ook niet bepaald een elite-corps vormden. Zij waren op oudejaarsdag de stad binnengemarcheerd. Tenslotte beschikte men nog over 250 man scheepsvolk dat op 9 januari 1795 aankwam en waarvan de bruikbaarheid voor de verdediging van het gebied tegen de Fransen eveneens gering was.

Toen generaal Willem Daendels op 17 januari vanuit zijn tijdelijk hoofdkwartier te Leerdam door middel van een open brief de bevolking van de Hollandse steden opriep om zich van het juk te bevrijden, werd daaraan danook vrijwel onmiddellijk gehoor gegeven zodat generaal Osten in zijn brief van 19 januari al aan de stadsbesturen van Gorinchem, Woudrichem en Loevestein kon melden dat afgevaardigden van Dordrecht hun stad reeds aan zijn voorhoede waren komen aanbieden.

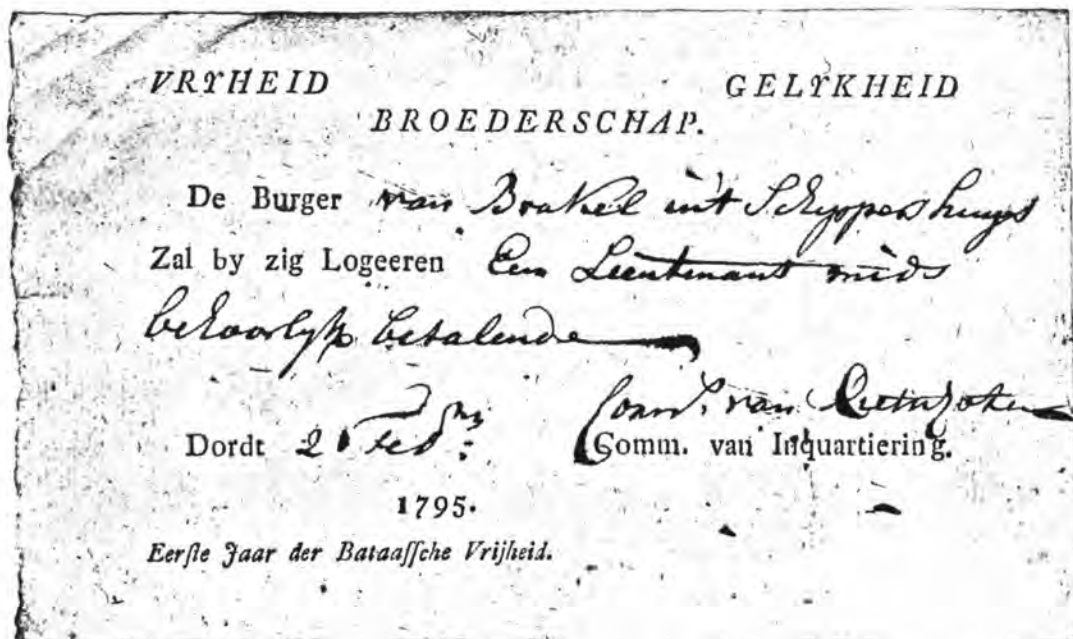
Dat was overigens ook geheel in overeenstemming met het door de Staten Generaal na de intocht van Daendels te Amsterdam in de nacht van 18 op 19 januari gegeven advies om 'uit aanmerking de pacifische intentien van de Fransche Representanten, bij aanval op opeisching van hun vesting in verdrag te komen zonder dat van

hun gevergd werd eenige defensie te doen of attaque af te wagten.'

Vanaf 19 januari 1795 waren er dus volop Fransen in Dordrecht, die er de assignaten waarin hun soldij werd uitbetaald en waarover ze mogelijk ook uit andere bron beschikten wilden besteden. Op een conferentie over de inkwartiering van de Franse troepen in het Zuidwestelijk deel van Holland, waaraan door vertegenwoordigers van de grote steden werd deelgenomen en die te Rotterdam plaatsvond, kreeg Dordrecht 2000 man infanterie en 1000 cavalleristen toebedeeld die niet alleen gevoed en ondergebracht moesten worden, maar vaak ook nog aan behoorlijke kleding en onderhoud van hun uitrusting moesten worden geholpen.

Om de daardoor veroorzaakte lasten te spreiden werd een groot deel van de Fransen buiten de stad ondergebracht volgens de onderstaande verdeling:

Dordt en Dubbeldam	480 infanterie	160 cavallerie
Hoeksche Waard	320 infanterie	320 cavallerie
Zwijndrechtsche Waard	320 infanterie	160 cavallerie
Alblasser Waard	400 infanterie	200 cavallerie
Overwatersche Ring	480 infanterie	160 cavallerie
De voorwaarden waaronder de Franse assignaten		

1. Inkwartieringsbiljet voor een Franse luitenant, ondertekend door de commissaris van Inkwartiering Cornelis van Rietschoten

20me Regt
De
Cavalerie

Compagnie De Daigremont

Prêt Des Six Prairial au Outé 3me Année Republicaine

Marchal des Logis Chef	Sur source	... 1 ⁺ 12	6	fait	8 ⁺ 2	6
Vu Marchal des Logis	Sur jours	... 1 ⁺ 9	0	fait	7 ⁺ 7	6
Brigadier fourrier	Sur jours	... 1 ⁺ 3	6	fait	5 ⁺ 17	6
Vu Brigadier	Sur jours	... 0 ⁺ 19	0	fait	4 ⁺ 15	0
Diez Sept Cavalier	Sur jours	... 0 ⁺ 11	6	fait	48 ⁺ 17	6
Vu Marchal Ferrant	Sur jours	... 0 ⁺ 11	6	fait	2 ⁺ 17	6
Vu Trompette	Sur jours	... 1 ⁺ 7	6	fait	6 ⁺ 17	6
<hr/>						
Un Doct huit Cavalier	Sur jours	... 0 ⁺ 11	6	fait	23 ⁺ 0	0
<hr/>						
Un Giefam vu Brigadier	Sur jours	... 0 ⁺ 19	0	fait	4 ⁺ 15	0
Et Quatre Cavalier	Sur jours	... 0 ⁺ 11	6	fait	11 ⁺ 10	0
<hr/>						
Un Trompette vu Brigadier	Sur jours	... 0 ⁺ 19	0	fait	4 ⁺ 15	0
Et Neuf Cavalier	Sur jours	... 0 ⁺ 11	6	fait	25 ⁺ 17	6
<hr/>						
Totals					134 ⁺ 12 ⁺	6

65
25:10
2:8
69:13

Le Rapendick ce Six Prairial 3me Année Republicaine

Le Noir Marchal des
Logis Chef

J'ai bon à Françoise le command
C'est cinquante quatre livres
deux sols six deniers montant de
six pour le command de l'usage
Approuvé par moy
Le Lieutenant
Datin

2. Voorbeeld van een salarisberekening voor 5 dagen, waarop de betaling in stedelijke receptissen werd geboerd. 20e regiment cavalerie, Compagnie de Daigre-

mont. De omrekening in guldens en stuivers staat in de marge. £100 + £50 + £4:12:6 = f69:13

mochten worden aangenomen, zoals op 2 februari door de Provincie bepaald, werden te Dordrecht op de achtste van die maand afgekondigd. Het voorlopige Stadsbestuur, de Provisionele Municipaliteit, op last van de Franse Representant Alquier door Generaal Osten ingesteld na de afzetting van de Raad en bestaande uit 12 leden, had reeds een dag eerder beraadslaagd over de kwestie van de assignaten en besloten om de burger Hoyink van Papendrecht naar de door de Provincie georganiseerde conferentie over de assignaten te Den Haag af te vaardigen om de bezwaren van Dordrecht tegen deze bepalingen kenbaar te maken.

Aangezien kennelijk verwacht werd dat de protesten niet veel zouden uithalen gingen de voorbereidingen voor de plaatselijk te nemen maatregelen gewoon door. Nog voordat op 13 februari Hoyink terug was werden zijn schriftelijke berichten uit Den Haag en een voorstel van Pieter Blussé besproken, waarna besloten werd alvast een commissie in te stellen bestaande uit Blussé, Nicolaas Backus en Willem Hordijk, die zou gaan opnemen en op lijsten vastleggen welke bedragen de burgers in assignaten ontvingen ter voorbereiding op de latere inwisseling ten stadhuize.

Ook werd inmiddels aan de burgers gemeld dat onderhandelingen met de Franse Garnizoenscommandant generaal Osten waren aangevangen en dat nadere regels spoedig zouden volgen. Daartoe werd op 13 februari een tweede commissie ingesteld, bestaande uit de burgers Johannes van der Elst, Willem Jacob de Bruyn de Neve, Justus de Bruyn Ouboter, Hugo Gevers en Abraham Henricus Brouwer. Hun plan om de betaling van de soldijen van de Franse troepen in stedelijk papiergeld, de zogenaamde recepissen, te laten plaatsvinden kwam de volgende dag al ter tafel en werd direct goedgekeurd. De uitvoering ervan werd door dezelfde commissie met voortvarendheid ter hand genomen, zodat een eerste emissie van het stedelijk papiergeld, voorzien van de datum 16 februari en de handtekening van een tweetal commissieleden, aan de Franse betaalmeeesters ter beschikking kon worden gesteld. Daarmee was Dordrecht de eerste stad in Holland die trachtte misbruik van assignaten zoveel mogelijk tegen te gaan, al moest de inwisseling doorgaan voor bijvoorbeeld de veer- en voerlieden op de Moerdijk die door Franse officieren voor hun diensten in assignaten werden betaald. Toch bleven er voor de burgers ondanks de diverse bekendmakingen nog de nodige onduidelijkheden bestaan, zodat naar aanleiding van opmerkingen van P.J. van Steenberghe op 21 februari opnieuw een publikatie werd gedaan, die ech-

ter evenmin vermeldt dat de burgers nu maar beter helemaal geen assignaten meer zouden moeten aannemen, hetgeen op zich ook weer niet zo verwonderlijk is, aangezien de opstellers ervan wel wisten hoe heftig de reacties van de Franse Volksvertegenwoordigers waren geweest op bepaalde passages van de Provinciale publicatie van 2 februari. Daarin was naar de mening van de Fransen wat al te nadrukkelijk de assignatenhandel aan banden gelegd.

Van de eerste emissie van de Dordtse recepissen werden niet minder dan 15 verschillende coupures aangemaakt; hieronder volgen de aantallen van iedere waarde:

1 stuiver	400
2½ stuiver	3100
5 stuivers	6200
10 stuivers	4600
12½ stuivers	1500
15 stuivers	1548
20 stuivers	1700
24 stuivers	300
30 stuivers	900
60 stuivers	1200
5 gulden	400
10 gulden	200
15 gulden	100
20 gulden	200
22½ gulden	100

Van de gehele emissie zijn slechts 7 biljetjes bewaard gebleven, 2 van 2½, 4 van 5 en 1 van 24 stuivers. Hoe de andere er hebben uitgezien is niet bekend, maar afgezien van mogelijke variaties in de randversiering en formaat zal de tekst en de indeling daarvan wel gelijk zijn geweest aan het afgebeelde exemplaar (afb. 3). Juist omdat in de stadsrekening geen bedrag voor dit drukwerk is verantwoord neem ik aan dat het is vervaardigd in de drukkerij van Pieter Blussé zelf op de Voorstraat tegenover de Beurs. Als nieuwe revolutionaire stadsbestuurder kon hij niet het risico nemen ervan te worden beschuldigd op zijn eigen voordeel uit te zijn. De volgende emissie verscheen al op 1 maart en was voor een deel voorzien van een gedrukte datering, terwijl deze op de eerste emissie nog geheel met de hand moest worden ingevuld. Hiervan zijn er thans 5 bekend, 2 van 2½, en één van 5, 10 en 30 stuivers (afb. 4 en 5). Nadat de Franse militairen hun in deze biljetten uitbetaalde soldij in de stad hadden uitgegeven, gingen ze ook onder de burgers van hand tot hand. Maar niet iedereen had de voorschriften daarover helemaal begrepen, zodat nadere instructies werden gegeven over de voorwaarden waaronder ze mochten worden aangenomen. Daarmee werden onduidelijkheden weggenomen bij de stadsvendumeester Hendrik

3. Stedelijke receptis van de eerste emissie ter waarde van 24 stuivers

4. Stedelijke receptis van de tweede emissie ter waarde van 10 stuivers

5. Stedelijke receptis van de tweede emissie ter waarde van 30 stuivers

Logger, de bedienden van de stadskantoren, de pondgaarders en de collecteurs van de diverse belastingen. Toch waren met deze maatregelen de problemen rond de assignaten nog niet van de baan, want degenen die het in het leger wat verder hadden gebracht en geen soldij maar gage ontvingen, kregen deze in assignaten uitbetaald. Zij meldden zich om inwisseling bij het stadsbestuur, voorzien van een door hun commandant ondertekende schriftelijke uitnodiging daartoe (het zgn. invitatiebiljet) (afb. 6). In eerste instantie werd besloten slechts ¼ van de vaak hoge be-

dragen tegen stadspapiergeld in te wisselen, maar toen hiertegen door de generaal werd geprotesteerd, werd uiteindelijk toch het volledige bedrag betaald. Ook aan passerende troepen werd de gelegenheid geboden 'eenige weijnige Livres te verwisselen', de ongeveer 900 man dragonders kregen per maand nog eens £4 extra voor reparaties aan hun equipage en ook een op 10 maart binnengekomen bataillon moest worden betaald. Het is dus niet uitgesloten dat in maart en april nog verdere emissies hebben plaatsgevonden, maar daarvan is dan geen enkel exemplaar be-

waard gebleven.

Het drukke verkeer rond de stad bracht ook grote hoeveelheden assignaten van de voerlieden en veerschipperen van de Moerdijk, Puttershoek en de Streijense Sas, die op last van het Comité van Algemeen Welzijn moesten worden verwisseld. Toch werden ook diverse verzoeken om inwisseling afgewezen, zoals die van de generaals Libert en Chapuy en van de officieren van het garnizoen die laken wilden kopen voor een galauniform.

De eerste partij provinciale receptissen waarvan op de stadsbiljetten van 16 februari al sprake was arriveerde op 13 april, zodat de 'Commissie tot het werk der Assignaten' de opdracht kreeg zich met de ondertekening van de biljetten en de inwisseling ervan tegen assignaten en stedelijke receptissen te belasten (afb. 10). Een week later werden de afwezige Gevers en Brouwer in de Commissie opgevolgd door Jan van Castendijk en Nicolaas Backus, van wie als enigen de handtekening voorkomt op de bewaard gebleven exemplaren (afb. 7). De provinciale biljetten werden uitgegeven door het Comité van Financiering in 's-Gravenhage, waar één van de leden de eerste handtekening plaatste alvorens ze werden toegezonden aan de 'Ontvanger van des Lands gemene middelen', die er de plaatsnaam en zijn handtekening op zette en ze doorstuurde naar de

verschillende stadsbesturen in zijn rayon. In Dordrecht was Pieter van den Santheuvel van Driel als ontvanger de ondertekenaar van de biljetten. Hij kreeg er in de loop der tijd 200 van f450, 240 van f360, 476 van f270, 152 van f180, 160 van f135, 450 van f90 (afb. 7), 616 van f54, 1616 van f27 en 872 van f18.

De op het eerste gezicht wat merkwaardige coupures hingen natuurlijk samen met de voor de Franse assignaten gehanteerde koers van 9 stuivers per Franse livre; f450 is dan £1000 en f18 is £40, feiten waarmee men bij de uitgifte van het papiergeld in Dordrecht nog geen rekening had gehouden. Probeert u maar eens de waarde van een 5 stuiverbiljet om te rekenen in sous en deniers! Om deze reden, maar ook om bedragen beneden f18 aan assignaten toch te kunnen inwisselen werd op 1 mei een nieuwe en tevens laatste emissie stedelijke receptissen uitgegeven aangezien de oude 'uit hoofde der ongeschikte sommen niet overeenkomende met de waarde der effen Franse Livres, niet ook met de grote provinciale, waartegen zij verwisseld moeten worden'. Van deze emissie is slechts een enkel biljet bewaard gebleven waaruit deze aanpassing blijkt, namelijk één van 4½ stuiver of 10 sous (½£) (afb. 8 en 9). Over de andere kan ik slechts gissen; die van 10 stuiver zijn zeker veranderd in 9 stuiver, die van 20 wellicht in 18 enzovoort.

LIBERTÉ

EGALITÉ.

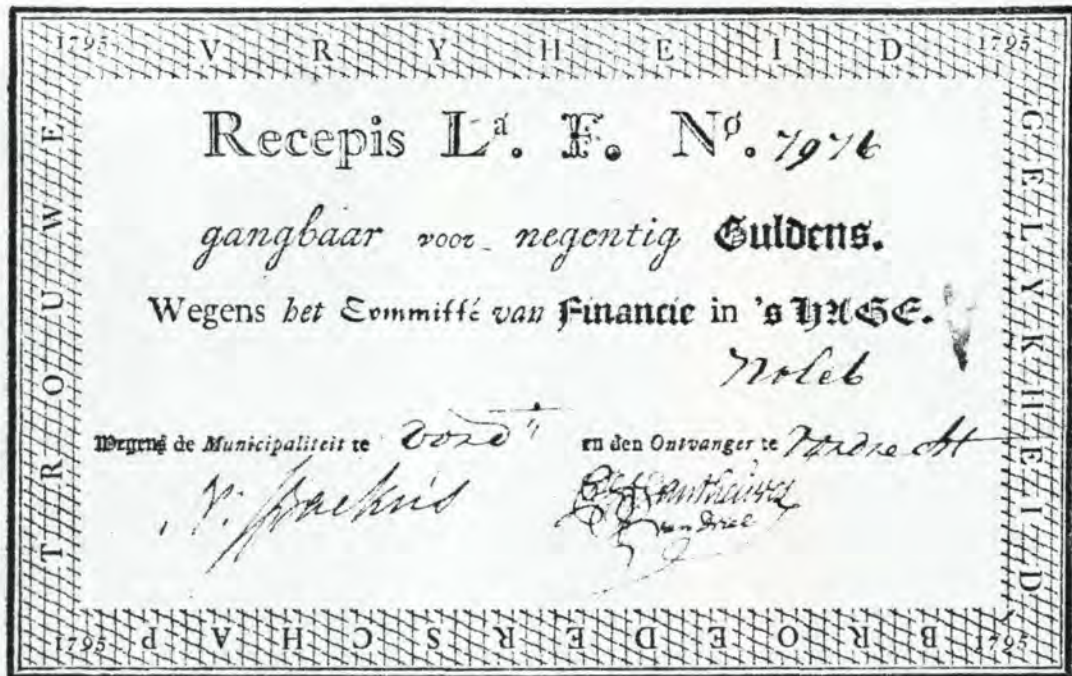
La Municipalité de Dort. est invitée à Echanger des
De trois florins de son de Receptissen pour des
assignats de France de valeur d'un pair de
Sousliers qui ont pu par pour
fait à Dort, le 11 floree 3e année Republ.

L. 8. / 3. 10 -

le Commandant de la Place

[Handwritten signature]

6. Invitatiebiljet voor de verwisseling van Franse assignaten tegen receptissen bestemd voor de aankoop van een paar nieuwe schoenen

7. Provinciale recepis van f90,—

Merkwaardig is wel dat er ook een 2½ stuiver van deze reeks bekend is, waaruit blijkt dat deze in tegenstelling tot uitgaven van veel andere steden niet werd gewijzigd in 2¼ stuiver (5 sous). Alle oudere emissies werden nu ingetrokken. Van 18 tot en met 23 mei vond ten stadhuiuze de inwisseling plaats van assignaten die van 8 tot 11

februari waren ontvangen. Eerst op 29 en 30 juni en 1 juli werd de gelegenheid geboden om de assignaten die de burgers tussen 19 januari en 8 februari, — de dag waarop de provinciale publicatie van 2 februari in Dordrecht werd afgekondigd — hadden ontvangen te laten aantekenen bij de commissie. Ze werden daarbij tegen recief (ont-

8. Stedelijke recepis van de laatste emissie ter waarde van 4½ stuiver

9. Stedelijke recepis van Gouda ter waarde van 1½ stuiver, een regelrechte imitatie van de Dordtse

VRTHEID, GELTKHEID, BROEDERSCHAP.

PUBLICATIE.

De Provisioneele Raad der Stad Dordrecht en de Merwede, maakt by deezen aan de Burgers en Ingezetenen bekend:

1. Dat op aanstaande Woensdag/ den 13 Mey/ en vervolgens elke Woensdag/ des namiddags/ van drie tot zes uren/ op den Raadhuse zal gebaceerd worden/ tot inwisseling der Stedelyke Recepisen tegen Provintiaale.

2. Dat naardien geen Provintiaale Recepisen beneden de Agttien Guldens gereed gemaakt sijn/ den Raad voortgaan zal met het doen uitgeven van kleine Stedelyke, tot gemak der Burgery in derzelber dagelykschen handel en nering/ en tot inwisseling der Soldy aan de Fransche Troupen/ hebbende ten dien einde nieuwe Stedelyke Recepisen doen verbaardigen/ welke dooz twee hunder Leden getekend/ en op of na den eersten Mey gedagtekend zullen sijn.

3. Dat de Commissie uit deezen Raad/ welke boormaals de Fransche Adsignaaten dooz de Burgery van den 8 tot 11 febr. laatstl. ontfangen/ hebben opgenomen/ vaceren zal tot de inwisseling daarvan tegen Provintiaale en Stedelyke Recepisen merde op den Raadhuse van Maandag den 18 dezer tot Saterdag den 23 dezer alle dagen des namiddags van 3 tot 6 uren/ wordende alle daarby belang hebbende ernstig vermaand binnen den bepaalden tyd hunnen Adsignaaten aan de Commissie over te geeven/ ten einde dezelve zouden kunnen goedgekeurd worden dooz een ten dien einde expresselyk ontboden Verificateur/ welke zich niet langer dan deese bovengenoemde dagen alhier zal ophouden/ en dus na dien tyd geen dezer Adsignaaten meerder kunnen worden ingewisfeld.

Aldus gedaan en gearresteerd den 9 Mey 1795. het eerste Jaar der Batavische Vryheid; en van den Raadhuse dezer Stad gepubliceerd den 12 daaraanvolgende.

In kennis van my, Secretaris,

P. GEVAERTS.

vangstbewijs) ingenomen met bijbehorende 'bons' of permissiebiljetten en de door de burgers ondertekende en desnoods onder ede te bevestigen verklaringen omtrent de koers die op het moment van ontvangst was gerekend. Klachten waren er vooral over het lange wachten op de inwisseling, maar onregelmatigheden zoals elders, waar werd geknoeid om goedkoop verkregen assignaten tegen de veel hogere officiële koers in te wisselen, konden zich in Dordrecht nauwelijks voordoen. Wel meldde begin augustus de Commissaris van oorlog Le Doux dat de magazijnmeester La Croix voor f 5000:14 meer had verwisseld dan hij nodig kon hebben gehad voor de betaling van de arbeiders in het hooimagazijn. En zo zullen er wel meer, voornamelijk Fransen, zijn geweest die ondanks alle voorzorgsmaatregelen toch nog kans

zagen zich te bevoordelen.

Nadat de Franse troepen die in de Nederlanden achterbleven in dienst van de Bataafse Republiek waren overgegaan en hun soldij voortaan weer in klinkende munt werd betaald, kon de inwisseling van assignaten tegen stedelijk en provinciaal papiergeld geheel worden gestaakt. In Dordrecht gebeurde dit op 12 augustus. Pas in de loop van september vonden de laatste inwisselingen van assignaten aan burgers plaats waarna de balans kon worden opgemaakt en de provincie daaromtrent kon worden gerapporteerd. Niet minder dan £625.000 aan assignaten werd voorlopig ter secretarie bewaard en later overgebracht naar de weeskamer.

(wordt vervolgd)

Gedenkpenning 40-jaar Israel

Ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de staat Israel is door 's Rijks Munt een gedenkpenning van 30 mm Ø geslagen naar ontwerp van Eliezer Weishof (Israel) en Pieter Wetselaar (Nederland).

U kunt deze blijvende herinnering bestellen door overmaking van één der onderstaande bedragen op de rekening van de STICHTING 40 JAAR ISRAËL bij de AMRO-bank, rek.nr. 49.01.97.086 (giro bank 2391) onder vermelding van gewenste soort en aantallen.

Penning kwaliteit Tombak, (incl. beschermdoos)	f 40,—
Zilveren penning (12½ gram, gehalte 925 o/oo)	f 75,—
14 krt gouden penning	f 900,—

Levering: franco huis.

OPEN HUIS

ZATERDAG 30 APRIL 1988 (KONINGINNEDAG) VAN 11.00 - 17.00 UUR
IN HET BEDRIJFSRESTAURANT VAN DE
SPAAR EN VOORSCHOTBANK TE SURHUISTERVEEN

PROVINCIALE MUNTEN, KONINKRIJKS MUNTEN EN PENNINGEN
SPECIALE PRIJZEN

VOOR VERZAMELAARS EEN UNIEKE KANS OM HUN VERZAMELING TE
COMPLETEREN OF AAN TE VULLEN
VRIJWEL ALLE MUNTEN ZIJN STERK AFGEPRIJSD
DIT MAG U NIET MISSEN!!!!

WIE HET EERST KOMT . . . WIE HET EERST MAALT
ZORG DAT U ER BIJ BENT!!!!

TEVENS INKOOP EN GRATIS TAXATIE

MUNT EN PENNINGKABINET
SPECIALE EXPOSITIE OVER

ALEXANDER DE GROTE 336 - 323 V. CHR.

IN SAMENWERKING MET HET KONINKLIJK PENNINGKABINET TE LEIDEN
TOT 10 SEPTEMBER 1988
OPENINGSTIJDEN VAN MAANDAG T/M VRIJDAG VAN 12.00 - 16.00 UUR

Spaar en Voorschotbank

afdeling munten en edele metalen

TORENPLEIN 7, 9231 CG SURHUISTERVEEN
TEL. 05124 - 1925

BATAVIA

Classical Coins & Banknotes

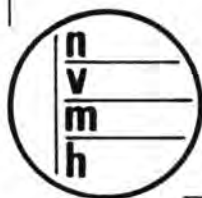
G. J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
Den Haag
tel.: 070-451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
grote collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

onze winkel is geopend:

dinsdag t/m zaterdag
tussen 10.00 uur en 18.00 uur

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag
onze
gratis
veiling
catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

**Internationale
veilingen**

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 020-230261
242380

*"voor klinkende
munt"*

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-230261/242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Beëdigd Makelaars en Taxateurs

munt- en penningkundig nieuws

juni/juli 1988

12e jaargang no. 3

de beelden aan
de persiaal

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMIS-
MATIQUES - VENTES PUBLIQUES -
ARCHEOLOGIE

MUNTEN - PENNINGEN -
NUMISMATISCHE
BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21

1016 GD Amsterdam
Postgiro 9922

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek, voor Nederland en België. Publikatie van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Redactie

N.L.M. Arkesteijn
F.T.S. Letterie
A. Pol
K.A. Soudijn
J.N. van Wessem
J. C. van der Wis

Redactieadres

Postbus 11028, 2301 EA Leiden
071-120748

Uitgever

Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 03404-54000
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.

Abonnementenprijzen

Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: f 32,-
Overige landen: f 58,-
Losse nummers: f 6,- (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.

Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertentie-exploitatie

Inlichtingen en tarieven:
Bureau Nassau
Jan van Nassaustraat 12
2596 BT Den Haag
Telefoon 070-264731
U kunt ook uw advertenties direct inzenden aan de uitgever,
Postbus 420, 3700 AK Zeist.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Prins Willem III als 4-jarige
(Pieter van Abeele, 1654)

inhoud

<i>Een kinderportret als propagandamiddel</i>	319
<i>Het voorkomen en de verspreiding van geklopte Romeinse munten in het oostelijk stroomgebied van Maas en Waal</i>	322
<i>Onbekend maakt onbemind. Munten in de wereld van de Islam</i>	337
<i>Een munt gebruikt als huismiddeltje tegen de veepest in de 18e eeuw?</i>	342
<i>Het Nederlandse bankbiljet</i>	343
<i>Van en voor de kringen</i>	345
<i>Verenigingsnieuws</i>	346
<i>Penningnieuws</i>	348

Een kinderportret als propaganda-middel

door I.A. Uitenhage de Mist

Dezer dagen staat de overtocht van Willem III naar Engeland in 1688 in het middelpunt van de belangstelling. Was de expeditie zelf al een grote gebeurtenis, nog opmerkelijker was de eruit voortvloeiende kroning van stadhouder Willem en zijn echtgenote Maria Stuart tot koning en koningin van Engeland.

In zijn prille jeugd leek er voor de enige zoon van stadhouder Willem II geen roemrijke toekomst weggelegd te zijn. Acht dagen na de dood van zijn vader in 1650 werd de latere Willem III geboren - vrijwel tegelijkertijd ging het eerste stadhouderloze tijdperk in. Het plan van Willem II om Amsterdam te belegeren in 1650, was waarschijnlijk een van de laatste druppels die de emmer deed overlopen voor de Staatsgezinden. Maar de rust in het land was niet teruggekeerd. De Prinsgezinden bleven zich roeren en o.a. door zich te bedienen van propaganda trachtten zij hun invloed te vergroten. Eén van de middelen die zij gebruikten, was het uitgeven van penningen.¹ Omstreeks 1654 verscheen een groep Oranjepeningen met de portretten van Willem van Oranje, Maurits, Frederik-Hendrik en van hun Engelse familieleden, de Stuarts. Een uiting van fel woedende partijstrijd noemde Van Gelder dit verschijnsel.² Over één van deze propagandapeningen gaat dit verhaal.

Van prins Willem III is op 4-jarige leeftijd door de zilversmid Pieter van Abeele (werkzaam 1622-1677) een penning gemaakt. Hierop is het portret van de prins weergegeven, voor driekwart naar rechts met een gevederde baret, omgeven door een brede krans van oranjetakken. Het omschrift luidt WILHELMVS III D G PRINC ARAVS ETC 1654; linksonder is de penning gesigneerd PVA.F.³

De aanleiding tot het uitgeven van deze penning was de verontwaardiging ontstaan na het sluiten van de Vrede van Westminster in 1654 aan het einde van de Eerste Engelse oorlog. In dit vredesverdrag verwerkten de Staten van Holland zonder de andere Staten erin te kennen, de Acte van Seclusie, hetgeen tot gevolg had, dat de Staten de prins nooit tot stadhouder of admiraal van hun provincie zouden kiezen en dat zij nooit zouden meewerken aan de verkiezing van de prins tot kapitein-generaal van de Unie.

Deze manoeuvre van Holland was velen een doorn in het oog en de onvrede met het bewind groeide na 1654 dan ook gestadig. De slechte toestand van de landsverdediging, die duidelijk werd bij de inval in 1665 van de bisschop van

Munster in Twente, droeg daartoe bij.

Van de toepassing van deze penning als propaganda in Orangistische zin is het bewijs te vinden in het Musée du Louvre te Parijs. Daar hangt een portret van de familie Reepmaker, in 1669 geschilderd door Bartholomeus van der Helst (1613-1670), waarop het jongste kind deze penning in zijn hand houdt.⁴ Het in Amsterdam wonende gezin Reepmaker bestond uit vader Anthonie (1634-1691), moeder Suzanna Gommaerts (1639-1698), zoon Jacob, geboren in 1663 en zoon Ernst, geboren in 1666. Het jongste kind houdt de aan een ketting om zijn moeders hals hangende gouden penning in zijn hand, terwijl hij bij zijn moeder op schoot zit.

Aangenomen mag worden dat Reepmaker in

1669 – het jaar waarin het schilderij gemaakt is – de kansen van de inmiddels bijna twintigjarige Willem III zag stijgen, zodat hij het moment geschikt achtte om via een familieportret van zijn Oranjegezindheid blijf te geven. En drie jaar later, in 1672, werd de prins inderdaad tot stadhouder verheven. Het binnenlandse politieke klimaat kan dus zeer zeker de reden geweest zijn waarom Reepmaker zijn zootje met de portretpenning van Willem III in de hand liet schilderen. Wellicht sympathiseerde Reepmaker met de groep Engelsgezinde 'heren van Amsterdam' onder aanvoering van Van Beuningen en Valckenier, die toenadering tot de Oranjepartij zocht. Het is hier echter niet de plaats om op deze partijpolitieke verwickelingen verder in te gaan. Uitsluitend is beoogd om via de toepassing van deze penning de aandacht te vestigen op het gecompliceerde voorspel van de gebeurtenissen in 1688, die wij dit jaar herdenken.

noten

1 Zie voor het gebruik van penningen als propagandamiddel:

A. POL Patriotten, penningen en prinsenduiten *De Beeldenaar* 5 (1980) 113-119 en 228-230; M. SCHARLOO De patriotse revolutie, 1780-1787 *De Beeldenaar* 11 (1987) 6-15; voor penningen betrekking hebbend op overtocht en kroning: L. KAMERBEEK Willem III, juli 1688-februari 1689. Een vergelijking van numis-

matische literatuur *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 68 (1981) 59-106

- 2 H.E. VAN GELDER Koning-stadhouder Willem III in de penningkunst *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 241-247
- 3 J.W. FREDERIKS *De meesters der plaquettepenningen* (s.l. 1943) 6
- 4 J. GUIFFREY La collection Schlichting *Gazette des Beaux Arts* (1920) 400; J.J. DE GELDER *Bartholomeus van der Helst* (Rotterdam 1921) afb. 37

RIETDIJK bv

*Gespecialiseerd in het
veilen van Numismatische
collecties*

- ★ De commissie bedraagt 15% (incl. btw en verzekering) van de opbrengst en f 2,- kavelgeld.
- ★ Op grotere objecten is reductie mogelijk en worden eventueel renteloze voorschotten verstrekt.

Inzendingen zijn mogelijk ten kantore van maandag t/m zaterdag van 10.00-16.00 uur, of per aangetekende post. (Grotere collecties kunnen desgewenst afgehaald worden).

RIETDIJK bv

(Dir. M.M.A. Lichtendahl)

Noordeinde 41 (schuin t/o het Paleis)
Den Haag
tel. 070-647831, b.g.g. 647957

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Het voorkomen en de verspreiding van geklopte Romeinse munten in het oostelijk stroomgebied van Maas en Waal

door G.H.J. van Alphen

Inleiding*

De Romeinse muntslag neemt in de Nederlandse numismatiek een belangrijke plaats in. Het aantal Romeinse munten in musea en partikuliere verzamelingen is in de afgelopen decennia sterk toegenomen, als gevolg van het gebruik van metaaldetectors, waarmee landerijen en archeologische vindplaatsen werden (en worden) afgezocht. De hoeveelheid Romeinse munten die op deze wijze wordt opgespoord, is dan ook vele malen groter, dan die welke doorgaans bij reguliere oudheidkundige opgravingen aan het licht komen. De belangstelling voor de Romeinse munten heeft hierdoor een nieuwe impuls gekregen en er ontstond allengs een groeiende behoefte

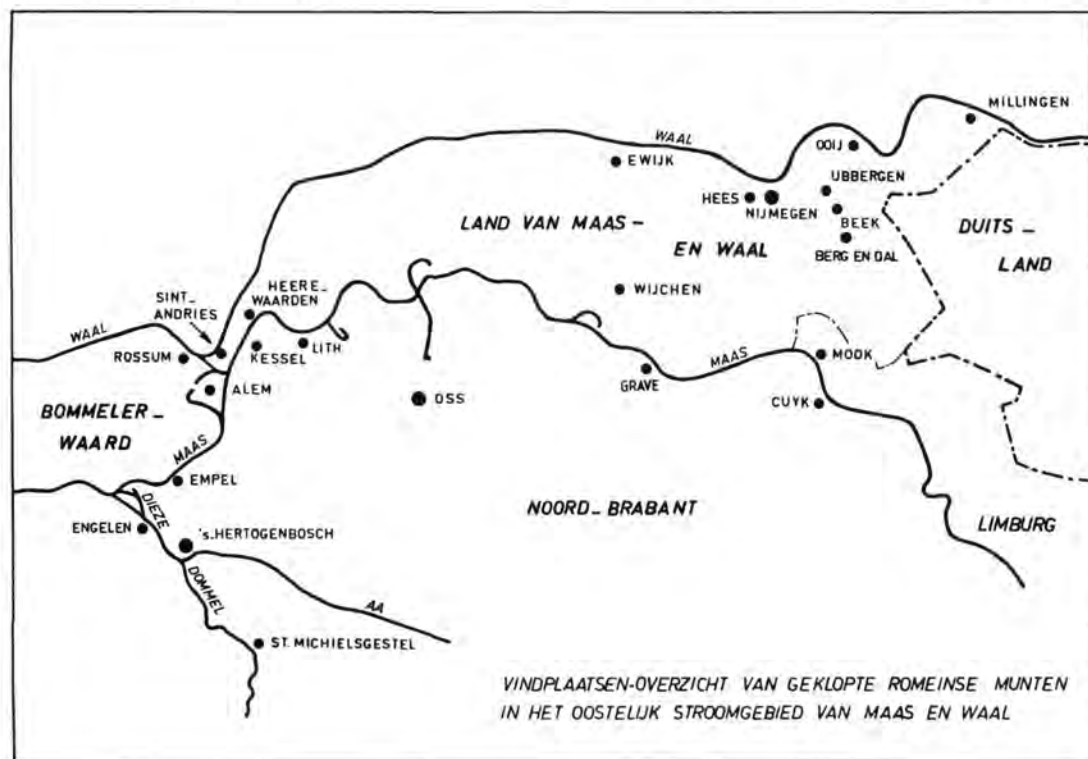
* Een eerste, veel beperktere versie van dit artikel verscheen in *Ontdekt verleden* (1984)

aan specifieke literatuur m.b.t. determinatie e.d. Een bijzonder aspect hierbij vormen de zgn. 'kloppen', secundair aangebrachte instempelingen, die op sommige Romeinse koperen munten uit de eerste eeuw voorkomen. Geklopte munten komen op meerdere plaatsen in ons land voor, maar de grootste concentratie vindplaatsen hiervan is gelegen in het oostelijk stroomgebied van Maas en Waal, dat in de Romeinse tijd van groot strategisch belang moet zijn geweest. In het hierna volgend artikel zullen verschillende facetten, zoals het ontstaan, de functie, de verscheidenheid en de verspreiding van geklopte munten in het onderzochte gebied nader worden belicht.

1. As van Augustus met klop BON. Gevonden bij de Lithse Ham (foto ROB)

In juni 1978 vond Erik Goossens uit Oss op de

camping 'De Lithse Ham' (coörd. 39D-156.60 x 425.45) een koperen Romeinse munt (Afb. 1). Volgens de determinatie van het Koninklijk Penningkabinet te Leiden betrof het een lokale Gallische imitatie van een as van keizer Claudius, te dateren in de jaren 40-50 van de eerste eeuw. De voorzijde van de munt is voorzien van een klop met de tekst BON (de letter N in spiegelschrift). Asses van Claudius met een soortgelijke klop zijn ook bekend uit Sint Andries, Engelen/Empel, Sint Michielsgestel, Nijmegen en Ubbergen. Genoemde vondst was voor mij aanleiding om de aanwezigheid en de verspreiding van geklopte Romeinse munten in het Kwartier Maasland nader te onderzoeken. Het sporadisch voorkomen hiervan maakte echter de behandeling in een ruimer verband noodzakelijk, zodat het onderzoeksgebied werd uitgebreid tot het oostelijk stroomgebied van Maas en Waal. Dit gebied omvat het noordoostelijk deel van Noord-Brabant, het Land van Maas en Waal, het Rijk van Nijmegen en de aangrenzende gedeelten van Limburg en de Bommelerwaard (Afb. 2/kaart).

Het Romeinse muntstelsel

De romanisering van West-Europa ging ondermeer gepaard met de invoering van het Romeinse muntstelsel. Dit bracht een geleidelijke verandering teweeg in de bestaande handelstradities. De eerste contacten tussen Rome en Brabant werden door Julius Caesar gelegd, toen deze in 53 voor Chr. met vijf legioenen tot in het zuiden van ons land doordrong om de Menapii te onderwerpen (Byvanck 1945). Via handelscontacten met het Romeinse leger kwam de inheemse bevolking voor het eerst in aanraking met dit nieuwe betaalmiddel. Zowel de omvang als de betekenis van de Romeinse muntcirculatie in deze streken zal, zeker in de beginperiode, van ondergeschikt belang zijn geweest. Naast het gebruik in aanvankelijk uitsluitend militaire kringen kwam de circulatie van het muntgeld slechts langzaam op gang, daar de handel zich voor het overgrote deel nog in de vorm van goederenruil voltrok. Reeds in het oude Rome speelde vee in deze ruilhandel een belangrijke rol. 'Pecunia' (geld) is derhalve afgeleid van 'pecus' (vee). Ook bij de boerenbevolking van ons land zal vee zonder twijfel een waardevol en gewild ruilobject zijn geweest. De aanmaak van de munten voor het Gallische gebied, waartoe ook het zuidelijk deel van Nederland behoorde, geschiedde behalve in Rome ook door provinciale Gallische munthuizen. Deze waren gevestigd in de Romeinse koloniesteden Nemausus, Vienna en Lugdunum, respectievelijk Nîmes, Vienne en Lyon in Zuid-Frankrijk. Lugdunum was hiervan de grootste en beschikte over het belangrijkste muntatelier. Met name de kope-

ren munten van Lugdunum en Nemausus uit de Augusteïsche tijd worden door Kraft (1955) getypeerd als 'soldatengeld' en geassocieerd met de geldomloop in de Romeinse legioenen (Van Es 1960). De koperen as, die in het Romeinse muntstelsel als standaardmunt gold, was de meest gangbare en vormde 80 tot 85 procent van het circulerend kopergeld (Sutherland 1976).

De volgende denominaties waren in omloop:

Quadrans	= ¼ as
Semis	= ½ as
As	= 1 as
Dupondius	= 2 asses
Sestertius	= 4 asses

De quadrantes, de semisses en de asses zijn vervaardigd van roodkoper; de overige bestaan uit orichalcum (geelkoper of messing). De gouden aureus (= 25 denarii) en de zilveren denarius (= 16 asses) werden doorgaans niet geklopt, zodat deze in dit verband buiten beschouwing kunnen worden gelaten.

Ontstaan en functie van de klop

Over het fenomeen 'kloppen' zijn nog weinig concrete gegevens bekend. Omtrent de betekenis van deze secundaire instempelingen, die vrijwel alleen voorkomen op koperstukken (overwegend asses) uit de periode van Augustus tot Nero, is tot op heden nog geen afdoende verklaring gevonden. Onderzoeken dienaangaande hebben evenwel een reeks aanwijzingen opgeleverd ten aanzien van het ontstaan en de functie van de klop.

In het algemeen kan worden gesteld, dat kloppen op de een of andere wijze de muntcirculatie hebben veranderd of bepaald (Mattingly 1923). Aangenomen wordt, dat de kloppen hun ontstaan vonden in het grote tekort aan pasmunt in de

2. Sestertius van Claudius met 4 kloppen. PRO - BON - IMP - TI AV; gevonden te Sint-Andries (gem. Heerwaarden, foto RMO).

eerste helft van de eerste eeuw na Chr. Gedurende een periode van 50 jaar werd nagenoeg géén kopergeld geslagen. Na de dood van Augustus in 14 na Chr. is de koper-aanmunting van Lugdunum gestaakt en deze werd pas weer in 64 door Nero hervat. Ook de tussentijdse emissies van Caligula en Claudius te Rome waren ontoereikend om voor het westelijk deel van het rijk in de behoefte aan kopergeld te kunnen voorzien. De gebrekkige transportmogelijkheden en de grote afstanden die de geldtransporten moesten afleggen zullen de ingebruikneming van nieuwe munten bovendien sterk hebben vertraagd. De hierdoor ontstane schaarste aan kopergeld noopte de Romeinse overheid tot een bijzondere maatregel die, met uitzondering van Italië, in geheel West-Europa toepassing vond. Naar Romeins gebruik werd bij het verschijnen van nieuwe munten van een opvolgende keizer, het circulerend geld van voorgangers niet ingetrokken, maar bleef dit normaal in omloop.

Volgens de nieuwe maatregel werden, zolang er nog geen munten met de beelden van een nieuwe keizer voorhanden waren, munten van voorgangers van een klop voorzien; dit ten teken dat ze nog niet te ver waren afgesleten en voor verder gebruik geschikt werden bevonden. De op deze wijze gewaarmerkte munten werden dan weer opnieuw in roulatie gebracht. Een direct gevolg van dit (te) lange gebruik was dat vooral de oudere munten een grote slijtage gingen vertonen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat sommige exemplaren zo sterk zijn afgesleten, dat ze nog slechts aan een dieper gelegen klop herkenbaar zijn. Het feit dat bepaalde kloppen op bepaalde muntsoorten voorkomen, biedt in dergelijke gevallen soms nog enige mogelijkheid tot identificatie. Om op deze manier de levensduur van het kopergeld te verlengen, was zeer zeker niet het enige doel van het kloppen. Het staat wel vast, dat het kloppen van munten ook voor andere doeleinden werd aangewend. Bepaalde kloppen kunnen daarbij een specifieke functie hebben gehad. Tot de toepassings-mogelijkheden behoorden voorts:

- Sanering van het circulerend munten-bestand. Het aanbrengen van kloppen bood de gelegenheid om de te sterk gesleten stukken uit de circulatie te nemen.
- Waarde-verandering van de munt. Bij het opnieuw in roulatie brengen van oude afgesleten munten werd soms de waarde verminderd.
- Verandering (uitbreiding of beperking) van het circulatiegebied. Door middel van een klop was het mogelijk bepaalde munten geldigheid te verlenen buiten het eigen circulatiegebied, bijv. ten behoeve van het lokaal gebruik in een autonome stad (Zadoks-

3. As van Augustus, geslagen te Nemausus.
2 kloppen op vz: IMP en wiel met spaken

Josephus Jitta en Van Es 1962).

- Als een vorm van belastingheffing, waarbij munten tegen betaling van legeskosten van een (nieuwe) klop konden worden voorzien.

Niet alle munten ontvingen een klop, slechts een deel van het kopergeld bezit een dergelijke instempeling. Bepalen we ons tot de periode Augustus - Nero, waarin de kloppen zich manifesteren, dan bedraagt het percentage geklopte munten bij benadering 15 procent van de gezamenlijke Brabantse vondsten (zie o.m. Boersma 1963). Hierbij dient te worden opgemerkt, dat bij de oudere vondstmeldingen van Romeinse munten nauwelijks of geen aandacht werd besteed aan de hierop voorkomende kloppen, zodat het werkelijke aantal zeker hoger zal liggen en waarschijnlijk wel op ongeveer 20 procent mag worden geschat. Herleiding van de door Daniëls (1950) opgegeven aantallen, geeft voor Nijmegen een percentage van ongeveer 40 procent te zien. Het aantal geklopte exemplaren dat voorkomt in de detector-vondsten uit Nijmegen en in de directe omgeving, is eveneens hoger dan elders in het betreffende gebied. De oorzaak van dit opmerkelijk verschil moet worden gezocht in de centrale functie die Nijmegen als grote legioensplaats heeft gehad. Ter vergelijking: gerekend over dezelfde periode belooft het aantal geklopte munten bijv. in Velsen ca. 35 procent (Vons 1977) en in Vindonissa (Zwitserland) 38.5 procent (Grünwald 1946). In Maurik daarentegen blijkt slechts ca. 11 procent van het kopergeld te zijn geklopt (Haalebos 1976). Wellicht zijn de onderlinge verschillen inherent aan de belangrjkheid van de legerplaatsen en de daarmee samenhangende omvang van de muntcirculatie in de betreffende periode.

Niet zelden dragen munten méér dan één klop. In uitzonderings-gevallen kon het zelfs gebeuren, dat een munt drie of vier kloppen kreeg toebedeeld. Deze kloppen kunnen (deels) gelijktijdig

alsook op verschillende tijdstippen zijn aangebracht. Het enige bekende exemplaar uit het onderzochte gebied dat vier afzonderlijke kloppen bezit, betreft een sterk gesleten sestertius van Caligula, die in 1933 werd gevonden bij werkzaamheden aan de sluis van St. Andries te Heerewaarden.

Omtrent de plaats voor het aanbrengen van de klop(pen) bestond geen vaste regel, al gaf men aan de voorzijde van de munt een duidelijke voorkeur. Meerdere kloppen werden schijnbaar naar eigen goeddunken op één zijde geconcentreerd, dan wel over beide zijden verdeeld. In bepaalde gevallen spaarde men de afbeelding van de keizer, door de kloppen systematisch naast of rondom de beeldenaar te plaatsen (Kraay 1956). In het algemeen echter geschiedde het instempelen geheel willekeurig, waarbij het keizersportret niet werd ontzien. Soms zijn twee of meer stempels geheel of gedeeltelijk over elkaar heen geslagen; mogelijk trachtte men op deze manier de voorgaande klop ongedaan te maken. In ons gebied komt een dergelijke over-stempeling slechts twee maal voor, nl. op een te Lith gevonden as van Augustus, waarbij de klop IMPAVG over TIBIM werd geslagen en op een as van Augustus van het Kops Plateau te Nijmegen, waarbij het Varus-monogram met AVC werd overstempeld. Gevallen waarbij stempels elkaar nauwelijks overlappen of dwars over elkaar zijn geplaatst, moeten echter aan een grote mate van slordigheid worden toegeschreven. Uit de oversnijding van de stempels kan in veel gevallen de volgorde van de instempelingen nog worden vastgesteld.

4. As van Augustus, geslagen te Lugdunum. Klop VARVS op kz.

De vindplaatsen van Vroeg-Romeinse munten zijn bijna zonder uitzondering aan of nabij een rivier gelegen (Boersma 1963). In het oostelijk stroomgebied van Maas en Waal worden beide rivieren dan ook door een reeks van vindplaatsen geflankeerd. Op het overzichtskaartje zijn even-

wel alléén de vindplaatsen van geklopte munten aangegeven. Muntvondst-concentraties duiden op een verhoogde activiteit ter plaatse, die zowel van militaire als burgerlijke aard kan zijn geweest. Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat de plaatsen Nijmegen en Cuyk een sterk militair karakter hebben gehad. Hiertoe mag met enig voorbehoud ook Rossum worden gerekend. Daarentegen moet bij 's-Hertogenbosch eerder worden gedacht aan een kruispunt van wegen of een belangrijke rivier-overgang, vanwaar vermoedelijk een Romeinse weg langs Engelen en Empel heeft gelopen (Knippenberg 1959). Blijkens de te Engelen en Empel gevonden munten (coll. De Bekker) moet deze streek gedurende de gehele Romeinse periode van uitzonderlijk groot belang zijn geweest. De in 1976 te Kessel (gem. Lith) ontdekte zandsteen-ornamenten, muurdelen en overige bouwfragmenten wijzen op een monumentaal Romeins bouwwerk, waarmee de belangrijkheid van dit gebied in de Romeinse tijd nog eens nadrukkelijk wordt bevestigd (Verwers 1977, Van Alphen 1981).

In de loop der jaren zijn verspreid langs de Romeinse limes veel (geklopte) munten aan het licht gekomen, maar het zijn toch met name de castra en castella (legerplaatsen) waar ze veelvuldig worden aangetroffen. Enkele voorbeelden van belangrijke muntvondsten in legerplaatsen zijn: Nijmegen, Utrecht, Maurik, Velsen en Valkenburg; en buiten onze grenzen: Keulen, Neuss, Oberhausen, Haltern, Oberaden en Hofheim in Duitsland en Vindonissa in Zwitserland. De aanwezigheid van een legerplaats had tot gevolg, dat het economisch leven ter plaatse opbloeide en de muntcirculatie toenam. De monetaire aangelegenheden, zoals het functioneren van de geldomloop, het kloppen van munten enz. werden door een militair bestuur geregeld en uitgevoerd. In het onderzoeksgebied neemt Nijmegen als vindplaats van geklopte munten een dominerende positie in. Het lijkt dan ook geen twijfel, dat Nijmegen een der plaatsen is geweest, waar in voorkomende gevallen munten van een klop werden voorzien.

In Nijmegen en de directe omgeving komen in totaal ongeveer 30 verschillende kloppen voor (Daniëls 1950). Deze kunnen naar aard en aantal, representatief worden geacht voor het desbetreffende gebied. Van enkele kloppen bestaan meerdere stempel-varianten. Een mogelijke oorzaak hiervan kan zijn, dat deze stempels als gevolg van een defect of slijtage, van tijd tot tijd moesten worden vernieuwd. Het is echter geenszins uitgesloten, dat een deel van de hier voorkomende kloppen elders werd aangebracht en via reizende handelaren of troepen-verplaatsingen van het leger ons gebied heeft bereikt.

Gallische imitaties

Het gebrek aan kopergeld werkte vanzelfsprekend ook het namaken ervan in de hand. Vooral in Gallië vond onder Claudius en Nero het nabootsen van originele munten op grote schaal plaats en met regelmaat worden in ons land en elders in het voormalig Gallisch gebied nog dergelijke lokale imitaties in muntvondsten aangetroffen.

Hoewel het imiteren van kopergeld was bedoeld om het tekort enigszins te compenseren, zal dit ongetwijfeld ook lucratieve bijbedoelingen hebben gehad. Na de grote koper-emissies onder Nero in 64 na Chr. en volgende jaren neemt het imiteren van munten weer af, al blijft dit gebruik ook daarna (bijv. ten tijde van Domitianus) nog voortleven. De meest voorkomende imitaties zijn asses van Augustus, Claudius en Nero. Kopieën van sestertii komen beduidend minder vaak voor. Deze zgn. 'Gallische- of barbaarse imitaties' laten zich over het algemeen goed van de officiële muntslag onderscheiden, door de onzorgvuldige afwerking van randschrift en beeldenaar. Ook in afmetingen en gewicht (meestal lager) komen soms aanmerkelijke verschillen voor. De sterke slijtage van veel munten maakt het niet altijd mogelijk de barbaarse herkomst vast te stellen. Bij de geïnventariseerde geklopte munten kunnen slechts enkele exemplaren met zekerheid als 'barbaars' worden gekwalificeerd. De aanwezigheid van een of meer kloppen op imitatie-munten is een regelmatig voorkomend verschijnsel en toont aan dat deze imitaties niet van de originele

muntstukken werden afgezonderd, maar dat ze op een normale wijze en soms langdurig in omloop zijn geweest. De opvatting dat alléén munten van de officiële munthuizen van een klop zouden zijn voorzien om deze van de 'vervalsingen' te kunnen onderscheiden, is derhalve onjuist.

Gehalveerde munten

Zowel als losse vondst als in vondstcomplexen komen soms gehalveerde munten voor. De specifieke behoefte aan kleinere munt-eenheden was blijkbaar zo groot geworden, dat in bepaalde gevallen koperen munten (voornamelijk asses) werden gehalveerd of soms zelfs in vieren gedeeld. Deze halve munten circuleerden waarschijnlijk ook met een halve waarde, zodat bijv. een halve as te gebruiken was als een semis.

De vindplaatsen van de halve munten die ver-

5. Gehalveerde as van Augustus, geslagen te Nemausus, gevonden te Grave.

Tabel I

In het onderzochte gebied konden in totaal 108 munt delen worden geregistreerd:

Alem	2 halve asses, geklopt	Baggervondsten Marensche Waarden
Alem	1 halve as	Baggervondst Marensche Waarden
Alem	1 halve as	Baggervondst oude Maasbocht
Beuningen	2 halve asses	Detectorvondsten Heuve
Beuningen	1 kwart as	Detectorvondst Heuve
Boxmeer	1 halve as	Detectorvondst Heerstraat
Cuijk	1 halve as	Detectorvondst nabij R.K.Kerk
Ewijk	2 halve asses, geklopt	Detectorvondsten Grote Aalst
Ewijk	6 halve asses	Detectorvondsten Grote Aalst
Grave	2 halve asses	Detectorvondsten Escharensche Veld
Kessel (Lith)	1 halve as	Baggervondst
Kessel (Lith)	1 halve as	Uit de Maas
Lith	1 halve as	Baggervondst uit de Maas
Mook	1 halve as	Molenhoek
Nijmegen	6 halve asses, 3 ex. geklopt	Opgraving kops Plateau 1965
Nijmegen	5 halve asses	Detectorvondsten Margriet-paviljoen
Nijmegen	1 halve as, geklopt	Detectorvondst Margriet-paviljoen
Nijmegen	1 kwart as	Detectorvondst Margriet-paviljoen
Nijmegen	2 halve asses	Detectorvondsten St.Jorishof
Nijmegen	1 halve as	Detectorvondst Kelfkensbos
Nijmegen	1 kwart as	Detectorvondst Kelfkensbos
Nijmegen	1 halve as	Oppidum Batavorum

Nijmegen	3 halve asses, geklopt
Nijmegen	36 halve asses, 4 ex. geklopt
Nijmegen	1 halve as
Nijmegen	1 halve as
Nijmegen	1 halve as
Nijmegen	3 halve asses, geklopt
Nijmegen	1 halve as
Orthen	2 halve asses, 1 ex. verloren
Rossum	7 halve asses
Rossum	1 halve as, geklopt
Sint Michielsgestel	2 halve asses
Sint Michielsgestel	3 halve dupondii
Teeffelen (Lith)	1 halve sestertius
Ubbergen	4 halve asses
Ubbergen	1 halve dupondius

Detectorvondsten
Verspreide vondsten (Museum Kam)
Het Zwaantje, Berg en Dalseweg
Berg en Dalseweg 91
Berg en Dalseweg 196
Detectorvondsten Kops Plateau
Detectorvondst Waalkade
Baggervondsten IJzeren Oom
Baggervondsten De Waarden
Uit de Waal
Detectorvondsten Halder
Detectorvondsten Halder
Detectorvondst
Oppidum Batavorum
Oppidum Batavorum

spread in het rivierengebied zijn gelegen, komen nagenoeg overeen met die van de geklopte munten. De respectievelijke aantallen geven een indicatie van de omvang van de muntcirculatie ter plaatse. Zoals uit de tabel blijkt hebben de grotere vondst-complexen, zoals militaire nederzettingen, naar verhouding ook grotere aantallen munt-delen opgeleverd. Relatief gezien is het aantal halvingen echter gering, zodat de invloed op de muntcirculatie vermoedelijk niet van groot belang zal zijn geweest. Van de 108 vermelde stukken zijn er 19, dit is ruim 17 procent, van een klop voorzien. Uit de centrale plaatsing van de klop op sommige munt-delen, zou kunnen worden afgeleid dat deze pas na de halving werd aangebracht. Hierover bestaat echter geen enkele zekerheid. De aanwezige kloppen tonen aan dat de betreffende munt-delen langere tijd in circulatie moeten zijn geweest en evenals de imitatie-munten een algemeen aanvaard betaalmiddel waren. Het voorkomen van munt-delen in gesloten vondsten en in militaire nederzettingen vormt hiervoor eveneens een bewijs. Veelal zijn de halvingen met zorg uitgevoerd. Daarentegen komen echter ook slordig gedeelde munten voor, die met ondoelmatig gereedschap lijken te zijn bewerkt. Duidelijke bewerkingssporen zijn waar te nemen op de 'ingekepte' munten, zoals er bijv. te Nijmegen een viertal zijn gevonden (Daniëls 1950). Deze munten hebben aan één zijde reeds een voorbewerking ondergaan, om het doormidden breken mogelijk te maken. De onderlinge verschillen in bewerking en de verspreide ligging van de vindplaatsen, maken het waarschijnlijk, dat het halveren van munten een incidentele en plaatselijke aangelegenheid is geweest. Voor zover bekend, zijn tot dusver in ons land nog geen twee aaneen passende munt-helften ontdekt. Het gebruik om munten te halveren ontstond in de tijd van Augustus en bereikte zijn hoogtepunt op het einde van diens regeringsperiode (14 na Chr.) en gedurende het bewind van

zijn opvolger Tiberius (14-37). De thans bekende halvingen in het onderzochte gebied betreffen, met uitzondering van een halve as van Nero (baggervondst Kessel), uitsluitend munt-delen van Augustus. Is ons land komen echter ook veel gehalveerde munten voor van oudere datum. Hieronder bevinden zich vooral veel republikeinse asses met de dubbelkop van de God Janus en asses van Nemausus met de koppen van Augustus en Agrippa. Beide munten leenden zich bij uitstek voor het halveren en werden op een dusdanige wijze in tweeën gedeeld, dat op elke helft een kop voorkwam. Omstreeks 400 heerste er in de westelijke provincies opnieuw een groot gebrek aan kopergeld, waarbij wederom munten werden gehalveerd en vaak ook in drieën of vieren gedeeld (Zadoks-Josephus Jitta en Van Es 1962).

6. Slordig gehalveerde as van Augustus, geslagen te Nemausus, gevonden te Grave.

Uit deze periode dateren mogelijk de twee munt-delen (1 halve en 1 kwart-as) die volgens de vinder afkomstig zijn uit een vierde-eeuwse gracht in het Kelfkensbos te Nijmegen. De 4 geklopte halve asses in de collectie van Museum Kam (Daniëls 1950) en de 3 halve asses met kloppen van het Kops Plateau (Kam 1965) zijn niet bij de inventarisatie betrokken (zie hierna onder 'De inventarisatie' de opmerkingen m.b.t. de collectie van Museum Kam). De overige (7) geklopte munt-delen zijn wel in het inventarisatieoverzicht opgenomen.

Verschijningsvormen van de klop

De klop, in oudere publikaties ook wel 'contra-merk' of 'incusum' genoemd, kent vele verschijningsvormen. In principe is de instempeling rechthoekig van vorm, daarnaast zijn evenwel ook enige ronde stempels bekend. Behoudens enkele uitzonderingen varieert de grootte van de stempels tussen plm. 4 x 8 mm en 8 x 13 mm. Het merendeel der kloppen bevat de afgekorte naam of titel van de keizer, onder wiens bewind de klop werd aangebracht. Een veel gebruikte manier van afkorten bestond uit het samenvoegen van letters tot een monogram of ligatuur. Een bekend en veel voorkomend voorbeeld is het caesar-monogram, leesbaar als CAR of CAES. Samenvoegingen van twee of drie letters tot een ligatuur komen vooral bij de kloppen IMP en AVG veelvuldig en in verschillende vormen voor. Bij uitzondering werden ook symbolische voorstellingen toegepast, zoals bijv. het vierspakkig rad, dat op drie Nijmeegse asses voorkomt. Bij bepaalde stempels zoals AVC en CAC, moet de letter 'C' vermoedelijk als 'G' worden gelezen (zie o.m. BMC, pag. XXXII en RIC, pag. 13). Van verscheidene kloppen zijn een aantal verschillende stempels bekend.

Onderstaande tabel, waarin deze stempels in vereenvoudigde vorm zijn weergegeven, geeft een overzicht van de in dit gebied voorkomende kloppen met de bijbehorende stempel-varianten. Van ongeveer de helft van deze kloppen kan de betekenis op een afdoende wijze worden verklaard, in de overige gevallen heeft de gegeven interpretatie een suggestief en voorlopig karakter.

26x CAESAR-monogram in diverse stempeluitvoeringen. Dit monogram komt meestal voor als een afzonderlijke klop en vrijwel uitsluitend op muntmeester-asses van Augustus. Vermoedelijk aangebracht in de begin-jaren van de regeringsperiode van Tiberius.

26x IMPERATOR (keizer). Meest gebruikte klop, voorkomend op verschillende denominaties van Augustus, Caligula en Claudius.

2x Barbaarse imitatie van IMP?

16x AUGUSTUS. Alleen op asses van Augustus.

13x TIBERIUS. Uitsluitend voorkomend op asses van Augustus met het altaar van Lugdunum. Een te Nijmegen gevonden as bezit op de keerzijde twee van dergelijke instempelingen. In drie gevallen (Oss, Lith en Halder) heeft deze stempel een ronde vorm.

16x PROBATUS (goedkeuringsmerk). Met uit-

zondering van de te Heerewaarden gevonden sestertius van Caligula, komt deze klop alleen voor op munten van Claudius. Op een sestertius uit Engelen/Empe! is PRO in spiegelbeeld geplaatst.

8x BONUS (goedkeuringsmerk). Alleen op munten van Claudius, uitgezonderd de viervoudig geklopte sestertius van Caligula uit St. Andries. Bij vier kloppen is de letter 'N' in spiegelbeeld afgedrukt.

5x Voor de verklaring van deze klop bestaan twee lezingen, nl.: NERO CAESAR AUGUSTUS PROBAVIT (RIC, blz 14) en de recentere interpretatie: NERO CAESAR AUGUSTUS POPULO ROMANO. Op munten van Caligula en Claudius.

5x RPTC-monogram, op asses van Augustus met het altaar van Lugdunum. Door Daniëls (1950, blz 29, nr.15) geïnterpreteerd als een ligatuur van de letters RE.

1x Te lezen als CAG (BMC, pag. XXXII). CAG: COLONIA AGRIPPINENSIS (Keulen).

3x Vierspakkig rad, op asses van Nemausus.

3x VARUS-monogram, toegeschreven aan Publius Quinctilius Varus, commandant van het leger in Germanië en in die hoedanigheid tevens gouverneur van dit gebied.

1x Cirkelvormig slagmerk op een as van Nemausus (Lith).

4x IMPERATOR AUGUSTUS, op asses van Augustus.

 3x TIBERIUS AUGUSTUS, op koperstukken   van Augustus en Caligula.

1x TIBERIUS IMPERATOR, vermoedelijk op een muntmeesteras. Aanvankelijk geklopt met TIBIM, later overstempeld met IMPAVG.

Totaal 133 kloppen. Van de overige 10 kloppen zijn géén nadere gegevens bekend.

De inventarisatie

Het hierna volgend inventarisatie-overzicht van geklopte munten behoeft enige toelichting. Ondanks de uitgebreide collectie Romeinse munten waarover het Provinciaal Museum Kam te Nijmegen beschikt, kwamen slechts enkele exemplaren hiervan voor vermelding in aanmerking. Reden hiervan is dat de munten uit de stad Nijmegen, die het overgrote deel van de totale collectie vormen en waaronder zich de meeste geklopte exemplaren bevinden, buiten beschouwing zijn gebleven. Deze munten zijn thans in bewerking en zullen te zijner tijd als een afzonderlijke studie worden gepubliceerd (Hubrecht en MacDo-

wal, in voorbereiding). Bovendien is van veel munten uit de oude collectie de herkomst onzeker of onbekend. De geklopte munten waarvan vaststaat dat ze afkomstig zijn uit de omgeving van Nijmegen, zijn wél in dit overzicht opgenomen.

De 3 asses (coll.Kam), door Th.P. Jansen nabij de Vlietberg in de Ooijpolder gevonden, komen uit opgebrachte grond van de binnenstad van Nijmegen. Een groot aantal munten van de voormalige verzameling van Th.P. Jansen te Wijchen, afkomstig uit Ewijk, Nijmegen en Ooij, maken thans deel uit van de collectie van Museum Kam te Nijmegen.

De onder Millingen vermelde sestertius werd in de Bijlandse Waard (gem. Herwen en Aerdt) gevonden in aangevoerd grind uit Millingen.

Een sterk gesleten as werd gevonden te Berg en Dal, in grind dat afkomstig was van de zand- en grindwinning te Leuth, gem. Ubbergen.

De vermelde munten uit de collectie-De Bekker zijn losse vondsten, afkomstig uit het gebied Engelen-Empel en voor het merendeel gevonden bij grondwerkzaamheden aan of nabij het riviertje de Dieze. Veel van deze munten komen uit het eiland, gelegen ten noordwesten van Engelen, tussen de Dieze en het kanaal Engelen-Henriëttewaard (Knippenberg 1959).

Van de 24 Romeinse munten die aanwezig zijn in het Jan Cunen Centrum te Oss, is alléén van enkele latere aanwinsten de herkomst bekend. Alle overige munten, waarbij één geklopte as, zijn vrijwel zeker uit het Maasland afkomstig. Het uitgebreidere opgravings-complex te Oss (Ussen) heeft tot nog toe slechts enkele koperen munten opgeleverd, waarop echter geen kloppen voorkomen.

De 6 munten van 'Het Klooster' te Rossum (RMO) zijn reeds in de vorige eeuw gevonden bij een oudheidkundig onderzoek ter plaatse (Leemans 1842).

Blijkens de registratie van het Koninklijk Penningkabinet, bevond zich eertijds in de collectie van het Maarten van Rossum-museum te Zaltbommel een uit Rossum afkomstige sestertius van

Claudius met 2 kloppen. Deze munt behoorde vermoedelijk tot de stukken die in 1944 door oorlogshandelingen verloren zijn gegaan. Bij de inventarisatie werd ook aandacht besteed aan de voormalige archeologische verzameling van wijlen jhr. Dommer van Poldersveldt (Daniëls 1955). Deze omvangrijke verzameling, die in de periode 1817-1844 werd bijeen gebracht, bestond uit overwegend Romeinse vondsten, afkomstig van het landgoed van de familie, het zgn. 'Bos van Dommer' te Ubbergen. Hiertoe behoorde ook een belangrijke collectie Romeinse munten, waarbij meerdere koperstukken uit de eerste helft van de eerste eeuw (Janssen 1846). Na het overlijden van Dommer van Poldersveldt in 1844, vond een boedelscheiding plaats, waarbij ondermeer een aantal munten in bruikleen werden afgestaan aan de Katacombenstichting te Valkenburg (Hagen 1909). Naspeuringen omtrent de verblijfplaats van de overige munten wettigen de veronderstelling dat deze tussen 1844 en 1868 aan Belgische musea in bruikleen zijn gegeven. Hierover konden echter tot nog toe geen concrete gegevens worden verkregen.

Bij de inventarisatie is gestreefd naar een zo volledig mogelijk overzicht van de geklopte munten die tot dusver in het betreffende gebied zijn gevonden. Mede door het toenemend gebruik van metaal-detectors door particulieren, is echter het aantal losse muntvondsten in de laatste jaren aanzienlijk uitgebreid. Uit eigen ervaring is gebleken dat een deel van de aldus gevormde particuliere verzamelingen helaas nog onvoldoende is gedetermineerd. De centrale registratie door het Koninklijk Penningkabinet te Leiden is hierbij van essentieel belang.

Indien nadere gegevens over de klop ontbreken, is in het inventarisatieoverzicht volstaan met de vermelding: klop.

Tot slot dank ik allen die op enigerlei wijze aan de totstandkoming van dit artikel hebben bijgedragen, in het bijzonder dr J.P.A. van der Vin van het Koninklijk Penningkabinet voor zijn zeer gewaardeerde adviezen.

Inventarisatie-overzicht geklopte Romeinse munten (bijgewerkt tot 16 maart 1988)

vindplaats	detector-vondst	munt	keizer	RIC	klop(pen)voorzijde	klop(pen)keerzijde	collectie-registratienr.
ALEM-gem. Maasdriel							
Marensche Waarden	as		Augustus	189	CAR		Gemeentemuseum Ermelo
Marensche Waarden	as		Augustus	192	CAR		Gemeentemuseum Ermelo
Marensche Waarden	as		Claudius	?	IMP en PRO		Gemeentemuseum Ermelo
Marensche Waarden	as		Augustus	360	AVG		J. v.d. Wetering, Sliedrecht
Marensche Waarden	as gehalv.		Augustus	360	RPTC-monogram		J. v.d. Wetering, Sliedrecht
Marensche Waarden	as gehalv.		Augustus	1-44		klop	V. Ommeren, Elst
Marensche Waarden	as		Augustus	190	M(IMP)		RMO-k 1954/10.8
Marensche Waarden	as		Augustus	m.m.		CAR	RMO-k 1955/2.24

BEEK-gem. Ubbergen						
Uit aangevoerde stort	as	Augustus	1-44		IMP	Particuliere coll.
Zandberg	x as	?	?	CAR?		M.W.N. Verrijt, Berg en Dal
BERG en DAL-gem. Ubbergen						
Uit aangevoerd grind	x as	Augustus	1-44	IMP		M.W.N. Verrijt, Berg en Dal
CUYK						
Cuyk	as	Augustus	360	TIB	AVG	NBM-1947
Cuyk	dup.	Claudius	67D	IMI en PRO		Particuliere coll.
Cuyk	dup.	Claudius	67	IMP en PRO		Particuliere coll.
Cuyk	as	Augustus	370	klop	klop	RMO-C.N.32
Cuyk	as	Caligula	44	klop		RMO-C.N.33
Cuyk	as	Caligula	44	klop		RMO-C.N.34
Cuyk	as	Augustus	360	AVG		RMO-C.N.35
ENGELN-EMPEL-gem. 's-Hertogenbosch						
Engelen-Empel	as	Augustus	360	RPTC-monogram?		F.H.M. de Bekker, Vught-1.031
Engelen-Empel	as	Augustus	360	TIAVG		F.H.M. de Bekker, Vught-1.032
Engelen-Empel	as	Caligula	30F		IMP?	F.H.M. de Bekker, Vught -
Engelen-Empel	sest.	Claudius	61	NCAPR		F.H.M. de Bekker, Vught-4.065
Engelen-Empel	sest.	Claudius	61	MP en PRO (PRO in spiegelschrift)		F.H.M. de Bekker, Vught-4.066
Engelen-Empel	sest.	Claudius	64	PRO en IMP?		F.H.M. de Bekker, Vught-4.067
Engelen-Empel	sest.	Claudius	79	PRO, MP en BON (N in spiegelschrift)		F.H.M. de Bekker, Vught-4.077
Engelen-Empel	dup.	Claudius	82	PRO en MP		F.H.M. de Bekker, Vught-4.079
Engelen-Empel	sest.	Claudius	64		NCAPR	F.H.M. de Bekker, Vught-4.687
Engelen-Empel	sest.	Claudius	78/79	NCAPR		F.H.M. de Bekker, Vught-4.688
EWJK-gem. Beuningen						
Grote Aalst	x as	Augustus	186/197	IMPAVG		KAM-9.1987.4
Grote Aalst	x as gehalv.	Augustus	?	CAR		KAM-9.1987.5
Grote Aalst	x as	Augustus	?	CAR		KAM- registratie
Grote Aalst	x as gehalv.	Augustus	m.m.	CAC		KAM- in bewerking
Grote Aalst	x as	Augustus	230?		CA?	W. Kuijpers, Arnhem - 1983/I
GRAVE						
Escharensche Veld	x as?	?	?	klop		J. de Wit, Grave
HEEREWAARDEN						
St.Andries	sest.	Caligula	42	PRO, BON, TIAV, MP		RMO-e 1933/9.11
Heerewaarden	as	Augustus	186/188	CAR		RMO-e 1935/9.32
's-HERTOGENBOSCH						
IJzeren Vrouw	as	Augustus	220	AVG	CAR	A.C. van Aarle, Liempde
KESSEL-gem.Lith						
Kesselsche Waarden	as	Augustus	?	CAR		RMO-k 1978/8.15
Baggervondst	as	Augustus	368/370	TIB en AV		NBM-11325-2
Lithse Ham	x as	Augustus	368/370		AVC	A. Verhagen, Empel
LITH						
De Bergen	as	Augustus	360		cirkelv.klop	NBM-11246
De Bergen	as	Augustus	360		TIB(ronde klop)	NBM-11283
De Bergen	as	Augustus	368/370	AV en TIB		NBM-11325
De Bergen	as	Augustus	196		CAR	G. Weerden, Lith
De Bergen	as	Augustus	m.m	IMPAVG over TIBIM		F.E. van Dinther, Dreumel
Lithse Ham	as	Augustus	360	RPTC-monogram		RMO-e 1936/7.4
Lithse Ham	as	Augustus	186	CAR		RMO-e 1935/9.27
Lithse Ham	as barb.	Claudius	66	BON (N in spiegelschrift)		E. Goossens, Oss
SINT-MICHIELSGESTEL						
Halder- pottebakkersoven	as	Augustus?	?		klop	OMSM-II-5
Halder	x as	Claudius	67?	PRO en BON (N in spiegelschrift)		OMSM-II-69
Halder	x as	Claudius?	?	BON (N in spiegelschrift)		OMSM-II-73
Halder	x as	Augustus	195	CAR		OMSM-II-94
Halder	x as?	?	?	barb.klop IMP?		OMSM-II-144
Halder	x as	Augustus?	m.m.	klop		OMSM-H-236
Halder	x as	Augustus?			TIB (ronde klop)	OMSM-II-172
Halder	x sest.	Claudius	78	MP enPRO		OMSM-H-265
MILLINGEN						
Bijland	sest.barb.	Claudius	64	MP en PRO		KAM-12.1955-11
MOOK						
Maas-oever	as	Augustus	370	TIB		RMO-H.SP 70
Mook	sest.	Claudius	63	PRO		G.J. Willems, Rotterdam
NIJMEGEN						
Hees	as	Augustus	p95-6		CAR	KAM-GN 1449
Hees	sest.barb.	Claudius	64	MP		RMO-e 1907/1.260
Hees	as	Augustus	193	CAR		RMO-e 1907/1.264

Nijmegen	as	Augustus	m.m.	IMPAVC		RMO-Nr.1b-1840
Nijmegen	as	Augustus	195	CAR		RMO-N 5
Nijmegen	sest.	Claudius	64	MP en PRO		RMO-21
Kops Plateau	x as	Augustus	192	CAR		W.N. Tuyn, Nijmegen
Kops Plateau	x as	Augustus	186/197	CAR		W.N. Tuyn, Nijmegen
Kops Plateau	x as	Augustus	1-44	IMP		W.N. Tuyn, Nijmegen
Kops Plateau	x as gehalv.	Augustus?	?	IMP		W.N. Tuyn, Nijmegen
Kops Plateau	x as	Augustus	427/441	CAR		M. de Groot, Wijchen
Kops Plateau	x as	Augustus	373/441	TIBAVC	CAR	M. de Hartog, Berg en Dal
Kops Plateau	x as	Augustus	373/441	CAR		M. de Hartog, Berg en Dal
Kops Plateau	x as	Augustus	382b	CAR		J. de Jong, Mook
Kops Plateau	x as	Augustus	230	VA?		J. Wakker, Nijmegen
Kops Plateau	x as	Augustus	230	Varus-monogram		J. Wakker, Nijmegen
Kops Plateau	x as gehalv.	Augustus	155/158	Vierspakig rad		J. Wakker, Nijmegen
Kops Plateau	x as	Augustus	360	AVC over Varus-monogram		H. van Wetten, Beuningen
Waalkade	x as	Augustus	66/72	AVG		J. de Jong, Mook
Waalkade	x as	Augustus	1-44	IMP en vierspakig rad		KAM
Waalkade	x as	Augustus	189	CAR		KAM registratie
Estel-terrein	x as gehalv.	Augustus	360		Varus-monogram	KAM in
St.Joseph-school	x as	Augustus	360	barb.klop IMP?		KAM bewerking
St.Joseph-school	x as	Augustus	1-44	vierspakig rad		KAM
St.Joseph-school	x as	Augustus	370		TIB (2x)	KAM
Sterreschansweg	as	Augustus	195		CAR	Particuliere coll.
Margriet-paviljoen	as gehalv.	Augustus	360?	AVC		Particuliere coll.
Margriet-paviljoen	as gehalv.	Augustus	360/370	TIB		Particuliere coll.
Margriet-paviljoen	as	Augustus	360	(AV)C?		Particuliere coll.
Margriet-paviljoen	x as	Augustus	360	(AV)C?		W. Oteman, Gendt
Margriet-paviljoen	x as gehalv.	Augustus	360/370	AVC		W. Oteman, Gendt
Margriet-paviljoen	x as gehalv.	Augustus	360/370	TIB		W. Oteman, Gendt
Priemstraat	as	Augustus	359/371	IMP		Particuliere coll.
Nijmegen	as	Augustus	364	TIB		J. Dederen, Nijmegen
OOU-gemeente Ubbergen						
Vlietberg	x as	Augustus	360	AVC		KAM registratie
Vlietberg	x as	Augustus	360	AVG		KAM in
Vlietberg	x as	Augustus	186	CAR		KAM bewerking
OSS						
Herkomst onzeker	as	Augustus	360		TIB (ronde klop)	Jan Cunen-Centrum, Oss-113
ROSSUM						
Uit de Waal	as	Augustus	360	AVG		KPK-1974/74
Het Klooster	as	Augustus	?	CAR, TIB en IMP		RMO-RM 285x
Het Klooster	as	Caligula	44	MP		RMO-RM 291
Het Klooster	as	Caligula	44	MP		RMO-RM 291a
Het Klooster	as	Caligula	30	NCAPR		RMO-RM 292
Het Klooster	sest.	Caligula	37	NCAPR		RMO-RM 292a
Het Klooster	dup.	Caligula	43	klop		RMO-RM-
Rossum	sest.	Claudius	64	PRO en MP		M. v. Rossum-museum, Zaltbommel
Uit de Waal	as gehalv.	Augustus	360	RPTC-monogram		Particuliere coll.
UBBERGEN						
Oppidum Batavorum	as	Augustus	364		klop	RMO-e 1931/3.862
Oppidum Batavorum	as	Augustus	186	CAR		RMO-e 1931/3.865
Oppidum Batavorum	as	Claudius	66?	BON		RMO-e 1931/3.866
Oppidum Batavorum	as barb.	Claudius	66	BON		RMO-e 1931/3.867
Oppidum Batavorum	as	Claudius	67?	BON, PRO en IMP		RMO-e 1931/3.868
Oppidum Batavorum	as	Augustus	360	RPTC-monogram		RMO-e 1931/3.869
WIJCHEN						
Wijchen	sest.	Claudius	78	MP en PRO		Gem.mus.Fr.Bloemen, Wijchen

Statistische gegevens

Verspreid over 20 verschillende plaatsen zijn 113 geklopte munten geïnventariseerd, waarop in totaal 143 kloppen voorkomen.

Deze zijn als volgt over de munten verdeeld:

- 88 ex. (78 procent) zijn 1 x geklopt
- 21 ex. (18 procent) zijn 2 x geklopt
- 3 ex. (3 procent) zijn 3 x geklopt
- 1 ex. (1 procent) is 4 x geklopt

Van 91 ex. (81 procent) is alleen de voorzijde geklopt

Van 18 ex. (16 procent) is alleen de keerzijde geklopt
Slechts 4 ex. (3 procent) zijn aan beide zijden geklopt

Het aantal geklopte asses bedraagt 83 procent (94 ex.). De aantallen dupondii en sestertii belopen respectievelijk 4 procent (4 ex.) en 13 procent (15 ex.). Geklopte quadrantes en semisses komen in het inventarisatie-gebied niet voor.

Gebruikte afkortingen

- KPK : Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden.
RMO : Rijksmuseum van Oudheden te Leiden.
KAM : Provinciaal Museum G.M. Kam te Nijmegen.
NBM : Noord-Brabants Museum te 's-Hertogenbosch.
OMSM : Oudheidkundig Museum Sint-Michielsgestel.
RIC : *The Roman Imperial Coinage*.
BMC : *Coins of the Roman Empire in the British Museum*.
Dup. : Dupondius
Sest. : Sestertius
gehalv. : gehalveerd
barb. : barbaarse imitatie
m.m. : muntmeester-as.

Literatuur

- G.H.J. VAN ALPHEN Romeins Kessel [Lith] *Jaarverslag Heemkundekring Maasland* (1981) 13-20
J.S. BOERSMA De romeinse muntvondsten in de provincie Noord-Brabant *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 50 (1963) 1-75
J.E. BOGAERS/C.B. RÜGER *Der niedergermanische Limes* (Köln 1974)
J.E. BOGAERS/J.K. HAALBOS Opgravingen in de Romeinse legioensvestingen te Nijmegen III; Canisiuscollege, Hoge Veld, 1975-1977 *Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 61 (1980) 39-111.
A.W. BYVANCK *Nederland in den Romeinschen tijd*, 1 (1945)
A.W. BYVANCK *Excerpta Romana. De bronnen der Romeinse geschiedenis van Nederland III* ('s-Gravenhage 1947)
H. CHANTRAINE *Die antiken Fundmünzen der Ausgrabungen in Neuss* (Berlin 1968)
M.P.M. DANIELS Romeinsch Nijmegen III. De antieke munten der Nijmeegse verzamelingen *Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 31 (1950) 1-32
M.P.M. DANIELS *Noviomagus, Romeins Nijmegen* (Nijmegen 1955)
G. ELMER Die Münzprägung der gallischen Kaiser in Köln, Trier, Trier, Trier *Bonner Jahrbücher* 146 (1941) 1-106
G. ELZINGA Gehalveerde munten en enkele andere vondsten uit Rossum *Bijdragen en Mededelingen van de Vereniging Gelre* 58 (1959) 114-128
W.A. VAN ES *De Romeinse muntvondsten uit de drie noordelijke provincies* (Groningen 1960) = Scripta Academica Groningana
J. GERRITSEN Romeinse munten van Valkenburg, Z.H. *Jaarverslag van de Vereniging voor Terpenonderzoek* (1955) 166-179
M. GRÜNWARD *Die römischen Bronze- und Kupfermünzen mit Schlagmarken im Legionslager Vindonissa* (Basel 1946)
J.K. HAALBOS Munten uit Maurik *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 57 (1976) 197-226
L. HAGEN *Gids der Romeinse katacomben te Valkenburg* (Roermond 1909)
A.V.M. HUBRECHT/D.W. MACDOWALL *Roman coins in the first century A.D. Description of the collections in the Museum G.M. Kam at Nijmegen* [in voorbereiding]
L.J.F. JANSEN Oudheidkundige verzameling van wijlen Jonkhr. Dommer van Poldersveldt te Ubbergen *Oudheidkundige Mededelingen* 4 (1846) 346-352
W.H. KAM *De versterking van het Kopseplateau te Nijmegen* (Nijmegen 1965)
W.H.T. KNIPPENBERG Enige Romeinse munten uit Noord-Brabant *Brabants Heem* 7 (1955) 42-43
W.H.T. KNIPPENBERG F.H.M. de Bekker, oud-archivaris van Vught en zijn collectie Romeinse munten *Brabantia* 8 (1959) 227-236
W.H.T. KNIPPENBERG Romeinse wegen in Noord-Brabant *Kultuurhistorische Verkenningen in de Kempen II* (Oisterwijk 1961) 31-85
W.H.T. KNIPPENBERG Vondstmeldingen [Oss] *Brabants Heem* 16 (1964) 90-92
C.M. KRAAY The behaviour of early imperial countermarks *Essays in roman coinage, presented to Harold Mattingly* (Oxford 1956; R.A.G. CARSON/C.H.V. SUTHERLAND ed) 113-136
C.M. KRAAY *Die Münzfunde von Vindonissa* (Basel 1962)
K. KRAFT Das Enddatum des Legionslager Haltern *Bonner Jahrbücher* 155/156 (1955/1956) 95-211
C. LEEMANS; *Romeinse oudheden te Rossem in den Zalt-Boemelerwaard* (Leyden 1842)
D.W. MACDOWALL The economic context of the roman imperial countermark NCAPR *Acta Numismatica* 1 (1971) 83-106
M.G.A. DE MAN Doorgesneden munten gevonden op het strand nabij Domburg *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 19 (1911) 225-248
H. MATTINGLY/E.A. SYDENHAM *The roman imperial coinage*, I (London 1923)
H. MATTINGLY *Coins of the roman empire in the British Museum*, I (London 1923)
N.G. ROYMANS *Spätlatènezeitliche und frühromische Flussfunde aus das Maasgebiet bei Rossum und Lith* [in voorbereiding]
B.H. STOLTE Brabant in de Romeinse tijd *Kultuurhistorische Verkenning in de Kempen*, II (Oisterwijk 1961) 9-29
C.H.V. SUTHERLAND *The emperor and the coinage* (London 1952)
E.A. SYDENHAM *The coinage of the roman republic* (London 1952)
C. VENCKEN Archeologisch onderzoek en het Oudheidkundig Museum te Sint-Michielsgestel *Boschboombladen* 15 (1974) 14-16
C. VENCKEN Een nederzetting uit de Romeinse tijd te Halder, gemeente Sint-Michielsgestel *Boschboombladen* 29 (1983) 9-23
W.J.H. VERWERS Kessel, gem. Lith *Bulletin KNOB, Archeologisch Nieuws* 76 (1977) 189
J.P.A. VAN DER VIN *Het geld van Grieken en Romeinen* (Leuven 1984)
P. VONS The identification of heavily corroded Roman coins found at Velsen *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek* 27 (1977) 139-163
A.N. ZADOKS-JOSEPHUS JITTA/W.A. VAN ES *Muntwijzer voor de Romeinse tijd* ('s-Gravenhage 1962)

*Laurens
Schulman b.v.*

---

*Munten
Penningen
Papiergeld
Numismatische boeken*

*Taxaties
Verzekeringen*

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Parklaan 25 · 1405 GN Bussum

☎ 02159 - 1 66 32

Bezoek bij voorkeur op afspraak

*Verschenen
bij SDU* **Jaaroverzicht
munten en penningen
der Nederlanden 1988**

Wat doen uw munten bij 'Christie's' in Londen?
Bij 'Münzen Auktion Essen' in West-Duitsland, bij
'Rasmussen' in Kopenhagen of bij 'Westerhof' in Sneek?

De veiling is steeds vaker het decor voor, soms meer
en soms minder, spektakulaire revaluaties.

Vraag en aanbod veranderen jaarlijks de waarde van
uw kostbare kollektie munten en penningen.
SDU uitgeverij publiceert daarom ieder jaar **Het
Jaaroverzicht munten en penningen**. Een uniek over-
zicht waarmee u uw verzameling op haar waarde kunt
inschatten. Nauwkeurig en aktueel.

Van gouden Angelotten uit Batenburg tot Realen uit
Curaçao. **Het Jaaroverzicht 1988** beschrijft
praktisch iedere munt of penning die in 1987 geveild
werd. Met een duidelijke afbeelding, een kwaliteits- en
een zeldzaamheidsaanduiding en de opbrengstprijzen
van ruim 7500 munten, penningen, papiergeld en aan-
verwante voorwerpen. Van de Nederlanden, maar ook
van de voormalige overzeese gebiedsdelen.

Ook de eerste editie uit 1987 (met geveilde munten
en penningen uit 1986) is nog verkrijgbaar.
U kunt de jaaroverzichten met onderstaande bon
bestellen.

Bestelbon

88-04-252

In een ongefrankeerde envelop sturen naar SDU uitgeverij,
Antwoordnummer 125, 2501 XD Den Haag.

Stuur mij rechtstreeks van SDU uitgeverij/via boekhandel:

- ____ expl. Het jaaroverzicht munten en penningen der
Nederlanden 1988 ISBN 90 12 05734 5
ca. f 65,-
____ expl. Het jaarboek munten en penningen der
Nederlanden 1987 ISBN 90 61 77002 5
f 65,-

Naam _____

Adres _____

Woonplaats _____ Postcode _____

Datum _____

SDU is de nieuwe naam
van de binnenkort zelfstandige
Staatsdrukkerij/uitgeverij.
SDU uitgeverij is gespecialiseerd in
overheidsinformatie en uitgaven van
maatschappelijk en cultureel belang,
waarbij kwaliteit en betrouwbaarheid
voorop staan.

SDU uitgaven zijn verkrijgbaar
bij de boekhandel en SDU uitgeverij,
Postbus 20014, 2500 EA Den Haag,
telefoon 070 - 789880.

 Sdu uitgeverij

EXCLUSIEVE VERKOOP

VAN CA. 700 KONINKRIJKSMUNTEN, WAARONDER VELE (ZEER) ZELDZAME EXEMPLAREN.

MEER DAN 50 HIERVAN ZIJN MET GEPOLIJSTE STEPELS GESLAGEN.

HIERONDER EEN BLOEMLEZING UIT ONZE AANBIEDING:

- **diverse dubbele, hele en halve negotiepenningen**
- **10 gulden 1818 U, 1819 U, 1822 U**
- **10 gulden 1830 U over 1828**
- **10 gulden 1892 en 1895 over 1891**
- **zilveren dukaat of rijksdaalder 1815**
- **1 gulden 1820 U op dubbele zwaarte**
- **1 gulden 1850**
- **1/2 gulden 1846 en 1850**
- **25 cent 1817 U**
- **25 cent 1819 U en 1822 B**
- **10 cent 1819 U en 1823 B**
- **5 cent 1819 U, 1822 U en 1848**
- **2 1/2 cent 1942 Zink**
- **1/2 cent 1819 U**

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.,
Herengracht 434-440,
Amsterdam.

HBU

Bel voor toezending
gratis verkooplijst:
(020) - 29 80 12.

UNIEKE EXPOSITIE

Munten van Alexander de Grote

(336 - 323 v. Chr.)

van 16 november 1987 tot 10 september 1988
Geopend: maandag t/m vrijdag van 12.00 tot 16.00 uur
Andere tijden en groepen op afspraak.

Tevens inkoop, verkoop en gratis taxatie van munten.

Spaar en Voorschotbank

Munt en Penningkabinet

Torenplein 7 Surhuisterveen Tel. 05124-1925

HERDENKINGSPENNING

**Landing Prins van Oranje
in 1813 te Scheveningen en
175 jaar Koninkrijk der Nederlanden
(1813-1988)**

voorkant: Landing Prins van Oranje
achterkant: Wapen van de Prins

De volgende penningen zijn te verkrijgen:

Brons	60 mm	f 49,-
Zilver	22,5 mm	f 59,-
Zilver	60 mm	f 295,-
Goud 14 krt	22,5 mm	f 395,-

Te bestellen bij: Juwelier van Wijnen,
Heemraadstraat 251 / hoek Badhuisstraat
Scheveningen of door overschrijving

*per giro nr. 156233
t.n.v. juwelier Van Wijnen*

vermelden soort, aantal, afleveradres
(levertijd ongeveer 6 weken)

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

door L. Boezelijn

7. In Tapijtenland neemt men het recht in eigen hand

Ditmaal richten wij onze blik op het Oostelijk deel van het Rijk der Abbasiden. Zoals reeds verhaald, had Hāroen al-Rashīd ('de Volmaakte') zijn zonen al-Amīn en al-Ma'moen voor hun toekomstige taak opgeleid door hen medeverantwoording te laten dragen voor het bestuur in de Westelijke, resp. Oostelijke rijkdelen.

Al-Ma'moen had b.v. zijn vader reeds vergezeld naar de provincie Khorasan om daar een opstand, veroorzaakt door onderdrukking door de stadhouder, neer te slaan; tijdens die expeditie stierf Hāroen in AD 809 in de stad Toes. Onmiddellijk brak een strijd om de troon uit, waarbij Arabieren en Perzen tegenover elkaar kwamen te staan.

In 813 was het pleit beslist met de dood van Al-Amīn, maar het zou nog jaren duren aler al-Ma'moen zelf de hoofdstad Bagdad binnentrok; een opstand van Choerramieten in Noord-Perzië moest eerst worden bedwongen. De enige samenbindende faktor tussen de vele volkeren binnen het rijk was het geloof, maar op andere terreinen was saamhorigheid – zo die er al geweest was – ver te zoeken; paradoxaal genoeg was het dit geloof zelf dat na de dood van Mohammed de

splijtzwam opleverde die sindsdien de Islamitische wereld is blijven verdelen, nl. de tegenstelling tussen *Soennieten en Sjiïeten*.

Voor het verloop van de gebeurtenissen en de achtergronden hiervan, is het goed in het kort uit de doeken te doen hoe deze niet te overbruggen twist kon ontstaan.

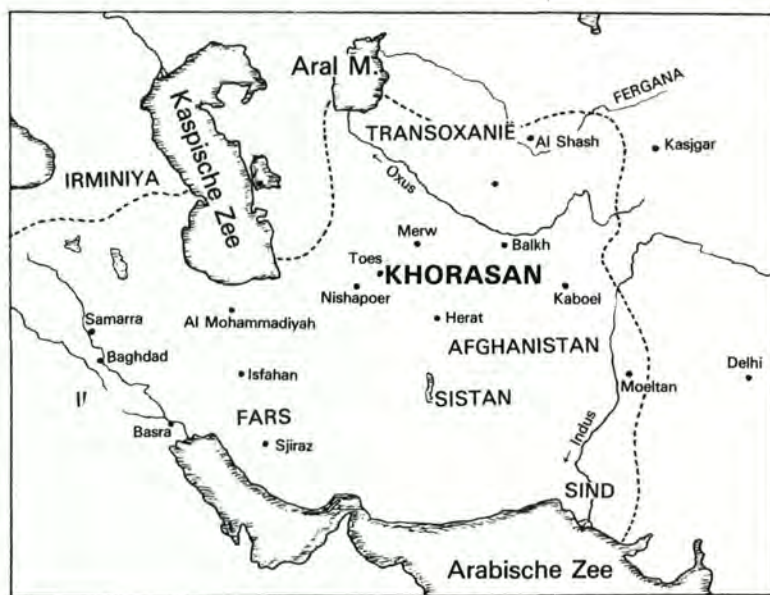
Toen de profeet Mohammed in 632 overleden was, bleek hij zijn opvolging niet te hebben geregeld. Onmiddellijk rezen er grote problemen, want wie konden de meeste rechten laten gelden? Moest het een afstammeling van Mohammed zelf zijn of een 'democratisch' gekozen rechtshapen moslim uit de rijen der eerste bekeerlingen?

De zonen van Mohammed waren alle op jeugdige leeftijd gestorven; van zijn dochters is Fatima de bekendste, omdat zij gehuwd was met haar vaders neef Ali ibn abu Talib, de latere kalief (AD 656-661).

De situatie was dus meteen duidelijk; òf Ali (later diens zonen Hassan en Hoessein) òf één van Mohammeds volgelingen?

Vooralsnog werd de leiding van het rijk toevertrouwd aan leden van de laatstgenoemde groep, maar toen eindelijk na jaren wachten Ali werd uitgeroepen tot kalief, rees er weer verzet van de andere kant. Moe'āwiya, stammend uit de voorname familie der Omajjaden en reeds jaren gouverneur van Syrië was hiervan de exponent. Na de moord op Ali en de instelling van het erfelijk kalifaat der Omajjaden (AD 661) bleef de kwestie van de rechtmatige opvolging voor grote groepen een reden tot verbitterd verzet.

Men dient hier namelijk terdege in het oog te

Het Oostelijk deel van het Kalifaat der Abbasiden; de grenzen geven de toestand omstreeks het jaar AD 900 bij benadering aan.

houden dat de kalief niet alleen als wereldlijk leider optrad maar tevens (voor velen bovenal) de geestelijke leider van de Islam was. Van meet af aan is dus de erfopvolgingszaak sterk verbonden geweest met bepaalde geloofsopvattingen, hetgeen het fanatisme verklaart van het onderlinge verzet. De breuk werd definitief toen Ali's zoon Hoessein in 680 werd vermoord. In de Islam ontstond het schisma tussen Soennieten en Sjiïeten, welke situatie keer op keer aanleiding was tot bloedige oorlogen en niet te verzoenen vetes tussen de verschillende Islamitische groeperingen.

De benamingen zijn afgeleid van de woorden *soenna en sji'a*. Het woord *soenna* werd in de pre-Islamitische tijd door de Arabieren gebruikt om aan te duiden 'het pad dat men gewend is te volgen, de oude zeden en gebruiken' (van de voorouders). Voor de moslims werd de *soenna* 'de weg die men moet gaan door de leer van Mohammed - de Koran - en zijn handelingen en uittalingen (en die van zijn eerste volgelingen) - de Traditie of Hadith- als leidraad voor het leven op aarde te nemen'.

Met name de Hadith is voor de geloofsbeleving van de moslims van zeer groot belang, omdat de Koran niet voor alle situaties aanwijzingen aan de gelovigen geeft en soms zelfs tegenstrijdige uitspraken doet. Uiteraard zijn er ook hier weer verschillende opvattingen en richtingen die de algemene *soenna* niet als leidinggevend beschouwen; die groepen gaan door als partij - *sji'a* - of sekte.

De Sjiïeten legden de leiding in geloofszaken van de Islam - het imamaat - uitsluitend bij een direkte afstammeling van de profeet en erkenden dus niet de regerende kaliefen der Omajjaden en Abbasiden als zodanig, zodat de conflictstof voor het oprapen lag.

لله الامر اقبله وصبك

li'llah el amr min qabl wa min ba'd

'Aan Allah behoort het bestier, vóór (de mensheid bestond) en na (die zal hebben opgehouden te bestaan)

ولعمرك بخله من عند نصر الله

wa yauma'izin yafrahoe el-moeminoen bi nasr Allah

En dien dag zullen de gelovigen zich verheugen over de hulpe Allah's'

Kalief al-Ma'moen verbleef lange tijd in zijn voorlopige hoofdstad Merw in het Noorden van Khorasan en trachtte de eenheid te herstellen en de onwillige Sjiïeten voor zich te winnen door 'Ali al-Ridā als zijn opvolger aan te wijzen. Deze laatste, een afstammeling van Hoessein en dus een echte Alide, woonde te Medina. Op weg naar Merw werd hij echter vermoord (AD 818), zodat ook nu weer de hoop van de Sjiïeten in rook opging en de verzoeningspoging mislukte. Het bekende muntbeeld onderging een verande-

ring tijdens het bewind van al-Ma'moen; tot ongeveer AD 815 zagen de dirhems er uit zoals op onderstaande afbeelding van een exemplaar, geslagen te Isfahan in AH 201/AD 816-7.

Op de voorzijde zien we in het veld onder de Kalima *المشرق* al Mashriq, wat 'het Oosten' betekent; op de keerzijde betekent de onderste regel in het veld Dhoe-al-Riyāsatayn. Dit was de titel van de vizier al-Fadl bin Sahl met de betekenis 'hij met de twee bevoegdheden' (nl. die van de schrijffen en het zwaard).

De nieuwigheid is dat sindsdien op de voorzijde een tweeregelig omschrift wordt opgenomen; de binnenste regel is de ons bekende 'bismillah' met dus muntplaats en jaartal.

De buitenste regel betreft de tekst van een tweetal Koranverzen, n.l. Soera XXX, vers 4 en 5:

Het dubbele omschrift op de voorzijde blijft gedurende het verdere Abbasidentijdperk als standaardtekst gehandhaafd.

Aanvankelijk steunden de Abbasiden militair in de eerste plaats op de Iraanse hulptroepen uit Khorasan; kalief al-Ma'moen achtte het echter raadzaam om niet alleen van hen afhankelijk te zijn. In toenemende mate werden daarom halfgeïslamiseerde grensvolken zoals Koerden, Dailamiëten, maar vooral Middenaziatische Turken in de legers van de kaliefen opgenomen. Met name

de Turken, afkomstig uit de gebieden tussen Kaspische Zee en Aral-Meer, bleken wegens hun trouw en eerlijkheid zeer bruikbaar voor vertrouwensposities; bij dit alles moest men hun ongedisciplineerdheid dan maar voor lief nemen. Hun invloed binnen het rijk nam snel toe, wat met name in Bagdad voor spanningen zorgde, zowel aan het hof als daarbuiten. Al-Ma'moen had kalief kunnen worden dankzij zijn Iraanse soldaten; 'voor wat, hoort wat' trok hij dus ook Iraniërs aan als stadhouders over de Iraanse provincies. In AD 819 beloofde hij vier broers uit een Oostiraans geslacht met het stadhouderschap over gebieden rond Samarkand, Al Shāsh (het huidige Tashkent), Herat en het gebied Ferghāna; dit was het begin voor de opkomende dynastie der *Samaniden*, zo genoemd naar hun grootvader Sāmān-Khudā. Nadat hij een opstand in Khorasan had onderdrukt, werd de verdienstelijke veldheer Tahir bin al-Hoessein in 821 benoemd tot gouverneur van Iran en de aangrenzende gebieden in Afghanistan en Transoxanië.

Deze twee gebeurtenissen zijn de eerste stappen in een ontwikkeling, die typisch is voor deze periode: een langzaam voortgaande versplintering in dynastieën, terwijl de Abbasiden in Bagdad meer en meer slechts een symbool van de eenheid gaan voorstellen. Naarmate de tijd voortschrijdt gaan de lokale bestuurders zich zelfstandiger opstellen, een logisch gevolg van het feit dat zij op hun 'eigen' legers steunen, de financiële zaken in hun gebied in eigen hand houden en in plaats van de gehele belastingopbrengst slechts een vaste schatting aan de rijkskas afdragen.

De *Tahiriden* hebben in de vrij korte periode van hun dynastie (AD 821-873) munten geslagen die zeer veel gelijkenis vertonen met de standaardtypen der Abbasiden; muntplaats en jaartal moeten dan uitsluitel geven in de gevallen waarin geen naam van een Tahiride op de munt voorkomt. Tahir's zoon 'Abd Allah maakte zich nog verdienstelijk voor de kalief door hem te helpen bij onordelijkheden in Egypte; de aldaar wonende Kopten trachtten zich onafhankelijk te maken, echter zonder succes.

Al-Ma'moen ('De Rechtschapene') sterft in Tarsus (Klein-Azië) tijdens een expeditie tegen de Byzantijnen en wordt opgevolgd door zijn broer al-Moe'tasim (AD 833-842), ook iemand die het militaire handwerk goed kent. Zijn naam met de toevoeging 'billah' betekent 'hij die zich vasthoudt aan Allah'. Ook nu weer een naam met een betekenis; we hebben hier te maken met een z.g. *laqab*, een soort eretitel die de Abbasidische kaliefen gebruikten als teken van hun toewijding aan Allah. De opvolgers van al-Moe'tasim sieren zich allen met een dergelijke *laqab*, zodat zij bekend zijn geworden onder die benaming, die dus

altijd eindigt op 'billah' met de betekenis 'in/bij/door Allah'.

Het was deze kalief die de kardinale fout beging zich te omringen met een 'Turkse' paleiswacht; dit had niet alleen tot gevolg dat de kalief en zijn onderdanen (nog meer) van elkaar vervreemdden, maar ook dat de kans groot was dat legerofficieren meer en meer macht over de persoon van de kalief konden uitoefenen en zo de zaken naar hun eigen hand zouden zetten. De Romeinen hebben ook zo'n periode gekend met even kwalijke gevolgen (praetoriaanse gardes). Hier wraakte zich de stedelijke indeling van de rijkshoofdstad Bagdad; het kaliefenpaleis stond in het centrum en dus konden zijn beschermers snel tot bewakers worden!

Dirhem van de Saffaride 'Amr ibn al Leis (AD 879-901) geslagen te Sijraz in AH 281/AD 894-5

De Turken maakten zich ook bij de bevolking van de hoofdstad bepaald niet populair; men was blij dat de kalief besloot een geheel nieuwe hoofdstad te laten bouwen, nl. Samarra ongeveer 100 km de Tigris stroomopwaarts. Men had geleerd van de fouten in het verleden en dus verrees een 25 km lange stad met afzonderlijk ommuurde gedeelten voor paleizen, woonwijken, legerplaatsen, enz., bewoond door enkele honderdduizenden inwoners (ter vergelijking: het dorp Parijs telde er toentertijd nog geen 30.000). Door de typisch Mesopotamische wijze van bouwen met stenen van ongebakken klei is thans van al deze glorie weinig meer te zien. Toen moet het iets prachtigs geweest zijn want de naam Samarra, eigenlijk Sarra-man-ra'a (op munten **سمر دنا**) betekent vrij vertaald 'het behaagt degene die het ziet'. Overigens is Samarra ondanks alle moeite en kosten van de bouw niet lang hoofdstad gebleven: reeds in 889 keerden de kaliefen terug naar Bagdad – nu echter reeds min of meer marionetten geworden van de alom tegenwoordige Turken.

Omstreeks het midden van de negende eeuw werd het echt gevaarlijk voor het Abbasidische kalifaat. In het Oostiraanse gebied Sistan (of Sijistan) woonde een groot aantal ontevreden en vluchtelingen, met name vele charidjieten waarvan de voorvaders door de Omajjadische gou-

verneurs waren verjaagd en achtervolgd. Een uit het volk voortgekomen roverhoofdman, die gezien zijn naam voordien een eerzaam beroep moet hebben uitgeoefend, nl. Ya'qub ibn al Leis al Saffar ('de koperslager') deed een geslaagde greep naar de macht en vestigde een militaire dictatuur in Sistan (AD 867).

In snel tempo slaagde hij erin zijn gebied met Afghanistan en delen van Iran (o.a. de stad Sji-raz) uit te breiden en zelfs de Tahiriden ten val te brengen door de verovering van Nishapoer in 873.

Dirhem van de Samanide Isma'il ibn Ahmed (AD 892-907) geslagen te al-Shash in AH 286/AD 899 Vz. veld: kalima, binnenregel: bismillah, buitenregel: Koran XXX, 4 en 5

Kz. veld: vierde regel: al-Moe'tadid billah vijfde regel: Isma'il ibn Ahmed omschrift: 'Second Symbol' (Koran IX, 33).

Het kalifaat sloeg echter terug: in 879 werd Ya'qub verslagen en gedood. Zijn broer 'Amr volgde hem op en niet tevreden met zijn macht over Sistan, Khorasan en Fars wilde deze ook nog de hand uitstrekken naar Transoxanië. Dat

kwam hem echter duur te staan, want de daar heersende Samaniden versloegen hem in 900 en stuurden hem gevankelijk naar de dankbare kalief al-Moe'tadid in Baghdad. De dynastie der Saffariden was daarna buiten hun kerngebied Sistan nauwelijks meer van betekenis.

De nieuwe macht in het Oosten werd de dynastie der Samaniden, die zich gedurende en na de periode van de vier broers, dus sedert 819, in Transoxanië hadden geconsolideerd. Niettemin bleven zij loyaal voor hun overheid in de persoon van de Tahiride-gouverneur. Zij kwamen echter in een andere positie toen de Saffariden in 873 deze Tahiriden uitschakelden, want nu werden ook zij rechtstreeks bedreigd.

De kalief, bevreesd voor directe invallen in Mesopotamië door de Saffariden, bevestigde in 875 de Samanide Nasr bin Ahmed formeel met het gouverneurschap over geheel Transoxanië; in de gegeven situatie lagen de machtsverhoudingen – de kalief had weinig meer te vertellen in het Oosten – wel duidelijk. Tot een enorme uitbreiding van gebied konden zij overgaan nadat zij de Saffaride 'Amr in het stof hadden doen bijten, want sindsdien waren zij de nieuwe heersers over Khorasan en Sistan. Ook aan de Noordgrens van Transoxanië hielden zij stand door in 893 de Middenaziatische Karloeken terug te slaan, daarbij hun hoofdstad Talas verwoestend.

Het waren deze Samaniden die Iran weer hun gezicht en zelfbewustzijn zouden teruggeven.

(wordt vervolgd)

Great Britain
Florin 1874

J. B. Westerhof

NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historie en moderne penningen van alle landen
Inkoop, verkoop, taxaties, veilingen

Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150 17198 – 's maandags gesloten

Wij hebben *geen* verstand van
POSTZEGELS
en
OUDE MEUBELN
daarom veilen wij die ook niet.

Wij hebben gelukkig *wel* verstand van

MUNTEN
PENNINGEN
ERETEKENEN
NUMISMATISCHE LITERATUR.

Dit alles van alle landen
en alle perioden.

Wij bezitten een uitgebreide bibliotheek
op dit gebied.

*Daarom is het verstandig
Uw zeldzaamheden aan een
numismaat
(een munt- en penningkundige)
en niet aan een postzegelhandel
of venduhuis,
toe te vertrouwen.*

Op 13, 14 en 15 oktober
hopen wij weer een veiling in
Maastricht te houden.

Dit is de "last call" om goede
verzamelingen of losse stukken bij ons
in te leveren.

A. G. van der DUSSEN b.v.
(beëdigd taxateur in munten sedert 1975)
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht

(tel. 043-215.119)

P.S. Onze voorjaarslijst van romeinse
munten is uit.
Deze is gratis.

Openbare veilingen en
schriftelijke veilingen,
maandelijkse prijslijsten
incl. behaalde prijzen:
jaarabonnement 1.000 Bfr.

OUDHEID - MIDDELEEUWEN - MODERNE TIJDEN

JEAN ELSSEN N.V.

numismaat

TERVURENLAAN 65, BUS 1,
1040 BRUSSEL - BELGIË
TEL.: 09-3227346356
PCR.: 000-0831217-24

ONONTBEERLIJK:

VERZAMELBAND DE BEELDENAAR

een in kunststof uitgevoerde pennen-
band in Beeldenaar blauw met zilver-
opdruk.

Voor u, abonnee, die zijn/haar num-
mers van de Beeldenaar *veilig, handig
en overzichtelijk* bijeen wil houden en
voor wie de Beeldenaar een blijvende
waarde vertegenwoordigt.

U komt in het bezit van uw 'Verzamelband
Beeldenaar' door f 18,50 op gironummer
3808080 over te maken t.n.v. De Beeldenaar,
Postbus 420, Zeist, onder vermelding van
'Verzamelband de Beeldenaar'.

Een munt gebruikt als huismiddeltje tegen de veepest in de 18e eeuw?

door L.J. Haak

Enige jaren terug kwam ik in het bezit van een Nijmeegse ruiterschelling uit 1681. Het opvallende van deze toch heel gewone munt was dat iemand het had omgevormd tot een stukje gereedschap. De bewuste schelling is in 1983 of 1984 door L. Heeringa uit Metslawier met behulp van een metaaldetector gevonden in de driehoek Nijkerk-Liussens-Metslawier, daar waar eertijds Foolsmastate heeft gestaan.

De eerste vraag die bij mij opkwam was: waarvoor heeft dit stuk gediend? Men heeft het afgezaagd, gekarteld en doorboord, maar waarvoor? Het doornemen van allerlei literatuur en het tonen van het voorwerp aan enkele gezelschappen van archeologisch en historisch geïnteresseerden, bracht mij geen bevredigend antwoord op genoemde vragen. Zo werd geopperd dat het stuk mogelijk gediend had bij de versiering van aardewerk, maar dit idee stond mij niet aan om reden dat men voor zoiets m.i. wel een minder kostbaar muntstuk gebruikt zou hebben. Vooralsnog bleef de oplossing uit en de munt belandde in een donker hoekje van mijn verzameling. Een tweetal jaren later schoot de herinnering aan het stuk mij echter onmiddellijk weer te binnen, toen in een uittreksel van de 18e-eeuwse 'Kroniek van Bearn Lap' las.*

Bernardus Fabricius, zoals hij zichzelf noemde, was schoenlapper en daarom heette hij in de wandeling Bearn Lap; hij leefde van 1724 tot 1792 in Drachten en omstreken. Berends verdienste voor latere generaties was vooral daarin gelegen dat hij een kroniek schreef, die het wel en wee van veel gewone Drachtster mensen uit zijn tijd weergaf en herinneringen aan vroegere gebeurtenissen uit de mond van ouderen vastlegde. Daarnaast bevatte de kroniek overigens ook diverse liefdesgedichten van de immer vrijgezel gebleven auteur.

Berend was geen gemakkelijk man. Hij dronk veel en maakte nogal eens ruzie, onder andere met de burgemeester. Toen hij dreigde diens huis in brand te steken, belandde hij zelfs voor een paar jaar in het gevang. Hij had alleen maar gedreigd en niets tot uitvoering gebracht, zodat de straf onevenredig hoog was – deze affaire had echter ook een positieve zijde, want Berend schreef namelijk het grootste gedeelte van zijn kroniek in de gevangenis.

Bij het lezen van de kroniek trof mij de mededeling, dat er in 1732 in Friesland een grote tongblaar-epidemie heerste en dat de boeren bij de bestrijding van die ziekte 'halve schipkeschellingen' op een lange ijzeren steel gebruikten om de blaren kapot te krabben. De chroniqueur meldt dat de ziekte zo algemeen was, dat iedere boer wel zo'n 'schrabber' had. Zelf kocht Berend er een op een 'boerenboelgoed'. Deze passage bracht mij op de gedachte dat de verknipte schelling in mijn verzameling wel eens een tongblaar-krabber zou kunnen zijn. In mijn vermoedens werd ik gesterkt door gesprekken met enkele oudere veeartsen. De blaar die zich op een zieke koeietong bevindt, is zo dik en sterk dat men hem niet stuk krijgt met een gladgerande schelling. Dat een zachtere en duurdere schelling gebruikt werd in plaats van een sterkere en minder dure oord of duit, zou ingegeven kunnen zijn door de angst voor kopervergiftiging. Tijdens het openkrabben van de blaar ontstond er namelijk een open wond. Eén der veeartsen kwam nog met het idee dat de schelling mogelijk gebruikt is bij de behandeling van paarden met 'droes', het laten hangen van de lippen. Hierbij werd het tandvles opengekrabd en ingewreven met zout; het dier werd er op een wel heel barbaarse manier toe gebracht de lippen op elkaar te houden.

Waarschijnlijk is de eerste suggestie de juiste. Bearn Lap gaf echter geen tekening van zijn 'schrabber' of zelfs maar een nauwkeurige beschrijving, zodat het bij een hypothese blijft. Het zou plezierig zijn als elders een bevestiging gevonden kon worden – het bewijs voor een geheel ander gebruik zal ik echter in even grote dank aanvaarden, omdat de merkwaardige vorm om een goede verklaring vraagt.

De meeste verzamelaars hebben alleen oog voor topkwaliteit, zodat veel interessante objecten niet aan het licht komen. Geld dat 'geleefd' heeft is zeker ook de moeite waard.

noot

Afschrift. Cronijk van vele oudheden in Dragten etc. na de jaren niet juist op elkander volgende, bijeenverzameld door nu w.l. Berend H. Fabricius; vele stukken uijt de mond der ouden gehoord in vele overleveringen en velen zelfs beleefd en mede bijgewoond; get. B. Fabricius, Drachten 1766 (manuscript in Oudheidkamer Smallingerland, Drachten)

Het Nederlandse bankbiljet

EEN CHRONOLOGISCH OVERZICHT

door J.J. Grolle

12. Vrijheidsmaagd

Twee maanden nadat de onfortuinlijke Mercurius in circulatie was gebracht, kwamen ook biljetten in omloop ter vervanging van de hoge waarden van model-Mees 1860. Reeds in 1900 had Nicolaas van der Waay hiervoor het ontwerp gereed en in 1905 voltooid Rudolf Stang de gravures. De produktie werd evenwel onderbroken door de gevolgen van de Bankwet 1903 en van de Eerste Wereldoorlog en kon pas in juni 1919 worden hervat.

Op de voorzijde ontwaart men een zittende vrouw die als de Nederlandse maagd wordt geïnterpreteerd hoewel de archiefstukken haar niet één keer zo noemen. Dat deze interpretatie evenwel juist is, wordt bevestigd door de Nederlandse leeuw op de achtergrond en de symbolen voor openbaar welzijn die haar vergezellen. Bovendien is de relatie tussen geld en dit vrijheidssymbool oud en hecht. De vrijheidsmaagd was een typisch Hollands en Zeeuws motief op oordjes en duiten in de 16e en 17e eeuw. In 1680 verscheen zij met lans en helm als symbool van de vrije Republiek op de Nederlandse gulden en ze was toen zo robuust dat de bevolking haar voor een man aanzag en haar daarom *piekelman* noemde. Naar

haar werd de gulden sindsdien *piek* of ook wel *pop* genoemd. Zelfs op de 19e-eeuwse muntbiljetten van koningin Wilhelmina komt zij nog in vol ornaat voor. Bij Van der Waay echter heeft zij haar wapenrusting afgelegd zoals haar zusters Britannia en Marianne: de vrijheid verdedigt zich niet, maar wordt verdedigd!¹

Niet palstaand en strijdbaar, maar beschouwelijk en bedachtzaam weerspiegelt zij zo het behoedzame karakter van de Bank. Desondanks werd ze niet met open armen ontvangen. Volkshumorist J.P.J.H. Clinge Doorenbos (1884-1978) dichtte schamper: *Och, dat arme onderkaakje! / Blijkbaar heeft ze erge pijn; / Zou zij misschien in verwachting / Van hare verstandskies zijn?* In de kranten noemden sommige critici haar een *slet in nachtgewaad*. Ongetwijfeld een hard gelag, zeker voor de meester van de allegorie die Van der Waay toch was, maar ook voor Grietje Seel², het model van de Rijksacademie naar wier lieflijke contour hij Nederlands vrijheid gestalte had gegeven. Temeer ook omdat haar aanwezigheid niet van esthetische, maar van preventieve aard was, ingegeven door Enschedé's eis van een portret ter technische beveiliging van het biljet. Hoewel dit model officieel werd aangeduid als *Zittende vrouwenfiguur* spreekt men sinds de zestiger jaren meer en meer naar haar over model-*Grietje Seel*. De biljetten werden gedrukt in een combinatie van plaatdruk met boekdruk of offset op handgeschept, later machinaal vervaardigd veiligheidspapier van Van Houtum. Het watermerk bestond uit de letters *NED.BANK* en de biljetten waren vierzijdig gesneden. Ze werden aange- maakt in coupures van 100, 200, 300 en 1.000

Voorzijde muntbiljet f 10 (1894-1898) met de Nederlandse maagd, 16,8 x 9,7 cm; coll DNB.

Voorzijde f200 model Grietje Seel, 21,5 x 12,2 cm, coll DNB.

gulden, respectievelijk voorzien van de identiteitskleuren blauw, roodbruin, groen en grijs. Het formaat was uniform voor alle coupures (12,2 cm bij 21,5 cm) en zo groot dat het publiek de biljetten *lappen* noemde. De f1.000-coupure werd in 1921 in circulatie gebracht, de andere coupures volgden in 1924. De biljetten van 200 en 300 gulden zijn sedert 1927 niet meer aangemaakt omdat zij slecht in de circulatie voldeden. Reeds voor de Tweede Wereldoorlog werden zij opgeroepen en op 13 december 1940 werden zij uit de circulatie genomen.² Het f100-biljet werd buiten omloop gesteld op 9 juli 1945 ingevolge de Geldzuivering.³

Het eenduidige grijs van het f1.000-biljet gaf spoedig veelvuldig aanleiding tot falsificatie, zodat besloten werd tot uitgifte van een nieuwe

oplage, uitgevoerd met gravure in groen-paarse irisdruk. Deze irisbiljetten werden aangemaakt vanaf 1926 en kwamen in oktober 1929 in omloop. Zowel de f1.000-biljetten in grijs als in irisdruk zijn door de Duitse bezetter buiten omloop gesteld op 14 maart 1943⁴, terwijl de bevolking ze tot 31 maart 1943 bij de belastingkantoren kon omwisselen. Omdat deze maatregel na de bevrijding niet werd erkend dienden de biljetten nogmaals door de Nederlandse wetgever te worden ingetrokken. Dit geschiedde per 3 november 1945 ingevolge de Geldzuivering.⁵ Bij wet van 4 maart 1959⁶ verloren deze biljetten definitief hun status van wettig betaalmiddel.⁷

Met de uitgifte van de biljetten Mercurius (25, 40 en 60 gulden) en Grietje Seel (100, 200, 300 en 1.000 gulden) kon de circulatie van de hulpbiljetten 1914 worden teruggedrongen. Om dit ook voor de f10-coupure te bereiken dienden daarvoor nieuwe biljetten te worden aangemaakt. Men besloot model *Arbeid en Welvaart* te continueren, zij het met kleine wijzigingen. De serieën nummeraanduiding alsmede de dagtekening verhuisden naar de keerzijde, het formaat werd 9,9 cm bij 16,8 cm. Aanvankelijk werd de druktechniek niet veranderd en wederom werd de gravure vervaardigd door J.J. Aarts. Met de aanmaak werd in 1921 begonnen en in 1922 kwamen de biljetten naast het oorspronkelijke model in omloop. Omdat de gravure echter te wensen overliet – de straftekst was nauwelijks leesbaar –, ging men hetzelfde jaar nog over tot uitvoering in offset, waardoor de aanmaak vereenvoudigd en versneld kon worden en een beter resultaat werd bereikt. Deze biljetten werden gedrukt op machinaal vervaardigd veiligheidspapier van v/h

Gulden Holland 1681 met de pop of de piekelman, symbool voor de Nederlandse vrijheid, diameter 4,1 cm.

Leerling prof Van der Waay, Meisjesportret naar Griet Seel, pastel, ongedateerd, ongesigneerd, diameter 47 cm en 62 cm; coll DNB.

Pannekoek & Co te Heelsum en het watermerk bleef ongewijzigd *NED.BANK*. Dit papier was echter tamelijk dik, zodat vervalsers de biljetten vaak splitsten. Om deze frauduleuze manipulatie tegen te gaan besloot de bank zo spoedig mogelijk een nieuw model uit te brengen en het *gewijzigde model Arbeid en Welvaart* werd reeds in 1930 buiten omloop gesteld, tegelijk met het oorspronkelijke model.⁸

(wordt vervolgd)

Noten paragraaf 12

1. Hetgeen ook op de munten te lezen was: *Hac (biblia) nitimur, hanc (libertatem) tuemur*, Op deze (bijbel) steunen wij, deze (vrijheid) beschermen wij
2. Opgeroepen bij KB 19, 5 dec 1939, *Stcrt* 1939-246, 15/16 dec 1939
3. Opgeroepen bij KB 5 jul 1945, *Stbl* F 115
4. Opgeroepen bij Verordening 29, 13 mrt 1943, *Verordeningbl* 10, 14 mrt 1943
5. Opgeroepen bij KB 10 jul 1945, *Stbl* F 121
6. *Stbl* 1959-73
7. Oplagecijfers model Grietje Seel: f100 4.883.000 stuks, f200 600.000 stuks, f300 500.000 stuks, f1.000-grijs 900.000 stuks, f1.000-iris 1.500.000 stuks
8. Zie paragraaf 9; opgeroepen bij KB 50, 17 apr 1929, *Stcrt* 1929-85, 2 mei 1929; nogmaals buiten omloop gesteld ingevolge Geldzuivering, *Stbl* F 169; totaal gecreëerd 28 miljoen stuks

Van en voor de kringen

Overleg Kringvoorzitters en Genootschapsbestuur
Op 19 maart j.l. werd de jaarlijkse vergadering van voorzitters van Kringen met het bestuur van het Genootschap gehouden in Utrecht. Besproken werd op welke wijze de Kringen betrokken kunnen worden bij de viering van het 100-jarig bestaan van het Genootschap in 1992. Ook werd besloten dat maandelijks een nieuwsbrief naar de Kringen gezonden zal worden die, na kopiëren, bij de Kringconvocatie gevoegd kan worden. Deze nieuwsbrief zal o.a. informatie bevatten over: jubilea, tentoonstellingen e.d. van Kringen, bijeenkomsten van het Genootschap, nieuws van 's Rijks Munt, beurzen, veilingen, tentoonstellingen in musea, enz. Een uitvoeriger verslag van de bijeenkomst is gezonden aan de Kringsecretariaten. De volgende bijeenkomst zal gehouden worden op 11 maart 1989 zo mogelijk in het Kon. Penningkabinet in Leiden.

Nieuwe behuizing en tentoonstelling van Koninklijk Penningkabinet officieel geopend

Op 9 juni is de nieuwe behuizing van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet officieel geopend door secretaris-generaal H.A. de Boer van WVC. Hiermee is een einde gekomen aan het zwerfend bestaan, dat deze instelling sinds de Tweede Wereldoorlog leidde. Het pand is geheel gerestaureerd en in de bibliotheek is een plafondschildering van Gerard Verdijs aangebracht. De expositieruimte bevindt zich in het Rijksmuseum van Oudheden.

Het Koninklijk Penningkabinet is het aanspreekpunt voor iedereen die iets over geld of penningen wil weten. Mensen die iets in hun tuin gevonden hebben, wetenschappers die oude rekeningen bestuderen, andere musea die expertise of bruiklenen nodig hebben: allemaal weten ze de weg naar het Penningkabinet te vinden. Elk jaar worden vele duizenden vragen beantwoord; elke woensdagmiddag houdt het Penningkabinet museumspreekuur. De bibliotheek telt ruim 12.000 boeken op het gebied van de munt- en penningkunde. Het is de enige openbare gespecialiseerde bibliotheek op dit terrein in Nederland.

Het museum is ontstaan in 1816, toen koning Willem I zijn eigen collectie en die van het door koning Lodewijk Napoleon gestichte 's Lands Penningkabinet samenvoegde. Sindsdien is de verzameling voortdurend uitgebreid en nu bezit het museum bijna een kwart miljoen voorwerpen. De openingstentoonstelling 'Scheppen met geld'

geeft een indruk van een facet van de VOC dat in andere tentoonstellingen nog niet aan de orde is geweest: hoe en waarmee financierde de VOC de aankoop van Aziatische produkten? Twee eeuwen lang transporteerde de VOC voor miljoenen guldens aan goud en zilver naar Azië. De tentoonstelling laat zien hoe het geld in Nederland bij elkaar gebracht werd, hoe het transport over zee verliep en wat er met het geld in Azië gebeurde. Spectaculair middelpunt vormen tientallen zilveren baren, gouden dukaten en ander geld uit scheepwrakken.

De andere openingstentoonstelling '200 jaar verzamelen' geeft een overzicht van de unieke en veelzijdige collectie van het Penningkabinet. Om een greep uit de inhoud te doen: de enige echte geuzenpenning, muntsieraden van een Germaans stamhoofd, de gouden penning met keten welke Maarten Harpertzoon Tromp van de Franse koning kreeg, een zestiende eeuwse geldkistje, het grootzegel van Holland in de Gouden Eeuw, geld uit Oceanië, een horlogeketting met gesneden stenen en vele andere bijzondere stukken geven een kleine indruk van het verzamelgebied.

Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet
Rapenburg 28, Leiden (071 - 120748)

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Secretariaat:

N.A.J. Visser, Van der Meestraat 1, 1815 GP
Alkmaar, 072-120041, giro 96820.

Penningbestellingen:

M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD
Gorinchem, 01830-26543.

ECPMB-Maastricht een succes

Onder grote belangstelling werd in het laatste weekend van maart in Maastricht de tweede European Continental Paper Money Bourse gehouden. Verantwoordelijk voor de organisatie was een driemanschap, afkomstig uit de gelederen van de Nederlandse afdeling van de International Bank Note Society. Zij hadden er voor gezorgd dat het aantal deelnemers niet alleen numeriek een uitbreiding had ondergaan maar bovenal kwalitatief. Het programma vertoonde dan ook verschillende indrukwekkende namen. Zo nam Prof. Oxenaar, de ontwerper van onze huidige bankbiljetten, niet alleen de officiële opening

voor zijn rekening maar ook hield hij een boeiende lezing. De firma Johan Enschedé, de drukker van al het fraais dat Oxenaar heeft bedacht, was present met een professionele dia-presentatie over de verscheidenheid aan drukwerk dat in Haarlem kan worden vervaardigd. Verdere lezingen werden verzorgd door Yasha Beresiner (over 'kaartgeld') en Pam West (over de eerste bankbiljetten van Zweden).

Een prachtige tentoonstelling van papiergeld van Frankrijk en zijn koloniën was er te zien in een achttal vitrines. Wat daar lag uitgesteld, hebben de Fransen zelfs in eigen land nog nimmer kunnen aanschouwen. Tussen al dat moois lagen twee zeer zeldzame biljetten, afkomstig uit het stadsarchief van Maastricht en vanwege de ECPMB welwillend uitgeleend. Sommige Fransen waren alleen maar om deze biljetten te zien naar Maastricht gereisd.

Het overweldigend aanbod aan papiergeld was afkomstig van een internationale verscheidenheid aan handelaren, waaronder Laurens Schulman B.V., J. Speyer en A.G. van der Dussen B.V. Deze laatste toonde een tafel vol van de prachtigste boeken over papiergeld. Aan ieder van de bijna 450 mensen die naar de ECPMB waren gekomen werd een speciaal voor deze manifestatie vervaardigd herinneringsbiljet uitgereikt. Het was een juweeltje, in plaatdruk uitgevoerd door de Zweedse staatsdrukkerij AB Tumba Bruk.

Het twee dagen durend evenement is in zijn huidige vorm het grootste op haar gebied op het gehele Noordelijke halfrond. Door de Numismatische Kring Limburg was de lezing van Oxenaar aangewezen als de 260ste bijeenkomst. Voor de andere kingen wellicht een idee?

Tot volgend jaar!

Ed van Gelder

muntenhandel Groningana

A. NAP
Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

1489 – 1989

VIJF EEUWEN MUNTSLAG EN WAARBORG

1489 – 1989

een zilveren penning, uitgebracht door de Waarborg Platina, Goud en Zilver N.V. en geslagen bij 's Rijks Munt.

Op de voorzijde een portret van Philips de Schone naar een schilderij uit het Museum voor Schone Kunsten te Brussel en gemaakt door de aan 's Rijks Munt verbonden modelleur Dik J. Hegeman. Op de keerzijde het beeld van 1989: Europa dat zich voorbereidt op de interne markt met een eigen geldstelsel zowel als op een normalisatie van de gehalten der edele metalen. Met de tekens van zowel 's Rijks Munt, de Muntmeester en de tekens ontworpen voor de Europese Waarborgrichtlijn alsmede de officiële keurtekens.

Gegevens van de penning

Diameter : 38 mm
Gewicht : 25 gram
Gehalte : 925 duizendsten
Afwerking : met gepolijste
stempels geslagen
uit hoogglans gepolijste plaatjes zilver
Oplage : 2000

De verkoops prijs bedraagt f 95,- per stuk inclusief BTW en verpakking, doch exclusief verzendkosten.

Aflevering:

- af te halen bij de Waarborg tegen contante betaling;
- via Mikropakket na ontvangst van uw betaling plus f 8,75 verzenden inpakkosten op bankrekeningnr. 51.96.67.662 of postgiro 5855666 t.n.v. De Keurkamer Service B.V.

WAARBORG PLATINA, GOUD EN ZILVER N.V. Stationsplein 9a, 2801 AK GOUDA

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97

7671 AT VRIEZENVEEN

TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

**MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL**

GROOTHANDEL – KLEINHANDEL – UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

Penningnieuws

door Frank Letterie

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten en bijzondere aanwinsten van verzamelaars. Goed reproduceerbare foto's met gegevens sturen aan F.T.S. Letterie, Hamminkweg 1, 7521 RB Vorden, tel. 05752-2697. Tevens vermelden of foto's na gebruik voor *De Beeldenaar*, beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

Egelpenning

Deze inzending is van de nog jonge beeldhouwer **Lars Borst**, studierend aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag: een éézijdige penning in brons te gieten, 80 mm.

Kappa Karton

De ontwerper van deze ongewone gietpenning (60 mm) is **Theo van de Vathorst**. Hij is erin geslaagd voor opdrachtgever Kappa Karton te Sappemeer het produkt van dit bedrijf op een boeiende en geestige manier op een penning uit te beelden.

Nieuwjaarspenning

Bronzen gietpenning van 80 mm, ontwerp **Theo van de Vathorst**. De draak, teken van het jaar 1988, verslindt de haas (1987) om zelf te gaan regeren. Al is de draak geen koe, 'je weet nooit...' hoeveel verrassingen 1988 in petto heeft. Op de keerzijde staan twee chinese karakters die samen 'nieuwjaarsgeschenk' betekenen.

Mevrouw Vinkenburg 80 jaar

Theo van de Vathorst maakte deze penning in opdracht van de kinderen-Vinkenburg ter gelegenheid van hun moeders verjaardag. Het zal bij velen bekend zijn dat mevrouw Vinkenburg een interessante verzameling penningen bezit en nog steeds uitbreidt. Naast het verzamelen van penningen is zij een enthousiast toneelspeelster en ook tennissen en tuinieren behoren tot haar hobby's. De bronzen penning is in vormzand gegoten en 65 mm groot.

Philip Sidney

De dichter-diplomaat Sir Philip Sidney (geboren 1554) kwam in 1585 in het gevolg van de graaf van Leicester naar de Nederlanden. Hij fungeerde hier vaak als legeraanvoerder, wat er toe leidde dat hij in 1586 bij een schermutseling buiten de stad Zutphen dodelijk gewond raakte. Daar gaf hij, zelf gewond, zijn veldfles aan een stervende soldaat met de woorden *THY NECESSITY IS YET GREATER THAN MINE*.

Aanleiding tot het ontstaan van deze penning was de herdenking van de 400e sterfdag van Sir Philip. Het is een ontwerp van **Christine Nijland**; de penning is in brons gegoten en meet 67 mm.

BATAVIA

Classical Coins & Banknotes

G. J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
Den Haag
tel.: 070-451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
grote collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

onze winkel is geopend:

dinsdag t/m zaterdag
tussen 10.00 uur en 18.00 uur

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag
onze
gratis
veiling
catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 020-230261
242380

*"voor klinkende
munt"*

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-230261/242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Beëdigd Makelaars en Taxateurs

munt- en penningkundig nieuws

augustus/september 1988

12e jaargang no. 4

de beelden naar
de pers quaal

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMIS-
MATIQUES - VENTES PUBLIQUES -
ARCHEOLOGIE

MUNTEN - PENNINGEN -
NUMISMATISCHE
BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21

1016 GD Amsterdam
Postgiro 9922

Verschenen bij SDU *Jaaroverzicht munten en penningen der Nederlanden 1988*

Wat doen uw munten bij 'Christie's' in Londen? Bij 'Münzen Auktion Essen' in West-Duitsland, bij 'Rasmussen' in Kopenhagen of bij 'Westerhof' in Sneek?

De veiling is steeds vaker het decor voor, soms meer en soms minder, spektakulaire revaluaties.

Vraag en aanbod veranderen jaarlijks de waarde van uw kostbare kollektie munten en penningen.

SDU uitgeverij publiceert daarom ieder jaar **Het Jaaroverzicht munten en penningen**. Een uniek overzicht waarmee u uw verzameling op haar waarde kunt inschatten. Nauwkeurig en aktueel.

Van gouden Angelotten uit Batenburg tot Realen uit Curaçao. **Het Jaaroverzicht 1988** beschrijft praktisch iedere munt of penning die in 1987 geveild werd. Met een duidelijke afbeelding, een kwaliteits- en een zeldzaamheidsaanduiding en de opbrengstprijis van ruim 7500 munten, penningen, papiergeld en aanverwante voorwerpen. Van de Nederlanden, maar ook van de voormalige overzeese gebiedsdelen.

Ook de eerste editie uit 1987 (met geveilde munten en penningen uit 1986) is nog verkrijgbaar.

Jaaroverzicht munten en penningen der Nederlanden 1988

ISBN 90 12 05734 5 f 65,-

Jaarboek munten en penningen der Nederlanden 1987

ISBN 90 61 77002 5 f 65,-

Bel nevenstaand telefoonnummer voor uw bestelling

SDU is de nieuwe naam van de binnenkort zelfstandige Staatsdrukkerij/uitgeverij. SDU uitgeverij is gespecialiseerd in overheidsinformatie en uitgaven van maatschappelijk en cultureel belang, waarbij kwaliteit en betrouwbaarheid voorop staan.

SDU uitgaven zijn verkrijgbaar bij de boekhandel en SDU uitgeverij, Postbus 20014, 2500 EA Den Haag, telefoon 070 - 789880.

 Sdu uitgeverij

CHRISTIE'S

AMSTERDAM

---

20 oktober 1988

Collectie belangrijke Munten en Penningen

Belangrijke Nederlandse en Buitenlandse Munten en Penningen, waaronder Spaanse en Spaans-Amerikaanse Gouden Munten, Luchtvaart Penningen, Duitse Bankbiljetten en de Collectie van Belangrijke en Historische Penningen, samengesteld door H.K.H. Prinses Christina der Nederlanden, Prinses van Oranje-Nassau.

Veiling: 20 oktober 1988
om 10.30 en 14.00 uur

Kijkdagen: 16, 17, 18 en 19 oktober van 10.00 tot 16.00 uur

De catalogus kunt u verkrijgen door betaling van f 24,50 (incl portokosten) op gironummer 34.41.824 of d.m.v. een girobetaalkaart of betaalcheque met vermelding van codenaam 'Panthaleon'.

Natuurlijk kunt u de catalogus ook bij ons op kantoor afhalen.

Christie's doet méér met uw kunst en antiek

Voor nadere inlichtingen:

Karen Walrave

Christie's Amsterdam B.V., Cornelis Schuytstraat 57,
1071 JG Amsterdam, telefoon: 020-664 20 11, telex: 15758.

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek, voor Nederland en België. Publikatie van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Redactie

N.L.M. Arkesteijn
F.T.S. Letterie
A. Pol
K.A. Soudijn
J.N. van Wessem
J. C. van der Wis

Redactieadres

Postbus 11028, 2301 EA Leiden
071-120748

Uitgever

Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 03404-54000
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.

Abonnementsprijzen

Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: f 32,-.
Overige landen: f 58,-.
Losse nummers: f 6,- (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.

Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertentie-exploitatie

Inlichtingen en tarieven:

Bureau Nassau
Jan van Nassastraat 12
2596 BT Den Haag
Telefoon 070-264731
U kunt ook uw advertenties direct indienen aan de uitgever,
Postbus 420, 3700 AK Zeist.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
voorzijde van f50 1988, ontworpen door Karel Martens.

<i>Het nieuwe vijftigguldenstuk Willem en Mary</i>	357
<i>Het Dordtse papiergeld van 1795</i>	361
<i>Koning Willem en koningin Maria op roepies van Bombay</i>	370
<i>Het Nederlandse bankbiljet</i>	377
<i>Het Koninklijk Penningkabinet, nu een echt museum</i>	381
<i>Boekbespreking</i>	383
<i>Personalia</i>	385
<i>Penningnieuws</i>	386
<i>Verenigingsnieuws</i>	389
<i>Muntennieuws</i>	390

Rond het nieuwe vijftigguldenstuk Willem en Mary

door Bert van Beek

Op 5 juli j.l. vond in aanwezigheid van koningin Beatrix en koningin Elisabeth II de eerste officiële slag plaats van het nieuwe zilveren vijftigguldenstuk, uitgegeven ter gelegenheid van de overtocht van stadhouder Willem III in 1688 en van de kroning van Willem III en zijn vrouw Mary Stuart tot koning en koningin van Engeland. Hoewel het hier om gouden afslagen ging, waarvan één van de koninklijke gasten zich afvroeg of het wel echt goud was, moeten verzamelaars en andere belangstellenden zich tevreden stellen met zilveren exemplaren, waarbij gekozen kan worden uit drie uitvoeringen: de circulatiekwaliteit en, zoals het Ministerie van Financiën het noemt, de verzamelaarskwaliteiten *Fleur de Coin* en *Proof*. Vooral deze laatste twee uitvoeringen worden bijzonder door het Ministerie aanbevolen omdat de inkomsten daarvan rechtstreeks ten goede komen aan de Staatskas. De circulatiekwaliteit wordt eigenlijk alleen in omloop gebracht om de vijftigguldenstukken werkelijk de status van circulatiemunt te verschaffen. De circulatiekwaliteit is de enige uitvoering die men voor f50 in handen kan krijgen. Zou men deze kwaliteit weglaten, dan ontstaat net als in 1982 een stuk in de categorie *Non-Circulating Legal Tender* (NCLT), een muntsoort van afwijkende denominatie, wél in een muntwet opgenomen maar slechts in kleine oplage en boven de nominale waarde uitgegeven. Met andere woorden: een penningachtig voorwerp met een waarde-aanduiding dat alleen maar een munt genoemd kan worden omdat het in een muntwet voorkomt. Door de uitgifte van ruim 1 miljoen exemplaren in circulatiekwaliteit probeert het Ministerie dit te voorkomen. Natuurlijk komt er van werkelijke circulatie niets terecht en moest het Ministerie van Financiën vlak na de verschijning van de exemplaren in 1987 ter gelegenheid van het gouden huwelijksfeest van prinses Juliana en prins Bernhard, een persbericht uit laten gaan met de veelzeggende kop 'Nieuwe zilveren f50 blijft wettig betaalmiddel'.

Het muntportret van Beatrix is tot stand gekomen door een fotografisch portret door Vincent Mentzel op twee verschillende manieren te laten scannen door een computer. Plan A (hiernaast links) is ontwikkeld bij Philips Technical Microcomputing Centre, Art Group, en bestaat uit kegeltjes die min of meer verzonken zijn in het muntveld. Het uitgevoerde plan B (hiernaast rechts) is ontwikkeld bij de Vakgroep computersystemen en technische toepassingen van de KU-Nijmegen en bestaat uit lijnstructuren in drie richtingen.

Op het Ministerie van Financiën leeft de overtuiging dat de appreciatie en daarmee samenhangend de verkoopbaarheid van de zilveren vijftig-guldenstukken samenhangt met de artistieke kwaliteit van het ontwerp. Als dit waar is, zou dat van de verkoopresultaten van de eerdere f50-stukken af te lezen moeten zijn (in duizendtallen):

jaar	circulatie-kwaliteit	FDC	proof
1982	-	19	50 (prooflike)
1984	1.000	60	113
1987	1.500*	80	53

* hiervan is inmiddels een deel omgesmolten.

Het valt op dat er in 1987 veel minder munten in verzamelaarskwaliteit geslagen zijn dan in de beide andere jaren en dat er een aantal exemplaren in circulatiekwaliteit bij gebrek aan belangstelling omgesmolten is. Mogelijk hangt dit samen met de slechte ontvangst van het ontwerp-Hadders uit 1987, waarvan bijvoorbeeld Pieter Kottman in NRC-Handelsblad schreef: *een bliken gedenk-munt ... het oude of nieuwe dubbeltje oogt chiquer dan dit goedkope lor*¹. Feit was dat de Commissie Bijzondere Muntuitgiften door verkeerd uitnodigingsbeleid slechts de keuze had uit het werk van drie kunstenaars. Blijkbaar speelt de artistieke kwaliteit of de smaak van het publiek wel degelijk een rol. Alleen is niet bekend welk van de twee voor Financiën doorslaggevend is.

De beeldenaar op de keerzijde heeft nogal te lijden gehad van het dwingende voorschrift dat het reliëf slechts 0,15 mm mocht zijn. In zilver moet toch meer mogelijk zijn? Vergelijk de muntportretten van Willem II en III op de rijksdaalders uit de periode 1842-1890, met vergelijkbaar gehalte en dezelfde diameter.

Het dubbelportret uit het ontwerp van Martens is ontleend aan een penning (Van Loon III.415-3); bij 's Rijks Munt is men echter uitgegaan van een munt van 5 guineas (Seaby 3422). Bovendien heeft men het nodig gevonden om het jaartal 1989 en de waarde-aanduiding om te draaien, maar waarom is mij een raadsel.

De Commissie Bijzondere Muntuitgiften hield het op de artistieke kwaliteit en om die te verbeteren heeft ze ditmaal acht kunstenaars uitgenodigd, waarvan er zeven een ontwerp ingestuurd hebben. Eén ontwerp moest afvallen omdat het nog om nadere uitwerking vroeg en de Commissie in tijdnood was gekomen omdat de uitgifte van de munt meer dan een half jaar vervroegd werd. De zes overgebleven kunstenaars hebben allen hun ontwerp kunnen toelichten. Daarna heeft de Commissie in twee rondes haar oordeel gevormd. Na de eerste ronde lag het ontwerp van Karel Martens nog voor, maar uiteindelijk werd met de kleinst mogelijke meerderheid de voorkeur gegeven aan het ontwerp van Rob Smit. In haar advies² formuleerde de Commissie het als volgt. *Uiteindelijk adviseert zij het ontwerp van R. Smit te kiezen, omdat dit ontwerp naar het oordeel van de Commissie in artistieke zin een belangwekkende bijdrage aan de Nederlandse muntontwerpen levert; daarbij levert het ontwerp bovendien een interessante opening naar volgende ontwerpen. Als munt zal dit ontwerp zekere geheimen in zich bergen, die slechts langzaam worden prijsgegeven en hierdoor de bezitter naar het oordeel van de Commissie er toe aan zullen zetten dit ontwerp uitgevoerd als munt regelmatig te bezien. (...) De Commissie is echter wel van mening dat overleg met de kunstenaar nodig is over de tot in de rand doorlopende hardos van de beeltenis van Hare Majesteit alsmede over de wijze waarop de waarde-aanduiding op de keerzijde is afgebeeld.* Duidelijk een keuze gebaseerd op artistieke vernieuwingsmogelijkheden. Er waren wel

zwakke kanten, maar het is een stap vooruit. Het ontwerp van Martens kwam, ondanks zijn kwaliteiten, op de tweede plaats want *Vanuit artistiek oogpunt heeft het ontwerp een traditioneel karakter. Het verkennt in dit opzicht niet zozeer nieuwe grenzen, nieuw is hierbij wel het citaatelement op de keerzijde*. Dat laatste sloeg op het dubbelportret van Willem en Mary. De Commissie vond echter ook van het ontwerp Martens: *Met dit ontwerp roept de kunstenaar heel bewust wat betreft de munttechniek een spanningsveld op tussen voor- én keerzijde; op de keerzijde een dubbelportret van Willem en Mary uitgaande van een traditionele techniek en op de voorzijde een portret van Hare Majesteit op basis van hypermoderne munttechniek. Het grote en door de gebruikte innoverende munttechniek grove portret van Hare Majesteit wordt hierbij goed vastgehouden in de tekst. Ditzelfde geldt voor de keerzijde waar de sfeer van het dubbelportret in de letters en het Latijn terugkomt. Op deze wijze wordt een interessante brug geslagen tussen heden en verleden, hetgeen de commissie ten zeerste aanspreekt*. Kortom, twee goede ontwerpen, de een vernieuwend door nieuwe portrettechniek, de ander door het uitzicht op nieuwe wegen in het ontwerpen van munten.

Uiteindelijk heeft de Staatssecretaris niet het advies van de Commissie gevolgd, maar de opdracht aan Martens gegeven. De Staatssecretaris kwam tot zijn keuze omdat naar zijn oordeel *het ontwerp van Karel Martens, gezien het internationale karakter van de Willem & Mary-herdenking, internationaal meer zal aanspreken dan het ontwerp van Robert Smit*³. Met andere woorden: de Staatssecretaris wil de zilveren munten van vijftig gulden niet alleen in Nederland verkopen maar ook in het buitenland en het commerciële succes daar zal volgens hem groter zijn met een minder modern ontwerp. Hierdoor ontstond enige opwinding die door enkele leden van de Commissie via de Pers naar buiten is gebracht. Commissielid Auke de Vries (zelf de ontwerper van de f50 Willem van Oranje 1984) in de Volkskrant: *Als kunstenaar ben je gewend aan een flinke portie minachting, maar dit gaat wel erg ver. Ik wens nog een beetje serieus te worden behandeld*⁴. Ook Commissielid Marie-Antoinette Reuten liet zich negatief uit over de beslissing van de Staatssecretaris⁵ en schreef hem, mede namens de twee andere commissieleden met een artistieke achtergrond, Bob Fooy (WVC) en Auke de Vries: *Meer nog verontrust ons uw argumentatie om tot een dergelijk besluit te komen, er is geen enkele onderbouwing in uw beslissing te bespeuren wanneer wij lezen dat u slechts opmerkt dat het ontwerp van Karel Martens 'internationaal meer zal aanspreken'. Wie kan een der-*

gelijke prognose maken? Hier draait inderdaad alles om. De Staatssecretaris van Financiën is niet de Minister van WVC, die kunstenaars wil subsidiëren om baanbrekend werk te verrichten. De Staatssecretaris van Financiën wil alleen maar geld in de schatkist. En dit doel kan onder andere nagestreefd worden door het uitgeven van dubbele en enkele gouden dukaten, zilveren dukaten en zilveren munten van f50. Aangezien de Staatssecretaris niet in staat is om op enige wijze marktonderzoek te doen, is het uitgangspunt tot nu toe geweest dat een artistiek verantwoorde munt ook een commercieel succes zou garanderen.

De Commissie heeft in zijn besluitvorming slechts enkele momenten besteed aan de commerciële aspecten van de ontwerpen. Als dit uitgebreider gedaan zou zijn, was misschien het ontwerp van Rob Smit niet gekozen omdat waarschijnlijk weinig mensen spontaan een kunstwerkje zullen kopen dat zijn 'zekere geheimen' slechts langzaam prijsgeeft. De vraag is hoe deze besluitvorming in de toekomst moet en vooral hoe dit kan zonder de artistieke kwaliteiten van de ontwerpen en de gevoelens van de Commissieleden geweld aan te doen. Het is mijn mening dat op de lange duur alleen artistiek hoogstaande ontwerpen het succes van deze denominatie bij verzamelaars en andere belangstellenden kunnen garanderen. Ik ben zeer benieuwd welke oplossing de Staatssecretaris zal kiezen voor de geplande f50 die in 1990 zal gaan verschijnen ter gelegenheid van het feit dat wij dan honderd jaar door vorstinnen worden geregeerd.

* * *

Als examenwerkstuk voor de opleiding Grafische Vormgeving aan de Hogeschool voor de kunsten te Arnhem, is in een oplage van 100 stuks een zeer verzorgd en fraai geïllustreerd boekje verschenen. H. VAN VUGT *Karel Martens' ontwerp herdenkingsmunt William & Mary* (Nijmegen 1988). Dit werkje kan besteld worden bij de auteur (Tolhuis 35-43, 6537 VP Nijmegen) door f12,50 over te maken op giro 2009799.

Noten

1. *NRC-Handelsblad* 23 juli 1987
2. Advies van de Commissie Bijzondere Muntuitgiften 1987 en 1989 aan de Staatssecretaris van Financiën betreffende de beeldenaar van de munt ter gelegenheid van de herdenking van Koning-Stadhouder Willem III en zijn gemalin Koningin Mary II Stuart
3. Brief aan de leden van de Commissie Bijzondere Muntuitgiften dd. 13 april 1988
4. *De Volkskrant* 4 mei 1988
5. *NRC-Handelsblad* 5 mei 1988

Het Dordtse papiergeld van 1795

door N.L.M. Arkesteijn

2. Verificatie en slot

In verband met de van elders bekende problemen rond het voorkomen van valse assignaten werd op 12 februari in de Provisionele Raad besloten 'te effectueren dat een Verificateur binnen deze stad kome'. Blijkens de publicatie van 17 februari waren vanuit Amsterdam op last van de Commissaris Verificateur Charton al aangesteld de burgers Pierre Joseph Roger en Etienne Vertholen, die hun werkzaamheden zouden gaan uitoefenen ten huize van oud-burgemeester Barthoud van Ourijk en wel dagelijks van 9 tot 1 uur en van 3 tot 7 uur. Alle op dat moment ontvangen assignaten dienden binnen 2 x 24 uur te worden gecontroleerd en alle nadien nog te ontvangen biljetten binnen 24 uur daarna. Hun kantoor werd van de nodige materialen voorzien, waaronder enkele door Johannes Christiaan Bendorp gesneden stempels die werden gebruikt voor het ongeldig maken van de ingetrokken valse assignaten. Bendorp was een belangrijk etsen en graveur (1766-1849), die zich voor dit werk behoorlijk liet betalen: zijn rekening bedroeg f 56:5. Dit bedrag werd door het stadsbestuur slechts betaald onder de voorwaarde dat de stempels eigendom van de stad zouden blijven.

Betreffende de gedurende de eerste twee periodes van 5 dagen door de verificateurs in beslag genomen assignaten is een fraaie verzamelstaat bewaard gebleven (afb. 11), gespecificeerd naar de voorkomende coupures en waarvan het totaalbedrag geheel overeenkomt met de waarde van het volgens de notulen op 2 maart naar de secretarie overgebrachte en met het stadszegel verzegelde pakket. Het betreft resp. £33242:10 en £1545 en bovendien nog een biljet van £300 en 3 van £200 met het portret van Lodewijk XVI, die al eerder ongeldig waren verklaard en vals of echt (maar meestal het eerste) toch uit de circulatie werden genomen en afgestempeld. Van alle op deze staat vermelde waarden, behalve van die van £100, waarvan slechts één exemplaar werd ingetrokken, zijn voorbeelden met de afstempeling 'FAUX DORDRECHT' bekend (afb. 12). Op 14 maart werden nog 21 valse assignaten (20 à £25 en 1 à £10) ingeleverd, waarna de verificateurs voorlopig naar elders vertrokken om eerst op 8 juni terug te keren, hoewel ze al op 12 mei werden aangekondigd. Deze maal bracht Etienne Vertholen (zijn broer?) Jan Vertholen mee en werd hen onderdak geboden bij de oud-schepen Adriaan Esdré. Eind juni en begin juli werd één van de verificateurs vervangen door L. Legay fils. Hun vangst aan valse assignaten was weliswaar minimaal – op 8 juli werden 6 stuks met een totale waarde van £90 ingeleverd – maar doordat hierbij de processen-verbaal (afb. 13 en 14) en enkele van de erin vermelde biljetten bewaard zijn gebleven zijn hieruit nog enkele interessante nieuwe gegevens af te leiden. Zo blijken deze biljetten die

12. Een van de 3 valse assignaten van £200.

Bureau
de Dordrecht

Liberté

Égalité

Fraternité

État des Assignats suspectés sans arrêtés au Bureau de Dordrecht,
Depuis la création dudit Bureau Jusqu'au 10 Ventos inclus,

5 ^{me} année Républicaine	Espèces & Quantité D'Assignats															Total en Somme de Chaque Demi Décade	Assignats Demandés					Total en Somme de Chaque Demi Décade		
	400	250	125	100	90	80	70	60	50	25	10	5	50	25	15		10	2000	1000	500	300		200	
De 29 pluviôse au 6 Ventos	47	1		1	12			3	80	251	222	59	17				55242	10				1	5	900
De 5 au 10 Ventos	1								2	41	2						1545							
Total	48	1		1	12			3	82	292	224	59	17				56787	10				1	5	900

11. Overzicht van de in de eerste 2 weken in Dordrecht door de verificateurs herkende en ingetrokken valse assignaten.

Liberté, Egalité, fraternité;

Dordrecht Le 11 Messidor 3me année de la Rép^{le}
française, et première de la Liberté Batave

Notte de tous les assignats qui ont été reconnus
faux et timbrés comme tels par les citoyens signés
Verificateur du assignat, du Bureau d'échange à
Dordrecht, Envoys par les citoyens Charton pour
Verificateur du assignat, pour la verification du assignat
à Echanger contre des Reijp^{le} sous la Delle Ville
Savoir:

Du 11. Messidor 3me année Rép^{le}

N° 1 Le Citoyen Jan B. Lahn Cassetier près
le Marché aux herbes, avec un assignat.
De dix livres daté du 24 4me 1792 lequel
lequel a déclaré savoir Reijp^{le} militaire
français dont il ignore le nom. - - - - - f 10⁺
Jan 13 Lahn

2. Le Citoyen H. Jansz ind. d'ass^{le} et tabac
près l'église du Augustin, un assignat
de 50⁺ faux à face Royale de la Reijp^{le}
du 19me Juin 1791 lettre G n° 14492 lequel
a déclaré ne pas savoir lequel il la Reijp^{le}. - - - - - 50⁺
H. Jansz

Du 13 Messidor. - - - - - f 60⁺

3. Le Citoyen Gebrueder Hen. Souw. m. de passage
quand on l'a vu à Dordrecht un assignat de 5⁺ faux
le 1er 9me 1791 lequel. D^{le} n° 466. lequel a déclaré
savoir Reijp^{le} militaire français. - - - - - 5⁺
Gebrueder. Hen. Souw.

N° 4 Le seigneur Graue Hoogstraet m^r des in
 un assignat de 5^u pie de 1709
 du 6e D. n° 1706. Lequel a declare
 savoir Reu du militaire francais
Jean Hoogstraet

Du 19 mesidor

10^u

5 Le seigneur G Demaffon m^r de Stalle et Pottou
 un assignat de 10^u pie du 1709
 du 1709. Lequel a declare Reu as savoir
de qui il la Reu

10^u

Gerard maffon

6. Le seigneur Van Cluff m^r de Ligueur et Stoop
Sten Kamp. un assignat de 10^u pie du 1709
 Lequel a declare ignom le nom
de la son qui il l'avot Reu

10^u

Ollis van Cluff

Du 20 mesidor

20^u

Le present proc^{es} verbal a ete fait et verite
 Les jours moi et au susdit a ce qui a ete
 Verifie contene six articles assignat du pied
 du saup, se montant a quatreving dix six
 tournois, sime et veritable, Dordrecht de
 25 mesidor 3me annee Rep^u et de la
 liberte Batave. L. Legay fils
Legay

soms op één dag door dezelfde verificateur zijn ontvangen willekeurig met één van de beide stempels te zijn afgestempeld. In de drukte van de eerste weken zouden de beide verificateurs nog ieder voor zich één van de stempels kunnen hebben gebruikt. Toen in de laatste paar dagen nog maar 2 valse biljetten op een hele dag binnenkwamen waren beide stempels kennelijk binnen handbereik. Het eerste proces-verbaal heeft betrekking op een biljet van £10 van 24 oktober 1792 met serienummer 39 dat werd ontvangen door Jan B. Zahn, houder van een café aan de Groenmarkt ('Marché aux herbes'). Deze vestigde zich daar in 1781 en zijn opvolgers exploiteerden het tot 1916, toen het plaats moest maken voor het pand waarin nu op dezelfde plaats een Grieks restaurant is gevestigd. Het biljet is met het eerder beschreven stempel ongedig gemaakt. Ook de biljetten van H. Jansje, de gebroeders Van Loon, Gerard Masjan en Gillis van Cleeff, genoemd in de processen verbaal 2, 3 en 5 zijn bewaard gebleven en blijken te zijn afgestempeld met DORDRECHT FAUX van een ander, veel minder fraai gesneden lettertype dan het eerste (afb. 15). Het is niet duidelijk of dit stempel ook door Bendorp is vervaardigd en waarom het anders moest zijn. Wellicht heeft dat iets met de kosten te maken.

Een interessant stukje papier vond ik tussen de assignaten in de collectie van het Rijksmuseum Koninklijk Penning Kabinet te Leiden. Het blijkt de verpakking te zijn van de twee assignaten van £5 genoemd in de processen verbaal no. 3 en 4 (afb. 16). Hieruit blijkt dat de valse assignaten per dag door de Verificateurs in een omslag werden gedaan en zo ook aan het stadsbestuur werden overgedragen. Van de oorspronkelijke inhoud bevindt zich nog één biljet in de collectie van het Koninklijk Penning Kabinet. Hoewel er van de afgestempelde valse biljetten veel meer bewaard zijn gebleven dan van de receptissen, zijn het er toch te weinig om een betrouwbaar beeld te geven van degenen die er het meest door werden benadeeld. De meest voorkomende handtekening op de keerzijde is die van Ad 't Hooft Hz., andere die tenminste twee maal voorkomen zijn: O.J. van Wageningen, Cornelis Lemkes, L. Adr. Andeweg en J. Iverson. Waarschijnlijk is in het verleden uit de complete partij een selectie gemaakt voor het archief (later terechtgekomen in Museum Van Gijn) en is de rest vernietigd nadat nog enkele verzamelaars er een greep uit hadden gedaan. Nauwelijks meer dan een dozijn exemplaren bevindt zich danook in particuliere verzamelingen, ongeveer twee maal zoveel zijn bewaard gebleven in openbare verzamelingen. Van de 312 ingenomen biljetten van

£25 zijn er tot nu toe 3 teruggevonden, van de 3 biljetten van £200 echter zijn er nog 2. Tijdens de eerste periode dat een tweetal verificateurs in Dordrecht werkte, kregen zij bezoek van hun hoogste baas de Commissaris Verificateur Charton, die vanuit Amsterdam naar zijn voormalig hoofdkwartier Brussel, of misschien naar Parijs onderweg was om van zijn bevindingen verslag te doen. Blijkens een tweetal in het Gemeentearchief bewaard gebleven stukken stak hij op zijn tocht op 7 maart vanuit Dordrecht over naar de Moerdijk. Een dag tevoren had Gerrit Korthals, de schipper van een boeier al opdracht gekregen van de 'Commissaris van Wagens, Paarden, Expressen etc.' Verbeek om bij hoog water vanaf het Groot Hoofd over te steken met de Verificateur en zijn gezelschap, die voor de nacht waren ondergebracht ten huize van J. D. Slingeland en Nic. van Meteren (afb. 18). Zijn betaling vond uiteraard plaats in assignaten. Het bedrag van £25 werd hem tegen inlevering van de bijbehorende stukken gewisseld voor receptissen (afb. 17).

TENSLOTTE

Uit het op pag. 306 opgenomen staatje betreffende de inkwartiering zal U duidelijk zijn dat Dordrecht een groot deel van de lasten had verdeeld over de omliggende dorpen. Het zal U danook niet verbazen dat deze zich met toenemend ongeduld tot het Dordtse stadsbestuur en vervolgens tot het provinciebestuur wendden met de vraag wanneer nu eigenlijk de assignaten die hun inwoners hadden ontvangen eens zouden worden ingewisseld. Ondanks een algemene aanschrijving van de provincie aan de grotere steden op 4 juni over deze kwestie maakte men in Dordrecht nog geen aanstalten hieraan gevolg te geven. Op 22 augustus werd een rappél van de provincie besproken naar aanleiding van klachten uit de Hoekse en Alblasserwaard en uit Raamsdonk.

Ook toen nog duurde het geruime tijd eer alle voorbereidingen waren getroffen en via de Ontvanger van 'des Lands Gemene Middelen' voldoende provinciale receptissen waren ontvangen, door één van de commissieleden ondertekend en tot inwisseling kon worden overgegaan. Een handicap daarbij was het ontbreken van een verificateur en aangezien de stad geen enkele verantwoordelijkheid wenste te dragen voor mogelijk aanwezige vervalsingen werd besloten de opgegeven bedragen zonder meer uit te betalen en de assignaten onder de verantwoordelijkheid van de betreffende autoriteiten te laten. Als gevolg daarvan is na bijna 200 jaar de grote eikenhouten geldkist met veel ijzerbeslag en meerdere sloten die in een hoek van de hal van het stadhuis van Raamsdonk staat nog steeds gedeeltelijk

15. Voor- en keerzijde van her valse £10 biljet van Gillis van Cleeff.

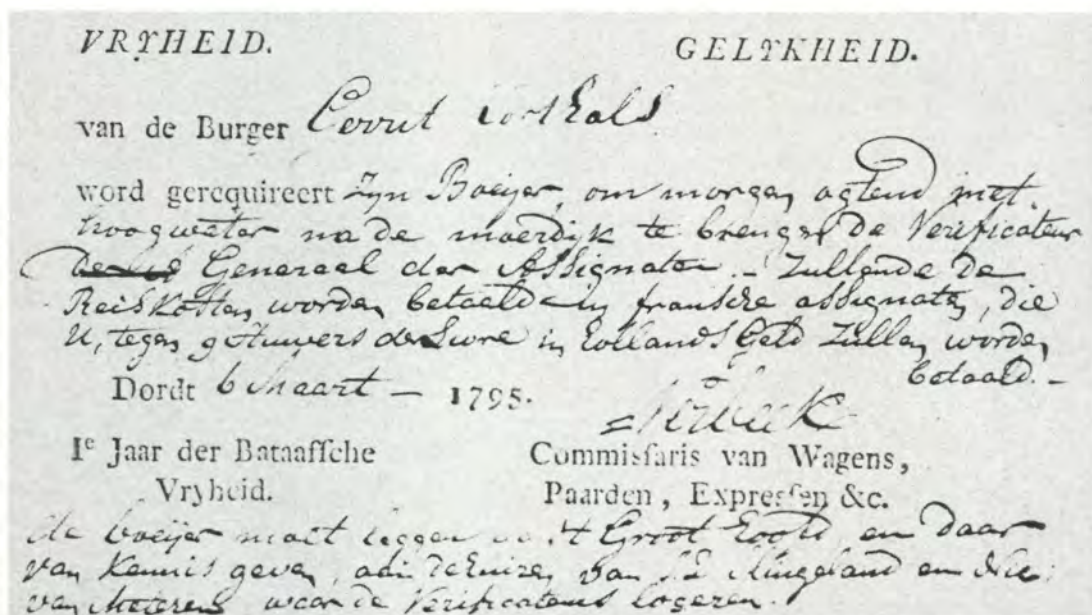
gevuld met het grootste deel van de £28226 aan assignaten met de bijbehorende administratie die hier werd ingeleverd.

In de 41 dorpen en gehuchten waar binnen het ressort van Dordrecht assignaten waren ontvangen bleek totaal £89126 of *f*40054:9 te moeten worden ingewisseld. Slechts de assignaten van Giessennieuwkerk, Vrijhoeven Capel, de Hooge en Laage Zwaluwen en Piershil werden in Dordrecht gedeponereerd. Alleen van de eerstgenoemde gemeente zijn onlangs enkele enveloppen met assignaten en bijbehorende stukken opgedoken. Doordat al sinds half april stedelijke receptissen tegen provinciale werden ingewisseld en ze ook voor de betaling van de diverse belastingen werden aangenomen, verdwenen ze zo snel uit de cir-

culatie dat op 14 november 1795 door de Provisionele Raad van Dordrecht de volledige in-trekking bekend gemaakt kon worden. Van de commissie voor de inwisseling zou alleen De Bruijn Ouboter daartoe nog tot het einde van die maand dagelijks van 10 tot 12 uur thuis beschikbaar zijn. Begin december was de gehele operatie voltooid, de ontvanger Van den Santheuvel vroeg instructies over het niet meer benodigde restant van het hem vanuit Den Haag toegezonden provinciale papiergeld, liet het door een van de leden van het comité voor de inwisseling alsnog aftekenen en zond ze op 21 december terug naar Den Haag, waar het in principe zou worden vernietigd. Toch bleven nog 39 biljetten met een totale waarde van *f*1953 onder berusting van de ge-

16. Opschrift van de verpakking van 2 valse assignaten.

17. Requisitiebiljet voor Gerrit Korthals

meente, waarschijnlijk om alsnog binnenkomende claims te kunnen honoreren als daar voldoende argumenten voor waren. De 2 biljetten van f90, de 29 van f54, de 7 van f27 en één van f18 bleven echter ongebruikt en zijn bijna allemaal terecht gekomen in diverse collecties. Het Gemeentearchief beschikt zelfs nog over een compleet vel van 8 biljetten van f54. Niet al het provinciale papiergeld was overigens gebruikt voor de inwisseling van assignaten en

stadsbiljetten. Waarschijnlijk in samenhang met betalingen in contanten aan de Fransen of aan personeel dat voor hen werkzaam was had de Dordtse gedeputeerde Van der Linde er sinds eind juli in opdracht van zijn stadsbestuur bij de Provincie op aangedrongen voor f20000 aan re-cepissen te mogen verwisselen in specie. Hoewel door de Provincie nog steeds geen toestemming was verleend, was men er op 23 september niettemin toe overgegaan voor een bedrag van f24309

VÉRIFICATION
DES ASSIGNATS.
BUREAU CENTRAL
D'AMSTELDAM.

*Orléans - le 19 ventôse - - 3e Année de la
République Française, une et indivisible.*

LE COMMISSAIRE VERIFICATEUR DES ASSIGNATS
dans les Départemens du Pas-de-Calais, du Nord, des
Ardennes et de tous les Pays conquis par les Armées
du Nord et de Sambre et Meuse, ainsi que dans les Pro-
vinces Unies des Pays bas.

*Les assignats en papier
de 500 francs, de 100 francs, de 50 francs, de 25 francs,
de 10 francs, de 5 francs, de 2 francs, de 1 franc,
de 50 centimes, de 25 centimes, de 10 centimes,
de 5 centimes, de 2 centimes, de 1 centime.*

Charton

18. Permissiebiljet voor de inwisseling van assignaten op het briefpapier van Commissaris Verificateur Charton.

aan de meestbiedende te verkopen. Doordat genoeg moest worden genomen met 13% disagio leverde dat een verliespost op van f3161:3, die men vergeefs trachtte bij de provincie in rekening te brengen. Op het voorstel het bedrag af te trekken van de naar Den Haag over te maken verpondingen werd afwijzend gereageerd waarop de Raad dreigde dan de verpondingen helemaal niet te zullen afdragen, waarna de provincie maar besloot de zaak niet op de spits te drijven en overstag ging.

De definitieve afsluiting van de assignaten- en recepissenrekening zou echter mede door wisselingen van de wacht in Den Haag nog de nodige jaren vergen. Op grond van een verzoek van het Provinciaal Comité van Holland van augustus 1797 werd door de beide voormalige commissieleden De Bruijn uiteindelijk op 3 februari 1798 nog eens aan de Raad gerapporteerd en na controle door een commissie bestaande uit Godefrius Meuls, Hendrik Meningh en B. de Haan in orde bevonden waarna werd besloten alle stedelijke recepissen die zich in een kist op de weeskamer bevonden te verbranden 'alzo de verdere bewaring daarvan geen de minste nuttigheid in zig bevat'.

In de notulen van 16 mei is vermeld dat aldus is geschied, hetgeen verklaart waarom deze biljetten thans uiterst zeldzaam zijn.

In 1803 werd nogmaals van regeringswege verantwoording gevraagd over de gang van zaken rond de inwisseling van 1795. Dordrecht kon toen

volstaan met het zenden van een afschrift van de stukken uit 1798. Inclusief het omringende gebied bleek voor een bedrag van f284346 aan provinciale recepissen te zijn uitgegeven ter vergoeding van de door de burgers ontvangen assignaten en ter inwisseling van de door het Stadsbestuur in stadsbiljetten betaalde soldij voor de Franse militairen.

Voorzover na te gaan zijn de met het stadszegel verzegelde pakketten met zowel echte als valse assignaten nog langdurig ter secretarie en later in het Gemeentearchief bewaard en eerst betrekkelijk recent voor het grootste deel verdwenen, naar alle waarschijnlijkheid zelfs officieel vernietigd.

Bronnen:

- Gemeentearchief Dordrecht: Oud Stads Archief 1795-1813
- Notulen en bijlagen: no. 1-3-25-27 t/m 32-46a
- Publicaties: no.134
- Inkwartiering en requisitie no. 159 t/m 164
- Inwisseling: no. 412 t/m 418

Literatuur:

- J.L. VAN DALEN *Geschiedenis van Dordrecht* (Dordrecht 1931)
- F.H.A. SABRON *De oorlog van 1794-95 op het grondgebied van de republiek der Verenigde Nederlanden* (Breda 1893)
- N.L.M. ARKESTEIJN *Het Haagse papiergeld van 1795* *Jaarboek Munt en Penningkunde* 69 (1982) 111-126
- N.L.M. ARKESTEIJN *Gebruik en misbruik van papiergeld in Delft in 1795* *De Beeldenaar* 6 (1982) 207-213
- N.L.M. ARKESTEIJN *De zaak Gärtner* *Jaarboek Munt en Penningkunde* 71 (1984) 91-106
- J. LAFAURIE *Les assignats* (Parijs 1981)

Bijlage

Stedelijke recepissen van Dordrecht in collecties of vermeld in de literatuur

emissie 16-2-1795	2½ st.	no. 1057 Handt. Van der Elst - Gevers	De Nederlandse Bank
		no. 3018 Handt. Van der Elst - Gevers	Museum van Gijn
	5 st.	no. 41 Handt. Gevers - De Bruijn de Neve	De Nederlandse Bank
		no. 1172 Handt. Gevers - De Bruijn de Neve	Smits van Nieuwerkerk
		no. 1391 Handt. Van der Elst - De Bruijn Ouboter	Arkesteijn
		no. 2055 Handt. Van der Elst - Brouwer	Museum van Gijn
		no. 4465 Handt. Gevers - De Bruijn de Neve	Deutsche Bundesbank
	24 st.	no. 235 Handt. Brouwer - De Bruijn Ouboter	Deutsche Bundesbank
emissie 1-3-1795	2½ st.	no. 3334 Handt. Van der Elst - De Bruijn de Neve	Museum van Gijn
		no. 3408 ? ?	Smits van Nieuwerkerk
		no. 3476 Handt. Van der Elst - De Bruijn de Neve	Museum van Gijn
	5 st.	no. 6474 Handt. Brouwer - De Bruijn Ouboter	Museum van Gijn
	10 st.	no. 5621 Handt. Van der Elst - De Bruijn de Neve	?
	30 st.	no. 1307 Handt. Van der Elst - De Bruijn de Neve	?
emissie 1-5-1795	4½ st.	no. 485 Handt. Backus - Van der Elst	Museum van Gijn
		no. 607 Handt. Backus - Van der Elst	?
	2½ st.	no. 1056 ? ?	Smits van Nieuwerkerk
		no. 1399 Handt. Van der Elst - Backus	De Nederlandse Bank
		no. 1455 ? ?	Smits van Nieuwerkerk
		no. 1696 ? ?	Smits van Nieuwerkerk

De biljetten uit de collectie Smits van Nieuwerkerk staan vermeld in *Beschrijving van de Nederlandse historische penningen ten verfolge op het werk van Mr. G. van Loon*, (Amsterdam 1865). Deze werden na diens overlijden bij Mak in Dordrecht in 1894 geveild en zijn niet meer achterhaalbaar gebleken.

Van nog een drietal biljetten is de verblijfplaats niet bekend. Fotocopies uit de collectie van een overleden verzamelaar vormen het bewijs voor hun bestaan.

Koning Willem en koningin Maria op roepies van Bombay

door J. Lingen

Nederland en Engeland vieren dit jaar, en dat kan bijna niemand ontgaan zijn, een bijzonder jubileum: 300 jaar geleden stak onze stadhouder Willem III met een indrukwekkende armada van 250 schepen de Noordzee over om schoonvader Jacobus II van de troon te verdrijven. Jacobus week uit naar het katholieke Ierland en Willem III en Maria Stuart werden gelijktijdig als koning en koningin gekroond. Een tweehoofdig koningschap met twee identieke kronen, een staatsrechtelijk unicum. Een Oranje op de Britse troon en gelijktijdig stadhouder van de Republiek, nooit eerder waren beide landen zo hecht verbonden. 300 jaar na dato van wat wel de *Roemruchte Omwenteling* ofwel *Glorious Revolution* wordt genoemd, een herdenking waard.

Het numismatisch erfgood van dit tweehoofdig koningschap is ruimschoots aanwezig in zowel de vorm van munten als penningen.¹ Nauwelijks bekend maar daarom beslist niet minder interessant zijn enkele emissies van roepies die door de Engelse East India Company op naam van Willem en Maria te Bombay zijn geslagen.

Bombay

Karel II ontving, in 1661, het eiland Bombay als bruidsschat van de Portugezen voor z'n huwelijk met Catherina van Braganza. Bombay is afgeleid van *Mumba bai* de naam van een godin, wier tempel op het eiland stond, en op munten die door de Engelse Compagnie werden geslagen, weergegeven als *Mumbai* of *Bombaim* dat door verengelsing werd uitgesproken als Bombay.

In 1668 droeg de Kroon het gezag en beheer over het eiland Bombay over aan de East India Company en van 1672 tot 1687 zijn er door de Company munten geslagen die op Europese leest waren geschoeid en hoofdzakelijk van latijnse open/of randschriften voorzien.²

Deze munten hadden een buitengewoon klein verspreidingsgebied, n.l. het eiland Bombay - daarbuiten werden ze slechts als ongemunt metaal geaccepteerd en al dan niet omgesmolten. Voor de handel met het vasteland was men aangewezen op het gebruik van inlandse roepies die in de respectievelijke muntateliers van de Mughal-keizer werden vervaardigd. De buitenlandse handelscompagnieën moesten hun muntspeciën direct danwel via lokale bankiers ter vermunting in Mughal-roepies bij deze muntateliers aanbieden.

Afgezien van de kosten leidde dit vaak tot aanzienlijke vertragingen en meer nog tot corruptie, zodat alle Europese handelscompagnieën steeds maar weer getracht hebben zelf, in naam van de Mughal-keizer, het muntrecht te verwerven om zodoende van dit ongerief verlost te zijn.

Roepies met Perzisch opschrift

Reeds in 1674 maken de Engelsen gewag van het voornemen om roepies met Perzisch opschrift te laten vervaardigen met het doel een groter circulatiegebied te bewerkstelligen, doch tot een daadwerkelijke aanmaak is het niet gekomen. Wel is er een roepie bekend in de naam van Jacobus II vervaardigd in zijn 4e regeringsjaar (1688) in een nogal verbasterd Perzisch schrift.³ Deze roepie, waarvan slechts één enkel exemplaar bekend is, moet waarschijnlijk als een experiment beschouwd worden om na te gaan of deze aan het gestelde doel beantwoordde. De datum van deze emissie valt samen met de verplaatsing, door Sir John Child, van de hoofdstad van de Engelse Compagnie van Surat naar Bombay om zich zodoende aan de directe invloed van de Mughal autoriteiten te onttrekken.⁴

Roepies in de naam van Willem en Maria

Het duurde tot 1693 eer opnieuw getracht werd de bezwaren tegen de munten van het Europese type te ondervangen en er zilveren roepies geslagen werden op naam van Willem en Maria met opschriften in het Perzisch. Deze roepies verto-

Voorzijde: سکه زد دوران کنگ اولیم ان کونن میریے

Sikka zad dauran King William an Kween Mary
(=Munt geslagen tijdens de regering van koning Willem en koningin Maria)

Keerzijde: جلوس ۵ سکه انگریزک مہنی ضرب منیے

Julus 5 sikka Angrez Kampani zarb Mumbai (=In het 5e regeringsjaar. Munt van de Engelse Compagnie. Geslagen te Bombay)

De roepies wegen ongeveer 11½ gram.

nen grote gelijkenis met die van de eerdere emissie in de naam van Jacobus II en waren duidelijk bedoeld om tezamen met het Mughal voorbeeld in een groter gebied te circuleren.⁵

Samen met die van de emissie van Jacobus II waren dit de eerste munten op naam van een Britse soevereine met uitsluitend Perzische opschriften. Met uitzondering van de latere muntslag van lokale Indiase vorstendommen, zullen het ook de laatste blijken te zijn en daarom van een zeer bijzonder karakter.

Van deze emissie is een tweetal jaren bekend nl. het hierboven geïllustreerde exemplaar met het regeringsjaar 5 en die met het regeringsjaar 6. Van het regeringsjaar 5 is ook een halve roepie bekend.⁶

De Mughal-keizer gekwetst

Een dergelijke provocatie door nabootsing van de keizerlijke muntslag, nota bene met de namen van buitenlandse vorsten, bleef niet lang onopgemerkt. De afgezant van de Mughal-keizer, Khafi Khan, vermeldt zelf⁷ dat *'some rupees which the English had coined at Bombay with the name of their impure King were shown to the Emperor Aurangzib in AH1105'* (1693/94) en THURSTON⁸ voegt daar aan toe dat de regerende Mughal-keizer Aurangzeb Alamgir (AH1068-1118 = 1658-1707AD) uiterst vertoornd was toen een dergelijke door de Engelsen vervaardigde roepie hem onder ogen kwam. Volgens ELPHINSTONE⁹ werd Khafi Khan reeds in 1693 naar Bombay gestuurd in verband met, zoals werd beweerd, de verschillende door de Compagnie bedreven onrechtmatigheden *'and that they explained their coining money in their King's own name (which was another complaint against them) by stating that they had to purchase investments at places where the Moghuls money did not pass'*.

Khafi Khan's missie naar Bombay heeft blijkbaar niet direct tot een beëindiging van de aanmaak van dit type munten geleid, daar van de emissie met het regeringsjaar 6 (1694/95) de meeste exemplaren en stempelvarianten bekend zijn. Het aantal bekende exemplaren is desalniettemin gering en een inventarisatie in 1969¹⁰ levert het volgende overzicht op:

jaar	bekende exemplaren	varianten
5	5	2
6	11	7

Positie van de Company bij het einde van de 17e eeuw

In de jaren '80 en begin '90 van de 17e eeuw was de positie van de Engelse Compagnie in India al-

lerbelabberdst en de relatie met het hof van de Groot-Mughal op een laag peil. De Nederlanders gooiden nog wat extra olie op het vuur door sterk overdreven verhalen de ronde te laten doen over de vlucht van Jacobus en de landing van Willem in Engeland en zijn aanvaarding van de kroon.

De situatie in het door plagen geteisterde Bombay grensde nagenoeg aan anarchie en op zee was de situatie niet veel beter. De scheepvaart werd continu in gevaar gebracht door illegale en soms gelegaliseerde kaapvaart die in het bijzonder door Europeanen werd bedreven.¹¹ Zo werd in 1695 het aan de Mughal-keizer toebehorende schip de Ganj-i-Sawai, die van een pelgrims- en handelsmissie uit Mecca terug kwam en Surat als thuishaven had, door piraten onder leiding van de Engelsman Henry Bridgman ge-kaapt en geplunderd. De op het schip aanwezige vrouwen van invloedrijke families werden onteerd en het schip plus opvarenden van al hun bezittingen ontdaan. Hoewel de piraten boekaniërs en vrijbuiters waren en niet in dienst van de Engelse East India Company, waren het in Indiase ogen toch de Engelsen die deze piraterij hadden bedreven.

Het Ganj-i-Sawai incident heeft een enorme invloed gehad op de positie van de Europese handelscompagnieën in India. De Engelsen te Surat werden onmiddellijk in de ijzers geslagen. Feitelijk was dit hun redding, omdat zij anders beslist door de bevolking zouden zijn gelyncht. De factorij op het eiland Bombay werd aangevallen en tevens maakte Aurangzeb onmiddellijk een einde aan alle privileges van de Europese handelscompagnieën. Aurangzeb was echter een te sluw staatsman om zich uitsluitend door zijn emoties te laten leiden en wist de compagnieën te verplichten, in ruil voor vernieuwing van hun privileges, voor de veiligheid van de Mughal-schepen van en naar Mecca zorg te dragen.

Bij de Engelsen te Surat en Bombay zat de schrik er goed in; de problemen met hun muntslag en het Ganj-i-Sawai incident hadden hen bijna van het toneel verdreven. In de factorij-registers voor het seizoen 1697/98 wordt vermeld *'as the Mogul had been offended by the Companys coins having Persian Characters on them, the Court desired that, for a time, this might be discontinued'*.¹² Het is aannemelijk dat de beperkte emissie, over slechts twee regeringsjaren, op last van de Mughal autoriteiten merendeels is teruggevloeid naar de Munt en omgesmolten, wat de zeldzaamheid van deze stukken verklaart.

Zoals hiervóór uiteengezet, zijn deze munten ook voor ons van een bijzondere numismatische importantie. Het zijn de enige koloniale stukken

met de naam van onze stadhouder als koning van Engeland en als zodanig een tastbare herinnering aan een bewogen episode waarbij de Nederlanders zo nauw betrokken waren.

Noten

1. - H.E. VAN GELDER Koning-stadhouder Willem III in de penningkunst *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 241-248
- L. KAMERBEEK Willem III, juli 1688-februari 1689 een vergelijking van numismatische literatuur *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 68 (1981) 59-105
2. F. PRIDMORE *The coins of the British Commonwealth of Nations, 4: India, 1: East India Company presidency series* (London 1975) 146-150, nrs. Pr12-26
3. - C.R. BRUCE e.a. *The standard guide to South Asian coins and paper money* (Iola 1982) 282, nr. KM10
- A.P. DE CLERMONT/J. WHEELER *British colonial and Commonwealth coins* (London 1986) 352, nr. KM144
4. J. SARKAR *History of Aurangzeb, V* (2e editie, Calcutta 1974) 256
5. - PRIDMORE (1975) 151, nr.27-29
- P.L. GUPTA Silver coins of Bombay in the name of William and Mary *Journal of the Numismatic Society of India* 21 (1959) 174
- J. SELLE Coinage 'feud' between Aurangzeb and E.I. Company *Journal of the Numismatic Society of India* 31 (1969) 62-68
6. Regeringsjaren van William & Mary:
5 = 13 februari 1693-12 februari 1694, 6 = 13 februari 1694-12 februari 1695.
NB: Hoewel queen Mary op 27 december 1694 overleed, zal het bericht van haar overlijden pas veel later in Bombay ontvangen zijn en in theorie kunnen de roepies van jaar 6 gedurende dat hele regeringsjaar geslagen zijn.
7. GUPTA (1959) 174
8. E. THURSTON *History of the coinage of the territories of the East India Company* (Madras 1890) 24
9. M. ELPHINSTONE *History of India, 5e editie*, London 1866, 674
10. SELLE (1969) 67
11. SARKAR (1974) 258 e.v.
12. PRIDMORE (1975) 108

Wij hebben vele inzendingen
voor onze veiling van
13, 14 en 15 oktober ontvangen.
Waarvoor onze dank.

Zoveel dat we hier en daar hebben
moeten weigeren c.q. terugleggen
voor het volgend jaar.

Ter tafel komen o.m.
Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden
Goedkoop Koninkrijk,
Buitenlandse munten,
waaronder goede series van
Oost-Europa, Zuid-Amerika en
Azië (ook antieken)

Thematische penningverzamelingen w.o.
Bankwezen
Olympiade
Scheppen

Aandelen
Numismatische literatuur

Het wordt een dikke catalogus.
De kostprijs hebben we nog niet
kunnen vaststellen.

Voor de prijsbewuste verzamelaar,
f 10,— overmaken op postrekening
1538597 voor 31 augustus met
vermelding van verzamelgebied,
brengt uw naam in de computer voor
catalogus 10 + opbrengstlijst.

A. G. van der DUSSEN b.v.
(beëdigd taxateur in munten sedert 1975)
Hondstraat 5
6211 HW Maastricht

(tel. 043-215119)

*Laurens
Schulman b.v.*

---

*Munten
Penningen
Papiergeld
Numismatische boeken*

*Taxaties
Verzekeringen*

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Parklaan 25 · 1405 GN Bussum

☎ 02159 - 1 66 32

Bezoek bij voorkeur op afspraak

OFFICIËLE MUNTEN VAN DE OLYMPISCHE

De kleinste oplage Olympische munten voor de grootste Zomerspelen.

Van 17 september tot 2 oktober vinden in Seoel de Spelen van de 24ste Olympiade plaats.

Geïnteresseerden willen nu al de meest exclusieve souvenirs van de Spelen van 1988 bemachtigen: de officiële Olympische munten. Maar opgelet: van de meest waardevolle — de gouden munten van één ounce — worden van elk van de 4 uitgiften slechts 22.500 exemplaren in proof geslagen voor distributie buiten Korea.

Ook de andere munten van deze serie kennen een uitzonderlijk kleine oplage. Haast u dus, als u bij de gelukkigen wilt zijn.

90.000

exemplaren van de één ounce "proof" zilverstukken.

22.500

exemplaren van de één ounce "proof" goudmunt.

Ssirum
(Koreans Worstelen)

Voetbal

Koreans spel
met tol

Wielrennen

T E C H N I S C H E G E G E V E N S

	Dabotap-pagode	Wip	Wielrennen	Ssirum (Koreans worstelen)	Voetbal	Koreans spel met tol
Kwaliteit	Goud Proof	Goud Proof	Zilver Proof	Zilver Proof	Zilver Proof	Zilver Proof
	Gematteerde beeltenis op gepolijste achtergrond					
Gehalte	925 ‰ ₀₀	925 ‰ ₀₀	925 ‰ ₀₀	925 ‰ ₀₀	925 ‰ ₀₀	925 ‰ ₀₀
Gewicht	33,62g	16,81g	33,62g	16,81g	33,62g	16,81g
Gewicht edelmetaal	1 ounce (31,10g)	0,5 ounce (15,55g)	1 ounce (31,10g)	0,5 ounce (15,55g)	1 ounce (31,10g)	0,5 ounce (15,55g)
Diameter	35mm	27mm	40mm	32mm	40mm	32mm
Nominale waarde	50.000 Won	25.000 Won	10.000 Won	5.000 Won	10.000 Won	5.000 Won
Oplage wereldwijd	30.000 ex.	120.000 ex.	110.000 ex.	235.000 ex.	110.000 ex.	235.000 ex.
Oplage buiten Korea	22.500 ex.	100.000 ex.	90.000 ex.	165.000 ex.	90.000 ex.	165.000 ex.

SPELEN 1988. 4DE EN LAATSTE UITGIFTE.

De Olympische munten van Seoel breken alle numismatische records.

Nooit eerder werd een Olympische munt geslagen van 1 ounce goud.

Voor het eerst wordt in een Olympische verzameling het puurste goud gebruikt: 22,2 karaat!

De oplage van gouden en zilveren munten ligt tien- tot twintigmaal lager dan bij andere Olympiaden.

De cultuur van het gastland werd nooit eerder zo harmonieus in een Olympisch muntenprogramma geïntegreerd.

De hoogst uitzonderlijke slagkwaliteit en de brede gekartelde rand brengen de afbeeldingen a.h.w. tot leven.

Een soepele en stijlvolle presentatie.

Om u de mogelijkheid te geven uw verzameling naar wens op te bouwen, worden de 6 muntstukken van deze serie in verschillende etuis gepresenteerd. De gouden munten apart, en de zilveren per paar.

Wip

Dabotap-pagode

GROOTHANDELSVERDELER:
E.D.J. van ROEKEL b.v.
Postbus 3 - 1400 AA BUSSUM

Schrijf voor meer informatie.

Deze munten zijn verkrijgbaar bij:
ABN-Bank — AMRO-Bank — HBU-Bank — NMB-Bank

opgericht 25 januari 1982

**meer dan ooit
is munten kopen een zaak van
vertrouwen...**

**leden van de n.v.m.h. zijn uw
vertrouwen waard!**

alle leden van de Nederlandse Vereniging van Munthandelaren
onderschrijven de ercode welke door de vereniging is opgesteld.

- **garantie op de echtheid van munten en penningen**
- **objectieve en eerlijke voorlichting**
- **kwalificatie volgens gangbare normen**

lijst van aangesloten munthandelaren in alfabetische volgorde:

AMNU Munthandel F. Knijnsberg Berkenrodelaan 14 1181 AJ Amstelveen 020-432933	Munth. Hekra L. H. Helderton Molenstraat 25 4061 AB Ophemert 03445-1392	Munthandel Neerlandia Mevr. I. Schaeffer H. Cleyndertweg 469 1025 DT Amsterdam 020-322418	J. Schulman B.V. Keizersgracht 448 1016 GD Amsterdam 020-233380
Batavia G. J. Rietbroek Zoutmanstraat 32 2518 GR Den Haag 070-451772	Munth. Hollandia B.V. A. Braun De Zande 40 8278 AK Kamperveen 05203-320	NMB Bank J. Evers Herengracht 580 1017 CJ Amsterdam 020-5577375	Laurens Schulman b.v. Parklaan 25 1405 GN Bussum 02159-16632
Bussumse postz. en munth. J. W. Eeckhout Kapelstraat 20 1404 HX Bussum 02159-16288	H.B.U. n.v. D. F. Felderhoff Herengracht 434-440 1017 BZ Amsterdam 020-298012	fa. Numis M.J. Vermeulen Postbus 2934 3000 CX Rotterdam	C. J. G. Schuurman- Rijnholt Emmastraat 13 7075 AL Etten (Gld) 08350-27781
Munth. Civitat A. H. G. Drouven Luttekstraat 31 8011 LP Zwolle 038-223368	Holleman-munten Mevr. M. Holleman Min. Dr. Kuypersplein 64 7522 AW Enschede 053-338779	Munthandel Oost-Brabant M. v. Berkom Carmelietenstraat 10 5341 EG Oss 04120-24123	Sipiro Munten P. Willems Nassaulaan 5 6721 DW Bennekom 08389-18064
Coinselling Hoogeveen B. H. Hagemeijer v. Echtenstraat 21a 7902 EK Hoogeveen 05280-73634	Honingh Munten J. C. Honingh Dorpsstraat 155 1566 AE Assendelft 02987-3094	Postz.- en munthandel T. Peters Rosmarijnsteeg 7 1012 RP Amsterdam 020-222530	Spaar en Voorschotbank J. Bekkema Torenplein 7 9231 CG Surhuisterveen 05124-1925
Munthandel A. Coret Jr. Heuvelstraat 103 5038 AC Tilburg 013-363240	Munthandel H.J. Huizinga B.V. Nassaulaan 36 PB 145 6720 AC Bennekom 08389-14004	Munthandel Phoenix J. F. J. van Koningsbrugge Merwedestraat 18 9406 RM Assen 05920-52045	Munt- en postz.handel J. Speyer Winkelcentrum Hilvershof Postbus 1415 1200 BK Hilversum 035-12996
A. G. van der Dussen B.V. Hondstraat 5 6211 HW Maastricht 043-215119	L. Kevelam Speulderweg 15 3886 LA Garderen 05776-1955	Munthandel RI-EST B.V. A. Hielkema Nieuweburen 134 8911 GB Leeuwarden 058-125799	Munthandel Trajectum L. Loffeld Croeselaan 249 3521 BR Utrecht 030-949709
Munthandel Karel de Geus Stratumsedijk 47a 5611 NC Eindhoven 040-123455	C. A. M. Kienhorst Steenstraat 16 7571 BK Oldenzaal 05410-15879	Van Roekel B.V. E. D. J. v. Roekel Postbus 3 1400 AA Bussum 02159-48684	Fa. Veirads Viel 6 6456 AT Binglelade 04492-3700
	Mevius Numisbooks J. Mevius Jr. Oosteinde 97 7671 AT Vriezenveen 05499-61322	Romunt B.V. W. E. M. Dols Roerzicht 1 6041 XV Roermond 04750-16010	J.B. Westerhof Hoogend 18 8601 AE Sneek 05150-17198

secretariaat n.v.m.h.
postbus 3242
7500 DE Enschede

Weet u dat er NVMH geschenkbonnen bestaan van f 10,- en
f 25,-. Misschien een leuk idee om eens kado te geven.
Verkrijgbaar bij bovenstaande munthandelaren.

Het Nederlandse bankbiljet

EEN CHRONOLOGISCH OVERZICHT

door J.J. Grolle

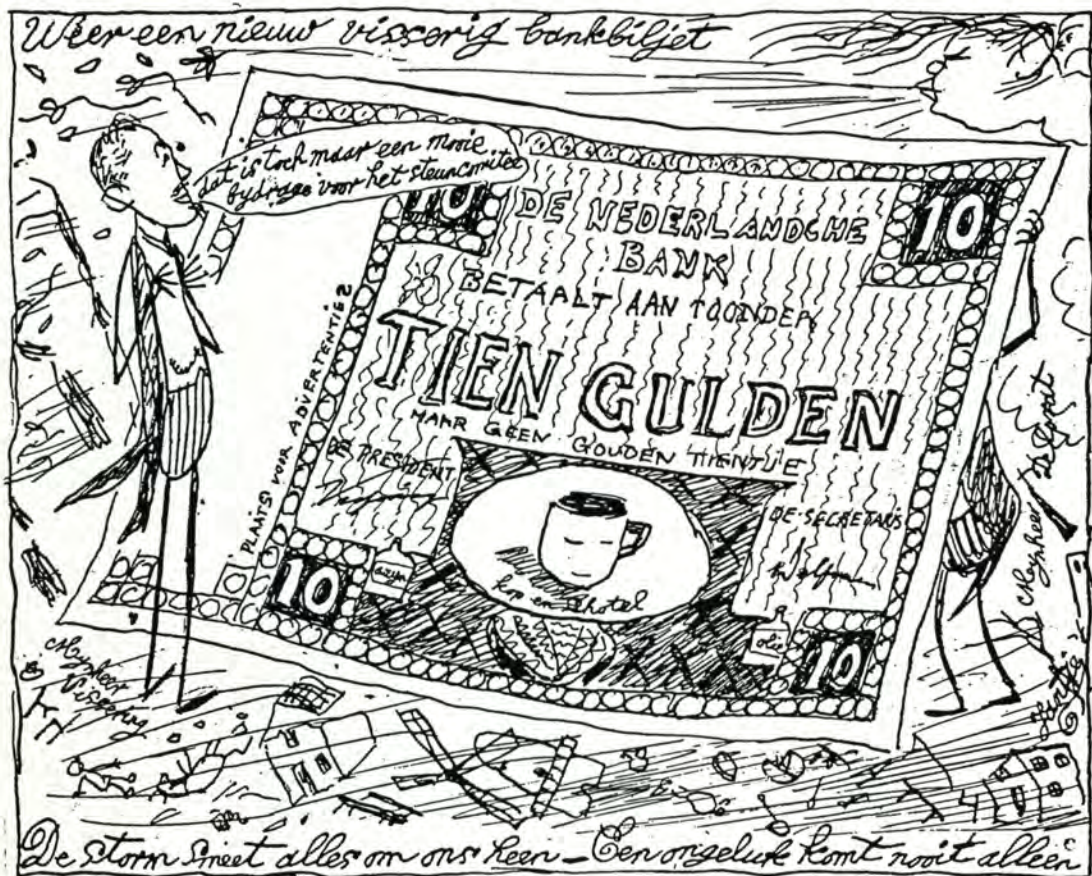
13. Visserige bankbiljetten

Ondanks de esthetische en technische kritiek op model-Mercurius, werd de ontwerper daarvan verzocht een f 10-biljet te ontwerpen ter vervanging van het fraudegevoelige biljet-Arbeid en Welvaart (gewijzigd model) dat in 1922 in circulatie was gekomen.

Reeds in 1923 kon een voorlopig ontwerp gepresenteerd worden dat op de voorzijde het portret van een Zeeuwse vrouw vertoonde. Deze droeg een Zuidbevelandse kap, herkenbaar aan de vierkante uiteinden der oorijzers, zoals katholieke vrouwen die droegen. Men had voor dit portret gekozen vanwege de tegenstelling in de witte kap en de sieraden die zich prachtig leenden voor een handgravure. Het historische portret zoals dat bij

model-Mercurius was gebruikt had men evenwel weer losgelaten, *vermoedelyk omdat een vervalser zich niet streng aan de lynen behoeft te houden voor het doen herkennen van de beeltenis*. Met andere woorden: het publiek herkende het historische portret 'te snel' waardoor het niet meer als beveiliging geschikt leek. Kort daarop maakte Jan Visser een studie van de kostuumcollectie van het Zeeuwsch Genootschap en stelde de Agent van de Bank te Middelburg¹ hem in de gelegenheid om een portret van één zijner dienstboden te maken, de uit Goes afkomstige Geertrui Walraven.²

Het resultaat bleek uit de drukproef die secretaris Delprat³ op 6 maart 1924 goedkeurde. Daarop was de trapeziumvormige kap van de katholieken vervangen door de grote schelpvormige 'Transvaalse' muts der protestanten. Nederland was uiteindelijk nog steeds een protestantse natie! Ook het personeel van de Bank was toenmaals voornamelijk van den P.G. Hetzelfde jaar 1924 werd met drukken begonnen, maar de kwaliteit bleek niet geheel te voldoen door een *minder frisschen en minder scherpem druk*. Men verhielp het evel:

Uit het Kladschrift van Jantje; De Groene Amsterdammer.

het motief van de oranjeappeltjes, die ook al op de 'lappen' van Van der Waay voorkwamen, werden scherper gegraveerd. Hierdoor ontstonden uiterlijke verschillen bij de eerste series van dit biljet dat vanaf 15 augustus 1925 in circulatie werd gebracht en dat *model-Zeeuwse boerin*, later *Zeeuwse vrouw* werd genoemd.

De biljetten werden gedrukt op machinaal vervaardigd veiligheidspapier van Van Houtum & Palm en hun afmeting was 10 cm bij 16,9 cm. Het watermerk bestond uit een motief: een zuiderzeebotter, waarvan de stand der zeilen was gecorrigeerd door bankdirecteur Van Vollenhoven⁴ die een verwoed zeezeiler was.⁵ Al eerder was voor het watermerk een motief gebruikt, namelijk bij model-Mercurius met een gevleugelde mercuriusstaf. Nu werd het watermerk bovendien uitgevoerd in *grote vlakken wit en daarnaast sterk uitvloeiende halftinten*. Hiermee werd voor het eerst *het schaduwwatermerk* bij de Nederlandse bankbiljetten geïntroduceerd.⁶ Voor de aanmaak van de egoutteurs of watermerkstempels moest men, evenals bij model-Mercurius, een beroep doen op buitenlandse stempelsnijders.⁷ Ook nieuw bij dit model was het onbedrukte gedeelte waarin het watermerk geplaatst was opdat dit beter herkend zou worden.⁸

De voorzijde was geheel uitgevoerd in blauwe plaatdruk waarvoor de gravures waren vervaardigd door H.L. Cheffer; de keerzijde bestond uit een guilloche-motief in paarse offset.

In 1930 en 1931 zijn proefseries van dit model gemaakt op papier van verschillende samenstel-

ling om de biljetten in de circulatie op slijtage te beproeven. Deze *proefbiljetten*⁹ hebben het afwijkende formaat van 9,8 cm bij 16,7 cm. Enkele jaren na de proefseries werd in 1934 een nieuw model ingevoerd, doch men besloot de voorraad 'Zeeuwse vrouw' op te gebruiken. Pas in 1940 werd de uitgifte gestaakt.¹⁰ In verband met de moeilijkheden bij de f10-coupure tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het biljet pas in 1945 buiten omloop gesteld.¹¹

Wederom was het oordeel der criticasters ongunstig. Op 10 augustus 1925 had een windhoos over Nederland geraasd, waardoor Borculo was verwoest. In de Groene Amsterdammer¹² verhiel *Jantje* in zijn *Kladschrift* de uitgifte van het biljet met de Zeeuwse vrouw tot het niveau van deze nationale ramp:

*De storm smeeet alles om ons heen,
Een ongeluk komt nooit alleen,
en noemde hij het spottend een visserig bankbiljet, een woordspeling op bankpresident Vissering en ontwerper Visser. Tevens bezorgde hij het de bijnaam kop en schotel.*

De keuze van de klederdracht versterkte, naar men zei, ongewenst het imago van Nederland als land van klompen en molens; het motief van rondjes en kruisjes werd opgevat als een onbedoelde reclame voor soep van het merk Oxo. Koos Speenhoff rijmde in het Rotterdamsch Nieuwsblad¹³: *Nederlanders, geldgenooten,/ Ziet ons nieuwe Muntbiljet (sic):/ Wat al wonderlijke dingen/ Daar maar weer zijn opgezet./ Links een halfgezonken tjotter,/ Die in mist en storm ver-*

Voorontwerp 1923 voor f10 - 1924 door J. Visser, 16 cm x 10 cm; coll DNB.

Goedgekeurde drukproef voor f10 - 1924 met paraaf van directeur-secretaris Delprat, 16,9 cm x 10 cm; coll DNB.

gaat./ Midden in: een Goesche Schoone,/ Zeer verbaasd dat ze daar staat./ Verder krullen, tierlantijnen,/ 't Is of alles haakt en kraakt .../ Net een architectenkrabbel/ Langs de teekenhaak gemaakt ... En onder de kreet *Weer mis achtte de Delftsche Courant*¹⁴ het lieve Zeeuwse meisje, dat snoezige scheepje en die honneponnige roosjes

geschikt als versiering voor een kinderkamer. Voor een nationaal handelsruilmiddel was iets anders nodig: *iets flinkers*.

Tijdens de malaise met het f25-biljet Mercurius had Visser opdracht gekregen een nieuw model te ontwerpen. Hollands moest het worden, doch nu

Voorzijde f20 - 1926, 17 cm x 8,9 cm; coll DNB.

bovendien flinker. Hij deed zijn naam eer aan en plaatste op het biljet *een stoeren visschersman in oliejas en zuidwester, de beide handen aan het stuurrad geklemd*. Maar inmiddels voelde de Bank sterke behoefte aan een f20-biljet en het ontwerp werd voor die coupure omgewerkt, terwijl voor 25 gulden het oude model met Willem van Oranje werd gehandhaafd, zij het in gewijzigde uitvoering.¹⁵

Het ontwerp werd in principe goedgekeurd op 1 juli 1925 en in januari 1926 kon met drukken worden begonnen. De biljetten kregen de naam *model-Schipper*, doch sinds 1987 spreekt men terecht van *model-Roerganger*.¹⁶ Ze werden gedrukt op machinaal vervaardigd veiligheidspapier van v/h Pannekoek & Co te Heelsum. Hun formaat was 8,9 cm bij 17 cm. De voorzijde werd bedrukt in zwarte plaatdruk op bruine offset, waarvoor de gravure werd gemaakt door R. Steinhausen (1883-1947). De keerzijde werd voorzien van een guilloche-motief in grijs-bruine offset. Het schaduwwatermerk bestond uit twee bijen, geplaatst in een lichtblauwe onbedrukte strook. Omdat het blauw hiervan niet waterbestendig bleek ontstonden bij het drukken kleurverschillen.

Het biljet kwam op 30 december 1926 in circulatie en werd aangemaakt tot 1938.¹⁷ Het werd in 1945 buiten omloop gesteld ingevolge de Geldzuivering.¹⁸

Ook dit model werd ongunstig door de pers onthaald. Het werd uitgemaakt voor *het nieuwe vod of het ontwistbare onschone biljet bij welks vervaardiging elk kunstzinnig inzicht volkomen ontbreekt* en voor *geldswaardig behangsel*.¹⁹

Binnenskamers had men het heimelijk over *de dronken zeeman*. Zelfs Enschedé vroeg zich van de schipper af *Hoe kykt hy eigenlyk? Onder woorden te brengen is het niet, maar karakteristiek is het stellig*. En daar was het om te doen: karakter bemoeilijkt namaak.

wordt vervolgd

noten

1. Mr G.J. Sprenger.
2. *Middelburgse Courant* 11 april 1925: *Dit is in zover onjuist, dat wel het kostuum van deze dienstbode als voorbeeld diende. Zij zelf echter niet. Het gezicht is geheel anders.*
3. Mr Guillaume Henri Marie Delprat (1867-1951), directeur-secretaris 1915-1933.
4. Joost van Vollenhoven (1866-1923), directeur van de Bank vanaf 1916.
5. P.J. SOETENS Roodborstjes en erflaters *De Bank 1814-1964. Jubileumuitgave voor het personeel van De Nederlandsche Bank ter gelegenheid van het*

- honderdvijftig-jarig bestaan* (Amsterdam 1964) 128.
6. Een watermerk wordt verkregen door verdikking of verdunning in het papier. Tot nu toe kende men het *lijnwatermerk*, dat slechts door verdunning wordt gevormd. Het *schaduwwatermerk* bestaat uit een combinatie van verdikking en verdunning; men spreekt in dit geval ook wel van *clair-obscur watermerk*. Vgl Nederlands Normalisatie-Instituut, *Papier; verklarende woordenlijst met vertalingen*, NEN 3376 (1975).
7. In casu W. Green and Son & Waite te Londen; in andere gevallen ook T.J. Marshall & Co te Londen of P. Couvez, stempelsnijder bij de Banque de France.
8. Bij de serie Erflaters, ontworpen door Oxenaar, noemt men dit onbedrukte gedeelte *het souche*.
9. *Proefbiljetten*, biljetten uit proefseries, zijn bedoeld om te beproeven hoe het biljet zich in de circulatie gedraagt; niet te verwarren met *testbiljetten*, biljetten die bankbiljettenverwerkende machines testen op hun vaardigheden, of *demonstratiebiljetten* ter demonstratie van de werking van geldautomaten.
10. Per 1 mei 1940, ingevolge *Circulaire* nr 279, dd 10 april 1940.
11. Per 1 januari 1945, ingevolge *Circulaire* nr 576, dd 21 oktober 1943, *Stcr* nr 207, dd 25 oktober 1943; nogmaals buiten omloop gesteld per 26 september 1945 ingevolge Geldzuivering 1945, *Stbl* F 169; totaal gecreëerd 63,8 miljoen stuks in series van 100.000 stuks.
12. 22 augustus 1925.
13. 29 augustus 1925; Jakobus Hendrikus Speenhoff (1869-1945), tekenaar, volkdichter en schrijver; de populairste Nederlandse vertolker van het levenslied.
14. 17 augustus 1925.
15. Zie paragraaf 11.
16. J. BOLTEN *Het Nederlandse bankbiljet en zijn vormgeving* (Amsterdam 1987) 58 e.v.
17. Oplage 10.856.566 stuks in series van 100.000 stuks.
18. Per 26 september 1945 ingevolge Geldzuivering 1945, *Stbl* F 196.
19. Resp. Jan D. Voskuil in *Weekblad van een Amsterdammer* 12 januari 1927, Otto van Tussenbroek in *De Groene Amsterdammer*, 22 januari 1927, *De Telegraaf* 10 februari 1927.

Tentoonstelling

HET KONINKLIJK PENNINGKABINET, NU EEN ECHT MUSEUM

Twee jaar na de verhuizing van het Koninklijk Penningkabinet vanuit de Haagse Zeestraat naar het Leidse Rapenburg en nadat hereniging met haar langdurig elders ondergebrachte verzameling had plaatsgevonden, werd dan eindelijk op 9 juni de expositieruimte, gelocaliseerd op de eerste verdieping van het Rijksmuseum van Oudheden, plechtig geopend en nog wel met twee tentoonstellingen tegelijk. De verwachtingen waren uiteraard hooggespannen, maar het uiteindelijk resultaat overtrof de stoutste dromen van degenen die getracht hadden zich vanuit de oude situatie in de Zeestraat, met in meer dan één opzicht gebrekkige mogelijkheden, voor te stellen wat er nu uit de bus zou komen. We hebben voor numismatische tentoonstellingen meestal genoeg te nemen met bijna tweedimensionale opstellingen in platte vitrines. Een eerste verrassing was dan ook dat met deze traditie vrijwel geheel gebroken is. Er zijn royale driedimensionale vitrines aangeschaft die van alle kanten een goed zicht op de inhoud bieden en die voorzien zijn van een uitgaande warme verlichting, die ook een belangrijke bijdrage levert aan de intieme sfeer van de gehele ruimte. Een volgende verrassing was dat ze ook nog driedimensionaal ingericht waren en dat tenslotte nog een extra dimensie was toegevoegd (verder dan vier ga ik niet) in de vorm van de onmiskenbare artisticeit, waarmee een en ander was opgebouwd.

Onder de titel *200 jaar verzamelen* is een nog altijd kleine, maar zeer geslaagde greep gedaan, niet alleen uit de oudste sinds 1751 door de Stadhouders bijeen gebrachte delen van de verzameling en de andere die daar in 1816 bijgevoegd werden, maar ook uit de talrijke daaraan later toegevoegde verzamelingen en losse aanwinsten, waarvan een deel nog geen maand tevoren was aangeschaft, zoals aan de voet van de monumentale trap al bleek waar een hele vitrine was gewijd aan de bij Christie's te Amsterdam geveilde collectie van de bekende numismaat Joop Berkman.

Voor het geoefend numismatisch oog is duidelijk dat men aan de verleiding om de vitrines met louter rariteiten en pronkstukken te vullen voldoende weerstand heeft kunnen bieden, al zal dat veel moeite en overleg hebben gevergd. Daardoor is er toch een goed evenwicht bereikt met voor ieder wat wils. Ook voor beginnende verzame-

laars zijn er voldoende herkenningpunten, de verzamelaar van Nederlandse Middeleeuwse, Provinciale, Stedelijke en Koninkrijksmunten komt goed aan zijn trekken. De argeloos binnenkomende toevallige bezoeker zal misschien van de ene verbazing in de andere vallen, maar ook voor deze zal dat oude geld gaan leven. Van een gewone hedendaagse portemonnaie met gewoon hedendaags geld eromheen stap je direct na binnenkomst via een antieke beurs, waarvan de rijke inhoud van oudvaderlandse muntstukken is uitgestort, in een ver verleden. In de vitrine met de Griekse en Romeinse munten uit de oudheid is een van de beroemde gouden medaillons te zien die in 1715 te Velp werden gevonden. Een ander zeer opvallend stuk is de gouden erepenning, door de Staten Generaal toegekend aan Admiraal Van Kinsbergen, een van de vlootvoogden die in 1781 strede bij de Doggersbank, met zijn bijna 800 gram ook letterlijk een van de gewichtigste. Het is een aanwinst uit 1861. De tegen de wanden geplaatste vitrines zijn voorzien van prachtige achtergrondvoorstellingen, passend bij de getoonde onderwerpen. Ook door het opnemen van andere historische voorwerpen worden de munten in de juiste context geplaatst. Een van de oudste penningkasten van het Kabinet, in 1816 vervaardigd door de bekende Haagse meubelmaker P.P. Horrix, staat tussen de vitrines. Erop staat een borstbeeld van Koning Lodewijk Napoleon,

wiens sinds 1808 gevormde collectie eveneens deel uitmaakt van het bezit van het Kabinet, maar wiens beeldenaar op de tentoongestelde munten ontbreekt. Diverse betaalmiddelen uit alle windstreken, van primitief tot modern zijn er ook. Uit de nogal grillige collectie buitenlands papiergeld worden enkele stukken getoond, variërend van alleen voor de ingewijde herkenbare rariteiten tot zeer recente; een kleurig geheel dat het onderwerp uitstekend illustreert. Een complete referentiecollectie van alle typen munten van het koninkrijk van 1814 tot heden is met een aantal representatieve biljetten uit deze periode in een conventionele vitrine ondergebracht. De bestudering is nog vergemakkelijkt door het invoeren van alle relevante gegevens over ieder type in een computerprogramma dat bestand is tegen het gebruik door leken.

Het onderwerp van de tweede tentoonstelling onder de titel *schepen met geld* is in zekere zin dankbaarder, omdat het een duidelijker samenhang vertoont dan de eerste. Getoond worden aspecten van de handelsactiviteiten van de VOC en dan vooral van import en export van de diverse muntmetalen, waaronder de grote zilverbaren, zoals die in grote hoeveelheden werden opgedoken uit het wrak van de Bredenhof, Japans staafkoper en vrachten munten uit het ene land, die elders met voordeel konden worden uitgegeven. Ook de resultaten van vermuntingen, zowel die in Patria tot de gebruikelijke handelsmunten als die in de talrijke handelsnederzettingen in de Oost tot munten passend in de diverse locale muntstelsels met gouden fanams en pagodas, zilveren roepies, koperen kasjes en rasis en tinnen pitjes. Er

is een vrijwel compleet overzicht van alles wat er sinds 1602 voor de VOC werd geproduceerd, nog aangevuld met allerlei merkwaardigs dat ter plaatse eveneens circuleerde uit aangrenzende rijken of voorafgaande bestuursperiodes. Van diverse rariteiten, waarvan het bestaan mij via 'Scholten' wel bekend was zag ik hier voor het eerst exemplaren. De namen van de muntplaatsen

Paliakate, Negapatnam en Pondicherry kwamen U al bekend voor, er zijn stukken uit nog meer muntplaatsen, al ontbreekt nog de voor de VOC op naam van de Mogolkeizer te Jaggermaikpoeram geslagen roepie. Ook de roepie op naam van William en Mary (zie pag. 368) kunt U er zien. Het een en ander is met allerlei niet numismatisch VOC materiaal tot smaakvolle groepen onderverdeeld, die verschillende aspecten van de handel tonen. Op het gebied van VOC tentoonstellingen zijn we inmiddels wel wat gewend, ook de munten uit die tijd waren al hier en daar te zien, maar toch nog nooit zo fraai als nu. De staf van ons penningkabinet heeft het zich niet gemakkelijk gemaakt en het predicaat Koninklijk ten volle verdiend. Dat scheidt wel verplichtingen voor de toekomst; hoewel ik met velen van mening ben dat deze tentoonstellingen van iedere rechtgeaarde muntenliefhebber tenminste twee bezoeken verdienen, kijk ik alweer uit naar wat er over een jaar voor ons gereed zal zijn. Als finishing touch zou nog gedacht kunnen worden aan een bescheiden gidsje dat ons ook het nagenieten thuis zou vergemakkelijken. Een nieuw museum is geboren; gefeliciteerd Hans Jacobi met je staf (Gay van der Meer, Jos van der Vin, Marjan Scharloo en Arent Pol).

N.L. Arkesteijn

MEDISCH REDACTIONEEL NASCHRIFT bij het artikel van L.J. Haak op p. 342 van het voorgaande nummer.

Het gebruik van zilver in de geneeskunde is al eeuwenoud. Evenals thans nog aan allerlei stenen en mineralen werd er een magische kracht aan toegeschreven, die nog zou worden versterkt door inwendig gebruik. Reeds de beroemde Arabische arts-filosoof Avicenna (Ibn Sina) had het in de tiende eeuw aanbevolen en toegepast als middel tegen ziekten van het hart en de bloedsomloop. In de Middeleeuwen gold zilver dat van het kruis van de handhellers uit Hall in Oostenrijk werd geschaapt als een probaat middel voor wondbehandeling. Later werd deze werking vooral toegeschreven aan het zilver van de Duitse en Hongaarse Madonna talers, maar alleen van die waarop Maria het kind rechts heeft. Nu weten we dat zilver(zouten) inderdaad een antiseptische werking hebben, waarvan tot voor kort op grote schaal gebruik werd gemaakt door het indruppelen van de oogjes van pasgeborenen met een oplossing van zilvernitraat ter voorkoming van ontsteking door de gonorrhoe bacterien. Litteratuur: Münsterer, H.O., Die Münze in der Volksmedizin. Med. Monatsschrift H 6/7 (1957) p.380-85 en 454-57.

N.L. Arkesteijn

Boekbespreking

J.N. VAN WESSEM *Nederlandse penningkunst* ('s-Gravenhage 1988) [met een bijdrage van G. Steyn]
SDU-Uitgeverij, ISBN 90-12-05726-4; 72 blz., f24,50

Aan het begin van zijn boek vermeldt J.N. van Wessem dat een eeuw geleden, in 1887, door Lambertus Zijl de eerste Nederlandse penning werd ontworpen waarmee een nieuwe weg werd ingeslagen. Het werk van Zijl komt verder niet meer ter sprake; Van Wessem gebruikt de vernieuwingspoging uit 1887 als rechtvaardiging om zich in dit boek vooral met kunstenaars bezig te houden die de afgelopen honderd jaar actief waren.

De opzet van *Nederlandse penningkunst* is biografisch. Van meer dan veertig kunstenaars geeft de auteur enkele personalia plus een impressie van hun werkwijze. Deze schetsjes zijn geordend in zeven hoofdstukken van ongelijke lengte. Enkele hoofdstukken bevatten minder dan twee pagina's tekst; het langste hoofdstuk telt acht bladzijden.

Van Wessem behandelt eerst vier grondleggers van de moderne Nederlandse penningkunst: Pier Pander, Fré Jeltsema, Toon Depuis en Chris J. van der Hoef. Daarna komt Jan Bronner (1881-1972) aan bod in een apart, maar uiterst kort hoofdstuk. Met de introductie van Bronner is een belangrijk accent in dit boek gelegd: hij wordt gepresenteerd als de geestelijke vader of grootvader van de meerderheid van de in dit boek besproken kunstenaars. Tekenend is bijvoorbeeld de titel van het hoofdstuk dat direct volgt op het korte stukje over Bronner. Dat hoofdstuk heet: *Kunstenaars die geen leerlingen van Bronner zijn geweest*. Later blijkt overigens, dat er nog wel meer kunstenaars geen leerling van deze penningkundige stamvader waren.

Acht leerlingen van Bronner staan in één hoofdstuk bij elkaar. Bronners negende leerling, Piet Esser, krijgt daarna een eigen hoofdstuk. Met Esser zijn we beland bij de meest vruchtbare vader van de penningkunst: 16 leerlingen van hem stelt Van Wessem in vier hoofdstukjes aan ons voor.

Met Bronner, Esser en hun leerlingen is de Amsterdamse Rijksacademie voor het voetlicht gezet als de belangrijkste leerschool van moderne medailleurs. Van Wessem wijdt vervolgens vijf portretten aan medailleurs die hun opleiding volgden aan de Koninklijke Academie in Den

Haag. Buiten de hoofdstad en de hofstad mogen we verder niet veel verwachten als het om scholing gaat; het volgende hoofdstuk is getiteld: 'Niet in Amsterdam, noch in Den Haag opgeleid'. Hier vinden we slechts één medailleur genoemd: Jos Reniers, opgeleid in Eindhoven door een leerling van Esser. Van Wessem's laatste hoofdstuk heet: 'Edelsmeden als medailleurs'. Hier krijgen we nog drie kunstenaars gepresenteerd.

Ik heb het boek met gemengde gevoelens gelezen. Het overzicht en de geschreven portretjes geven een aardig beeld van onze moderne penningkunst; bovendien is het boek rijk geïllustreerd. Maar ik vind de portretten van kunstenaars erg oppervlakkig geschreven. Ter verduidelijking van iemands werkwijze blijft de auteur vaak bij één penning van een kunstenaar stilstaan. Op zichzelf is dat wel aardig, maar Van Wessem geeft de lezers zelden een idee van de omvang en de variatie van een oeuvre. Neem bijvoorbeeld de beschrijving van het werk van Gerrit Jan van der Veen (1902-1944). In de eerste zin zegt Van Wessem dat hij een voorbeeld is *van een beeldhouwer met een ongeschokte, realistische kracht en een sterke verbeelding*. Die termen maken mij weinig duidelijk; de gebruikte woorden zijn cliché's. Vervolgens beschrijft en analyseert Van Wessem de penning die Van der Veen in 1933 maakte voor de Vereniging voor Penningkunst: 'Lucas van Leyden'. Dit werk is ook afgebeeld; in een paar zinnen leert Van Wessem ons hoe wij deze penning kunnen bekijken. Dat is nuttig. Maar wat heeft Van der Veen verder nog gepresteerd op het gebied van penningkunst? Daar gaat de auteur helemaal niet op in. De geschreven portretten van kunstenaars zijn heel beknopt. Ik vind het vervelend dat de auteur zijn teksten doorspekt met informatie die helemaal niets bijdraagt aan begrip voor iemands werkwijze. De eerste zin over Niel Steenberg begint bijvoorbeeld met de mededeling dat diens

vader graag had gezien dat zijn zoon notaris zou worden. Wat moeten we daar nu mee? Zo'n zin past in een uitgebreide levensbeschrijving van een kunstenaar, maar niet in een flinterdun portret. De auteur waagt het mijns inziens te weinig om een visie te geven op het werk van medailleurs. Persoonlijk vind ik bijvoorbeeld het oeuvre van Geurt Brinkgreve heel wisselvallig; hij heeft heel mooi, maar ook foeilelijk werk afgeleverd. Van Wessem presenteert één (mooie) penning van Brinkgreve. Daar zegt hij in een paar zinnen iets over. Verder geeft Van Wessem weer hoe Brinkgreve tegen zijn eigen werk aankijkt. En we vernemen dat de medailleur in de gemeenteraad heeft gezeten en nog enkele andere functies buiten de penningkunst heeft uitgeoefend. Jammer: ik had liever iets meer over het werk van de kunstenaar gelezen.

Visie op de penningkunst als zodanig biedt het boek wél. Die visie is zichtbaar in de selectie van medailleurs die besproken worden. De Amsterdamse Rijksacademie heeft voor bloei gezorgd; Esser is de grote animator van de Nederlandse penningkunst. Overigens geeft Van Wessem geen oordeel over de toekomst van de penningkunst nu Esser met pensioen is. De jongste medailleurs uit dit boek zijn geboren in 1950: die zijn dus nu van middelbare leeftijd. Gaat onze penningkunst een crisis tegemoet, nu er kennelijk geen jongere kunstenaars de moeite van het bespreken waard zijn? Van Wessem laat zich daar niet over uit, maar zijn selectie van medailleurs en zijn hoofdstuktitels geven te denken.

Aan het boek is een door Geer Steyn geschreven appendix toegevoegd over de verschillende technieken die een medailleur kan toepassen. Mijn eindoordeel over dit boek: informatief, maar oppervlakkig; een aardige introductie die heftig verlangen oproept naar een degelijke analyse van de moderne penningkunst.

Karel Soudijn

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97

7671 AT VRIEZENVEEN

TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

**MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL**

GROOTHANDEL — KLEINHANDEL — UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

Personalia

EEN NIEUWE CONSERVATOR OP HET PENNINGKABINET

Mevrouw drs G. van der Meer, sinds 1959 bij het Koninklijk Penningkabinet werkzaam als conservator van de Afdeling Penningen, heeft per 1 juli gebruik gemaakt van de VUT-regeling. We hopen later nog uitgebreider bij dit afscheid stil te

staan. Met ingang van dezelfde datum is in haar plaats mevrouw drs M. Scharloo benoemd. Mevrouw Scharloo studeerde van 1975 tot 1983 geschiedenis te Leiden, met als bijvakken kunstgeschiedenis en Italiaans. Sinds 1981 is zij op het Penningkabinet werkzaam, eerst als bibliothecaris en later tevens als museumassistent/educatief medewerker. In deze laatste hoedanigheid was zij verantwoordelijk voor de onlangs geopende tentoonstellingen van het Penningkabinet. Al eerder werkte zij mee aan het boek *Geld door de eeuwen heen / Klinkende munt* (1984).

muntenhandel Groningana

A. NAP

Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

door Frank Letterie

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten.

Goed reproduceerbare foto's met gegevens sturen aan F.T.S. Letterie, Hamminkweg 1, 7521 RB Vorden (05752-2697). Gelieve tevens te vermelden of foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

Stichting Informatica Humana

Marianne Letterie ontwierp recentelijk deze erepenning (gegoten, brons, 95 mm) voor de Stichting Informatica Humana. Doelstelling van deze stichting is de culturele uitwisseling tussen Japan en Nederland te bevorderen. De eerste penning is uitgereikt aan een Japanse hoogleraar in Groningen, die zich verdienstelijk heeft gemaakt voor een Haiku-project aan de Universiteit.

Voorzijde: een Sanskrit A, gekalligrafeerd door de vroeg-middeleeuwse monnik Kobo-Daishi, ontwerper van een van de twee Japanse alfabetten. Het ene heet 'Hiragana'.

Keerzijde: een wilgetak met water eronder; hiermee wordt zowel in Nederland als in Japan het voorbijlietende leven gesymboliseerd.

Sint Catharinagilde Eindhoven-stad, 1437-1987

Op Palmzondag 1486 werd het stadje Eindhoven door de Geldersen onder Robert de Marcha jr veroverd, geplunderd en in brand gestoken. Eén van de weinige archivalia die de brand overleefden is een gedeelte van de burgemeestersrekening uit het jaar 1437. Hierin wordt ondermeer vermeld, dat in dat jaar de 'Gesellen van Sunte Catelinen' 10 schilden ontvingen voor *caperen om het voelbeyart te dragen*. Kaproenen (mutsen met een ahangend schouderstuk) hadden veel te lijden van het in stoeten door het stadje ronddragen van allerlei uitbeeldingen, zoals gebruikelijk was bij bepaalde feestelijke gebeurtenissen. Eén zo'n scène was het 'Voelbeyart' of 'Ros Beyart', waarop de vier Heemskinderen waren gezeten. Het dragen werd gedaan door de gezellen of gildebroeders van het Schutsgilde van St. Catharina, een vereniging die heden ten dage nog bestaat.

De vermelding in het al genoemde archiefstuk toont aan dat deze vereniging de oudste is in Eindhoven. In 1987 werd het 550-jarig bestaan op luisterrijke wijze herdacht en door enkele sympathisanten van het oeroude gezelschap werd aan beeldhouwer **Niel Steenbergen** opdracht gegeven een penning te ontwerpen. De gegoten bronzen Jubileumpenning 1437-1987 is 93 mm groot.

Op de voorzijde is het 'Voelbeyart' afgebeeld. Het omschrift luidt DIE GESELLEN VAN SUNTE CATELINEN; midden onder de mantel van het paard staat het monogram NS, eronder nog VOELBEYART 1437. De keerzijde vertoont de beeltenis van St. Catharina van Alexandrië, de patrones van de stadskerk en het jubilerende gilde. Zij zit op de liggende romeinse keizer Maxentius (306-312). Op de keizer staat de Leeuw van Juda als symbool van Christus die het heidendom overwon (*Openbaringen* 5.5). In haar rechterhand houdt Catharina een opengeslagen boek op haar schoot, hetgeen erop wijst dat zij optrad als verdedigster van het Christendom. Met haar linkerhand houdt Catharina het zwaard vast, waarmee zij op bevel van keizer Maxentius onthoofd werd. De stralenkrans rond haar hoofd roept tevens remniscenties op aan het rad waarop zij gemarteld zou worden, maar dat door haar gebed uiteen sprong. Het driedelige omschrift luidt: DIE SCUT VAN ENDHOWEN, ST. CATHARINAGILDE EINDHOVEN-STAD, 1987.

Holland-Europa 88 Filacept, Den Haag

Prijspenning voor een filatelistische tentoonstelling die van 19 t/m 23 oktober gehouden zal worden in het Congresgebouw te Den Haag. De door **Frank Letterie** ontworpen penning wordt geslagen in verschillende maten en metalen.

Voorzijde: Europa op de stier, met de tekst HOLLAND EUROPA-FILACEPT DEN HAAG.

Keerzijde: een 'lauwerkrans' van tulpen, in het midden ruimte voor gravering van de onderscheiding.

Herinneringsmedaille voor dezelfde filatelistische expositie, bestemd voor alle deelnemers en medewerkers aan de tentoonstelling: ontworpen door **Frank Letterie**, geslagen in brons in diverse maten.

Voorzijde: bezoekers van de tentoonstelling met het woord FILACEPT.

Keerzijde: het silhouet van het Congresgebouw boven en de Haagse ooievaar onder een rechthoekig vlak bestemd voor graveringen; de bestemming blijkt uit het omschrift TER HERINNERING AAN HOLLAND-EUROPA 88 FILACEPT DEN HAAG.

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Secretariaat: N.A.J. Visser, Van der Meystraat 1, 1815 GP Alkmaar, 072-120041, giro 96820.

Penningbestellingen: M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, 01830-26543.

Penninguitgifte

Penning 1988-1 *100 jaar Concertgebouw* (Eefke Cornelissen) zal later dan aangegeven in aflevering 2 worden verzonden. Penning 1988-2 *Rembrandt* (V.P.S. Esser) zal in het najaar aan de leden worden toegestuurd. De *Huwelijkspenning* (Pépé Grégoire) zal als extra penning uitgegeven worden; meer informatie hierover vindt u in een volgende aflevering.

Videoband

De video-band, welke tijdens de tentoonstelling 'Nederlandse Penningkunst' in het Singer Museum te Laren werd getoond, is te bestellen bij mevrouw M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem (01830-26543). De prijs bedraagt f50 exclusief verzendkosten.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

Bijeenkomst te Zierikzee

Op zaterdag 28 mei j.l. is de voorjaarsbijeenkomst gehouden te Zierikzee, in de 'Vierschaar', de grote benedenzaal van het stadhuis. Na de huishoudelijke vergadering volgde 's ochtends nog een rondleiding door de stad onder leiding van enkele deskundige gidsen.

Het middagprogramma opende met een welkomstwoord van burgemeester mr J.J.P.M. Asselbergs. Daarna volgden twee lezingen. De eerste was een inleiding op de penningexpositie 'De strijd tegen het water', voorbereid door ons bestuurslid dr ir H. Gerritsen, die ook de catalogus samenstelde. Aangezien hij wegens plezierige familieomstandigheden in Brazilië vertoefde, werd deze voordracht verzorgd door voorzitter E.J.A. van Beek. Na een kort overzicht van de inhoud van de expositie, ging de heer Van Beek aan de hand van dia's in op de thema's die op de tentoongestelde penningen voorkomen en sprak hij over de symboliek waarmee men door de eeuwen heen de voortdurende strijd tegen het water uitbeelde.

Hierna sprak dr J.W. van der Dussen over de

economische problemen rond het beleg van Zierikzee door de Spanjaarden in 1575-1576 en de in deze periode door de stad uitgegeven series noodmunten. De eerste emissie vond nog vóór het beleg plaats in 1574 om het bootsvolk te betalen. De tweede emissie werd tijdens het beleg geslagen om de stadsfinanciën aan te vullen en de derde emissie werd na de inname geslagen om de oorlogsschatting te kunnen betalen.

De openingshandeling van de tentoonstelling 'De strijd tegen het water' werd verricht door burgemeester Asselbergs. Hij plaatste een zojuist door het Genootschap aan het stadhuis museum geschonken penning op de daarvoor bestemde plaats in de vitrine. De aanwezige leden ontvingen de catalogus van de tentoonstelling en een poster met de oudste tentoongestelde penning, geslagen ter herinnering aan de Allerheiligenvloed van 1570.

De expositie 'De strijd tegen het water' is tot stand gekomen met steun van het Stadhuis museum te Zierikzee en het Waterloopkundig Laboratorium te Delft. De tentoonstelling is nog tot 30 september 1988 op werkdagen te bezichtigen van 10.00-12.00 en 13.00-17.00 uur, in het Stadhuis museum, Meelstraat 6-8 te Zierikzee.

Bijeenkomst te Anholt

Op zaterdag en zondag 2 en 3 juli vond de gebruikelijke driejaarlijkse ontmoeting plaats met onze Duitse zustervereniging, de Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete. Vanuit Nederland waren zesendertig deelnemers gekomen voor de beide thema's: de muntslag te Anholt en de waterburchten in de omgeving van Bocholt. De bijeenkomst begon in de Wasserburg Diepenbrock, waar na het welkomstwoord van gastheer prof. dr P. Berghaus drie lezingen werden gehouden door de heren Ilisch, Grolle en Berghaus zelf.

Dr P. Ilisch toonde met behulp van dia's de Anholtse munten uit de collectie van het Landesmuseum te Münster. De heer J.J. Grolle gaf aan de hand van een speciaal voor deze gelegenheid samengestelde publicatie, een voortreffelijk overzicht van de onderlinge verwantschappen van de geslachten die geregeerd hebben over Bronckhorst, Reckheim, Batenburg, Borculo, Anholt, Stein en Gronsveld, en van de muntheren uit deze geslachten. Professor Berghaus gaf een eerste indruk van het onderzoek naar vondsten in India van Romeinse munten, van de late Republiek tot Byzantijnse munten uit de zesde eeuw, waarbij opviel dat veel keizersportretten diepe inkervingen vertoonden die niet te verklaren zijn door sporen van echtheids- of gehalteonderzoek. Na de lunch begaf het gezelschap zich naar Anholt, waar archivaris mr D. van Krugten ons

rondleidde in het kasteel en een toelichting gaf op de expositie die hij speciaal voor deze gelegenheid had ingericht. Deze tentoonstelling bevatte onder andere de complete serie Anholtse muntstempels van 1573 en de archivalia die daarop betrekking hebben. De eerste dag werd afgesloten met een geanimeerd borreluur en een diner in Bochoolt.

's Zondags werden onder leiding van onze voortreffelijke gastheer prof. Berghaus, de waterburchten Raesfeld en Lembeck bezocht. Daarna heeft een kleinere groep nog een bezoek gebracht aan 's-Heerenberg, waar conservator drs R.R.A. van Gruting een uitgebreide toelichting gaf bij de expositie 'Graaf Hendrik van den Bergh 1573-1638'. Deze tentoonstelling geeft een interessant beeld van een deel van de Tachtigjarige Oorlog aan de hand van het leven van graaf Hendrik, de belangrijke Spaanse veldheer die tegenstander was van zowel Maurits als Frederik Hendrik en die in 1632 overliep naar de Republiek. Deze expositie is nog tot 23 oktober te bezichtigen in De Oude Munt te 's-Heerenberg.

Najaarsvergadering te Leiden

De najaarsvergadering van het Genootschap zal plaats vinden op zaterdag 15 oktober te Leiden in het Rijksmuseum van Oudheden, waar het Koninklijk Penningkabinet als gastheer zal optreden.

Openbare veilingen en schriftelijke veilingen, maandelijksse prijslijsten incl. behaalde prijzen: jaarabonnement 1.000 Bfr.

OUDHEID - MIDDELEEUWEN - MODERNE TIJDEN

JEAN ELSSEN N.V.

numismaat

TERVURENLAAN 65, BUS 1,
1040 BRUSSEL - BELGIË
TEL.: 09-3227346356
PCR.: 000-0831217-24

Muntennieuws

door J.C. van der Wis

Afkortingen

Al = aluminium; Ag = zilver; Au = goud;
Br = brons; Cu = koper; Fe = ijzer;
Mag = magnimat; Me = messing; NBS = Nickel bonded steel (met nikkel geplaatste staal); Ni = nikkel; Proof = geslagen met gepolijste stempels op gepolijste muntplaatjes; RVS = roestvrij staal; Sn = tin; Vir = virenium; Zn = zink

BONDSREPUBLIEK DUITSLAND

10 mark 1988; Ag 0,625; 32,5mm; 15,5g
Herdenkingsmunt op Carl Zeiss (1816-1888). Deze munt zal in december van dit jaar worden uitgegeven; de oplage bedraagt 8,35 miljoen en de muntplaats is Stuttgart (muntteken F).

GROOT-BRITTANNIE

1 pond 1988; Vir; 22,5mm; 9,5g
Een nieuwe variant van deze denominatie, op de keerzijde staat ditmaal het koninklijke wapen met de Engelse luipaarden, de Schotse leeuw en de Ierse harp, erboven de kroon van de Heilige Edward. Voor verzamelaars zijn ook zilveren exemplaren geslagen.

EXCLUSIEVE VERKOOP

VAN CA. 700 KONINKRIJKSMUNTEN, WAARONDER VELE (ZEER) ZELDZAME EXEMPLAREN.

MEER DAN 50 HIERVAN ZIJN MET GEPOLIJSTE STEPELS GESLAGEN.

HIERONDER EEN BLOEMLEZING UIT ONZE AANBIEDING:

- diverse dubbele, hele en halve negotiepenningen
- 10 gulden 1818 U, 1819 U, 1822 U
- 10 gulden 1830 U over 1828
- 10 gulden 1892 en 1895 over 1891
- zilveren dukaat of rijksdaalder 1815
- 1 gulden 1820 U op dubbele zwaarte
- 1 gulden 1850
- 1/2 gulden 1846 en 1850
- 25 cent 1817 U
- 25 cent 1819 U en 1822 B
- 10 cent 1819 U en 1823 B
- 5 cent 1819 U, 1822 U en 1848
- 2 1/2 cent 1942 Zink
- 1/2 cent 1819 U

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.,
Herengracht 434-440,
Amsterdam.

HBU

Bel voor toezending
gratis verkooplijst:
(020) - 29 80 12.

RIETDIJK bv *Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties*

- ★ De commissie bedraagt 15% (incl. btw en verzekering) van de opbrengst en f 2,- kavelgeld.
- ★ Op grotere objecten is reductie mogelijk en worden eventueel renteloze voorschotten verstrekt.

Inzendingen zijn mogelijk ten kantore van maandag t/m zaterdag van 10.00-16.00 uur, of per aangetekende post. (Grotere collecties kunnen desgewenst afgehaald worden).

RIETDIJK bv (Dir. M.M.A. Lichtendahl)
Noordeinde 41 (schuin t/o het Paleis)
Den Haag
tel. 070-647831, b.g.g. 647957

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

stichting bevordering numismatiek

PROGRAMMA MUNTENBEURZEN 2e HALFJAAR 1988

DORDRECHT	Zaterdag 20 aug. Oude stadhuis Stadhuisplein	HOENSBROEK/ HEERLEN	Zondag 23 okt. Kasteel Hoensbroek Klinkertstraat 118
DEN HAAG	Zaterdag 10 sept. Ned. Congresgebouw Churchillplein	ROTTERDAM	Zaterdag 26 nov. Groot handelsgebouw bij Centraal Station
AMSTERDAM	Zondag 18 sept. Damrak zaal Ministerie aan Nieuwe Kerk	AMSTERDAM	Zondag 27 nov. Damrak zaal Ministerie aan Nieuwe Kerk
ROTTERDAM	Zondag 25 sept. Groot handelsgebouw bij Centraal Station	DEN HAAG	Zondag 11 dec. Ned. Congresgebouw Churchillplein
MAASTRICHT	Zaterdag 22 okt. in het Maaspaviljoen Maasboulevard 101 (bij de Kennedy-brug)	Alle SBN-beurzen staan onder auspiciën van de	

ALLE BEURZEN VAN 10.00 TOT 16.00 UUR TOEGANG GRATIS

Wenst u ons landelijk beursprogramma thuis te ontvangen stuur dan een verzoek aan:
Stichting SBN - Postbus 288 - 8000 AG ZWOLLE

Munten Verkoop Expositie

zaterdag 17 september a.s.
van 11.00 - 16.00 uur - gratis entree

Voor verzamelaars een unieke gelegenheid
om hun collectie te completeren

halve centen, centen, halve stuivers, stuivers en
andere munten, kwaliteit lager dan zf./pr.

met kortingen van
10% 20% 30% 40% en 50%
beneden katalogusprijs

inkoop en gratis taxatie

EXPOSITIE

Munten van Alexander de Grote

(336 - 323 v. Chr.)

Spaar en Voorschotbank

Munt en Penningkabinet

Torenplein 7 Surhuisterveen Tel. 05124-1925

Utrecht
1670 smedengilde

J. B. Westerhof

NUMISMAAT

*gespecialiseerd in provinciale munten, historie en
moderne penningen van alle landen*

Inkoop, verkoop, taxaties, veilingen

Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97

7671 AT VRIEZENVEEN

TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

**MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL**

GROOTHANDEL - KLEINHANDEL - UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

RIETDIJK bv

*Gespecialiseerd in het
veilen van Numismatische
collecties*

-
- ★ De commissie bedraagt 15% (incl. btw en verzekering) van de opbrengst en f 2,- kavelgeld.
  - ★ Op grotere objecten is reductie mogelijk en worden eventueel renteloze voorschotten verstrekt.
-

Inzendingen zijn mogelijk ten kantore van maandag t/m zaterdag van 10.00-16.00 uur, of per aangetekende post. (Grotere collecties kunnen desgewenst afgehaald worden).

RIETDIJK bv

(Dir. M.M.A. Lichtendahl)

Noordeinde 41 (schuin t/o het Paleis)
Den Haag
tel. 070-647831, b.g.g. 647957

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

BATAVIA

Classical Coins & Banknotes

G. J. Rietbroek - numismaat
Zoutmanstraat 32
Den Haag
tel.: 070-451772

in- en verkoop van:

antieke munten
provinciale munten
koninkrijksmunten
buitenlandse munten
penningen
primitief geld
bankbiljetten

tevens hebben wij een
grote collectie boeken,
catalogi en accessoires

Lid

onze winkel is geopend:

dinsdag t/m zaterdag
tussen 10.00 uur en 18.00 uur

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 020-230261
242380

Vraag
onze
gratis
veiling
catalogus

*"voor klinkende
munt"*

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

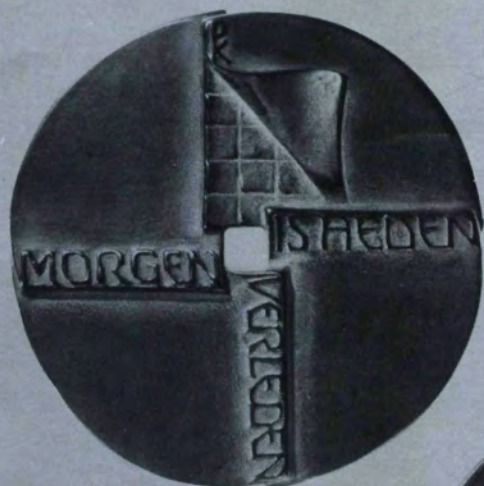
Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-230261/242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Beëdigd Makelaars en Taxateurs

munt- en penningkundig nieuws

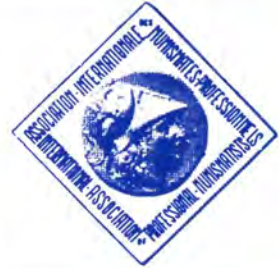
oktober/november 1988
12e jaargang no. 5

de beelden naar
de pssigswaal

NUMISMAAT

SEDERT 1880

**MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMIS-
MATIQUES - VENTES PUBLIQUES -
ARCHEOLOGIE**

**MUNTEN - PENNINGEN -
NUMISMATISCHE
BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN**

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21

1016 GD Amsterdam
Postgiro 9922

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek, voor Nederland en België. Publikatie van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Redactie

N.L.M. Arkesteijn
F.T.S. Letterie
A. Pol
K.A. Soudijn
J.N. van Wessem
J. C. van der Wis

Redactieadres

Postbus 11028, 2301 EA Leiden
071-120748

Uitgever

Vonk/Uitgevers b.v.
Postbus 420, 3700 AK Zeist
Telefoon 03404-54000
Postgiro 3808080, t.n.v. 'De Beeldenaar' te Zeist.

Abonnementsprijzen

Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: f 32,-
Overige landen: f 58,-
Losse nummers: f 6,- (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers.
Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertentie-exploitatie

Inlichtingen en tarieven:
Bureau Nassau
Jan van Nassastraat 12
2596 BT Den Haag
Telefoon 070-264731
U kunt ook uw advertenties direct inzenden aan de uitgever,
Postbus 420, 3700 AK Zeist.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de uitgever.

© Copyright
Vonk/Uitgevers b.v.

ISSN 0165-8654

Op de voorplaat:
Verenigingspenning 1987-1
door Jannes Limperg

<i>Verenigingspenning 1987-1: Het Nederlands Openluchtmuseum</i>	399
<i>Onbekend maakt onbemind. Munten in de wereld van de Islam</i>	401
<i>Een zilveren slagpenning van Guus Hellegers</i>	405
<i>Het Nederlandse bankbiljet</i>	406
<i>De Wisselbank van Hamburg en die van Venetië, Amsterdam en Neurenberg op zgn. Bank-portugalesers</i>	409
<i>Penningnieuws</i>	415
<i>Boekbespreking</i>	420
<i>Personalia</i>	422
<i>Aanvullingen op het supplement van de 'Gouden Benelux'</i>	423
<i>Verenigingsnieuws</i>	425
<i>Extra uitgave van de Vereniging voor Penningkunst: een huwelijks- of relatiepenning</i>	425
<i>Muntennieuws</i>	426
<i>Tentoonstelling</i>	426

Verenigingspenning 1987-1: Het Nederlands Openluchtmuseum

door Geer Steyn

Toen het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst aan Jannes Limperg vroeg een penning ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van het Openluchtmuseum te ontwerpen, konden we nog niet vermoeden dat minister Brinkman het plan had opgevat het museum te sluiten. Hoe het museum zich met succes verzette, hebben we in de kranten kunnen volgen. Bij haar bezoek in juni 1987 kreeg de Koningin een zilveren exemplaar van de verenigingspenning aangeboden: de penning kreeg hiermee een welhaast politieke betekenis.

De penning is rank van karakter en valt op door zijn kleurverschillen en het vierkante gaatje in het midden; groot Ø 65 mm, in brons gegoten door de firma Argentor te Haarlem en door Jannes Limperg zelf gepatineerd.

Zowel de voor- als de achterzijde zijn uit vier lamellen opgebouwd, die als een soort diafragma over elkaar heen schuiven waardoor op natuurlijke wijze het middelpunt als ruimte open blijft. Dit enigszins bol over elkaar heen schuiven heeft een fraaie afwisselende penningrand doen ontstaan, zowel in de contour als in de dikte van de penning.

De voorzijde

Drie van de lamellen vermelden de tekst MORGEN IS HEDEN VERLEDEN, bedacht door de directeur van het museum, de heer Puijenbroek. Jannes Limperg heeft deze tekst zo geplaatst op het penningvlak dat qua vorm een lichte associatie met molenwieken ontstaat. Veel meer dan een vormassociatie is het niet, want qua inhoud moeten we de tekst, die in drie delen is geknipt, toch van links naar rechts en vervolgens naar onderen lezen.

Indien de molenwieken-gedachte erg belangrijk was, had de tekst dwingend d.w.z. in een andere volgorde op het vlak geplaatst moeten worden: immers de wieken van een molen draaien tegen de klok in.

De belettering doet aan een handschrift denken met name de 'E' heeft het hoekige van een drukletter verloren. Het geheel van de letters straalt een warm geboetseerd karakter uit.

In de vierde lamel, bovenaan, onthult de omgeslagen molendoek een fel gekleurd tegelveld. Tegels vormen een belangrijk onderdeel van de keramische collectie van het museum. Limperg heeft dit onderdeel heel nadrukkelijk anders gepatineerd dan de rest van de penning. Het lijkt wel alsof het omgeslagen flapje, gepolijst in sterk kleur- en vormcontrast met de tegels, de penning nog dunner doet schijnen. Het PK-vignet staat hoog in de penning en wordt net niet omgeslagen.

De voorkant is uit vier delen opgebouwd die met een lichte bolling over elkaar heen liggen. Elk onderdeel heeft zijn eigen individualiteit en is compositorisch rondom het vierkante gat hecht aan elkaar gebonden. Qua vorm wekt de voorzijde een sterke en evenwichtige indruk.

De achterzijde

Het diafragerende karakter wordt op de achterzijde nog sterker benadrukt. Alles draait om het gaatje. De tekst HET NEDERLANDS OPENLUCHT MUSEUM 1912-1987 is zodanig op het penningvlak gecomponeerd, dat het overelkaar-schuiven van de platen sterk werkt. Ronduit een vondst is de plaatsing van 'OPEN' en 'LUCHT' rondom het vierkante gat.

De belettering op de achterzijde doet iets afstandelijker aan dan die op de voorzijde. De letters zijn kleiner en zitten dichter op elkaar. De rust van de vier velden zorgt ervoor dat de tekst toch helder en duidelijk leesbaar blijft.

Met uiterste zorg heeft Jannes Limperg iedere penning verschillende keren moeten patineren. Dat heeft hem maanden gekost en een armblessure bezorgd. Die moeite en pijn is zeker beloond: het is een prachtige moderne penning geworden, dunner dan dun zonder iel te zijn, fijnzinnig en helder van vorm.

Gelderland
Denier, Nijmegen

J. B. Westerhof

NUMISMAAT

gespecialiseerd in provinciale munten, historische en moderne penningen van alle landen
Inkoop, verkoop, taxaties, veilingen.

Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten

Onbekend maakt onbemind

Munten in de wereld van de Islam

door L. Boezelijm

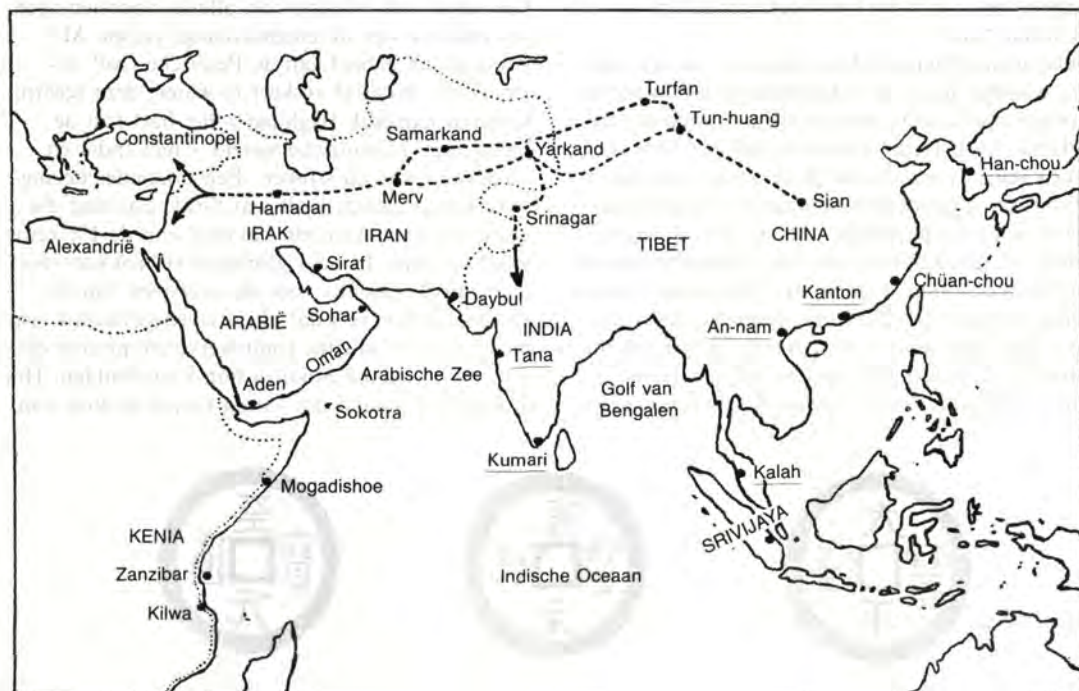
8. Handel en wandel omstreeks het jaar 1000

In de reeks afleveringen over dit onderwerp, die uiteraard de loop der geschiedenis volgt, is het goed zo nu en dan bij het behandelde stil te staan met een wat afstandelijker kijk op de gebeurtenissen. Dit blad bestaat mede bij de gratie van hen die zich interesseren voor het verschijnsel 'geld' en daarvan somtijds veel studie maken. Wij willen ons nu echter niet zozeer beperken tot allerlei wetenswaardigheden over bepaalde munten, maar onze aandacht eens richten op de 'geldstroom' waarvan in allerlei macro-economische verhandelingen sprake is. Als we dit begrip nader op ons laten inwerken, blijkt dat er altijd een tegengestelde stroom bestaat, namelijk de goederen- en dienstenstroom. Wie dus naar het hoe en waarom van bepaalde munten vraagt, zal zich moeten verdiepen in die stromen – dit doende komt opnieuw een fascinerend facet van de numismatiek tot leven, namelijk de economische geschiedenis. Daarom zullen we ons bezig

moeten houden met produkten en producenten, vervoersmogelijkheden, klimatologische omstandigheden, verschillen in levensstandaard en maatschappelijke ontwikkeling en wat al niet meer. Dan blijkt de geschiedenis oneindig veel kleurrijker en gewoon-menselijker te zijn dan een wat dorre opsomming van vorsten met hun kennelijk onvermijdelijke oorlogen en bijbehorende jaartallen. Die achtergronden hoop ik voor u in deze aflevering te schetsen door een aantal destijds belangrijke handelsroutes onder de loupe te nemen. Allereerst moeten we ons dan goed realiseren dat de hierna te beschrijven handelscontacten langs en door Azië een geheel Aziatische aangelegenheid was. Het zou nog eeuwen duren voordat zelfstandig opererende Europeanen in enig aantal in Azië ten tonele verschenen. Rond het jaar 1000 hadden de volken van het Midden-Oosten reeds lang kennis van zaken waarvan de Europeanen bitter weinig wisten of zelfs nog in het geheel geen weet hadden. Achtereenvolgens komen ter sprake de bekende Zijderoute, de handel langs de Zuidkust van Azië en de Oostafrikaanse route; de zgn. Wolgaroute komt later nog aan bod.

1. De Zijderoute

Dit is voor ons de meest tot de verbeelding sprekende handelsweg, wellicht als gevolg van de reisverhalen van Marco Polo van enige eeuwen later.

Het handelsterrein der moslim-kooplieden.

De grenzen van het Islamitische gebied van omstreeks het jaar 1000 zijn gestippeld weergegeven, de trajecten van de Zijderoute d.m.v. een lijn; de namen van de Islamitische handelsvestigingen in den vreemde zijn onderstreept.

Dit genre verhalen heeft de mensen altijd al geboeid, vooral als er ook sprake was van die geheimzinnige met rijkdommen lokaal wereld van het zo verafgelegen Centraal- en Oost-Azië. De benaming 'zijderoute' of 'zideweg' zou ons op het verkeerde been kunnen zetten, want zijde was slechts één der vele getransporteerde producten. In feite waren er meerdere zijdewegen te onderscheiden, die alle het verre China in aanraking brachten met het Midden-Oosten met haar verbindingen naar Rome, Constantinopel en Alexandrië. Tevens bestond er nog een zijtak via Kashmir naar India. De route was al van heel oude datum, want de Romeinen – onbekend met de wijze waarop zijde werd geproduceerd – waren zozeer gecharmeerd van deze stof dat zij bereid waren het met goud te betalen. Zoals bekend heeft de hang naar luxe artikelen het Romeinse Rijk schatten aan goud gekost, die alle wegvloeden naar Azië. Ondanks alle ontberingen en acuut levensgevaar bleef de route in gebruik, tot dat het China van de Ming-keizers (1368-1644) zich meer en meer afzonderde van het Westen. Eeuwenlang hebben zo de karavanes goud, wol, linnen, ivoor, amber, enz. naar het Oosten gebracht, terwijl het Westen werd voorzien van zijde, bont, keramiek en lakwerk; overigens was de route niet alleen in materialistische zin belangrijk, want tevens vond contact plaats tussen twee werelden met hun eigen denkbeelden en religies, hetgeen zeker zijn invloed heeft gehad op Centraal-Azië.

Duizenden kilometers lang waren de diverse routes, waarbij altijd de Taklamakanwoestijn moest worden doorkruist; deze woestijn – waarvan de bekende Sven Hedin opmerkte dat het 'de verschrikkelijkste en gevaarlijkste woestijn ter wereld' was, is bovendien nog aan drie zijden omgeven door hooggebergte. Alsof hitte, droogte, koude en eenzaamheid nog niet voldoende waren, had men ook nog te doen met Tibetaanse roversbenden en dit alles heeft menigeen het leven gekost. Het bestaan van deze handelsweg heeft numismatisch gezien geen sporen achtergelaten. China gebruikte reeds eeuwen zijn bekende cash-

munten van koper of brons en zou dat nog eeuwen blijven doen; dit materiaal was uiteraard niet interessant voor de handelaren van het Midden-Oosten. Veelal zal het dus bij echte goederenruilhandel zijn gebleven, aangevuld met betaling in edel metaal – al of niet in gemunte vorm. Het goederenverkeer op deze en de volgende zee-routes hebben tot slot geleid tot het opwekken van de begeerte die in latere eeuwen Europese volken zou bewegen zèlf de gewenste goederen te gaan halen, hetgeen menige fraaie en zwarte bladzijden in de koloniale geschiedenissen heeft opgeleverd.

2. De handel langs de Zuidkust van Azië

Reeds lang voordat de Portugezen in 1498 als eerste West-Europeanen India bereikten, bestond langs de gehele Zuidkust van Azië een levendige handel, onderhouden met zeegaande schepen. Deze scheepvaart werd mogelijk gemaakt door klimatologische omstandigheden: in de Arabische Zee en de Golf van Bengalen kon men gebruik maken van de in de maanden november t/m maart heersende N.O.Moesson en in mei t/m september van de Z.W.Moesson; in de Zuidchinese Zee waaien dezelfde winden in dezelfde perioden. Via deze routes werd uiteraard aanmerkelijk meer vervoerd dan over de zijdeweg, daar men toen reeds schepen uitreedde die behalve de lading ook nog ongeveer 1500 personen konden vervoeren met inbegrip van allerlei voorzieningen ten behoeve van de maandenlange reizen. Met name in het gebied van de Perzische Golf bestond een intensief verkeer te water: deze zeearm verbindt namelijk Bagdad – het hart van de toenmalige Islamitische wereld – met India en verderweg gelegen streken. Een bijzonder belangrijke haven aan de Golf was Siraf, een stad die na de aardbevingen aan het eind van de 10e eeuw werd verlaten. In haar glorietijd vertrokken vandaar talrijke djonks voor de oversteek van de Arabische Zee, iets dat altijd levensgevaarlijk was mede door de talrijke rondzwervende piraten die o.a. op het eiland Sokotra hun basis hadden. Het duurde een maand om vanuit Oman de kust van

a.

b.

c.

Een drietal chinese cash van keizer T'ai Tsung, 976-998:

a) T'ai-p'ing t'ung-pao (geldige munt uit de regeringsperiode T'ai-p'ing 976-984)

b) Shun-hua yuan-pao (hemelse munt uit de regeringsperiode Shun-hua 990-994)

c) Chih-tao yuan-pao (hemelse munt uit de regeringsperiode Chih-tao 995-998)

Koperen kahavanu van Rajaraja I, die van 985 tot 1014 regeerde over het Chola-rijk in Zuid-India; in 993 veroverde hij Ceylon.

Malabar te bereiken. Vandaar hadden de zeevaarders enkele dagen nodig om Ceylon te kunnen aandoen en na weer een maand kwamen ze aan bij Malakka. De reis ging dan verder naar b.v. Java, Vietnam en China. Dit laatste land was bij de Islamitische kooplieden zeker niet onbekend, want uit deze tijd zijn reisverslagen bewaard gebleven van hen die aan het Zuidchinese hof werden ontvangen. De Islamitische 'kolonie' in Khan-Foe (het huidige Kanton) was dermate groot dat Chinese auteurs berichtten dat hun aanwezigheid een gevaar betekende voor de veiligheid van de staat!

De terugreis kon pas dan worden aanvaard als de moessonwinden omsloegen, reden waarom de reitourschepen maandenlang bij Atjeh voor anker lagen. Van alles en nog wat werd verscheept: China, dat in 980 zijn buitenlandse handel had gemonopoliseerd, importeerde tegen een heffing van 30% invoerrechten ivoor, schildpad en rhinoceroshoorn uit India en Afrika naast koper en kamfer. De import in de Islamitische landen vanuit Azië – over de handel met Afrika straks – bestond uit o.a. kostbare houtsoorten uit Cambodja, koper en tin uit Malakka, parels, edelstenen, suikerriet, ijzer, staal en timmerhout uit India. Vooral aan dit laatste bestond een voortdurend gebrek, zodat de huizen en het meubilair in de havensteden van Arabië, Irak en rond de Perzische Golf veelal zijn gemaakt van Indisch hout. Nog een klein amusant voorbeeld tot slot: de Zuidarabische en Perzische handelaren hebben schatten verdiend met de uitvoer van paarden naar India. De dieren waren namelijk in het Noord-oosten aldaar zeer gezocht. De nieuwe eigenaars voederden hun nieuwe bezit echter merkwaardigerwijs met gerechten als rijstebrij met suiker, zodat door de handenwrijvende verkopers regelmatig nieuwe ladingen op speciale paardenjonken naar de Coromandelkust werden verscheept.

Alles bijeen genomen is er op numismatisch gebied weinig of niets opzienbarends te melden. Daar alle partijen voor elkaar waardevolle zaken in voorraad hadden, moet met succes echte ruil-

handel hebben plaatsgevonden; hoeveel transacties tegen baar geld werden afgewikkeld, waardoor een bepaalde edelmetaalstroom werd veroorzaakt, is onvoldoende bekend. Voor de Europeanen uit later tijd lagen de economische verhoudingen wel even anders, hetgeen door de voortdurende aanvoer van zilver uit het westen gedurende de VOC-tijd wel aangetoond wordt.

3. De Oostafrikaanse route

Veel van de producten die de moslims naar Azië transporteerden, waren afkomstig uit de Oostafrikaanse gebieden. De landen aldaar hadden heel wat te bieden, waarbij de producten meermalen van diep uit de binnenlanden afkomstig waren. Naarmate de archeologische onderzoeken aan de kust van het huidige Kenia en Tanzania voortgaan, wordt meer en meer bekend omtrent de toenmalige handelscontacten. Vanuit Transvaal en Zimbabwe kwam goud, koper en ivoor naar de kust; de handelaren uit Siraf en Sohar (aan de Golf van Oman) zorgden voor de doorvoer naar China van dit ivoor, ambergrijs en allerlei andere Afrikaanse producten. De ivoorhandel bloeide totdat de situatie in China na de val van de T'angdynastie in 906 onstabiel werd. Andere 'goederen' zoals hout en slaven, vonden hun weg naar het Midden-Oosten; de neger-slaven werden o.a. ingezet voor de ontwatering van de moerassen van de Shatt al-Arab (de samenvloeiing van Eufraat en Tigris), de plantages en de mijnen. Onder hen brak in de tweede helft van de 9e eeuw de gruwelijke Zanj-opstand uit, waardoor de zaken slechter gingen. Langzamerhand ver-

Dinar van de Fatimidenkalief Al Moe'izz Aboe al Tamim Moe'add (AD 953-975), geslagen in AH 361 = AD 971/2 te Al Mansoeriya in Tunesië.

Voorzijde: op de binnenste regel staat een gedeelte van de kalima, op de middelste een lofdicht op Ali en op de buitenste het zgn. 'second symbol' (Koran IX.33); Keerzijde: de binnenste en middelste regel vertonen de tekst 'de Imam Moe'add roept (allen) op de eenheid van de eeuwige God te belijden', op de buitenste regel staat de bismillah.

Zilveren oostafrikaans muntje met op de vz. de naam van een lokale vorst en op de kz. een motto. Afkomstig uit een muntvondst (1984) op het eiland Pemba nabij Zanzibar.

plaatste de handel zich in de richting van de Golf van Aden en de Rode Zee. Ivoor kwam nu weer rijkelijk voorhanden ten behoeve van de Byzantijnen en Europeanen, terwijl het goud vermunt zal zijn tot de zeer gewilde dinars der Fatimiden (909-1171); deze goudstukken van zeer hoog gehalte waren de handelsmunten bij uitstek voor het Mediterrane gebied. Menige handelspost was gevestigd aan de Afrikaanse Oostkust, waar de Islam snel ingang heeft gevonden; in latere eeuwen waren daar de sultanaten van Kilwa en Zanzibar gevestigd, waarvan heden ten dage nog weinig bekend is. Uit de opgravingen zijn flinterdunne zilveren muntjes bekend geworden, die ter plaatse zijn geslagen met de namen van de lokale heersers op de voorzijde; onder de vondsten bevonden zich ook imitaties van Fatimidendinars. Al met al op numismatisch gebied een interessant terrein, waarover in de toekomst nog wel meer aan het licht zal komen.

Dirhem van de Boeijiden (Boewayhiden)-heerser 'Adoed al daulah, in AH368 = AD978/9 geslagen te Arrajan, dat op de grens ligt van Fars en Khoezistan in het Zuid-Westen van Iran.

Tot slot nog een enkel woord over het islamitische geldstelsel van die tijd. De zilveren dirhems hadden eeuwenlang het aanzien van de circulatie bepaald, maar na ongeveer het jaar 900 veranderde deze situatie. Met name in de westelijke rijkdelen werd de munt vervangen door de gouden dinar; Perzië hield de dirhems langer in gebruik, terwijl nog verder naar het Oosten koperen munten circuleerden. Zoals gezegd waren het de Fatimiden met hun hoogwaardige z.g. Maghrebijnse dinars, die voor de vervangende financiële midde-

len zorgden. De verhouding tussen beide munten veranderde drastisch. Nog omstreeks 900 was de dinar 13 dirhems waard; de devaluatie van de dirhem deed de vraag – met name in het Oosten – stijgen, zodat de koers van 25 via 40 naar 150 en meer dirhems opklom. De inflatie liep dermate uit de hand dat de lijfgarde van de kalief in het jaar 1000 uit protest in staking ging; het uitgeholde kalifaat had toen reeds tientallen jaren lang geprobeerd zich uit de benarde financiële situatie te redden door belastingen te verpachten, leningen aan te gaan en staatseigendommen te verkopen. Ook nu weer was de een z'n dood de ander z'n brood: de Egyptische bankiers wachtten altijd handenwrijvend de jaarlijkse pelgrimage naar Mekka af, want dan was de dinar alweer verder gesunken in waarde.

(wordt vervolgd)

Literatuur:

A. MAZAHERI *Zo leefden de Moslims in de Middeleeuwen* (Baarn 1983)

M. HORTON *The Swahili corridor Scientific American* 257 no. 3 (sept. 1987) 76-84

Openbare veilingen en schriftelijke veilingen, maandelijks prijslijsten incl. behaalde prijzen: jaarabonnement 1.000 Bfr.

OUDHEID - MIDDELEEUWEN - MODERNE TIJDEN

JEAN ELSSEN N.V.

numismaat

TERVURENLAAN 65, BUS 1,
1040 BRUSSEL - BELGIË
TEL.: 09-3227346356
PCR.: 000-0831217-24

Een zilveren slagpenning van Guus Hellegers

door G. Elzinga

De beeldhouwer en penningkunstenaar Guus Hellegers – geboren te Teteringen in 1937, nu woonachtig te Steggerda – heeft van een daartoe ingestelde commissie de opdracht gekregen een slagpenning te ontwerpen ter gelegenheid van het 375-jarig bestaan en 75ste lustrum van de Rijksuniversiteit te Groningen.

De Commissie, samengesteld uit personeelsleden van de universiteit, van wie er twee met de penningkunst zeer vertrouwd zijn, had na overleg met de Vereniging voor Penningkunst vier ontwerpers uitgenodigd. Gezien de sterke binding van de Groningse universiteit met het noorden des lands waren dat in deze regio wonende kunstenaars. Van de vier aangezochten trok één zich terug. De andere drie zonden ontwerpen in die strookten met de eisen van de commissie, die zelf weer enigszins gebonden was aan de wensen van het College van Bestuur en de Lustrumcommissie. Zo moesten o.a. het wapen van de universiteit, de jaartallen en de woorden Rijksuniversiteit Groningen in het ontwerp voorkomen. Verder moest de penning van zilver zijn en tegen een prijs te verkrijgen die het voor het personeel van de universiteit en een breed publiek mogelijk maakt het gedenkstuk aan te schaffen. Een gouden penning, zoals die nog bij het 350-jarig bestaan in 1964 kon worden vervaardigd, zou thans veel te kostbaar worden. Ook van een gietpenning, hoewel als zeer wenselijk beschouwd, moest vanwege het kostenaspect en de grootte van de oplage worden afgezien.

De ontvangen ontwerpen hadden alle drie hun kwaliteiten, maar na rijp beraad werd gekozen voor dat van Guus Hellegers. Dit ontwerp voldeed naar het oordeel van de commissie het meest aan de gewenste begrijpelijkheid, eenvoud, originaliteit en esthetische kwaliteit.

Nadat de definitieve opdracht was verstrekt heeft de kunstenaar, die het ontwerpen van deze slagpenning een uitdaging noemde, zich ook zodanig in de daarvoor benodigde technieken verdiept, dat hij het maken van de vereiste grote modellen zelf kon verrichten. Tevens begeleidde hij de verdere technische voorbereidingen tot aan het vervaardigen van de moederstempels.

De penning, door 's Rijks Munt te Utrecht geslagen, heeft een doorsnede van 30 mm en een dikte van 1.8 mm. Op de voorzijde rijst achter het wapen van de universiteit, uit een stevig wortelgesteld de boom der kennis op. In de boom zitten vier uilen (de uil gold bij de oude Grieken als het

symbool der wijsheid), die de in het jaar van oprichting van de 'Hoogeschool van Stad en Lande' gestichte faculteiten symboliseren. Zij zijn verdeeld over drie takken, die van onder naar boven de alpha-, bèta- en gamma-richtingen vertegenwoordigen. Rechtsonder staat het stichtingsjaar 1614 en linksonder de initialen van de kunstenaar, het jaar van het ontwerp (1988) en het tegenwoordig vereiste waarborgteken. Als bijzonderheid mag gelden dat dit bij deze slagpenning voor het eerst in het slagstempel zelf mocht worden aangebracht, waardoor het in reliëf aanwezig is.

De drie takken groeien over de rand van de penning naar de keerzijde door: een typisch Hellegers-trekje! Er wordt mee aangeduid dat de hogeschool – in 1815 tot 'Universiteit' verheven – onafgebroken heeft bestaan. De elf uilen die nu op de takken zitten, van onder naar boven resp. twee maal drie en eenmaal vijf, geven de thans aanwezige faculteiten aan.

De lettertypen op voor- en keerzijde komen overeen met de respectievelijk in 1614 en 1988 gebruikte. De vormgeving van de cijfers van het jaartal 1989 is ontleend aan het moderne computerschrift en symboliseert het élan van het wetenschappelijk onderwijs. Ter weerszijden van het jaartal vindt men resp. munt- en muntmeestertekens.

De evenwichtige opbouw en de rustige verdeling over de niet overdadig gevulde vlakken van de diverse, met precieze gedetailleerdheid uitgevoerde elementen geven deze in 'proof'-kwaliteit geslagen penning een sterk, maar toch sierlijk karakter.

N.B. De penning is voor f50,— verkrijgbaar bij het Voorlichtingsbureau van de Universiteit (RUG), Oude Kijk in 't Jatstraat 26, 9712 EK Groningen en bij het Hoofdkantoor van de AMRO-Bank, Grote Markt 22, 9712 SW Groningen als hij wordt afgehaald.

De penning kan ook schriftelijk worden besteld bij de AMRO-Bank Groningen onder overmaking van f50,— plus f7,50 verzendkosten = f57,50 op rek. nr. 49.71.98.983 t.n.v. Rijksuniversiteit Groningen met vermelding: 'lustrumpenning RUG'. Het postbanknr. van de bank is 803935.

Een verzorgd penningdoosje wordt gratis bijgeleverd.

Het Nederlandse bankbiljet

EEN CHRONOLOGISCH OVERZICHT

door J.J. Grolle

14. Gesigneerde biljetten

De behoefte aan een f20-biljet ging gepaard met de wens ook een coupure van 50 gulden in te voeren. Waarschijnlijk onder invloed van de esthetische kritiek die zijn produkten tot nu toe hadden geogost, zocht Enschedé naar een ontwerper die bekend was met vormgeving van gebruiksvoorwerpen, wat bankbiljetten immers zijn. Zo'n *vormgever* werd gevonden in de persoon van Jac. Jongert¹ met wiens keuze de Bank in december 1924 akkoord ging.

Diens principes van ornamentloze eenvoud en absolute functionaliteit deelden zich mee aan het voorontwerp dat uit 1925 dateert. De proefdrukken uit 1927 wezen uit dat voor de produktie nieuwe machines nodig waren, wilde men het scherpe register² der biljetten realiseren. Dit betekende stagnatie der werkzaamheden, hoewel de Bank al in 1924 op spoed had aangedrongen. Daardoor kon men pas in 1929 met de aanmaak beginnen, anderhalf jaar nadat de directie de drukproef in principe had goedgekeurd.³ Op de voorzijde bleef het portret als beveiliging gehandhaafd: een gestileerde onpersoonlijke Minerva als symbool voor het ideaal van de wijsheid. Haar helm verbeeldt haar strijdbaarheid en wordt gesierd door een paardetoom en een uil die de

deugden van ingetogenheid en scherpzinnigheid voorstellen. Het biljet kwam 16 januari 1930 uiteindelijk in circulatie; de laatste creatie vond plaats in mei 1941 en de Geldzuivering 1945 stelde het buiten omloop.⁴ Het kreeg de naam model *Gehelmde kop* of *Minerva* en werd gedrukt op veiligheidspapier van v/h Pannekoek & Co. Het formaat was 10,1 cm bij 14,2 cm. De voorzijde werd bedrukt in blauw-grijze plaatdruk op een dito offsetondergrond; de gravure was van Steinhäusen. De keerzijde werd alleen in offset uitgevoerd in bruine en groene tinten. Het schaduwwatermerk, een appel in een stralenkrans, besloeg nu het gehele biljet, waarbij de appel gelokaliseerd werd in een onbedrukt medaillon. In het watermerk was de paraaf *Jf de B.* opgenomen van bankdirecteur J.F. de Beaufort⁵ en soms is ook het nummer van het watermerkvel te zien. Met de keuze van Jongert had Enschedé eindelijk in de roos geschoten. De esthetische opinie was verrukt. Just Havelaar⁶ constateerde: *Er is heel wat raars door de Ned. Bank in de wereld gezonden, maar de dagen der aesthetische willekeur behooren langzamerhand tot het verleden.* Hij noemde het biljet *waarschijnlijk het beste, dat ooit in Nederland werd uitgegeven*, een mening die tot in onze dagen opgeld doet. Cornelis Veth⁷ sprak van een *knap geteekend en smaakvol biljet, dat aan alle eischen voldoet*. Zijn enige bezwaar was het ontbreken van een *marge, die een overgang zou zijn tot de omgeving: het oog vraagt een afsluiting*. Ook het dagblad Rotterdam Voorwaarts⁸ meldde een groot succes dat te danken was aan de evenwichtige compositie, het harmonieuze koloriet en de duidelijke en eenvoudige

J. Jongert, schetsontwerp vz. f50 - 1930 (Mercurius), 14 cm x 10 cm; coll Johez.

beteksting van het biljet. Het grote publiek was overigens minder spontaan. Enkele columnisten brachten weinig steekhoudende flauwekul te berde⁹ en een inwoner van Borger weigerde het biljet als betaling aan te nemen onder het motto 't Sint ja net Duutsche marken.¹⁰ Hij zal dit principe wel opgegeven hebben toen het biljet weldra de coupures van 40 en 60 gulden uit de circulatie had verdreven.

Had met de invoering van de gravure vanaf 1860 de kunstenaar zijn intrede in de biljettenproductie gedaan, thans kon men de kunst zelf begroeten. Model 1860 ademde nog een zware geest van vergulde krullen en rood pluche, een afwezigheid van stijl die men met een contradictio aanduidt als Willem III-stijl. In de biljetten van Van der Waaij vond men wel beweeglijke jugendstil-

achtige elementen, maar om ze het predikaat van die verfijnde art nouveau te geven is te veel gevraagd. En de biljetten van Visser hadden vanuit stilistisch oogpunt terecht de benaming 'wat raars' verdiend.

Het Jongert-biljet echter had stijl. In zijn toelichting op het ontwerp zegt Jongert daar zelf over: *De kunst is bezig haar plaats in te nemen in ons dagelijksch leven. De kunstenaar, die zijn kracht geeft aan het vormgeven van de noodzakelijke dingen van het leven tracht hierin, ondanks de groote verscheidenheid dezer dingen, een eenheid te brengen. Die eenheid zullen latere geslachten het karakter noemen van zijn tijd. Het karakter van den tijd is de stijl van dien tijd.*¹¹ En zo geschiedde. Sinds de zestiger jaren zou men de modernistische stroming die Jongert vertegenwoor-

f50 - 1930 (Mercurius), 13,5 cm x 9,5 cm; coll DNB.

digde art déco noemen naar de Parijse tentoonstelling *Exposition internationale des arts décoratifs et industriels modernes* in 1925. Deze stijl vormde een reactie op de zwiërige, krullerige en onsymmetrische Jugendstil en stond functiona- liteit, eenvoud en strakke vormgeving voor. Geen overbodige of zinloze ornamenten, wel rechte lij- nen onder invloed van het kubisme. Duidelijk valt dit laatste af te lezen van de Mivervakop en de keerzijde van Jongerts biljet. De eis van sym- metrie werd hier door hem minder streng gehan- teerd als gevolg van de individuele inbreng die de kunstenaar zich bij het vormgeven voorbeheld. Kennelijk was dit alles voor de Bank toch te mod- ern. Een ontwerp door Jongert voor 1000 gul- den, waarschijnlijk gemaakt op initiatief van Enschedé rond 1930, werd daardoor niet uitgevoerd. Bovendien had de directie in 1924 al, tegelijk met Jongerts uitverkiezing, besloten biljetten van ho- ge waarden te laten ontwerpen door de toenmalige nestor van de vormgevers, C.A. Lion Cachet.¹²

Lion Cachet was een generatie ouder dan Jongert en zijn werk was minder vooruitstrevend. Wel volgde hij de eis van symmetrie die de art déco of Tuschinskistijl¹³ voorschreef, maar de orna- mentiek en speelsheid van de Jugendstil bleef bij hem gehandhaafd, waardoor zijn ontwerpen min- der uitgesproken modern overkwamen. Sinds de biljetten van Visser was de uiterlijke uniformiteit van de Nederlandse bankbiljetten verloren ge- gaan. De series van weleer, Roodborstjes, Model Mees, Grietje Seel en Mercurius, waren door- kruist door de uitgifte van individuele modellen: Zeeuwse vrouw, Roerganger en Minerva. Door- dat in de loop der komende jaren zeven modellen van de hand van Lion Cachet werden gereali- seerd, die qua compositie en stijl op elkaar waren afgestemd, werd die uniformiteit langzaam weer hersteld. De keuze van de afmetingen zou evenwel tot na de Tweede Wereldoorlog veel te wensen overlaten.

Inmiddels erkende Enschedé het constructieve aandeel van de vormgever in de bankbiljettenpro- duktie. Wat hij DerKinderen rond 1910 nog per- tinent had geweigerd stond hij Jongert en Lion Cachet nu dan ook wel toe: beiden mochten hun biljetten signeren, hetgeen hij overigens ook voor- zichzelf opeiste. De produktie van de biljetten van de Bank was in het vervolg een kwestie van vormgever en drukker, en wel in die chronologi- sche volgorde.

Noten

1. Jacob Jongert (1883-1942), grafisch ontwerper, leerling van R.N. Roland Holst; sinds 1918 hoofd- leraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te Rotterdam als opvolger van Huib Luns, sinds 1923

Lambertus Zijl (1866-1947), C.A. Lion Cachet, 1931, brons, 31 cm hoog; coll. Rijksmuseum Kröller-Müller.

- hoofd van de reclame-afdeling van de fa. Wed. van Nelle; maakte ontwerpen o.a. voor wijn- en sherry- etiketten, meubels, behang, glas-in-lood en postze- gels.
2. Register, het overeenkomen van de verschillende drukgangen en van de voor- en tegendruk.
3. 13 juli 1927.
4. Per 26 september 1945, *Stbl F 169*; oplage 3.800.000 in series van 100.000 stuks.
5. Joachim Ferdinand de Beaufort (1876-1959), direc- teur van de Bank 1924-1943 en 1945-1946, belast met het toezicht op de bankbiljettenproduktie.
6. *Het Vaderland* 18 januari 1930; Willem Justus Ha- velaar (1880-1930), kunstercriticus.
7. *De Telegraaf* 18 januari 1930; Anne Cornelis Veth (1880-1962), tekenaar en schrijver, als kunstercriticus verbonden aan De Groene Amsterdammer, *De Telegraaf* en de *Haagsche Courant*, redacteur van *Maandschrift voor Beeldende Kunsten* en secretaris van de Vereniging van Letterkundigen.
8. 18 januari 1930.
9. 'Kanttekening' in *De Avondpost* 17 januari 1930; 'Het Dagboek' in *Dordrechtse Courant* 18 janua- ri 1930.
10. Archief DNB: mededeling van mr. G. Dijk- meester, agent te Groningen, 3 mei 1930.
11. Archief DNB: brief van Johez 13 juli 1927; gecit. door *Rotterdam Voorwaarts* tap, en E. van Gelder, Déco-art op een van onze mooiste bankbiljetten, *De Muntkoerier* (1982-7) 26-27.
12. Carel Adolf Lion Cachet (1864-1945), een der be- kendste Nederlandse sierkunstenaars, ontwierp o.a. boekbanden, affiches, keramiek (inhuldigingsbordje koningin Wilhelmina, 1898), (Deventer) tapijten, meubels, interieurs en postzegels.
13. Zo genoemd naaf de stijl waarin het filmtheater van Abram Icek Tuschinski in 1921 werd opgetrok- ken aan de Reguliersbreestraat te Amsterdam.

De Wisselbank van Hamburg en die van Venetië, Amsterdam en Neurenberg op zgn. Bank-portugalesers

door P.W. Meijer

In de tweede helft van de zestiende eeuw en de eerste helft van de zeventiende, maakte de internationale handel een omvangrijke groei door. Werden tot dan toe deze transacties voor een groot deel afgewikkeld via wissels, meer en meer ging men over tot het gebruik van baar geld. Gevolg daarvan was, dat de muntomloop in de betrokken landen enorm divers werd door de toestroming van vreemde munten, die ook nogal eens van mindere kwaliteit waren. Ook in de Nederlanden was dat het geval. Bovendien was de muntproductie in de Republiek aanvankelijk nog weinig uniform en stabiel. Voeg daarbij, dat geldwisselaars en kassiers in de ogen van de overheid niet naar behoren functioneerden, dan is het begrijpelijk dat men naar een oplossing voor de geld-problematiek zocht. In Venetië kende men sinds 1587 de Banco di Rialto, een instelling waar men goede munten kon storten, laten overschrijven of weer opnemen. Naar dit idee werd in 1609 in Amsterdam een Wisselbank opgericht. Hamburg, een stad met vergelijkbare problemen, formeerde in 1619 eenzelfde bank en in 1621 stichtte Neurenberg er ook een. Laatstgenoemde heeft evenwel nooit een bloei gekend als die van Amsterdam en Hamburg. Deze beide banken hebben in de loop der jaren goed gefunctioneerd, al hadden zij ook met tegenslagen te kampen. De oprichting van De Nederlandsche Bank in 1814 had niet meteen de sluiting van de Wisselbank tot gevolg, maar 5 jaar later werd toch tot opheffing besloten. De Hamburger Bank ging in 1876 op in de Deutsche Reichsbank. Nog opgemerkt moet worden dat de Hamburger Bank vanaf het begin van stadswege belast was met de verantwoordelijkheid voor het muntwezen.

De in de titel genoemde 'portugaleser' was een Portugees goudstuk van 10 cruzados, voor het eerst geslagen rond 1500. Deze muntsoort werd al spoedig populair en daarom in andere landen nagemaakt, zo ook in Hamburg in de jaren 1553 tot 1562. In 1653 besloot de Hamburger Bank deze munten voortaan te laten aanmaken als erpenning. Het bestuurslid dat verantwoordelijk was voor het gewicht en gehalte van deze zgn. Bankportugalesers signeerde de stukken met een

cijfer. Voorzover bekend zijn er in de loop van de jaren 1652 tot 1841 circa 50 verschillende Bankportugalesers geslagen, waaronder twee halve. Daarnaast gaven stedelijke autoriteiten opdracht voor de vervaardiging van een 15-tal van deze penningen.

De erop aangeroeerde onderwerpen hebben vanzelfsprekend altijd iets met Hamburg te maken en betreffen vaak de handel van de stad. De laatste Bankportugaleser heeft betrekking op het nieuwe beursgebouw, nadat de oude door brand verwoest was. Ook de Hamburger Bank zelf komt aan de orde en op enkele heeft zij ook haar collega-instellingen in Venetië, Amsterdam en Neurenberg willen eren. Hieronder worden enkele van zulke penningen afgebeeld.

Bank-portugaleser 1675 (Gaedechens 1605)

vz: stadsgezicht, A TE FUNDATAM DEUS URBEM PROTEGE DEXTRA = God, bescherm de door u gestichte stad met uw rechter(hand)

kz: de wapens van Venetië, Amsterdam, Hamburg en Neurenberg gehangen aan een altaar waarop een liggende personificatie, HIS URBS QUATUOR VOLUERUNT CRESCERE PRISCI MDCLXXV = hierdoor [d.w.z. de banken] hebben de vier steden van oudsher willen groeien, 1675.

Bank-portugaleser 1677 (Gaedecheus 1609)

vz: de Wijsheid, Eendracht en Waakzaamheid naast elkaar staand, QUID PRUDENS CONCORS VIGILANS SOLLERTIA PRAESTET = wat vindingrijkheid al niet tot stand zou kunnen brengen wanneer men bedachtzaam, eendrachtig en waakzaam is;

kz: de Overvloed staande voor een zuil met de wapens van Venetië, Amsterdam, Hamburg en Neurenberg, QUATTUOR HIS SIGNIS PYRAMIS AUCTA DOCET = de van deze vier tekens voorziene pyramide strekt tot lering.

Bank-portugaleser 1689 (Gaedecheus 1643)

vz: onder de stralende naam Jehova een gezicht op Hamburg met op de voorgrond zeilschepen op de Elbe, SUB UMBRA ALARUM TUARUM = onder bescherming van uw vleugels;

kz: de wapens van Venetië, Amsterdam, Hamburg en Neurenberg met onderaan bij de cartouche van het onderste wapen de initialen HBM van het oudste Bankbestuurslid Heinrich Burmester, BANCHORUM IN EUROPA BONO CUM DEO ERECTORUM MEMORIA MDCLXXXIX = ter herinnering aan de met hulp van de goede God in Europa opgerichte banken, 1689.

Halve Bank-portugaleser 1770 (Gaedecheus 1931)

vz: op een tafel de opengeslagen Banco-Ordnung met daarnaast een tweede tafel met geldstukken en weegschaal, LEGE PERPETUA STABILITUM = door een onveranderlijke wet in evenwicht gebracht, en AERARIUM MERCATURAE MDCLXX = de schatkamer van de handel, 1770; kz: een tafel met balans waarop zilverbaren, ARGENTUM CIVIBUS SERVATUM REDDITUM FIDE PUBLICA = zilver wordt te goeder trouw voor de burgers bewaard en aan hen teruggegeven.

Literatuur

- O.C. GAEDECHENS/C.F. GAEDECHENS *Hamburgische Münzen und Medaillen* (Hamburg 1850-1876)
 G. HATZ *Hamburgische Geschichte im Spiegel der Medaillen 17./18. Jahrhundert* (Hamburg 1977) = Hamburg Porträt 5
 G. HATZ *Streifzug durch die hamburgische Münzgeschichte 650 Jahre hamburgisches Münzwesen. Eine Festschrift* (Hamburg 1975) 10-21
 H. SIEVEKING *Die hamburger Bank History of the principal public banks* ('s-Gravenhage 1934; J.G. VAN DILLEN ed.) 125-160

muntenhandel Groningana

A. NAP

Oude Kijk in 't Jatstraat 60
9712 EL Groningen
Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

RIETDIJK bv *Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties*

- ★ De commissie bedraagt 15% (incl. btw en verzekering) van de opbrengst en f 2,— kavelgeld.
- ★ Op grotere objecten is reductie mogelijk en worden eventueel renteloze voorschotten verstrekt.

Inzendingen zijn mogelijk ten kantore van maandag t/m zaterdag van 10.00-16.00 uur, of per aangetekende post. (Grotere collecties kunnen desgewenst afgehaald worden).

RIETDIJK bv

(Dir. M.M.A. Lichtendahl)

Noordeinde 41 (schuin t/o het Paleis)
Den Haag
tel. 070-647831, b.g.g. 647957

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97

7671 AT VRIEZENVEEN

TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

**MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL**

GROOTHANDEL — KLEINHANDEL — UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

OFFICIËLE MUNTEN VAN DE OLYMPISCHE

De kleinste oplage Olympische munten voor de grootste Zomerspelen.

Van 17 september tot 2 oktober vinden in Seoel de Spelen van de 24ste Olympiade plaats.

Geïnteresseerden willen nu al de meest exclusieve souvenirs van de Spelen van 1988 bemachtigen: de officiële Olympische munten. Maar opgelet: van de meest waardevolle — de gouden munten van één ounce — worden van elk van de 4 uitgiften slechts 22.500 exemplaren in proof geslagen voor distributie buiten Korea.

Ook de andere munten van deze serie kennen een uitzonderlijk kleine oplage. Haast u dus, als u bij de gelukkigen wilt zijn.

90.000

exemplaren van de één ounce "proof" zilverstukken.

22.500

exemplaren van de één ounce "proof" goudmunt.

T E C H N I S C H E G E G E V E N S

	Dabotap-pagode	Wip	Wielrennen	Ssirum (Koreans worstelen)	Voetbal	Koreans spel met tol
Kwaliteit	Goud Proof	Goud Proof	Zilver Proof	Zilver Proof	Zilver Proof	Zilver Proof
Gehalte	925 ‰	925 ‰	925 ‰	925 ‰	925 ‰	925 ‰
Gewicht	33,62 g	16,81 g	33,62 g	16,81 g	33,62 g	16,81 g
Gewicht edelmetaal	1 ounce (31,10 g)	0,5 ounce (15,55 g)	1 ounce (31,10 g)	0,5 ounce (15,55 g)	1 ounce (31,10 g)	0,5 ounce (15,55 g)
Diameter	35 mm	27 mm	40 mm	32 mm	40 mm	32 mm
Nominale waarde	50.000 Won	25.000 Won	10.000 Won	5.000 Won	10.000 Won	5.000 Won
Oplage wereldwijd	30.000 ex.	120.000 ex.	110.000 ex.	235.000 ex.	110.000 ex.	235.000 ex.
Oplage buiten Korea	22.500 ex.	100.000 ex.	90.000 ex.	165.000 ex.	90.000 ex.	165.000 ex.

SPELEN 1988. 4DE EN LAATSTE UITGIFTE.

De Olympische munten van Seoel breken alle numismatische records.

Nooit eerder werd een Olympische munt geslagen van 1 ounce goud.

Voor het eerst wordt in een Olympische verzameling het puurste goud gebruikt: 22,2 karaat!

De oplage van gouden en zilveren munten ligt tien- tot twintigmaal lager dan bij andere Olympiaden.

De cultuur van het gastland werd nooit eerder zo harmonieus in een Olympisch muntenprogramma geïntegreerd.

De hoogst uitzonderlijke slagkwaliteit en de brede gekartelde rand brengen de afbeeldingen a.h.w. tot leven.

Een soepele en stijlvolle presentatie.

Om u de mogelijkheid te geven uw verzameling naar wens op te bouwen, worden de 6 muntstukken van deze serie in verschillende etuis gepresenteerd. De gouden munten apart, en de zilveren per paar.

Wip

Dabotap-pagode

GROOTHANDELSVERDELER:
E.D.J. van ROEKEL b.v.
Postbus 3 - 1400 AA BUSSUM

Schrijf voor meer informatie.

Deze munten zijn verkrijgbaar bij:
ABN-Bank — AMRO-Bank — HBU-Bank — NMB-Bank

*Laurens
Schulman b.v.*

---

*Munten
Penningen
Papiergeld
Numismatische boeken*

*Taxaties
Verzekeringen*

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Parklaan 25 · 1405 GN Bussum

☎ 02159 - 1 66 32

Bezoek bij voorkeur op afspraak

door Frank Letterie

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten. Goed reproduceerbare foto's met gegevens sturen aan F.T.S. Letterie, Hamminkweg 1, 7251 RB Vorden, (05752-2697). Gelieve tevens te vermelden of foto's na gebruik voor *De Beeldenaar*, beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

Prikkebeen

Bronzen gietpenning van 55 mm, een vrij ontwerp uit 1988 van **Barbara de Clerq-Brinkgreve**.

Op de voorzijde staat de hoed van Mijneer Prikkebeen met de al gevangen vlinders en de exemplaren eromheen die hij nog moet proberen te krijgen.

Op de keerzijde ziet men Mijneer Prikkebeen en een lotgenoot in de buik van de walvis tijdens één van zijn avonturen.

Chiroptera

Eveneens een vrij ontwerp van **Barbara de Clerq-Brinkgreve** is de volgende bronzen gietpenning (78 mm) uit 1988.

Voorzijde: een op zijn kop, met de achterpootjes aan de bovenrand van de penning hangende vleermuis, met het opschrift **CHIROPTERA** (= vleermuis).

Keerzijde: silhouetten van jagende vleermuizen.

Filmprijs

Deze bronzen gietpenning (90 mm) van **Marianne Letterie** wordt uitgereikt tijdens de Utrechtse Film-dagen.

Herbert Haag-Preis

De Herbert Haag-Stiftung in Luzern – genoemd naar de oprichter, een katholieke hoogleraar uit Tübingen – zet zich in voor een open oecumenisch gezind katholiek geloof. De stichting reikt onderscheidingen in de vorm van penningen uit aan personen die zich door vrije meningsuiting of moedig optreden in de Christenheid onderscheiden hebben. De Zuid Amerikaanse bevrijdingstheoloog Leonardo Boff ontving de eerste penning en op 14 januari 1988 werd deze onderscheiding uitgereikt aan de Zuidafrikaanse dominee Christiaan Frederick Beyers Naudé. Het ontwerp van de bronzen gietpenning (125 mm) is van **Inka Klinckhard**.

De voorzijde is geïnspireerd op een Psalm-tekst: een zich uit het vangnet bevrijdende vogel; het symbool van de vrijheidzoekende vogel is ook bij het maken van beelden door deze kunstenaar wel gebruikt.

Aan de andere kant is op de achtergrond een vage kruisvorm te onderscheiden, waarop de teksten HERBERT HAAG PREIS, FÜR FREIHEIT IN DER KIRCHE en DAS NETZ IST ZERRISSEN UND WIR SIND FREI, PSALM 124, 7b zijn aangebracht.

Mattheus

Marcus

Lucas

Johannes

De vier evangelisten

In 1981 is de gerestaureerde Sint Lambertuskerk in Buren officieel in gebruik genomen. Het doopvont, vermoedelijk een oude hardstenen wijwaterkom, werd in 1980 van een nieuwe sokkel voorzien. Op deze eveneens in hardsteen uitgevoerde sokkel werden penningen met de symbolen van de vier evangelisten aangebracht; deze bronzen penningen (90 mm) werden ontworpen door **Marianne Lettérie**.

Mattheus

Voorzijde: de mens, de engel met 'het Woord' zoals door de mensen gebruikt.

Keerzijde: een medaillon met daarin de woorden IN ONS WERKT GOD, hetgeen gelijk is aan het EMMA-NUEL op de voorzijde.

Marcus

Voorzijde: de koninklijkheid en moed symboliserende leeuw en de naam MARCUS, met linksboven het teken voor 'Ihasus' (= in dit teken zult gij overwinnen) en rechtsboven dat voor 'boom'.

Keerzijde: weer het teken voor 'Ihasus' en de aanduiding AD 1980.

Lucas

Voorzijde: de stier; LUCAS staat voor mededogen en liefde, want hij was behalve evangelist ook arts; onder zijn naam is een omega-kruisteken te zien.

Keerzijde: boven, onder en linksmidden is de oervorm van het kruisteken weergegeven; in het midden ziet men weer het teken voor 'boom' en de letters XP rechts daarvan staan voor 'Christos'.

Johannes

Voorzijde: de adelaar, verbonden met de ziener Johannes, symbool van het visionaire Woord (Apocalyps of Openbaringen); boven de naam IOANNES staat wederom het teken voor 'Ihasus'.

Keerzijde: van links naar rechts de tekens voor de zon, de alfa en omega met kruis, Christos en het oude kruis met de maan.

1. R.M. VAN HEERINGEN/A.M. KOLDEWEY/A.A.G. GAALMAN *Heiligen uit de modder. In Zeeland gevonden pelgrimstekens* (Zutphen 1987)

Walburg Pers, ISBN 906011-559-7; 152 blz. gebrocheerd; f23,59 exclusief port en BTW.

2. G. GROENEWEG red. *Schatten uit de Schelde. Gebruiks- en siervoorwerpen uit de verdronken plaatsen in de Oosterschelde* (Bergen op Zoom 1987)

tentoonstellingscatalogus Museum Het Markiezenhof, 82 blz. garenloos gebonden; f24,50 exclusief port en BTW.

3. M. MITCHINER *Medieval pilgrim and secular badges* (London 1986)

Hawkins Publications, ISBN 0-904173-19-4; 288 blz. gebonden; ca. f280,— exclusief port en BTW.

Pelgrimstekens zijn een randgebied van de numismatiek. Men ziet ze zelden en ondergetekende wenst zich in deze materie absoluut slechts als een geïnteresseerde leek beschouwd te zien. De catalogus *Heiligen uit de Modder* werd onder mijn aandacht gebracht door een bevriende buitenlandse museumdirecteur (hieruit blijkt dat uitgever De Walburg Pers, met wie schrijver dezes een relatie onderhoudt, zijn publiciteit niet optimaal onder controle heeft). Al lezende, viel mijn oog op een eerdere tentoonstellingscatalogus van het Markiezenhof in Bergen op Zoom en uit mijn

Borstbeeld van Sint Servaas, bisschop van Maastricht, nu eens zonder baard; 15e eeuw, 57x48 mm, Nieuwlandse vóór 1532
(*Heiligen uit de Modder* 6.3)

eigen bibliotheek viste ik een nog ongelezen publicatie van Michael Mitchiner op.

De achtergronden van de pelgrimstochten en de bedevaartsouvenirs worden uitvoerig belicht door Gaalman in *Heiligen uit de Modder*, door Hopstaken in *Schatten uit de Schelde* en in een bespreking van *Medieval pilgrim and secular badges* door Peter A. Clayton in *Spink Numismatic Circular* 95 (1987) 187. In een eerdere aflevering (p. 113) was hetzelfde boek uitvoerig afgekraakt door F. Grew, die hier en daar zeker gelijk heeft maar toch typisch overkomt als een betere wetter die ook de goede omgangsvormen niet altijd in acht neemt.

Wij lezen bij Gaalman dat in de middeleeuwen de mensen doorgaans niet zomaar voor hun plezier op reis gingen. Het verlaten van de vertrouwde omgeving bracht soms grote gevaren met zich mee. Wanneer er desondanks verre tochten werden gemaakt, was dat vaak om een heilige plaats te bezoeken. De motieven om zo'n bedevaart te ondernemen waren van uiteenlopende aard. Sommigen gingen om de hulp van een bepaalde heilige in te roepen en bij diens heiligdom te bidden. Anderen ondernamen de tocht als dank voor genezing of redding. Ook kon men gaan om door de ontberingen van de reis gelouterd te worden en zo 'dichter bij God te komen.' Sinds de dertiende eeuw werden bedevaarten ook als straf opgelegd: de veroordeelde werd weggestuurd om een bedevaartsoord te bezoeken. Zo'n straf was in twee opzichten effectief. Enerzijds verwachtte men van de bedevaart een stichtende en heilzame werking want het zou de gestrafte tot inkeer en boetedoening brengen, anderzijds was de gemeenschap voor een bepaalde tijd van de veroordeelde verlost. Opvallend is in dit opzicht dat vrijwel altijd zowel de bestemming van de opgelegde bedevaart werd vastgesteld als de minimale tijdsduur van de tocht. Het vonnis kon bijvoorbeeld luiden: een bedevaart naar Rome en tenminste vijf jaar wegblijven. Rijke lieden tenslotte, die de steun van een bepaalde heilige wilden inroepen, hoefden daarvoor niet zelf op pad: zij stuurden tegen betaling iemand in hun plaats. Er waren dan ook mensen die van het pelgrimeren voor anderen hun beroep hadden gemaakt.

De pelgrim stond niet alleen bloot aan gevaren op zijn vaak moeizame tochten, maar genoot ook bescherming en gastvrijheid. Het gold als een werk van barmhartigheid om een pelgrim te voorzien van eten, drinken en onderdak. Langs de grote pelgrimsroutes waren daartoe speciale herbergen ingericht, zoals de St. Jacobshospitalen aan de wegen naar Santiago de Compostela. Bovendien was de bedevaartganger in veel gevallen

St. Thomas a Becket, bisschop van Canterbury; 15e eeuw, 50x40 mm, Nieuwlande (Schatten uit de Schelde 385)

vrijgesteld van het betalen van tol. Om de gevaren onderweg dus zoveel mogelijk in te perken en om aanspraak te kunnen maken op de genoemde voorrechten, deed de middeleeuwse pelgrim er alles aan om ook als zodanig herkend te worden. Hij hulde zich in de pelgrimsmantel (pelerine), hing de reistas om, droeg de pelgrimshoed met de brede, slappe rand, en hield de staf in de hand. Hoed, mantel en tas bespeldde hij met insignes die hem als bedevaartganger typeerden, bijvoorbeeld de schelp en miniatuur-pelgrimsstafjes. Deze tekens karakteriseerden oorspronkelijk de reiziger naar Santiago, maar werden later algemene pelgrimsattributen. Hopstaken leert ons dat misbruik van de gastvrijheid werd gemaakt door zich als pelgrim voor te doen en op deze manier gratis onderdak in kloosters te verkrijgen. Ter voorkoming van dit euvel werden brieven meegegeven. Deze brieven werden bij aankomst in het bedevaartsoord afgetekend en dienden bij thuiskomst bij de kerkelijke of wereldlijke autoriteiten te worden ingeleverd ten bewijze dat men de bedevaart had volbracht.

Wanneer de pelgrim zijn plaats van bestemming had bereikt en de relieken aanschouwd, wilde hij een herinnering aan de volbrachte tocht mee naar huis nemen. Veelal was dat een metaal, in het algemeen uit tin gegoten insigne. Zilveren, verguld zilveren en gouden exemplaren, door plaatselijke edelsmeden speciaal vervaardigd voor de 'happy few', komen beperkt voor. Een bedevaartsinsigne kon voor de pelgrim ook méér zijn dan een 'souvenir' of een bewijs van

het volbrengen van zijn tocht. Alvorens het bedevaartsoord te verlaten, kon de pelgrim met zijn insigne het reliekschrijn of het graf van de heilige aanraken. De kracht van de vereerde heilige of zijn reliek zou hierdoor worden vastgehouden in het insigne, dat in dat geval een 'aanrakingsrelik' was geworden. Als drager van bovennatuurlijke krachten beschermde het dan tegen onheil. Het pelgrimsinsigne diende de bedevaartganger dus zowel tot herkenningsteken als tot amulet, aldus Gaalman. Clayton meent dat er niets nieuws onder de zon is – nu plakken we stickers op onze auto's ten bewijze dat we ver van huis geweest zijn. Hij stelt ook dat veelal twee insignes werden aangeschaft en dat bij veilige thuiskomst uit bijgeloof doelbewust één exemplaar in de dichtbijzijnde rivier werd gegooid. Dit verklaart de vele vondsten in en nabij rivieren (Schelde, Seine, Thames, Weser). Het in het water werpen van een voorwerp brengt geluk. Ook hier niets nieuws onder de zon – nu gooit men 'coins in fountains'. Hoe hij het aantreffen van de vele profane tekens in deze wateren denkt te verklaren weet ik niet.

In *Heiligen uit de Modder* zijn 114 pelgrimstekens afgebeeld. In totaal zijn in de studie 600 in Zeeland gevonden voorwerpen opgenomen, waaronder 377 pelgrimstekens. Meer dan de helft is afkomstig uit bedevaartsplaatsen 50 tot 150 km van Zeeland verwijderd, w.o. Geraardsbergen (H. Adrianus), Den Bosch (Zoete Lieve Vrouwe), Maastricht (St. Servaas), Aken (de 'Vier Grossen Heiligtümer'). Andere, dichter bij huis, zijn Steenberg, Vrouwenpolder, Aardenburg, Lier en Mechelen. Verder van huis gaat men o.m. naar Keulen, Canterbury, Neuss, St. Hubert,

St. Hubert, bisschop van Luik en Maastricht; 15 eeuw, 44x40 mm, Steelyard-Londen (Medieval pilgrim and secular badges 1036)

Een door mij deze zomer in St. Hubert aangekocht souvenir, vervaardigd uit een onedel metaal, 20x25 mm. Ik heb de verleiding kunnen weerstaan om een tweede exemplaar te kopen en dit in de Maas te gooien om op deze manier een toekomstige generatie archeologen te frustreren.

London, Trier, Mont Saint Michel, Rocamadour, Rome, Loreto, Gubbio, Santiago de Compostela en Nazareth. *Schatten uit de Schelde* legt zich, voor wat de tentoongestelde pelgrimstekens be-

treft, beperkingen op, dit i.v.m. de reeds aangekondigde publicatie van *Heiligen uit de Modder* (1). In hoofdstuk 9 onder (g) worden er op 6 blz. ongeveer 60 beschreven. De 82 pagina's tellende catalogus, die behalve metalen voorwerpen ook voorwerpen uit keramiek, leder, been, textiel, hout, natuursteen en glas behandelt, is met zorg samengesteld. Het feit dat gareloos binden niet ideaal is voor intensief gebruik wordt helaas nogmaals bevestigd. Mitchiner beschrijft 1099 items uit zijn eigen verzameling, waaronder weer vele profane insignes, gebruiksvoorwerpen etc. Hij beschrijft ook enige fantasie-insignes, vervaardigd omstreeks 1860 toen de vondsten ophielden na het beëindigen van de stadsvernieuwingen. Moderne vervalsingen bestaan ook, hetgeen voor ons numismaten ook niets nieuws is.

A.G. van der Dussen

Personalia

ALBERT DELMONTE 1907-1988

Albert Delmonte is niet meer. Een ernstige ziekte velde in juni van dit jaar de collega die ik het langst van allen gekend heb. Hij was een serieus en kundig numismaat met speciale belangstelling voor de historische en economische achtergronden van de munten en penningen van de Lage Landen.

In Amsterdam geboren, dicht bij de straat waar mijn ouders woonden, speelden wij samen in het Vondelpark. Zijn moeder hertrouwde met de numismaat Fuldauer, die was opgeleid bij mijn grootvader. Zelfstandig gevestigd had Fuldauer

eerst in Amsterdam een zaak, die hij later naar Brussel verplaatste en daar na zijn overlijden door Delmonte werd voortgezet. Albert Delmonte is daar zijn hele leven blijven wonen, maar altijd Nederlander gebleven. De Nederlandse numismatische wereld mag daar trots op zijn, want hij heeft veel voor haar gedaan.

Bij het uitbreken van de oorlog in 1940 was hij in Frankrijk en het is hem gelukt om via Bordeaux naar Engeland te ontkomen. Hij heeft dienst genomen bij de Prinses Irene-Brigade en meldde zich later (in Engeland) vrijwillig bij de Nederlandse Marine. Delmonte werd uitgezonden naar Ceylon, waar hij de gelegenheid te baat nam VOC-munten te bestuderen; de toen gemaakte aantekeningen werden door Scholten verwerkt in diens handboek. Ook aan het einde van de oorlog zat voor Delmonte nog een numismatische tintje: hij was ladingmeester op het Marineschip dat de in Amerika geslagen zilveren guldens van Londen overbracht naar Nederland.

Omdat Delmonte een eenmanszaak had, moest hij na de oorlog weer geheel opnieuw beginnen. Door zijn eruditie en ijver en bijgestaan door echtgenote Arti Verhaar, is hij daarin volkomen geslaagd. Albert Delmonte was een bekende en algemeen geachte figuur, lid van de internationale vereniging van munthandelaren AINP en diverse numismatische genootschappen. Hij heeft vele lezingen gehouden, zowel in België als in Nederland, maar zal vooral in de herinnering van een ieder voortleven door zijn twee standaardwerken, *De Gouden Benelux* en *De Zilveren Benelux*.

J. Schulman

VEILEN IS VOORUITZIEN

Volgend jaar
hopen wij zowel een voorjaars- als een
najaarsveiling te houden,
en wel op

13-15 April
en
9-11 October.

Goede losse munten, penningen en
numismatische boeken, en goede
verzamelingen op welk gebied dan ook,
kunnen wij steeds gebruiken.

Wij adviseren reeds nu contact met ons
op te nemen.

TEMPUS FUGIT !

A. G. van der DUSSEN b.v.
(beëdigd taxateur in munten sedert 1975)

Hondstraat 5, NL-6211 HW Maastricht.
tel. 043-215.119

Aanvullingen op het supplement van de 'Gouden Benelux'

door L.M.J. Boegheim

Het is reeds 10 jaar geleden dat het supplement op de 'Gouden Benelux' van A. Delmonte werd gepubliceerd. Afgezien van enkele aanvullingen vermeld in *De Beeldenaar* van november 1978 (jg. 2-nr. 9) zijn mij geen verdere completeringens bekend. Op grond van gegevens uit veilingscatalogi, prijslijsten van handelaren, e.d. heb ik onderstaand overzicht samengesteld, hetwelk uiteraard geen aanspraak maakt op volledigheid. Mochten er dan ook onder de lezers zijn die nog over andere niet gepubliceerde gegevens beschikken dan zou ik hiervan gaarne mededeling ontvangen. Deze lijst werd in mei 1988 afgesloten:

Gelderland

- D 649 Dukaat met de ridder:
1629/1623 - Schulman veiling 281, april 1985
1631/1623 - HBU Verkooplijst, jan./febr. 1977
163-8 (= 1638) - Eerste drie cijfers links van de ridder - Coin Investment veiling, nov. 1982
1665 - Schulman veiling 271, nov. 1980
- D 650 Dukaat met de ridder - nieuw type
1747 Schulman veiling 275, sept. 1982
- D 651 Grote gouden rijder
1619/1616 - Uit vondst St. Maartensdijk -
Coin Investment veiling 23, april 1986
- D 652 1/2 Grote gouden rijder
1614/1604 - Coin Investment veiling 16 nov.
1982
1618/1617 - NKR veiling, april 1983
- D 664 Gouden afslag dubbele stuiver
1785 - HBU verkooplijst, sept. 1985

Zutphen

- Gouden afslag duit 1687 - Stedelijk museum Zutphen

Holland

- D 774 Dukaat met de ridder
1631/1624 - NMB Verkooplijst, april 1978
- D 775 Dukaat met de ridder - nieuw type
1674/1673 - Coin Investment veiling,
febr. 1982
1694 - Verslag KPK 1977
1694/1691 - Coin Investment veiling 8,
nov. 1977
- D 781 1/2 Grote gouden rijder
1644/1638/1635 - Coin Investment veiling,
nov. 1978
- D 783 1/2 Gouden rijder
1750/1749 - Coin Investment veiling, april 1981
- D 789 Gouden afslag 12 dukaten
1672 (41,85 gr) - SBV Bazel veiling, jan. 1985
1758 (41,42 gr) - SBV Bazel veiling, jan. 1983

- D 813 Gouden afslag dubbele stuiver
1724/1723 - Van Lanschot lijst 16, juni 1981
1747 - Schulman veiling 277, sept. 1983
1765 - Rietdijk veiling 330, juni 1984
- D 815 Gouden afslag scheepjesschelling
1672 - HBU Verkooplijst, 1981
- D 816 Gouden afslag scheepjesschelling
1738/1736 - Van Lanschot lijst 1, okt./nov.
1975

Gorinchem

- D 825 Imitatie van een Engelse Rozenobel in afwijkende vorm en omschriften (b.v. IHE i.p.v. IHC)
Van Lanschot lijst 1, okt./nov. 1975

West-Friesland

- D 833 Dukaat Hongaars type
1592/1590 - Spaar en Voorschotbank, voorjaar 1988
1592/1591 - Coin Investment veiling 16, nov. 1982
1595/1592 - Van Lanschot lijst 3, okt. 1976
1595/1593 - HBU Verkooplijst, nov. 1975
1593/1592 - Spaar en Voorschotbank, najaar 1987
- D 836 Dukaat met de ridder
1613 - Van Lanschot lijst 16, juni 1981
- D 838 Dukaat met de ridder - nieuw type
1714 - Verslag KPK, 1978
- D 866 Gouden afslag bezemstuiver
1739 - Van Lanschot lijst 16, juni 1981
- D 869 Gouden afslag duit (4,589 gr - 1.1/3 dukaat)
1739 - Schulman veiling 250, juni 1970
- D - Gouden afslag 30 stuiver (4 dukaten - 13,86 gr)
684 - Münzzentrum Keulen veiling 59, okt. 1986

Zeeland

- D 885 Dukaat met de ridder - nieuw type
1760/1759 - Coin Investment veiling 21, nov. 1984
- D 888 1/2 Grote gouden rijder 1626 of 1628 met foutief omschrift: MO.ARG.PRO ipv. MO.AUR.PRO
Schulman veiling 269, sept. 1979
- D 889 Gouden rijder
1761/1760 - HBU Verkooplijst, sept. 1975
- D 901 Gouden afslag van 1/4 zilveren dukaat
1782 - Coin Investment veiling 16, nov. 1982
- D 905 Gouden afslag hoedjesschelling (6,7055 gr)
1685 - Coin Investment veiling 20, april 1984

Utrecht

- D 961 Dubbele dukaat met de ridder ingestempeld met 'B' van Batavia ingevolge besluit van 20.8.1686 (zie Scholten pag. 34 - vgl. no. 9)
1683 - Coin Investment veiling 10, nov. 1978
- D 962 Dubbele dukaat
1765/1763 - Van Lanschot lijst 14, okt. 1979
- D 963 Dukaat met de ridder
159Z - HBU verkooplijst, jan. 1976
1597/1592 - Van Lanschot lijst 3, okt. 1976
1598/1597 - Van Lanschot lijst 3, okt. 1976

1607/1606 - Nederl. Muntveiling veiling, jan. 1984

1608/1607 - Van Lanschot lijst 2, juni/juli 1976

1611/1609 - HBU verkooplijst, maart 1981
1615/1613 - Van Lanschot lijst 16, juni 1981

1633 - SBV Bazel, voorjaar 1981

1641 - met foutieve spelling AD LFG.IMP.DA zonder dwarsbalk - Coin Investment veiling 7, nov. 1976

1655 - Verslag KPK, 1978

- D 965 Dukaat met de ridder - nieuw type
1739 ontwerp of proefslag - Schulman veiling 257, nov. 1973
1748 - van Lanschot lijst 8, maart 1978
1753/1752 - HBU verkooplijst, najaar 1978
1736 - Dr. Busso Peus Nachf. veiling, okt. 1986

- D 984 Gouden afslag 10 stuivers (6,9205 gr)
1782 - Coin Investment verkooplijst 63, zomer 1982

- D 987 Gouden afslag scheepjesschelling
1746 - SBV Bazel veiling 14, jan. 1985

- D 988 Gouden afslag dubbele stuiver
1787 - Schulman catalogus 278, febr. 1984

- D 989 Gouden afslag bezemstuiver
1759 - Van Lanschot lijst 16, juni 1981
1768/1767 - 1,72 gr. NMB lijst, okt. 1982
1771 - vdDussen/Westerhof veiling, febr. 1986

Stad Utrecht

- D 994 Gouden afslag duit (3,49 gr)
1789 - NMB verkooplijst, april 1978

Friesland

- D 1005 Dukaat
1605/1604 - Coin Investment veiling 20, april 1984
- D 1007 Gouden Friese rijder
1576 - HBU verkooplijst, sept. 1973
- D 1012 Dukaat Hongaars type, z.j., Leeuwarden
Schulman catalogus 247, mei 1968
- D 1013 Dukaat met de ridder
1599/1593 - Verkooplijst Linnartz Keulen, winter 1981/82
1608/1607 - Van Lanschot lijst 16, juni 1981
1633 - Fries Munt en Penningkabinet (Zie *Beeldenaar* Jg. 6/2)
1640/1633 - NMB verkooplijst, april 1978
- D 1015 1/2 grote gouden rijder - proefslag op vierkant muntplaatje met gewicht van hele gouden rijder 9,90 gr.
1628 - Schulman veiling 256, mei 1973

Overijssel

- D 1054 Dukaat met de ridder
1613/1612 - Coin Investment veiling 16, november 1982

Deventer

- D - Dubbele stuiver (proefslag?)
1683 - Schulman veiling 278, febr. 1984

Kampen

- D - Stuiver z.j. type Verk. 905-166.6 (3,44 gr)
MO.NO.ARG.IMP.-CIVI.CAMPEN
Kz.: DOMINX.NOSTER.ADIVTOR
Coin Investment veiling 16, nov. 1982 en Riet-
dijk veiling 336, febr. 1986

Zwolle

- D 1132 Dukaat Spaans type met onbekende titel FARDI-
NAN I
1631 - HBU verkoopprijs, maart 1976
D 1132 Dukaat Spaans type met onbekende variant
FR.DINAN.I
1631 - HBU verkoopprijs, jan. 1976
D 1133 Dukaat Spaans type Ferdinand II variant FAR-
DINA AURIA
1640 - HBU verkoopprijs, jan. 1975
D 1137 Proef van een hele gouden rijder
1644 - Coin Investment veiling 19, nov. 1983

Groningen en Ommelanden

- D - Gouden afslag 10 dukaten (37,17 gr)
1682 - SBV Bazel veiling 13, jan. 1984 en
Spaar en Voorschotbank, voorjaar 1988 als af-
slag ducaton of zilveren rijder.

Henegouwen

- D - Goudgulden type Florentin
Albert van Beieren 1389-1404
Schulman veiling 271, nov. 1980

Nederland

- D 1253 Dukaat met de ridder - Juliana
1978 - 29.305 st.
1985
1986
1987

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Secretariaat:

N.A.J. Visser, Van der Meystraat 1, 1815
GP Alkmaar, 072-120041, giro 96820.

Penningbestellingen:

M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205
HD Gorinchem, 01830-26543.

Penninguitgifte

Lucie Nijland kreeg van het bestuur de opdracht tot het ontwerpen van penning 1989-1 n.a.v. het 150-jarig bestaan van de Nederlandse Spoorwegen.

Affiche van de Vereniging voor Penningkunst

Een affiche van de Vereniging is beschikbaar en kan worden toegezonden; aan te vragen bij mw. M. Kemper-Koel (adres zie boven).

Extra uitgave van de Vereniging voor Penningkunst: een huwelijks- of relatiepenning

De penning toont aan beide zijden twee omgekeerde, zo goed als naadloos in elkaar passende profielen. Aan de ene kant zoenende aangezichten, aan de andere afgewende achterhoofden - genegenheid en afkeer, voorspoed en tegenslag zijn hier verenigd. Op de voorzijde zijn zicht, reuk en tastzin verbeeld als de instrumenten van willende en liefdevolle zintuigelijkheid, terwijl op de keerzijde het gehoor gesymboliseerd wordt door oren, de antennes van het verstandelijke. Saamhorigheid is hier getoontzet in elkaars tegen-

delen, de symbolen van wijsheid gebracht in een positie van misverstand. Beide kanten vormen samen één profiel en wel dat van de cirkel: het absolute evenwicht als zinnebeeld van elkaar in standhoudende polen aan een as, zij het dat daarin wel een knikje zit.

Dit ontwerp van PéPé Grégoire dateert van 1988 en wordt, 70 mm groot, gegoten in brons.

Het verdient aanbeveling namen en data in de keerzijde te graveren, horizontaal en aan weerszijden van het midden. Als daartegen bezwaar bestaat, kan de zijkant uitkomst bieden.

De penning kan door leden van de Vereniging voor Penningkunst à f100,— exclusief verzendkosten besteld worden via mevrouw M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem (01830-26543).

Muntennieuws

door J.C. van der Wis

Afkortingen

Al = aluminium; Ag = zilver; Au = goud;
Br = brons; Cu = koper; Fe = ijzer;
Mag = magnimat; Me = messing; NBS = Nickel bonded steel (met nikkel geplateerd staal); Ni = nikkel; Proof = geslagen met gepolijste stempels op gepolijste muntplaatjes; RVS = roestvrij staal; Sn = tin; Vir = virenium; Zn = zink

GRIEKENLAND

50 drachmai 1986; NiMe; 27,6 mm; 8,9 g
Nieuwe circulatiemunt, die het in juni 1980 uitgegeven stuk van dezelfde waarde (CuNi; 31 mm; 12 g) moet vervangen.

FRANKRIJK

10 francs 1988; tweemetalig
Dit jaar zal in Frankrijk een nieuwe circulatiemunt van 10 francs worden uitgebracht, die ook in de speciale verzamelaarsuitvoeringen van twee metaalsoorten zal zijn vervaardigd, door de Fransen 'bicolore' genoemd.

ZWITSERLAND

5 franken 1988; CuNi; 31 mm; 13,2 g
Herdenkingsmunt, gewijd aan de Olympische Beweging, waarvan het Olympisch Comité sinds 1915 in Lausanne is gevestigd. De oplage bedraagt 1.026.000 stuks, terwijl er 68.500 exemplaren met gepolijste stempels op gepolijste muntplaatjes zijn geslagen.

Tentoonstelling

GELD IS ZO GEK NOG NIET. BEELD EN VERHAAL OP HET BANKBILJET

Afbeeldingen en symboliek op de Nederlandse bankbiljetten, gerelateerd aan het buitenlandse papiergeld.

tot 4 december in Belastingmuseum 'Prof. dr. Van der Poel', Parklaan 14-16, Rotterdam (010-4366333); geopend dinsdag t/m vrijdag 10-17 uur en zaterdag-zondag 11-17 uur, feestdagen gesloten.

KLEYN PROFYT. Munten van de VOC in India.

tot 31 december in Museum voor Volkenkunde, Willemskade 25, Rotterdam (010-4111055); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 11.00-17.00 uur.

200 JAAR VERZAMELEN. Geschiedenis en collecties van het Penningkabinet.

tot 31 december in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28, Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10.00-17.00 uur, zon- en feestdagen 13.00-17.00 uur.

SCHEPEN MET GELD. De handel van de VOC op Azië en de daarbij gebruikte munten. tot 30 juni 1989 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (zie hiervoor).

INTERNATIONALE VERZAMELAARS JAARMARKT

zaterdag 19 en zondag 20 november 1988
beide dagen van 10-17 uur

Alles over verzamelen bijeen in de Jaarbeurs te Utrecht.

In nauwe samenwerking met vele landelijke verenigingen waaronder de Nederlandse Vereniging "De Verzamelaar" vindt u op kilometers tafel de meest uiteenlopende verzamelobjekten, kollekties en nog veel meer.

Welkom op een gezellige jaarmarkt en doe de ontdekking van een verzameling!

toegangsprijs f 8,— per persoon

Inlichtingen:
Koninklijke Nederlandse Jaarbeurs
Postbus 8500, 3505 RM Utrecht
Tel. 030-955 911

 **JAARBEURS
UTRECHT/HOLLAND**

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag
onze
gratis
veiling
catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling of realisatie via onze Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 020-230261
242380

*"voor klinkende
munt"*

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-230261/242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Beëdigd Makelaars en Taxateurs

de beelden naar
de pssigswaal

NUMISMAAT

SEDERT 1880

MONNAIES - MEDAILLES - LIVRES NUMIS-
MATIQUES - VENTES PUBLIQUES -
ARCHEOLOGIE

MUNTEN - PENNINGEN -
NUMISMATISCHE
BOEKEN - VEILINGEN - OUDHEDEN

Jacques Schulman B.V.

Keizersgracht 448
Telefoon (020) 23 33 80 - 24 77 21

1016 GD Amsterdam
Postgiro 9922

Tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek, voor Nederland en België. Publikatie van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

Redactie

N.L.M. Arkesteijn
F.T.S. Letterie
A. Pol
K.A. Soudijn
J.N. van Wessem
J. C. van der Wis

Redactieadres

Postbus 11028, 2301 EA Leiden
071-120748

Abonnementsprijzen

Inclusief BTW en franco per post bij vooruitbetaling per jaar:
Nederland, België, Suriname en Ned. Antillen: f32,-.
Overige landen: f58,-.
Losse nummers: f6,- (inclusief portokosten).

Voor leden van het Kon. Ned. Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnementsgeld in de contributie inbegrepen.

Abonnementen opgegeven in de loop van een kalenderjaar, omvatten alle in de desbetreffende jaargang te verschijnen nummers. Abonnementen worden stilzwijgend verlengd, indien niet vóór 1 december een opzegging is ontvangen.

Advertentie-exploitatie

Inlichtingen en tarieven:
Bureau Nassau
Jan van Nassaustraat 12
2596 BT Den Haag
Telefoon 070-264731

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

<i>Romeinse muntschatten uit Voorburg</i>	431
<i>A die-link between coins of Louis the Pious and Lothar I</i>	438
<i>De Hollandse leeuwengroten van Willem V: een poging tot rubricering</i>	440
<i>Utrechtse duiten 1617-1659</i>	443
<i>Het Nederlandse bankbiljet</i>	447
<i>Een nieuwe penningstandaard</i>	450
<i>Penningnieuws</i>	452
<i>Boekbespreking</i>	456
<i>Verenigingsnieuws</i>	461

Romeinse muntschatten uit Voorburg

door Tom Buijtenorp

Bestudering van oude opgravingsverslagen leert dat er tussen de romeinse munten uit Voorburg een zevental muntschatten zit verborgen, schatten die tot nu toe aan de aandacht van de numismatici zijn ontsnapt. Toch bevindt het grootste deel zich al ruim anderhalve eeuw in de laden van het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) te Leiden. De herontdekking van de 'gesloten muntvondsten' uit Voorburg is belangrijk omdat ze naar schatting een derde van de daar bij opgravingen gevonden hoeveelheid munten uitmaken. De oude muntoverzichten geven zodoende een vertekend beeld.

De meeste Voorburgse muntschatten worden genoemd in de twee dagboeken van Reuvens, die bewaard worden in het archief van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden. Het betreft munten die ruim anderhalve eeuw geleden door Reuvens in Voorburg zijn opgegraven. Vóór die tijd was er al een grote pot met zilveren munten gevonden, waarvan echter elk spoor is verdwenen. Verder kwamen er aan het eind van de negentiende eeuw drie gouden munten tevoorschijn, tot nu toe de enige Voorburgse munten van dit edelmetaal. Tot slot werd er in het begin van de twintigste eeuw door Holwerda een tweetal schatmunten opgegraven.

De schatten worden hier chronologisch op vinddatum gerubriceerd met de letters A tot en met H, hetgeen de systematische aansluiting met eventuele toekomstige schatvondsten vergemakkelijkt. Jammer genoeg zijn de schatmunten vroeger niet voorzien van een speciaal inventarisnummer, waardoor ze met de losse vondstmunten zijn vermengd. Ze zijn dus niet allemaal meer als schatmunt te herkennen tussen de ruim tweehonderd munten uit Voorburg die in het RMO worden bewaard. Gelukkig zijn de munten niet sterk gereinigd, waardoor de patina bij de identificatie enig houvast biedt.

Het opgravingsterrein 'Arentsburg' te Voorburg. De middelste figuur is Reuvens, de man links zeer waarschijnlijk zijn leerling Van der Chijs, de latere directeur van het Academisch Penningkabinet.

In verband met de opbouw van het betoog wordt de zoektocht naar de schatmunten niet in volgorde van vinddatum besproken. Eerst komen de vijf door Reuvens opgegraven schatten ter sprake, beginnend met schat F die aanknopingspunten bevat voor de identificatie van de overige muntschatten. Daarna worden steeds kleinere schatten beschreven en tot slot komen in chronologische volgorde drie niet door Reuvens opgegraven schatvondsten aan de orde.

schat F: 11 september 1828

Deze gesloten muntvondst van acht stuks kwam tevoorschijn uit een vierkante houten waterput ten oosten van het romeinse badhuis¹ De schat is dankzij een tekening het best gedocumenteerd en geeft daarmee ook aanwijzingen voor het terugvinden van de andere schatmunten. Reuvens (dagboek deel 1, p. 300-301) beschrijft ze als volgt: *Hadrianus, Faustina Minor, Sept. Sev., 2 van Trajanus, Aelius, M. Aurelius, Trajanus. De 3 laatste van de IIde, de overige van de I grootte. Alle nog volkomen zonder roest; en met eene glinsterende en enigszints ruwe oppervlakte.* Het putwater zorgde kennelijk voor het ontbreken van een patina. Dat is ook zichtbaar op de tekening op ware grootte die Reuvens liet vervaardigen en nu bewaard wordt in het RMO, helaas de enige afbeelding van een Voorburgse schatvondst. Met name dankzij deze tekening zijn zes munten met zekerheid terug te vinden.² Hoewel het om afgesleten stukken gaat, maken verkleuringen, streepjes, stempelscheuren en vorm van het

muntplaatje identificatie goed mogelijk.

Twee van de acht afgebeelde munten uit de put zijn niet meer in het Rijksmuseum te achterhalen. Het betreft op de eerste plaats een sestertius van Hadrianus met bebaarde buste naar rechts. Het afgebeelde stuk valt op door de staande figuren op de keerzijde, een voorstelling die niet in de museumladen is terug te vinden. Verder ontbreekt de afgebeelde munt van Aelius met op de keerzijde een zittende Salus.

De inventarisnummers bieden bij de herkenning van de Voorburgse schatmunten weinig houvast, en zijn in een enkel geval zelfs misleidend, zoals blijkt bij de munten uit de put. Vijf munten uit

de waterput dragen terecht het inventarisnummer AR1174, zoals alle door Reuvens opgegraven munten. Daarachter schreef Reuvens steeds één of twee letters die zijn determinatie op keizer en muntsoort aangaven.³ Alleen de dupondius van Marcus Aurelius draagt het inventarisnummer dat Holwerda ruim driekwart eeuw later voor zijn vondsten gebruikte (h1925/12.30). Het stuk is echter geheel identiek met de door Reuvens rond 1830 afgebeelde putmunt die ook dezelfde rode koperkleur vertoont. De munt kan dus onmogelijk pas begin deze eeuw door Holwerda zijn opgegraven.

Kennelijk was het oude muntdoosje met bijhorend inventarisnummer zoek en heeft Holwerda een nieuw nummer gegeven. Volgens mw. drs M. Brouwer (RMO) heeft Holwerda dat wel meer gedaan met vondsten van Reuvens. De inventarisnummers zijn dus niet geheel betrouwbaar voor een toewijzing aan één van beide grote opgravingen

(Reuvens 1827-1834 en Holwerda 1909-1915), temeer omdat de nummers zelden op de munten zelf zijn aangebracht. Doorgaans zijn ze alleen op de kartonnen doosjes geschreven, waar de munten los inliggen, zodat een verwisseling in de afgelopen anderhalve eeuw niet onmogelijk is. Verderop zullen andere voorbeelden van verkeerd opgeborgene munten ter sprake komen. De acht putmunten vertonen een mooie spreiding over de gehele tweede eeuw, met als sluitmunt de sestertius van Septimius Severus (193-211). Het geheel doet denken aan een langzaam opgebouwde schat (zgn. accumulatieschat), mogelijk ontstaan door een ritueel gebruik van de waterput. Wat dat betreft is het opmerkelijk dat de elders veel voorkomende as hier ontbreekt. Het betreft uitsluitend de hogere koperen waarden van twee en vier as (dupondius resp. sestertius).

schat E: 23 juli 1828

Deze schat is met 34 munten het grootst en zorgt dat munten uit begin tweede eeuw oververtegenwoordigd zijn in het Voorburgse muntcomplex van ruim 200 munten. De vindplaats van de 34 penningen is aangegeven op een kaart van Reuvens in het archief van het RMO (inv. R.A., 30••). Het betreft een hoek van een stenen gebouw ten westen van het badhuis in insula VII.

Onder de Voorburgse munten bevinden zich ook twee prachtige assen (inv. AR1174e1 en AR1174e2) van Domitianus met een identieke lichtbruine patina.

Verder hebben beide een groene ronde vlek op de keerzijde die precies hetzelfde is als een groene vlek op een as van Hadrianus (inv. AR1174k4) uit de schat. De kwaliteit is als 'zeer fraai tot prachtig' te omschrijven. Zij komen dus ook hoogstwaarschijnlijk uit schat E, hoewel het dagboek geen munten van Domitianus noemt. Het op één van de munten geschilderde inventarisnummer (AR 1174k) geeft dan ook aan dat de munt – ten onrechte – door de opgravers is gedetermineerd als een kleine bronzen munt van Trajanus, ondanks de geringe gelijkenis daarmee. Mogelijk werd de fout gemaakt doordat de determinatie voor het dagboek in haast moest geschieden.

Een aantal van de mooie bruine assen vertoont groene korstjes en de bruine as van Hadrianus met inventarisnummer AR1174k5 heeft zelfs een geheel groene keerzijde. Kennelijk heeft een deel van de schat in een grondsoort gelegen die een groene patina deed ontstaan. Dit verklaart wellicht dat vier prachtige assen van Hadrianus geheel voorzien zijn van een dergelijke korstige groene patina. Het gaat om vier identieke en wei-

Het dagboek (deel I, p. 242-243) spreekt van 2 zilveren, 3 koperen van de Iste en 27 van de Ilde grootte, 20 van Hadrianus, 7 van Trajanus, 1 van Nerva; de overige onzeker. Over het algemeen bijzonder wel bewaard. Vooral deze laatste opmerking maakt dat een aantal munten is terug te vinden tussen de doorgaans sterk gesleten Voorburgse exemplaren. Het gaat in de eerste plaats om een aantal prachtige assen van Hadrianus (117-138) die door hun geringe slijtage ver boven de meeste andere Voorburgse munten uitspringen. Het grote portret is uitgevoerd in de na 125 ontstane mooie stijl, met het korte omschrift HADRIANVS AVGVSTVS. De meeste stukken worden door de titel COS III op de keerzijde – zonder PP – vóór 128 gedateerd. De munten zouden wat betreft de gebruiksslijtage met 'zeer fraai' tot 'prachtig' kunnen worden aangeduid;⁴ zij hebben een lichtbruine patina met soms groene korstjes.⁵ Blijkens de bruine patina, gecombineerd met de geringe slijtage en de identieke keerzijde, behoort ook de as van Hadrianus met Holwerda's inventarisnummer h1925/12.30 tot schat E. Een dergelijk mooi stuk wordt namelijk niet in Holwerda's jaarverslagen genoemd. Bij schat F bleek hierboven reeds dat door Reuvens opgegraven munten soms ten onrechte een inventarisnummer van Holwerda kregen, hetgeen waarschijnlijk ook hier gebeurd is.

nig gesleten stukken met op de keerzijde steeds een staande Salus Augusti bij een altaar en de titel COS III (RIC 678). Afgezien van corrosie zijn ook deze munten wat betreft de slijtage 'zeer fraai tot prachtig'.

Een nauwelijks gesleten dupondius van Hadrianus (inv. AR1174k3) zou ook bij schat E kunnen horen, hoewel de lichtbruine patina iets anders is. Deze veronderstelling is niet te bewijzen en bij de overige stukken is identificatie nog moeilijker. Daarbij bleek dat van schat F een kwart van de munten niet meer aanwezig is, hetgeen bij schat E ook zeker het geval kan zijn.

Hoewel de meeste geïdentificeerde munten van Hadrianus dateren uit 125-128, stamt één stuk (inv. AR1174k13) uit de laatste vier regeringsjaren van deze keizer (134/138). Als dat inderdaad ook een schatmunt is, kan de schat niet eerder dan in 134 in de grond terecht gekomen zijn. Dat grofweg tweederde van de schat uit munten van Hadrianus bestaat, maakt duidelijk dat het geen langzaam opgebouwde spaarschat betreft. De eigenaar kon met drie zilveren muntjes (denarii van elk 16 as) een vergelijkbaar bedrag veel makkelijker verstoppert.

De indruk ontstaat dat de schat in één keer aan het eind van de regering van Hadrianus gevormd is uit de toenmalige geldcirculatie ('omloop-schat'), misschien deels direct gevoed uit recente muntslag in Rome. Dat zou de geringe slijtage en het veel voorkomen van identieke munttypen verklaren.⁷ Gedacht kan worden aan 'vers' wisselgeld van een wisselaar. Misschien is er een verband met de grootscheepse bouwactiviteiten die er in deze tijd in het naar Hadrianus genoemde Voorburg plaatsvonden.

schat B: 10 augustus 1827

Het betreft (Reuvens' dagboek deel I, p. 46-47) 18 zilveren penningen, van S. Sev af, Julia Mamaea, Alexander Severus, Philipus en Maximinus Aug. Grotendeels door het roest aan elkaar geklonterd. Ook hier zijn de stukken deels herkenbaar door een geringe slijtage en de patina, een paarse gloed en een korstige groene aanslag met soms aan één zijde een roestkleurige patina. Diverse stukken tonen duidelijk de sporen van het aan elkaar geklonterd geweest zijn. Afgezien van dit soort aantastingen zijn de munten gemiddeld 'zeer fraai' te noemen.⁸ Bij de door patina geïdentificeerde exemplaren betreft het steeds denarii, behalve de antoninianus van Philippus I. Het aantal munten neemt vanaf circa 200 langzaam toe met een mooie reeks tot en met de twee nauwelijks gesleten denarii van Maximinus (235-238); de antoninianus van Philippus (244-249) is een nakomer. Een groot vermogen vertegenwoordigde deze schat niet, want in het begin van de

derde eeuw lag het jaarsalaris van een gewoon legioenssoldaat al rond de 750 denarii. Schat B vertegenwoordigt dus slechts soldij van zo'n negen dagen, waarbij aangetekend dient te worden dat in het midden van de derde eeuw de koopkracht van de munten door inflatie nog aanzienlijk was gedaald.

schat C: 15 augustus 1827

Blijkens zijn dagboek (deel I, p. 48-49) vond Reuvens in insula VIII in totaal 12 zilveren denarii waarvan de meesten zodanig aan elkaar gekleefd dat ze niet leesbaar waren. Een van Ant III VIR met 2 legioenen, 2 Traj, 1 Hadr, 1 Comm., 2 Sept. Sev., 5 onz., niet van het lagere Rijk. Blijkens de inventarislijst⁹ in het Rijksmuseum van Oudheden zijn de twee denarii van Trajanus de enige herkenbare zilveren munten die Reuvens van deze keizer vond. De schatmunten moeten daarom welhaast de twee denarii AR1174i1 en AR1174i2 (i = zilver, Trajanus) zijn. Eén hiervan is door Van der Vin beschreven als een hybride geplateerde denarius uit de tijd van Antonius Pius.¹⁰ Het andere stuk vertoont een blauwe en roze gloed.

De blauwe en roze gloed is het enige aanknopingspunt om andere Voorburgse denarii aan deze schat toe te wijzen.¹¹ Als die toewijzing klopt is Septimus Severus het sterkst vertegenwoordigd. De Republikeinse denarius van Marcus Antonius is een vroege uitschieter die kennelijk de geldzuivering van Trajanus in 107¹² heeft overleefd.¹³ Deze denarii van Marcus Antonius waren bij spaarders geliefd omdat ze in vergelijking met het nieuw uitgegeven zilvergeld een relatief hoog zilvergehalte hadden.

schat D: oktober 1827

Reuvens meldt in zijn dagboek (deel I, p. 157) vrij velen penningen brons I en II, bij elkaar op den grond, doch verspreid gevonden. Helaas geeft hij geen beschrijving van de munten.

schat A: 1626-1628

Toen *fundamenten van Voorburg omtrent den ja-re 1626 of 1628 uitgegraven werdende om den druift- of trassteen, waaruit dezelve bestonden, is de grond aldaar mede van klei bevonden en is alstoen onder andere antiquiteiten een grote aarden pot gevonden in dewelke omtrent een water-emmer vol zilveren penningen gevonden zijn.* Dit oude vondstbericht presenteert Holwerda in zijn eindverslag (1923, p. 2) en is afkomstig van s.

VAN LEEUWEN *Batavia Illustrata* (1685). Helaas is er niets van de schat bewaard gebleven. Het is de enige Voorburgse muntschat waarvan we iets weten over het oorspronkelijke omhulsel. Vaak gaat het bij dergelijke grote zilverschatten om antoniniani die tijdens de barbaarse invallen in het derde kwart van de derde eeuw verstoep zijn.

schat G: 1894

Deze vondst bestaat uit drie aurei, die in 1894 bij de aanleg van een weg in Voorburg (hoek Heeswijkstraat-Pr. Mariannelaan: Arentsburg) zijn gevonden. Het gaat om munten van Trajanus (98-117), Septimius Severus (193-211) en Caracalla (211-217). De nominale waarde van deze drie goudstukken bedroeg 1200 asses, hetgeen rond het jaar 200 neerkwam op ruim een maandloon voor een legionair. Zo gerekend is het de grootste schat uit Voorburg die we kennen. De drie munten zijn in het bezit gekomen van Rijksmuseum het Koninklijk Penningkabinet in Den Haag, thans in Leiden gevestigd. Eén exemplaar werd in bruikleen gegeven aan Museum Swaensteyn te Voorburg, maar verdween daar in 1981 door diefstal.

schat H: 1911

De enige door Holwerda opgegraven muntconcentratie bestaat uit *twee aan elkaar geroeste zilveren muntjes* van Gordianus III (238-244). Hoewel twee van dergelijke muntjes nauwelijks de naam 'muntschat' verdienen, is het goed mogelijk dat bijbehorende schatmunten over het hoofd zijn gezien. Eén van de twee muntjes is duidelijk als schatvondst te herkennen aan de ronde korst van een andere munt op de keerzijde. Dit muntje zit ten onrechte in een doosje met het inventarisnummer van Reuvens: AR1174kk (= Constantinus II, welke naam op het doosje is doorgehaald). Het illustreert nogmaals het risico van verwisselingen.

conclusie

Blijkens de inventarislijst van 1832 kon Reuvens 170 munten determineren. Daaronder zaten naar schatting zo'n 70 stuks uit schat B t/m F. Vervolgens vond Holwerda nog een tiental munten,

waaronder twee uit schat H. Tot nu toe zijn deze schatten niet apart opgenomen in muntoverzichten, waardoor met name de munten van keizer Hadrianus oververtegenwoordigd zijn.

Bij een analyse van de losse munten uit het Voorburgse muntcomplex dienen de schatvondsten daarom niet meegeteld te worden. Doordat deze munten echter niet altijd te herkennen zijn, is onduidelijk welke nog aanwezige munten ter correctie uit de lijst geschrapt mogen worden. Daarbij kunnen de door Reuvens beschreven schatmunten niet zonder meer van het huidige bestand worden afgetrokken. In de eerste plaats kan Reuvens fouten hebben gemaakt bij de determinatie en in de tweede plaats is het huidige bestand door zoekraken van munten uitgedund. Volledig aftrekken van de oude lijsten zou dus wellicht een te sterke compensatie opleveren. Het opstellen van een gecorrigeerde lijst vormt dus een apart onderzoek waarop in dit artikel niet vooruit wordt gelopen. Wel kunnen reeds wat algemene opmerkingen worden gemaakt.

Zo valt in de samenstelling van het Voorburgse muntcomplex op, dat het percentage denarii relatief hoog is, namelijk circa 33%. Onder aftrek van de ruim dertig denarii uit schat B, C en E zakt dat aandeel iets, hoewel met schat E de hoeveelheid koperen munten ook sterk daalt. Verder daalt de rol van vooral de munten van keizer Hadrianus. De zeven schatvondsten (exclusief putvondst) bevestigen het beeld dat schatten doorgaans uit edel metaal bestaan. Kopergeld werd zelden opgepot en meer voor dagelijkse uitgaven gebruikt.

Bestudering van de schatvondsten geeft ook aanwijzingen voor verder onderzoek. Zo bleek dat de inventarisnummers niet geheel betrouwbaar zijn. Wat dat betreft is het raadzaam de inventarislijst van gedetailleerde beschrijvingen te voorzien - liefst met foto's - om verwisseling in de toekomst te voorkomen. Ook is gebleken dat er vroeger fouten zijn gemaakt bij het determineren en wordt duidelijk dat er in al die jaren munten zijn zoekgeraakt. Dat verklaart waarom Van der Vin op grond van de nog aanwezige munten tot een ander overzicht komt dan Holwerda in zijn eindverslag (1923, p. 143-148). Enerzijds kreeg Van der Vin minder munten onder ogen, anderzijds kon hij meer determineren. Ook zullen zijn determinaties nauwkeuriger zijn geweest, hetgeen bijvoorbeeld de verschillen verklaart die optreden bij de munten uit het begin van de derde eeuw (waar een aantal keizers sterk op elkaar lijkt). Al met al bevat het Voorburgse muntcomplex diverse vertekeningen, naast het oude feit dat ruim 200 munten een zwakke basis vormen voor statistische analyses. Het is daarom verheugend dat

er positief is gereageerd op een oproep in *Westerheem*, waarin ondergetekende vroeg ongepubliceerde Romeinse muntvondsten – ook losse munten – uit Zuid-Holland te mogen publiceren. Dat heeft tientallen nieuwe munten uit Voorburg opgeleverd, maar er moet na de laatste opgraving in 1915 ongetwijfeld nog meer gevonden zijn. Daarom kunnen de eigenaren van vondstmunten nog steeds terecht bij Rijksmuseum het Koninklijk Penningkabinet in Leiden of bij schrijver dezes (Schiedamseweg 153d, 3026 AK Rotterdam) voor een gratis determinatie. Door gelijktijdige registratie wordt ook de wetenschap weer een stukje vooruit geholpen.

Noten

- * Met dank aan mw. drs M. Brouwer (RMO) voor het ter bestudering beschikbaar stellen van de munten uit de opgravingen in Voorburg
- 1. Zie *Westerheem* 36 (1987) 74-96 voor locaties en de nummering van woonwijken (insulae) en dergelijke. Zomer 1988 is de put door de ROB met leden van de AWN weer opgegraven, waarbij nog twee geelkleurige koperstukken tevoorschijn kwamen
- 2. Inventarisnummers h1925/12.30 en AR1174g2, AR117g10, AR1174h1 en AR1174y; het zesde exemplaar is in mei 1988 in de laden van het RMO teruggevonden en heeft nog geen inventarisnummer
- 3. Archief RMO inventaris 4 april 1829-oktober 1858 pag. 105 e.v. Momenteel wordt door de heer M. de Weert een herinventarisatie uitgevoerd en als uitvloeisel daarvan worden de oude inventarisnummers van Reuvens aangevuld met een volgnummer
- 4. Het op die manier weergegeven van gebruiksslijtage is wenselijk bij vondstmunten, liefst vastgesteld door onafhankelijke personen
- 5. O.a. inventarisnummers AR1174k4, AR1174k7, AR1174k13, AR1174k19, nieuw 8.99/6, 9.37/6, 10.40/6, 12.94/6; in mei 1988 is er nog een exemplaar in de laden van het RMO gevonden, nog zonder nieuw inventarisnummer
- 6. Archief RMO, inventaris 4 april 1829-oktober 1858 p. 105; het is de munt met het inventarisnummer AR1174e2
- 7. Er zijn echter geen identieke muntstempels
- 8. Met zekerheid behoren tot de schat de volgende inventarisnummers: AR1174aa6, AR1174bb1, AR1174ff3, AR1174gg2, AR1174ff2 en nagenoeg zeker AR1174gg1, AR1174ff6, AR1174cc2, AR1174gg3; waarschijnlijk ook AR1174ff1 en mogelijk ook AR1174mm10
- 9. Zie noot 6
- 10. J.P.A. VAN DER VIN Munten uit Arentsburg *Westerheem* 35 (1986) 219-224, speciaal 223
- 11. Inv. AR1174x2, AR1174m1, AR1174aa5, AR1174mm2, AR1174mm5 en AR1174mm7
- 12. Cassius Dio 68,15
- 13. In mei 1988 zijn twee denarii van Marcus Antonius uit Voorburg in de collectie van het RMO teruggevonden

Wat *doen* Uw munten en penningen in Maastricht ?

Dat kunt U uit de opbrengst-lijst opmaken - of heeft U wellicht elders al gelezen.

Wij hebben een zeer internationale cliëntèle. Als u op onze veiling was geweest had U dit kunnen vaststellen. Als we dit schrijven (eind oktober), zijn we nog steeds bezig munten, penningen en boeken uit te leveren aan honderden verzamelaars in binnen- en buitenland.

Onze volgende veiling is gepland op

13, 14 en 15 april a.s.

Wij kunnen zeer goed voor U veilen

**goede losse munten,
penningen, boeken, etc.**

*Wij besteden veel aandacht aan
echte verzamelingen,
op welk gebied dan ook.*

Heeft U zoiets ?

Dan gaarne contact opnemen met

A. G. van der DUSSEN
(still going strong !)
Hondstraat 5, NL-6211 HW
Maastricht
[tel. (0)43-215.119]

A die-link between coins of Louis the Pious and Lothar I

by Simon Coupland

In 1871 a sizeable Carolingian coin hoard was unearthed at Emmen in the province of Drenthe, and twelve years later Serrure published the find in his *Bulletin de numismatique*¹. The bulk of the deposit was acquired by the Drents Museum at Assen, and in 1931 another small parcel of coins from the hoard was purchased by the Koninklijk Penningkabinet. At present both portions of the hoard are on temporary deposit in the KPK at Leiden for research purposes, and it was there that I was able to study the coins².

The majority of the hoard, 219 coins out of a total of 341, was composed of the common *Christiana religio* issues of Louis the Pious (814-840), which were struck between 822 or 823 and 840.³ In addition, ninety-four coins of Lothar I (840-855) were present, and twenty-five of Charles the Bald (840-877). Of the coins struck by Lothar, seventy-nine bore the mint-name of Dorestad, two that of Huy, two were from Verdun and one from Trier. The remaining ten were *Christiana religio* issues: this figure includes one of the four 'monnaies brisées' which were not classified by Serrure.

In his recent publication of the Roermond hoard, professor van Gelder has sought to group Lothar's *Christiana religio* issues according to stylistic criteria,⁴ and most of the Emmen coins can be assigned to one or other of his groups. Thus three are of Roermond group 29a, with the obverse legend HLOTARIVSIMP, large sprawling lettering, and a reverse temple which has short columns and a tall roof. On the basis of stylistic parallels with Lothar's mint-signed coinage and Louis the Pious's *Christiana religio* issues, and by a process of elimination, this group can tentatively be ascribed to Trier. Another four of the Emmen coins were of van Gelder's group 29c, bearing the distinctive obverse legend HLVTARIVSIMP around a large, neat cross. As Boeles and Lafaurie have both observed, this group can be attributed to the mint at Metz with some confidence.⁵ Only one of Roermond group 29d was present at Emmen, even though these are generally the most common of Lothar's *Christiana religio* issues. This group is characterised by the addition of a pellet either side of the cross on the temple roof on the reverse, but cannot at present be linked with any of Lothar's known mints. The other two *Christiana religio* issues of

Lothar at Emmen were not matched at Roermond. One is similar to Prou 1052⁶, though it has the longer title HLOTARIVSIMP. Once again it is not possible to associate this issue with any particular mint. The other coin is quite uncommon. The pelleted cross on the obverse is of the normal type, but the reverse temple has an unusual appearance, with columns meeting both the roof and the upper step. It should be emphasised that there are no pellets beneath the temple, contra Morrison/Grunthal.⁷

denarius of Lotharius I (840-855) from the Emmen 1871 hoard: HLOTARIVSIMP, ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΕΙΗΘ (weight 1.43g, die-axis 160°); Drents Museum, Assen, inv.nr. M 1872-30(10).

The most remarkable feature of this coin is not its rarity, however, but the fact that the hoard contained another *Christiana religio* issue, minted by Louis the Pious, which shares the same reverse die.

denarius of Louis the Pious (814-840) from the Emmen 1871 hoard: HLVDONVIVSIMP (weight 1.62g, die-axis 160°); Drents Museum, Assen, inv.nr. M 1872-6g.

This is, to my knowledge, the first time that such a die-link between a coin of Louis the Pious and one minted by one of his sons has been discovered. Certainly the presence of these die-

linked coins in the Emmen hoard had gone unnoticed by previous scholars.

Presumably the coins were both struck in 840, the one before the death of Louis the Pious in June, the other soon afterwards. There is no reason to believe that the coin of Louis was struck posthumously or that the issue of Lothar was minted before his father's death. Such hypotheses fly in the face of the evidence of contemporary coin hoards and contemporary texts alike, which both indicate that Carolingian monarchs sought to strike coinage and issue charters in their own name as soon as possible, but that Louis the Pious kept tight control over his mints until the end of his life. Although some imperial coinage may have been struck in Lothar's name to commemorate his accession as Emperor of Italy in 823, the die-linked coins from Emmen are utterly unlike the distinctive Italian issues of Louis and Lothar.

If these coins were therefore minted in 840, is it possible to identify the mint where they were produced? Unfortunately, the coins do not resemble any of Lothar's mint-signed temple types, nor is there any exact parallel in the usage of the obverse legend HLOTAPIVSINPIPA. The scarcity of the coins, for I do not know of any other stylistically similar *Christiana religio* issues of Louis the Pious, implies that the atelier which produced them was small. It may have been a mint which struck only *Christiana religio* issues on a limited scale, and then closed. Or it may perhaps have been one of the smaller mints which was active under Lothar, such as that at Namur, where the rare mint-signed coinage bore the obverse legend HLOTAPIVSIMPER, but the mint-name in field on the reverse.⁸

In short, it is not possible to attribute these die-linked coins of Louis and Lothar to any specific mint. Nevertheless, they provide one particularly valuable insight into the sequence of minting under Lothar I. It has until now been uncertain at what stage in his reign Lothar minted *Christiana religio* coinage. Stylistic similarities between certain *Christiana religio* issues of Louis the Pious and others of Lothar have suggested that the type was among the first to be produced, but this discovery now confirms that this was indeed the case. It does not, of course, indicate whether mint-signed coinage was struck at the same time, but at least it is a step in the right direction. Perhaps the careful study of the other known Carolingian hoards can take us several steps further.

Notes

1. R. SERRURE, Notice sur deux trouvailles de monnaies carlovingiennes, faites dans la province de

Drenthe (Pays-Bas) II. Trésor d'Emmen, *Bulletin mensuel de numismatique et d'archéologie* II (1882-1883) 183-189.

2. I would like to take this opportunity to thank the staff, and in particular drs. Arent Pol, for their kind assistance, and also the Leverhulme Trust for the grant of a scholarship enabling me to undertake this research
3. S. COUPLAND, La chronologie des émissions monétaires de Louis le Pieux (814-840), *Bulletin de la Société française de numismatique* 43 (1988) 431-433
4. H.E. VAN GELDER, De Karolingische muntvondst Roermond, *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 72 (1985) 13-49
5. P.C.J.A. BOELES, Les trouvailles de monnaies carolingiennes dans les Pays-Bas, spécialement celles des trois provinces septentrionales, *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 2 (1915) 1-100, n° 180
- J. LAFAURIE, Les frappes monétaires de Metz et de sa région aux VIe-IXe siècles, *Actes du colloque 'Autour d'Hildegard'* (Paris 1987) 89-103, fig. U
6. M. PROU, *Les monnaies carolingiennes* (Paris 1896)
7. K.F. MORRISON/H. GRUNTHAL, *Carolingian Coinage* (New York 1967: American Numismatic Society Numismatic Notes and Monographs 158) n° 592. The entire entry should be deleted, as KPK 17657 is a coin of Charles the Bald (MG 1166), and none of the hoards listed contained coins of Lothar of the type described. I know of only one other of Lothar of a similar appearance, or rather, the fragment of one such coin. This was part of the large Carolingian hoard found at Pilligerheck, and was photographed at the Bibliothèque Nationale in 1969 for J. Lafaurie, who was studying the hoard at the time. (see his report in *Annuaire de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes. IVe Section* 1969-1970 pp 232-326; Bibliothèque Nationale clichés B48478-B48479). I have unfortunately not yet been able to examine the hoard itself to determine whether any other comparable coins were present. The fragment in question was struck from the same obverse die as the Emmen coin, although only the partial legend ...NPIPA... remains. The reverse die is different, but it is interesting to note that the inscription is nonetheless similar to the Emmen coin: ...IAHAO..., and that the temple columns meet the top step in the same way
8. VAN GELDER (1985) n° 21

De Hollandse leeuwengroten van Willem V: een poging tot rubricering

door J. Ghyssens

Sinds 1337 werden in Vlaanderen zgn. leeuwengroten geslagen, die al spoedig een ruime verbreiding kregen. In Holland is volgens Van Gelder de aanmunting van leeuwengroten in 1354 begonnen.¹ Wanneer men de Hollandse stukken vergelijkt met de verschillende varianten van de Vlaamse leeuwengroten van Lodewijk van Male (1346-1384), is die datum inderdaad aannemelijk.² Immers, de groten van de eerste emissies in Vlaanderen vertonen naar alle waarschijnlijkheid geen punt bij het initiaalkruis op de voorzijde, terwijl bijna alle Hollandse groten op die plaats wel één of twee punten dragen. De enige uitzondering die ik ken vormt de bij Van de Chijs 'Holland' VI.18 afgebeelde leeuwengroot.³

De omschriften van de Hollandse leeuwengroten luiden gewoonlijk MONETA HOLLAND EN GUILLELM DVX COMES. In zijn beschrijving van de vondst Dokkum 1932 onderscheidde Van Gelder vier varianten van de leeuwengroot:⁴

- op VZ + MONETA (blaadje) HOLLAND', met A met dwarsbalk en gewone L
- op VZ + MONETA (blaadje) HOLLAN & Z met A zonder dwarsbalk en L met punt
- op VZ + MONETA (kruisje) HOLLAND, met A zonder dwarsbalk en gewone L
- op VZ + MONETA (kruisje) HOLLAND, met A met dwarsbalk en L met punt

Dankzij de hulpvaardigheid van 'Het Admiraleithuis' te Dokkum en drs H.W. Jacobi van het Koninklijk Penningkabinet, werd het mij mogelijk gemaakt alle 344 leeuwengroten - waaronder 13 Hollandse - van de vondst te fotograferen. Helaas heb ik de vier door Van Gelder genoemde varianten niet kunnen herkennen, hetgeen misschien te wijten is aan het feit dat deze auteur gelegenheid had met de stukken zelf te werken, terwijl ik - eenmaal weer thuis - het met de foto's moest doen. Daarbij dient nog opgemerkt te worden, dat de matige kwaliteit van sommige stukken het moeilijk maakt om te zien of de letter A nu wel of niet een dwarsbalk heeft en de letter L wel of niet een punt vertoont. Bovendien geeft Van Gelder niet aan of de dwarsbalk betrekking heeft op de A van MONETA danwel van

HOLLAND; de opmerking betreffende de letter L schijnt steeds betrekking te hebben op de L van HOLLAND op de voorzijde en nooit op die van GUILLELM op de keerzijde.

Op de Hollandse leeuwengroten in de vondst Dokkum 1932 vindt men verschillende kenmerken zoals hieronder weergegeven.

voorzijde:

- het initiaalkruis schijnt altijd vergezeld te gaan van een punt aan de linker- of rechterkant - vermoedelijk staat er echter steeds en links en rechts een punt waarvan er één vaak niet duidelijk waarneembaar is (nrs. 1, 2, 3, 8, 9, 13), terwijl bovendien de linker punt vaak samenvalt met het puntje van de neus van de leeuw (nrs. 4, 10, 14, 16);
- de A van MONETA en van HOLLAND schijnen vrijwel altijd een dwarsbalk te hebben; de exemplaren met een A zonder dwarsbalk zijn meestal slecht leesbaar (nrs. 1, 4, 6?, 7, 11, 12);
- op een aantal stukken vertoont de L van HOLLAND een punt; Van Gelder trof in de vondst Dokkum zes van zulke exemplaren aan, waar ik er slechts twee met zekerheid (nrs. 7, 10) en twee met enige reserve (nrs. 6, 14) kan onderscheiden;
- het interpunctieteken tussen MONETA en HOLLAND kan verschillende vormen hebben: het meest voorkomend is een blad met een stengel en drie lobben die op sommige stukken naar beneden gericht zijn en doen denken aan een andrieskruisje (nrs. 4, 10, 15), terwijl het soms doet denken aan een kleine N of H (nrs. 1, 2). In een aantal gevallen staat er een punt boven het teken (nrs. 1, 2, 13).

keerzijde:

- tussen DVX en COMES verschijnt op sommige stukken een dubbele punt (nrs. 1, 2, 4, 6, 10, 14, 15);
- de o van COMES is bijna altijd rond, maar toch krijgt men de indruk dat op een enkel exemplaar deze letter wat langer is, zoals bijvoorbeeld het geval is met het bij Van der Chijs VI.18 afgebeelde stuk.
- één stuk (nr. 7) heeft op de voorzijde het ongewone omschrift MONETA HOLLAN & Z, waarin het interpunctieteken 'blaadje' naar beneden is gebogen en de L een punt vertoont.

Er zijn nog te weinig stukken onderzocht om de Hollandse leeuwengroten nu reeds in definitieve categorieën in te kunnen delen. Om toekomstige

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

herkenning te vergemakkelijken is onderstaande tabel gemaakt van de genoemde kenmerken op basis van de stukken die ik totnutoe onder ogen heb gehad. Daarmee worden meer verfijnde muntvondstbeschrijvingen mogelijk gemaakt, hetgeen van belang is voor de datering van de Hollandse leeuwengroten.

Noten

1. H.E. VAN GELDER *Het Hollandse muntwezen onder het Huis Wittelsbach Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1952) en (1959)
2. J. GHYSSENS *De leeuwengroten van Lodewijk van Male Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde* (1986) 27-34
3. P.O. VAN DER CHUIS *De munten der voormalige graafschappen Holland en Zeeland* (Haarlem 1859)
4. H.E. VAN GELDER *Muntvondsten: Dokkum 1932 Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 56/57 (1969/1970) 136-139

kenmerken

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
•+•		X		X	X	X	?			X		?			X		?
•+	?		X				?		X			?	X				X
+•							?	X			X	?		X		X	
Monet $\bar{A}$		X	X	X	X			X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
Monet $\bar{A}$	?					?	X										
Hol $\bar{A}$ nd	X	X	X		X	X	X	X	X	X			X	X	X	X	X
Hol $\bar{A}$ nd				?							X	X					
Ho $\bar{L}$ and	X	X	X	X	X			X	X		X	X	X			X	X
Ho $\bar{L}$ and						X	X			X				X			
n	X	X										?					
$\times$				X			?	?		X		?		?	X	?	X
$\times$					?	X				X		?	X				
DVX $\bar{2}$ C	X	X		X	?	X		X		X				X	X		
DVXC			X		?		X		X		X	X	X			X	X
$\bar{O}$ mes	X	X	X	X		X	X	X	X	X	X			X	X	X	X
$\bar{O}$ mes					?							?	?				

Utrechtse duiten 1617-1659

door D. Purmer

Tien jaar geleden gaf Pietersen een uitgebreid overzicht van de muntslag van de stad Utrecht.¹ Sinds die publicatie verscheen zijn een aantal daarin niet-beschreven Utrechtse duiten opgedoken, waardoor enkele series een nadere beschouwing verdienen.

Binnen het gebied van de Republiek der Verenigde Nederlanden is de produktie van kopergeld in de eerste helft van de 17e eeuw uitermate mager geweest: alleen gedurende de jaren 1604-1605 en die rond 1626 is in een aantal provincies en steden enige activiteit geweest. Een uitzondering wordt gevormd door de iets uitgebreidere series van Friesland, Gelderland en Zeeland. Duiten en oorden van een flink aantal jaren van deze provincies en met name van Zeeland worden echter nauwelijks in openbare of particuliere collecties aangetroffen, hetgeen op een grote zeldzaamheid wijst. Qua omvang van de muntslag neemt de stad Utrecht een middenpositie in. Nadat in de jaren 1578-1579 oordjes en duiten waren geslagen, werden pas in 1617-1637 voor het eerst weer duiten aangemaakt. Als reden voor deze nieuwe aanmuntning noemt Pietersen de toevloed van te licht en vreemd kopergeld naar de stad.

In deze duiten (1619, 1625 en 1637) zijn duidelijk de handen van verschillende stempelsnijders te herkennen.

De Utrechtse duiten van de reeks 1617-1637 vertonen een groot aantal kleine verschillen, die terug te voeren zijn op het feit dat de stempels gemaakt werden door verschillende personen. In de onderhavige periode waren de volgende stempelsnijders aan het Utrechtse munthuis verbonden: Claes Petersz Vogelaar (1578-1621), Arent van Nijvelt (1621-1634) en Frederick van Vloock (1634-1646). Hun 'handschriften' zijn duidelijk te onderscheiden op de hieronder afgebeelde duiten.

Van dit type kennen we inmiddels de jaartallen 1617-1619-1625-1626-1628-1631-1634-1637; daarnaast is 1637/34 bekend en wordt ook 1654 wel gesignaleerd. Zowel het eerste als het laatste jaartal vereist een nadere toelichting.

Het uiterlijk van de duit 1617 wijkt af van de beeldenaar van de duiten van 1619-1625, maar vertoont daarentegen een duidelijke overeenkomst met die van 1631-1637. Op basis van deze constatering stelde Van der Wiel² vast dat hier een vergissing van de stempelsnijder in het spel moet zijn en dat deze duit ongetwijfeld in 1637 werd gemaakt – in 1617 zouden dan helemaal geen duiten zijn geslagen.

Ook het zogenaamde jaartal 1654 is het resultaat van slordig stempelsnijderswerk. Het derde cijfer in dit jaartal wordt door vrijwel iedereen als een 5 gelezen, maar in feite is het een zeer gebrekkig uitgevoerde 3 en de duit '1654' komt qua uiterlijk dan ook helemaal overeen met die van 1634-1637.

* * *

Pas 20 jaar na de vorige duiten-aanmuntning werd deze denominatie opnieuw aangemaakt, ook ditmaal vooral om het binnendringen van minderwaardig kopergeld als Reckheimse imitaties tegen te gaan. De nieuwe emissie vertoont op de voorzijde een gekroond stadswapen, gehouden door twee leeuwen en CIV.TRA eronder. Op de keerzij-

de staat U-TRECHT in een vierpas. Kennelijk kon men het in eerste instantie niet eens worden over de kleuren in het wapenschild, want er bestaan maar liefst drie verschillende versies. Van deze varianten zijn – met één uitzondering – alleen gouden of zilveren afslagen bekend en zij moeten dan ook waarschijnlijk als afgekeurde ontwerpen worden beschouwd. Alleen van de eerste variatie bestaan tevens exemplaren in koper, zij het dat deze slechts in gering aantal voorkomen. Dit type duit kon in de ogen van de autoriteiten kennelijk geen genade vinden, want nog in hetzelfde jaar 1657 werd een iets andere vormgeving de definitieve. Onder het wapen op de voorzijde kwam nu

UTRECHT te staan, terwijl CIV-TRAIECT in de vierpas op de keerzijde belandde. De heraldische kleuring van het wapen bleef ook bij dit type onduidelijkheden geven: twee variaties die ook bij het eerste type voorkomen vindt men hier terug, terwijl er later nog een variatie aan werd toegevoegd.

In het schema zien we enige merkwaardige overlappingsen, die maar ten dele kunnen worden verklaard. Een snelle opeenvolging van typen en varianten in het ene jaar 1657 zou begrijpelijk zijn. Dat van type A ook 1659 voorkomt, is echter niet goed te rijmen met het feit dat type B al in

Utrechtse duiten 1657-1691

linker kolom: met CIV.TRA en U-TRECHT
 rechter kolom: met UTRECHT en CIV-TRAIECT
 eerste regel: gedamascceerd = (versierend, blank)
 tweede regel: gepointilleerd = goud(geel)
 derde regel: horizontaal gearceerd = azuur (blauw)
 vierde regel: verticaal gearceerd = keel (rood)
 normale uitvoering = koper, ca. 2 gram
 afwijkende uitvoering = ander metaal en/of gewicht

type A
 type B
 variant 1
 variant 2
 variant 3
 variant 4

normaal		afwijkend	type A		type B		normaal	afwijkend
1657		1657						
		1657 1659					1657 1659	1657
.....		1659/57 1659					1657 1659 1661 enz.	1659 1661 enz.
							1681 enz.	1681 enz.

1657 werd ingevoerd. Een simpele verkeerde combinatie van voor- en keerzijdestempels kan niet de oorzaak zijn, omdat de typeverschillen in beide zijden van de munt aanwezig zijn. De derde variatie van het eerste type (A3) is bekend van 1659 en 1659/57. Deze variatie werd tot dusver niet aangetroffen met het jaartal 1657, maar uit de jaartalwijziging blijkt dat in dat jaar wel een stempel is gemaakt. Of er ook nog eens een exemplaar van 1657 teruggevonden zal worden is niet zeker, omdat het stempel ongebruikt kan zijn opgeborgen. Toen het na twee jaar weer tevoorschijn werd gehaald, wijzigde men het jaartal. Wellicht is uit dit later gebruik uit economische overwegingen – het stempel was immers nog in goede conditie en dus bruikbaar – ook een verklaring van het jaartal 1659 bij type A af te leiden. Men zou kunnen veronderstellen dat er nog voorzijdestempels aanwezig waren en dat men het zonde vond deze niet te benutten, ook al was twee jaar eerder het type gewijzigd. Op deze hypothese zou men vervolgens de veronderstelling moeten stapelen, dat wegens het ontbreken van voldoende keerzijdestempels het nodig bleek om nieuwe keerzijdestempels bij te maken. Tegen deze mogelijkheid pleit het feit dat slechts gouden en zilveren afslagen met die tempels zijn gemaakt, hetgeen niet wijst op een intensief gebruik: naar verwachting zou men het met een enkel stempelpaar gemakkelijk af gekund hebben. Wél verklaarbaar uit een later opgebruiken van oude maar nog goede tempels, is het jaartal 1659 op de tweede variatie van het tweede type (B2): in 1659 is een voorzijdestempel met een eigenlijk al verworpen kleuraanduiding alsnog opgebruikt. Het gebeurde kan als volgt worden samengevat:

1657: A1, A2, A3, B2, B3

1659: B3 + opmaken van A2, A3, B2

1661 enz: uitsluitend B3

Op het eerste gezicht lijkt de veelheid aan typen en variaties in de Utrechtse duiten van 1657 verklaard te kunnen worden uit de afkeuring van de ene proef na de andere. Het gebruik van zilver en goud, de nette afwerking en de consequente stempelstand alsmede de grote zeldzaamheid van de uitvoeringen in goud en zilver wijst op proefslagen. Als alternatief zou ook overwogen kunnen worden, dat het gebruik van de afwijkende metalen in de jaren 1657-1659 het gevolg is van de particuliere vraag naar luxe uitgevoerde exemplaren welke als 'nieuwjaarspenning'³ moesten dienen, zoals blijkt uit het feit dat er van verschillende Utrechtse duiten uit de jaren 1661-1691 gouden en zilveren afslagen voorkomen. Denkbaar is dat in het geval van nieuwjaarspenningen de overheid zich niet zo stoorde aan de vraag welk stempel precies gebruikt werd.

Tegen deze redenering is aan te voeren dat het gebruik om nieuwjaarspenningen te slaan eerst later gemeengoed wordt. Bovendien zijn de afslagen dan ook steeds afgeleid van de omlopende muntsoorten. Zolang er geen verdere gegevens omtrent het tegendeel bekend worden, geef ik er de voorkeur aan om de afslagen 1657-1659 als proefslagen te beschouwen.

Resteert nog de vraag van het waarom van de verschillende kleuraanduidingen en van de typewijziging. In de loop van de tijd zijn heraldische kleuren op verschillende manieren weergegeven, zoals ook blijkt uit de inconsistenties in de stedelijke munten van Utrecht van de vroegste uit het einde van de 14e eeuw tot die in het midden van de 17e eeuw. In 1638 ontwierp de Italiaanse pater Petra-Sancta een nieuw heraldisch kleurensysteem, dat slechts geleidelijk aan algemeen in gebruik raakte⁴ Wellicht is in de jaren 1657-1659 door stadsbestuur en/of muntmeester van Utrecht met dit systeem geëxperimenteerd. Deed zich hier de invloed van het stadsbestuur gelden? Zij stelde het beleid en dus de munttypes vast, terwijl de uitvoering werd overgelaten aan de muntmeester en zijn stempelsnijder. Het lijkt erop alsof er aangaande de heraldische kleuren van het stadswapen sprake is geweest van scherpelijperij van de kant van het stadsbestuur – tegelijkertijd echter laat zich vermoeden dat de muntmeester er geen probleem van heeft gemaakt. De omgekeerde situatie is natuurlijk evengoed denkbaar: een zonder inmenging van het stadsbestuur experimenterende muntmeester Gerobulus en stempelsnijder Van Cuylenburgh die twee jaar later alsnog proberen het eerste type ingevoerd te krijgen, ook al is onduidelijk welke redenen zij daarvoor gehad kunnen hebben. Kortom, de raadselachtige variantenrijkdom van de Utrechtse duiten 1657-1659 blijft voorlopig intrigeren!

Ik stel reacties van lezers op prijs en ontvang graag aanvullende informatie, in het bijzonder meldingen van niet in het schema voorkomende combinaties.

Noten

1. F.A.M. PIETERSEN *Munten van de stad Utrecht* (Utrecht 1978)
2. Nagelaten notities van A. van der Wiel, thans berustende bij zijn zoon
3. A. VAN DER WIEL *Munten als nieuwjaarspenning* geslagen *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 41 (1954) 19-26.
H.E. VAN GELDER *De Nederlandse munten* (Utrecht/Antwerpen 1980 = Aula 216) 159-161
4. J.A. DE BOO *Heraldiek* (Bussum 1967 = Fibula 26) 44

muntenhandel Groningana

A. NAP

Oude Kijk in 't Jatstraat 60

9712 EL Groningen

Tel. 050-135858

Munten, bankbiljetten, oude effecten, antieke prenten en kaarten, boeken op elk gebied met een speciale afdeling numismatische literatuur.

RIETDIJK bv *Gespecialiseerd in het veilen van Numismatische collecties*

- ★ De commissie bedraagt 15% (incl. btw en verzekering) van de opbrengst en f2,— kavelgeld.
- ★ Op grotere objecten is reductie mogelijk en worden eventueel renteloze voorschotten verstrekt.

Inzendingen zijn mogelijk ten kantore van maandag t/m zaterdag van 10.00-16.00 uur, of per aangetekende post. (Grotere collecties kunnen desgewenst afgehaald worden).

RIETDIJK bv

(Dir. M.M.A. Lichtendahl)

Noordeinde 41 (schuin t/o het Paleis)

Den Haag

tel. 070-647831, b.g.g. 647957

een kwestie van vertrouwen sinds 1919

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97

7671 AT VRIEZENVEEN

TELEFOON 05499-1322

Uw adres voor:

**MUNTEN, BANKBILJETTEN, OPBERGSYSTEMEN, NUMISM. LITERATUUR.
DIVERSE PRIJSLIJSTEN OP AANVRAAG
GROOTHANDEL CATALOGUS BOEKEN, ETC. VOOR DE OFF. MUNTHANDEL**

GROOTHANDEL — KLEINHANDEL — UITGEVERS

's Zaterdags gesloten.

Het Nederlandse bankbiljet

EEN CHRONOLOGISCH OVERZICHT

door J.J. Grolle

15. Biljetten met cachet

Reeds begin 1925 ontving Lion Cachet opdracht een ontwerp te maken voor biljetten van hoge waarden. De Bank stelde als voorwaarde *dat aan de beveiliging van het biljet tegen nabootsing in de eerste plaats moet worden gedacht*. Cachets eerste ontwerpen beperkten zich tot de keuze van het motief en de compositie van de voorstelling en ontlokten de drukker de voorbarige uitspraak *dat ze niet geschikt zijn om uitgevoerd te worden met voldoende waarborgen*. Met grote kennis van zaken wist Cachet evenwel in te spelen op de druktechnische eisen. Hieruit kristalliseerden zich als vanzelf de eisen die sindsdien steeds bij het ontwerpen van nieuwe modellen zouden spelen en die werden uitgebreid naarmate de techniek zich ontwikkelde. Voor- en keerzijde van het biljet moeten een scherp register hebben, dwz precies op elkaar passen; het watermerk moet zowel doorlopend in het bedrukte gedeelte voorkomen, als gelokaliseerd in een onbedrukt vlak. Ook de verschillende drukprincipes moeten gezamenlijk worden toegepast: vlak-, hoog- en diepdruk, terwijl bij het laatste principe het procédé van de handgravure, alsook van de machinale gravure

worden aangewend. Uit deze tijd dateert ook het inzicht dat het formaat van de biljetten een rol speelt bij de herkenbaarheid van de coupure¹, doch bij de door Cachet gerealiseerde reeks is daarvan nog niet optimaal gebruik gemaakt. Cachet maakte o.a. een ontwerp met de Nederlandse leeuw. Dit werd door de Bank afgekeurd: *in Nederland bloeit de heraldiek niet en leeuwen zijn er niet inheemsch*. Hij maakte een emblematisch ontwerp met een nieuw geplante Oranjeboom naast een ontwortelde eik, terwijl de vogel Phoenix opvliegt onder de spreuk *Meliorum lapsa locavit non nisi sole occiduo revolat*.² Ook dit ontwerp werd niet goedgekeurd; waarschijnlijk omdat het voor het publiek te filosofisch, in elk geval te problematisch zou zijn.

Een ander ontwerp toont het portret van de Amsterdamse stedemaagd en een luchtaanzicht van het Amsterdamse stadscentrum. Hier is de compositie van het uiteindelijke resultaat al bereikt, maar het motief werd afgekeurd, naar men mag aannemen omdat het te onrustig was. Uiteindelijk koos Cachet voor het portret van stadhouder Willem III. Deze persoonlijke keus zal niet gesteund hebben op Willems politieke betekenis die eigenlijk niet onverdeeld gunstig is³, maar op diens culturele betekenis. Als bouwheer was deze de kampioen van de Nederlandse barok zoals Paleis Het Loo nog steeds bewijst: een top punt van symmetrie, zowel in architectuur als in tuinaanleg. Een symmetrie die ook de art déco eiste en die Cachet met Jugendstil-achtige zwier toepaste. Hierbij paste niet alleen het thema van

Voorontwerp 1925 voor f 500-1930 (Koning-stadhouder) door C.A. Lion Cachet; coll. Johez.

Voor- en keerzijde f 500-1930 (Koning-stadhouder), 22 cmx13 cm; coll. DNB.

de emblemata, het procédé van de handgravure, maar ook de barokportretten uit de Gouden Eeuw die dan ook in vele ontwerpen van Cachet zijn terug te vinden. Op die manier gaf hij zijn biljetten een cachet dat hen tot een samenhangend geheel maakte, hoewel ze niet in serieverband waren ontworpen.

De Bank ging accoord met de keuze van Willem III voor de f 500-coupure en Lion Cachet trachtte op zijn beurt tegemoet te komen aan haar verlangen de Nederlandse waterbouw en scheepvaart af te beelden. Hij voorzag zijn ontwerp met een onderdruk van de plattegrond van de Amsterdamse haven. Het resultaat was te flets en hij verving vervolgens de waterbouw door de scheepvaart: het in aanbouw zijnde linesschip *Hollandia* dat Michiel de Ruyter in 1665 in gebruik nam in afwachting van de afbouw van de Zeven Provinciën.⁴

Dit ontwerp werd op 4 maart 1930 door de directie goedgekeurd. Het f 500-biljet werd in de Staatscourant van 24 september 1931 aangekondigd en vanaf 2 juni 1932 in circulatie gebracht. Het werd in 1943 buiten omloop gesteld door de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied.⁵ Het kreeg de naam model *Koning-stadhouder* en werd gedrukt op veiligheidspapier van v/h Pannekoek & Co; het formaat was 22 cm bij 12,5 cm. De voorzijde werd bedrukt in parse plaatdruk op oranje-groene offset, de keerzijde in parse plaatdruk. De gravure werd vervaardigd door Rudolph Steinhausen. Voor het

gelocaliseerde watermerk werd een portretwatermerk gebruikt met het hoofd van Willem III waarvoor de egoutteur was vervaardigd door Enschedé.

Door het grote formaat is dit relatief het duurste biljet voor de Bank geweest. Het werd veelvuldig gevouwen waardoor de slijtage extra groot was en de levensduur zeer kort. Anderzijds was het ook vanwege zijn formaat niet erg populair. Van de totale aangemaakte oplage van 600.000 exemplaren werden slechts 400.000 stuks gecreëerd. Dit biljet kreeg een tegenhanger in Cachets ongedateerde ontwerp voor f 1.000 waarop een portret prijkt dat we als Willems echtgenote Mary Stuart kunnen interpreteren. Dit ontwerp is evenwel niet verder uitgewerkt en gerealiseerd. Gelijktijdig met het f 500-biljet werd in de Staatscourant een nieuw f 100-biljet aangekondigd. Het eerste ontwerp hiervoor had Cachet reeds in 1927 gereed, maar omdat het om een reservebiljet ging, maakte men met dit ontwerp niet veel haast. Midden 1929 ontstond er evenwel beroering omdat naast het portret van een Luitspelende vrouw naar Philips van Dijk ook een portret van Maria Magdalena naar Jan van Scorel was opgenomen. Door verkeerde interpretatie door de Latijnse kerkvaders werd deze vrouw algemeen geïdentificeerd met de – overigens boetvaardige – ‘zondares’ uit het evangelie van Lucas⁶ en de drukker vreesde daarom de spot die

Voor- en keerzijde f 100-1930 (Luitspelende vrouw), 17,5x10 cm; coll. DNB.

R. Steinhäusen, gravure van Maria Magdalena naar Jan van Scorel, 3,5 cm x 3,5 cm; coll. Johez.

dit bankbiljet onherroepelijk bij het publiek zou opwekken. Ook de Bank schatte de bevolking op dit niveau in en Maria Magdalena werd vervangen door het spiegelbeeld van de Luitspelende vrouw, waardoor overigens een summum aan symmetrie werd bereikt. Bovendien verloor het biljet zijn reservekarakter en reeds voor het model Koning-stadhouder werd het in september 1931 in circulatie gebracht naast Grietje Seel. Voor aanmaak is slechts een zeer korte tijd nodig geweest hetgeen overigens de vakbekwaamheid van Cachet en de drukker bewees. Vanaf serie DN (april 1941) zijn de handtekeningen van de

directeur-secretaris en de president vervangen door die van Robertson en Rost van Tonningen.⁷ Het biljet werd in 1945 buiten omloop gesteld, gelijktijdig met f 100-Grietje Seel.⁸ Het model werd *Luitspelende vrouw* genoemd en het werd gedrukt op veiligheidspapier van Van Houtum & Palm; het formaat was 10 cm bij 17,5 cm. De voorzijde was bedrukt in bruine plaatdruk op een onderdruk van tweekleuren-boekdruk. De gravure werd vervaardigd door Hendrik Seegers.⁹ De keerzijde was gedrukt in (meerkleuren)offset. Het stempel voor het gelokaliseerde watermerk, bestaande uit een vis, werd gemaakt door de firma Green & Waite te Londen.

Noten paragraaf 15

1. Bolten, a. w., blz. 70
2. Vrij vertaald: *Hij plantte een betere boom/dan zich daar bevond/Voor als de Phoenix weerkeert/in de avondstond.* Maw een betere toekomst eist vernieuwing; wellicht ontleend aan Andrea Alciati, *Emblematum liber*
3. Vgl. L.J. Rogier in *Winkler Prins*, dl 24 (1983) 227
4. Soetens 129, noot 2
5. Verordening 1943-29; *Verordeningenblad* nr 10, 14 maart 1943
6. Lucas 6: 37-50
7. Jan Robertson, 'secretaris' 1941-1945; Mr Meinoud Marius Rost van Tonningen, 'president' 1941-1945; beiden waren door de Duitse bezetter benoemd en niet door de Kroon aangesteld, zoals vereist is
8. *Stbl* F 115, 15 juli 1945
9. Hendrik Seegers (1878-1956), graveur in dienst van Johez; ontwerper en graveur van Ned. postzegels en postzegels voor Ned. Indië, Suriname en Curaçao; vgl. Scheen, dl II

Gelderland
Denier, Nijmegen

J. B. Westerhof

NUMISMAAT

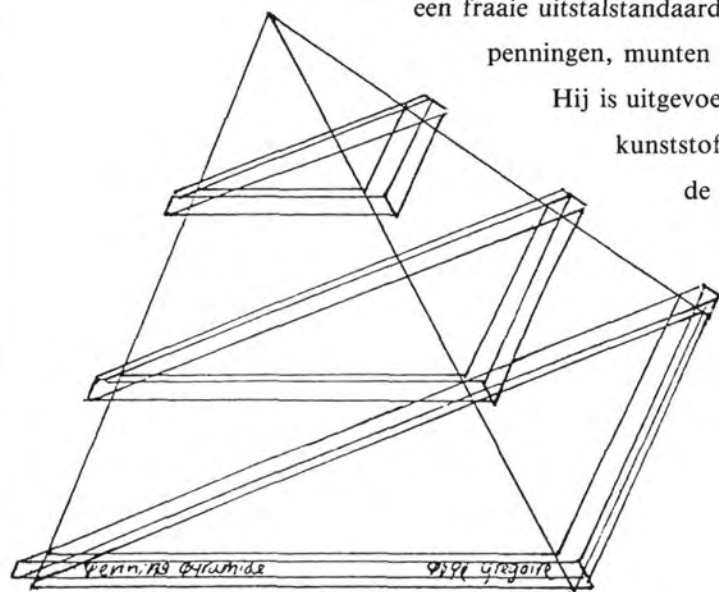
gespecialiseerd in provinciale munten, historische en moderne penningen van alle landen.
Inkoop, verkoop, taxaties, veilingen.

Hoogend 18, 8601 AE Sneek
tel. 05150-17198 - 's maandags gesloten

Een nieuwe penningstandaard

De beeldhouwer PÉPÉ Grégoire ontwierp een penningstandaard, door hem 'Penning Pyramide' gedoopt. De introductie vond plaats bij gelegenheid van de opening van de overzichtstentoonstelling van Nederlandse penningkunst deze zomer in het Singer Museum te Laren. Het is een fraaie uitstalstandaard van 30x40 cm, geschikt voor penningen, munten en/of kleine kunstvoorwerpen.

Hij is uitgevoerd in een heldere transparante kunststof. Het model is gedeponereerd en de in omloop gebrachte exemplaren worden alle door de ontwerper gesigeneerd door middel van een graveertechniek.

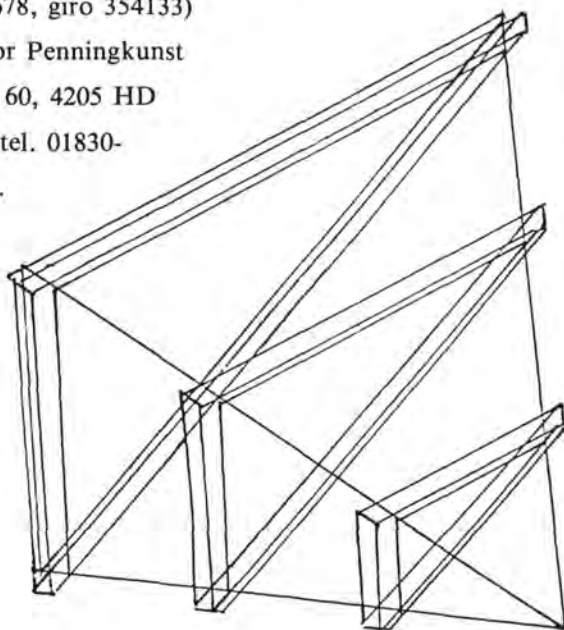

Enkele bijzonderheden van de PenningPyramide

Eindelijk is er dan eens een deugdelijke, aantrekkelijk ogende uitstalstandaard die uw verzamelde objecten uit de schaduw en het stof van opbergssystemen, laden en richels haalt. Penningen en munten kunnen, om de aanblik te verlevendigen, worden afgewisseld met vlakke kunstvoorwerpen van een ander type of vorm, zoals bv. kleine reliëfs, tegeltjes, miniaturen, sieraden, emailles, etcetera. De hellende vlakken zorgen voor een goed zicht en licht op het uitgestalde. De achterkant van al dat fraais blijft zichtbaar door de pyramide heen. De vormgeving maakt, dat hij er goed uit kan zien met een spaarzame zowel als met een drukke inrichting, afhankelijk van het tentoongestelde.

In afwijking van de klassieke vorm geeft het driehoekige grondvlak aan het geheel een indruk van lichtheid. De hoeken die zijn ontstaan voorkomen dat met één zijde tegelijk de andere in het zicht komt. Samen met de voorwerpen die erop komen te staan, vormt de pyramide een speels ruimtelijk accent dat een opvallende plaats in het interieur verdient. Iedere plek binnen oog- en handbereik in huis- of studeerkamer is in principe geschikt voor plaatsing. Het kan de salontafel zijn, het wandmeubel of de vensterbank. De pyramide is in ieder geval eenvoudig in zijn geheel te verplaatsen, met de voorwerpen erop. In openbare ruimten kan een vitrine dienst doen. Thuis zal uw verzameling op de PenningPyramide de tongen van uw gasten los maken. Op de onderhandelingstafel van uw bedrijf zullen uw p.r.-penningen opvallen en uw relatiegeschenken een blijvende 'reminder' vormen mede door hun bijzondere presentatie.

De PenningPyramide kost f 200 (inclusief BTW en eventuele verzendkosten) en is te bestellen bij P.P. Grégoire (Brink 19, 1251 KS Laren, tel. 02153-82678, giro 354133) of bij de Vereniging voor Penningkunst (Mollenburgseweg 60, 4205 HD Gorinchem, tel. 01830-26543).

door Frank Letterie

Nieuw werk van medailleurs, nieuwe uitgaven, tentoonstellingsactiviteiten.

Goed reproduceerbare foto's met gegevens sturen aan F.T.S. Letterie, Hamminkweg 1, 7521 RB Vorden (05752-2697). Gelieve tevens te vermelden of foto's na gebruik voor *De Beeldenaar* beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

Geïnteresseerden kunnen zich voor nadere inlichtingen over de hieronder besproken penningen tot de samensteller van de rubriek richten.

Rectificatie

In *De Beeldenaar* 1988-4 (augustus-september) is de erepenning van de Stichting Informatica Humana, ontworpen door Marianne Letterie, op zijn kop afgebeeld. Hierbij wordt de afbeelding nogmaals geplaatst, nu in de juiste positie.

Stichting Huisartsgeneeskunde

Deze bronzen gietpenning (65 mm) is uitgegeven door de Stichting Huisartsgeneeskunde West- en Midden-Brabant. Het ontwerp is van de beeldhouwer **Joris Gaymans** en de schilderes **Will Landman**. Op de voorzijde staat het embleem van de Stichting, op de keerzijde wordt de verankering verbeeld van de Stichting in het regionale gezondheidszorgmodel. De SHG neemt hierbij de plaats in tussen de financiers, zorgverzekeraars (FIN) en de hulpverleners (HV). De penning is rechtop te zetten en steunt dan op het vlakje met het woord PAT, waarmee de patiënt is aangeduid.

Artispenning

Een vrij ontwerp van **Geer Steyn** met als onderwerp het dier (55 mm). Waren de dierenpenningen die hij elk jaar maakte bedoeld als nieuwjaarswens, dit keer heeft hij in het honderdvijftigjarig bestaan van Artis een aanleiding gevonden.

De voorkant toont een pinguïn en het jaartal 1838 – enigszins vaag – dat het historische begin van Artis aangeeft, en 1988 – helder en duidelijk – dat met de gekantelde 8 de vitaliteit en continuïteit van de dierentuin moet suggereren.

Op de achterkant staat de tekst 150 JAAR ARTIS, waarbij het woord 'Artis' opgenomen wordt in de geboetseerde structuur die aan de plattegrond van de dierentuin doet denken.

Nederlands Tijdschrift voor Tandheelkunde

De Stichting Nederlands Tijdschrift voor Tandheelkunde reikt sinds 1981 jaarlijks twee prijzen uit voor de beste artikelen die in het afgelopen jaar in haar tijdschrift zijn verschenen. Zij heeft daartoe een opdracht verstrekt aan **Willem Noyons**, edelsmid en ontwerper te Utrecht. Het resultaat is een driedimensionale geëtste bronzen penning met een asymmetrische vorm, hoog 75 en breed 80 mm.

De ene zijde toont een gestyleerde afbeelding van de uil die lang de omslag van het blad sierde. Langs de snavel is het brons ingezaagd en licht naar achter gebogen, waardoor de keerzijde een opengeslagen tijdschrift suggereert. Op de linkerbladzijde daarvan staat het logo van het blad. De rechterpagina is beschikbaar voor het graveren van de naam van de laureaat. De letters op deze zijde zijn het ontwerp van de schilder **Moesman**.

Afscheid wethouder P. Vink

Een speciaal ontworpen penning door **Marianne Letterie**, in 1986 als afscheidscadeau voor wethouder P. Vink van Sport & Recreatie van de gemeente Den Haag gemaakt. Van deze penning van 110 mm is één exemplaar in zilver gegoten.

Van der Hagenpenning

Eens in de drie jaar kent de N.V. Verenigde Bedrijven Nutricia een prijs toe aan een onderzoek(st)er met uitzonderlijke verdiensten voor het gebied der voedingswetenschappen. Deze 'Nutricia Award', samen met de 'Van der Hagenpenning', is dit jaar voor de eerste maal toegekend aan mevrouw drs E.M. Widdowson, verbonden aan het Addebrooks Hospital te Cambridge (Verenigd Koninkrijk). Deze bronzen gietpenning van 80 mm is ontworpen door **Frank Letterie**.

Op de voorzijde staat een dubbelportret van Nutricia-oprichters dr J.C.I. van der Hagen en M.D.M. van der Hagen.

Op de keerzijde ziet men een verpleegster aan het werk met sondevoeding, samen met diëtvoeding één van de belangrijkste produkten van Nutricia.

Nederlandse maatschappij tot Bevordering der Tandheelkunde

Deze erepenning is ontworpen door **Marianne Letterie**. Het is een bronzen gietpenning van 106 mm. De voorzijde toont een tandarts aan het werk. Rechts hiervan is een verzameling instrumenten te zien, ontleend aan een oude Griekse grafsteen van een arts, eronder staat de tekst NEDERLANDSE MAATSCHAPPY TOT BEVORDERING DER TANDHEELKUNDE.

Keerzijde: een heemstwortel, vroeger gebruikt bij het stelpen van bloedingen.

BERT VAN BEEK *Geld: de geschiedenis en het verzamelen van munten, penningen en papiergeld* (Alphen aan den Rijn 1987)
Samsom, 112 blz., f 27,50.

De opbouw van het boek *Geld* is merkwaardig: één flink groot hoofdstuk, waar wat kleine hoofdstukjes omheen zijn gezet. Het omvangrijke middenstuk lijkt een boek in een boek. Maar misschien heeft de auteur zich geïnspireerd op een middeleeuws schilderij? Dan is *Geld* te beschouwen als een schilderij met wat zijpanelen die weggeklapt kunnen worden.

In het flinke hoofdstuk dat het eigenlijke boek vormt, beschrijft Bert van Beek de muntgeschiedenis van het koninkrijk Lydië tot en met het koninkrijk der Nederlanden. In hoog tempo marcheert de auteur naar het hier en nu. Hij gaat snel door het geld van de oude Grieken en Romeinen; hoe dichtert hij bij het heden komt, des te gedetailleerder wordt de geschiedenis. We zijn ook al snel in eigen land; ontwikkelingen buiten de huidige landsgrenzen krijgen, naarmate we meer in de buurt van onze eigen tijd komen, steeds minder aandacht. *Geld* is vooral een boek over munten van hier.

De zijpanelen waaieren uit. Vóór het grote historische overzicht plaatst Van Beek een algemene beschouwing van enkele pagina's over geld in z'n algemeenheid. Achterin het boek schotelt de auteur ons drie nagerechten voor: een korte beschouwing over penningen, een kleine verhandeling over verzamelen, en een stukje informatie over (onder meer) numismatische termen en lezenswaardige boeken.

Volgens zijn inleiding heeft Van Beek dit boek geschreven voor de oudere jeugd en de beginnende verzamelaar. Daarmee heeft hij de ondergrens van zijn publiek gedefinieerd. Een bovengrens is er bij dit boek niet: alle lezers van De Beeldenaar raad ik aan om zichzelf tot de oudere jeugd en de beginnende verzamelaars te rekenen. Het is de moeite waard om bij Van Beek in de bank te kruipen en zich door hem de les te laten lezen. Van Beek is een aanstekelijke verteller: hij heeft oog voor detail en daagt (ook de gevorderde, rijpere) verzamelaars uit om hun stukken opnieuw te bekijken. Als hij bij de munten van Willem III is aanbeland schrijft hij bijvoorbeeld: 'In de muntwet stond nog steeds dat 'sKonings borstbeeld op de munten moest staan, maar van die borst was niet veel te zien. Wel is goed te volgen hoe de haarmode in de loop van de jaren veran-

derd is. Willem I heeft een kuif en lange bakkebaarden. Bij Willem II zijn de bakkebaarden naar elkaar toegegroeid. Hij draagt een baard die zijn kin vrijlaat. Zo te zien begon hij behoorlijk kaal te worden, wat verborgen werd door het haar over het hoofd naar voren te kammen.' Van Beek vervolgt met: 'Het kapsel van Willem III in 1849 zou ook niet misstaan hebben tegen het einde van de jaren zestig van deze eeuw: lang haar, baard en een snor. Bovendien is hij de eerste Nederlandse vorst met een scheiding in zijn haar.' Naarmate Van Beek dichtert bij het heden komt, gaat hij dieper in op perikelen en overwegingen bij de uitgifte van bepaalde munten. Daarmee draagt hij de boodschap over dat verzamelen van muntstukken zich niet tot de voorwerpen moet beperken: hoe meer over achtergronden bekend is, hoe levendiger een verzameling wordt.

Het boek is prachtig geïllustreerd met foto's van vergroot weergegeven munten (en enkele penningen en bankbiljetten). In het boek staan ook foto's, uit verschillende perioden, die in 's Rijks Munt zijn genomen.

De zijpanelen hangen er een beetje bij; de voor- en nagerechten zijn karig. De hoofdschotel is echter de moeite waard. De titel van die hoofdschotel, 'Geschiedenis', is niet onjuist, maar kan sommige lezers op het verkeerde been zetten. Van Beek beschrijft een geschiedenis, maar hij blikt door een omgekeerde verrekijker naar het verleden. Vooral over de recente geschiedenis van Nederlandse munten vertelt hij in dit boek prachtige verhalen.

Karel Soudijn

N.F. HOFSTEE *Geschiedenis van de Utrechtse universiteit in penningen: academia Rheno-Traiectina in nummis*. (Utrecht 1986)

Bureau Rijksuniversiteit Utrecht/Utrechts Universiteitsmuseum (verspreiding: Broese Kemink b.v.), 95 blz., f 19,50.

In 1636 werd de Utrechtse universiteit opgericht. De eerste penning die op deze universiteit betrekking had, verscheen in 1643: een gouden promotiepenning voor degenen die in het openbaar tot doctor zouden promoveren. Die penning valt bij de universiteit niet helemaal in de smaak. De figuur die er op afgebeeld staat, ziet er niet geleerd genoeg uit. In 1648 wordt een nieuwe promotiepenning uitgegeven. De gedoctoreerde kan zich nu herkennen in de persoon op de voorzijde: getooid met baret en toga; een geopend boek op borsthoogte.

N.F. Hofstee publiceerde eerder in boekvorm een catalogus van penningen die op de Leidse univer-

siteit betrekking hebben (1980). In het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1983) beschreef hij penningen die te maken hebben met de universiteit van Groningen. De Utrechtse catalogus die Hofstee in 1986 verzorgde, verscheen ter gelegenheid van het 350-jarig bestaan van deze instelling. Bij het samenstellen van zijn overzicht is Hofstee lankmoedig en streng tegelijkertijd. Wat betreft dat laatste: allerlei kleinere draagpenningjes van studentengesellschaften heeft de auteur weggelaten, evenmin heeft hij sport- en prijspenningen van studentenverenigingen opgenomen. Naar de studentenverenigingen toe is Hofstee streng, maar ten opzichte van individuele personen (docenten en studenten) is hij weer lankmoedig. Mensen die ooit iets met de Utrechtse universiteit te maken hebben gehad, komen al gauw in deze catalogus te staan: ook al staat hun naam of hun portret op een penning die verder niets met de Utrechtse universiteit te maken heeft. De geneesheer-directeur van het sanatorium Berg en Bosch werd in 1947 met een penning vereerd vanwege zijn 65-ste verjaardag. Die penning (die niet door de universiteit is uitgegeven) neemt Hofstee op, omdat de jarige een jaar later in Utrecht benoemd wordt tot buitengewoon hoogleraar.

Een ander voorbeeld van Hofstee's werkwijze: ter gelegenheid van de oprichting van een Rederijkerskamer wordt in 1911 een penning uitgegeven met het portret van Nicolaas Beets. Die penning beschrijft Hofstee in zijn hoofdstuk 'hoogleraren, docenten', omdat Beets in 1875 in Utrecht werd benoemd tot hoogleraar in de kerkgeschiedenis en zedekunde.

Hofstee heeft meer dan 140 penningen in deze catalogus beschreven; ze zijn bijna allemaal afgebeeld. Meer dan de helft van deze penningen stamt uit de twintigste eeuw, meer dan een kwart is vervaardigd in de negentiende eeuw.

Hofstee heeft zijn penningen thematisch geordend. Eerst krijgen we penningen te zien die zijn gemaakt ter gelegenheid van hele en halve eeuwfeesten. Daarna komen als onderwerpen aan bod: 'lustra en maskerades', 'hoogleraren, docenten', promotie-, ere- en prijs(vraag)penningen', 'gebouwen', 'diergeneeskunde', 'tandheelkunde', 'rij-school', 'miscellanea' en 'studenten'. Vooral wat betreft het viere van lustra kent Utrecht een rijke penningtraditie.

Soms komen we een fout tegen. Twee penningen uit 1676 zijn ten onrechte op 1636 gedateerd. Soms ontbreekt informatie die gemakkelijk te achterhalen moet zijn. Bij enkele recente lustrumpenningen ontbreekt bijvoorbeeld de naam van de maker. Zijn Utrechtse studenten zo kort van memorie dat ze niet eens meer weten aan wie ze een opdracht hebben gegeven?

In zijn begeleidende teksten is Hofstee zakelijk

en summier. Over de eerder genoemde promotiepenningen uit de zeventiende eeuw geeft hij wat achtergrondinformatie, maar bij andere stukken is Hofstee terughoudend als het gaat om achtergrondverhalen. Die terughoudendheid past bij het genre van de catalogus. Toch maken al die Utrechtse penningen mij nieuwsgierig naar wat er nog méér gebeurde. Als penning nr. 76 beschrijft Hofstee de portretpenning die professor J.F. Nuboer in 1970 bij zijn afscheid van de universiteit kreeg aangeboden. Hofstee vermeldt netjes dat deze penning is ontworpen door Niel Steenbergen. Toch is over deze penning nog wel meer bekend. Chirurg Nuboer had geen zin om voor Steenbergen te poseren. Uiteindelijk was hij bereid om tussen de operaties door stil te zitten voor de kunstenaar: telkens voor 20 minuten, soms met bloed aan zijn kleren. Dergelijke anekdotes ontbreken in het overzicht van Hofstee. De Utrechtse universiteit ziet er in dit boek wat braver uit dan zij in werkelijkheid is.

Karel Soudijn

Openbare veilingen
maandelijkse prijslijsten
incl. behaalde prijzen:
jaarabonnement 1.000 Bfr.

OUDHEID - MIDDELEEUWEN - MODERNE TIJDEN

JEAN ELSSEN N.V.
numismaat

TERVURENLAAN 65,
1040 BRUSSEL - BELGIË
TEL.: 09-3227346356
PCR.: 000-0831217-24

SABINE BOURGEY *Trésors archives secrètes* (Paris 1988)

Edition Errance, 108 blz., formaat 24x32, gebonden gecartonneerd, prijs FF. 148.—.

In een van een veelkleurige band, waarop tal van zeldzame munten zijn afgebeeld, voorzien boekwerk worden een aantal belangrijke vondsten beschreven, waarbij de schrijfster zich niet alleen tot muntvondsten heeft beperkt, maar ook die van sieraden, tafelzilver e.d. heeft opgenomen.

In de inleiding worden de vindsters in een tweetal categorieën verdeeld: zij die tijdens werkzaamheden, zoals landarbeid, slopen van huizen, e.d. bij toeval een schat ontdekken en de meer actieven, die door studie van archieven en het riskeren van dikwijls grote investeringen tot hun vondsten komen. Van de laatste categorie noemt ze o.a. Herbert Humphreys, de ontdekker van de Bahama-schat.

Omdat vondsten geen uitzondering zijn en er jaarlijks duizenden worden gedaan, werd een keuze gemaakt op grond van drie fundamentele overwegingen: de vondsten moesten werkelijk bestaan; ze moesten een reële waarde hebben en tenslotte onder wonderbaarlijke of geheimzinnige omstandigheden zijn ontdekt. Gesteld mag worden dat de schrijfster hierin goed is geslaagd.

Na het één en ander te hebben verteld over de wijze waarop in de Oudheid en in de Middeleeuwen schatten door monsters en draken werden bewaakt, wordt Paracelsus in de beschouwing betrokken, die in zijn *Philosophie occulte* o.a. schrijft, dat de plaatsen waar het spookt, plaatsen zijn waar zich schatten bevinden. De schat is niets anders dan een symbool van ons innerlijke leven en de monsters, die haar bewaken, zijn niets anders dan aspecten van ons zelf.

Terecht wijst de schrijfster er op, dat schatten een financiële waarde kunnen hebben maar ook een historische. Préhistorische beenderen kunnen evengoed een schat vormen als geld.

Een enkel woord wordt dan gewijd aan Benvenuto Cellini, die in zijn autobiografie vertelt over het opsporen van schatten door middel van spiritisme.

Dan komt de wetgeving inzake schatvinden, die in ieder land anders is geregeld, ter sprake. Deze is zeer streng in Italië, echter in de meeste andere landen soepeler. De beschouwing is geheel op de Franse wetgeving gebaseerd. Jammer is, dat ook niet op de aspecten van wetgeving in andere Europese landen wordt ingegaan, daar het boek niet alleen Franse vondsten behandelt, doch ook die uit andere landen.

De inleiding eindigt met de opmerking dat schatvinders veelal een noodlot kennen. Zij zoeken tot elke prijs de anonimiteit, vinden soms een plotse-

linge dood. Er zijn er echter ook, die hun vondst op een verstandige manier weten te verzilveren en er een gemakkelijk bestaan aan over houden of die de vrucht van hun schatten investeren in een nieuwe jacht op weer andere schatten. Maar zij allen hebben in hun leven een moment van opwinding gekend dat met niets anders kan worden vergeleken.

In het boek worden dan de vondsten in drie delen behandeld, n.l.:

- 1) in de grond gevonden schatten
- 2) in zee gevonden schatten
- 3) mysterieuze, onontdekte schatten

De eerste twee delen worden voorafgegaan door fraaie kleurenfoto's, die op de vondsten betrekking hebben. Helaas is een enkele (vondst van Hué) ondersteboven afgedrukt, maar dat komt tegenwoordig niet alleen bij Franse uitgevers voor.

De vondsten worden op basis van gedetailleerde, historische gegevens in verhalende vorm beschreven, soms met vermakelijke bijzonderheden. Waar nodig wordt de geschreven tekst door zwart-wit foto's of een tekening verduidelijkt. Deze zijn echter helaas niet altijd even scherp. Van de in het eerste deel beschreven vondsten vallen enkele in het bijzonder op. Met name die van Graincourt, waarbij een Romeinse zilveren kom versierd met een hakenkruis te voorschijn kwam. Dit symbool wordt overigens ook wel bij andere vondsten aangetroffen. Hieruit blijkt eens te meer dat wij bij het hakenkruis met een zeer oud symbool te doen hebben. Maar ook de Duitse vondst van Marbach, waarbij 1004 goudgulden in een emmer werden aangetroffen, alsmede die van de legendarische koning Childeric, vader van Clovis, die in 1653 in Doornik door een doofstomme metselaar werd ontdekt, verdienen vermelding. De laatste is helaas door diefstal grotendeels verloren gegaan. Uitvoerig wordt ook één der grootste vondsten uit de Franse geschiedenis besproken, namelijk die van de Rue Mouffetard in Parijs, waarbij 3210 Louis d'Or alsmede 258 dubbele en 87 halve te voorschijn kwamen. Bij hoge uitzondering kon de oorspronkelijke eigenaar worden vastgesteld. Het bleek Jonkheer Louis Nivelle te zijn, raadshier en secretaris van Lodewijk XV. Hij leidde een dubbelleven, hetgeen mede tot tal van verwickelingen rondom dit fortuin heeft geleid, die door de schrijfster duidelijk en uitvoerig worden beschreven. Pikantere bijzonderheid: zij heeft haar boek aan Louis Nivelle opgedragen.

De voornaamste bronnen voor het tweede deel, waarin de onder water vondsten worden beschreven, worden gevormd door de Spaanse galjoenen en de schepen van de VOC. Opgemerkt wordt dat het transport van Havanna naar Sevilla jaar-

lijks 50 miljoen dollar omvatte en dat schepen met een lading van 10 miljoen per reis geen uitzondering waren, hetgeen een goede indruk geeft van de enorme rijkdommen die destijds door de Spanjaarden in Zuid Amerika werden buitgemaakt.

Het boek vervolgt met een overzicht van de voornaamste gebeurtenissen met betrekking tot het zeetransport vanuit Zuid Amerika, geeft dan een globale beschrijving van de vondsten en eindigt met een beschrijving omtrent aard en werkwijze van de MAR (Marine Archaeological Research). Voor de Nederlandse lezers zijn vooral de beschrijvingen van de vondsten van de VOC-schepen Bredenhof met als lading in hoofdzaak zilverbaren en Geldermalsen, geladen met porcelein en goudstaven, van belang.

Het derde deel behandelt mythe, legende en werkelijkheid van mysterieuze schatten. Vanzelfsprekend kent dit deel geen kleurenfoto's. Aan de hand van een tweetal voorbeelden wordt aangetoond dat elementen van realiteit vaak niet vallen te ontkennen. De lijst van te ontdekken schatten is overigens oneindig.

Een lijstje van bekende Europese schatvondsten, die 'met de schop' zijn gedaan is toegevoegd, evenals een bibliographie waarin de geraadpleegde werken zijn opgenomen.

In haar slotbeschouwing stelt de schrijfster, dat ieder moment schatten worden ontdekt en op hetzelfde ogenblik in andere delen van onze roerige wereld verborgen. Mysterieus en toch een bron van historische informatie en van economische geschiedenis. Iedereen kan een schat vinden en zij raadt dan ook aan te gaan zoeken. Onderaan de bibliografie komt helaas een drukfout voor. De bibliographie omtrent de schat van Rennes-le-Château staat op pag. 102 en niet op 105 als vermeld.

Al met al echter een goed gedocumenteerd, lezenswaardig en fraai uitgevoerd werk, dat zeker ook aan in schatvondsten geïnteresseerde Nederlandse muntverzamelaars enige plezierige uren leesgenot zal kunnen verschaffen.

L.M.J. Boegheim

Wat doen Uw munten en penningen in Maastricht ?

Dat kunt U uit de opbrengstlijst opmaken - of heeft U wellicht elders al gelezen.

Wij hebben een zeer internationale cliëntèle. Als u op onze veiling was geweest had U dit kunnen vaststellen. Als we dit schrijven (eind oktober), zijn we nog steeds bezig munten, penningen en boeken uit te leveren aan honderden verzamelaars in binnen- en buitenland.

Onze volgende veiling is gepland op

13, 14 en 15 april a.s.

Wij kunnen zeer goed voor U veilen

**goede losse munten,
penningen, boeken, etc.**

*Wij besteden veel aandacht aan
echte verzamelingen,
op welk gebied dan ook.*

Heeft U zoiets ?

Dan gaarne contact opnemen met

A. G. van der DUSSEN

(still going strong !)

Hondstraat 5, NL-6211 HW

Maastricht

[tel. (0)43-215.119]

Onder auspiciën van

N.V. M. P. H.

wordt dit evenement gehouden

HOLLAND COLLECT

BEURS VAN BERLAGE - DAMRAK 279 AMSTERDAM

24-25-26 FEBRUARI 1989

GROOTSTE MUNT- EN POSTZEGEL-
FESTIJN IN NEDERLAND

openingstijden

vrijdag 18.00-22.00 uur

zaterdag 10.00-17.00 uur

zondag 10.00-17.00 uur

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Secretariaat:

N.A.J. Visser, Van der Meestraat 1,
1815 GP Alkmaar, 072-120041, giro 96820.

Penningbestellingen:

M. Kemper-Koel, Mollenburgseweg 60,
4205 HD Gorinchem, 01830-26543.

KLEYN PROFEYT. Munten van de VOC in India.

Tot 31 december 1989 in Museum voor Volkenkunde, Willemskade 25, Rotterdam (010-4111055); geopend dinsdag t/m zaterdag 10u-17u, zon- en feestdagen 11u-17u.

REVOLUTIONAIR GELD. Frankrijk en Eurpa, 1789-1813.

Tot 31 december in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 28, Leiden (071-120748); geopend dinsdag t/m zaterdag 10u-17u, zon- en feestdagen 13u-17u.

SCHEPEN MET GELD. De handel van de VOC op Azië en de daarbij gebruikte munten.

Tot 30 juni 1989 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (zie hiervoor).

Tentoonstelling

PENNINGEN VAN CARLA KLEIN

8 januari-2 februari in Galerie Kunsthaar, Berenstraat 20 te Amsterdam (020-259912); geopend dinsdag t/m zaterdag, 10u-18u.

'Liesbeth' keerzijde

'Liesbeth'. Voorzijde 9 cm Ø Brons. Ontwerp: Carla Klein.

KEIZER ZHAO QUANGYIN

YUE FEI

SU SHI

LI QINGZHAO

BI SHENG

DE SONG DYNASTIE aan de hand van CHINESE MUNTEN

Sinds 1984 geeft het Munthof van de Chinese Nationale Bank jaarlijks een reeks gouden en zilveren munten uit, telkens gewijd aan een belangrijk hoofdstuk uit de geschiedenis van het land.

Dit jaar hebt u de gelegenheid kennis te maken met de kulturele renaissance onder de Song Dynastie (960 - 1279). De munten, die de voornaamste historische personages weergeven, nemen u mee op een tocht door dit boeiende tijdvak. Keizer Zhao Quangyin is afgebeeld op de gouden munt in de reeks. Hij was de stichter van de dynastie, en staat voor het politieke leven. Yue Fei, de held van het Song-verzet in het zuiden, zinnebeeldt de trieste neergang van de Songs. Proef de verfijning van de periode aan de hand van dichter Su Shi en de beroemde dichteres Li Qingzhao. Bi Sheng, de uitvinder van de drukpers met beweeglijke karakters, maakt tenslotte duidelijk hoe reusachtig de voorsprong was die het China van de Songs had op het Europa van toen.

Deze prachtige reeks historische Chinese munten is niet alleen bijzonder mooi, maar ook zeldzaam en waardevol. Ze hebben in China de status van een wettig betaalmiddel, en worden slechts in een oplage van 25.000 exemplaren geslagen, wereldwijd.

EEN BOEIENDE REEKS

- 1984 - De krijgers van Keizer Qin Shi Huang (gest. 210 v.C.).
- 1985 - Confucius (551-479 v.C.) en de grondleggers van het Chinese denken.
- 1986 - De Han-Dynastie en haar grote uitvinders (206 v.C.-220 n.C.)
- 1987 - De verfijning van de Tang-Dynastie (618-907 n.C.)
- 1988 - De Song-Dynastie en de Chinese kulturele renaissance (960-1279)

GOUDEN MUNT 100 YUAN		ZILVEREN MUNTEN 5 YUAN	
Jaar van uitgifte	1988	Jaar van uitgifte	1988
Zuiver goudgehalte	916/1000	Zuiver zilveragehalte	900/1000
Diameter	23 mm	Diameter	36 mm
Gewicht van de munt	11.318 g	Gewicht	22.22 g
Goudgewicht	10.367 g	Zilveragegewicht	20.00 g
Zilveragegewicht	0.951 g	Kwaliteit	"Proof"
Kwaliteit	"Proof"		
Uitgifte wereldwijd 25.000 ex		Uitgifte wereldwijd 25.000 sets	

Schrijf voor meer informatie naar:

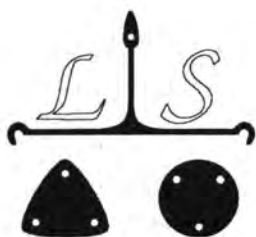
E.D.J. van ROEKEL b.v.
Antwoordnummer 500 1400 VB BUSSUM
Tel. 02159-48684

VOLKSREPUBLIEK CHINA

DE HISTORISCHE MUNTEN VAN CHINA
In het spoor van de Geschiedenis

*Laurens
Schulman b.v.*

---

*Munten
Penningen
Papiergeld
Numismatische boeken*

*Taxaties
Verzekeringen*

INKOOP – VERKOOP – VEILING

Parklaan 25 · 1405 GN Bussum

☎ 02159 - 1 66 32

Bezoek bij voorkeur op afspraak

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

MUNTEN
PENNINGEN
BANKPAPIER

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Vraag
onze
gratis
veiling
catalogus

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling of realisatie via onze Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 020-230261
242380

*"voor klinkende
munt"*

DE NEDERLANDSCHE MUNTENVEILING

Rokin 60 - Amsterdam-C. - Tel. 020-230261/242380
Postadres: Postbus 3950 - 1001 AT Amsterdam

Beëdigd Makelaars en Taxateurs

